

De schaamte voorbij

Een persoonlijke geschiedenis

Anja Meulenbelt

bron

Anja Meulenbelt, *De schaamte voorbij. Een persoonlijke geschiedenis*. Van Gennep, Amsterdam 1988 (21ste druk).

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/meul017scha01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Voor Dayle en Victoria

Voor Mieke

Voor de vrouwen die de Bloemenhovekliniek bezet hielden

Voorspel

Toen voelde Alice iets heel vreemds en zij dacht er een tijdje over na voor zij wist wat het was. Ze begon groter te worden en zij wilde eerst opstaan en de zaal uitlopen, maar toen besloot zij om te blijven waar ze was zolang ze plaats genoeg had.

‘Ik wou dat je niet zo duwde,’ zei de Zevenslaper die naast haar zat, ‘ik kan amper ademhalen.’

‘Ik kan er niets aan doen,’ zei Alice heel deemoedig, ‘ik groei.’

‘Je hebt geen recht om hier te groeien,’ zei de Zevenslaper.

‘Praat geen onzin,’ zei Alice, nu heel wat flinker, ‘je weet best dat jij ook groeit.’

‘Ja, maar ik groei in een redelijk tempo,’ zei de Zevenslaper, ‘en niet op zo'n belachelijke manier.’

uit: *Alice's Adventures in Wonderland*

Geen alibi

Ik heb haast. Nu voor mezelf duidelijk is dat ik besloten heb een boek te schrijven (wanneer was dat, in mijn slaap, zoals veel beslissingen 's morgens genomen blijken te zijn) dringen de flarden zich aan me op en houden me wakker.

Ik wil ze pakken voordat ze vervliegen of zich vastzetten als anekdotes, staties als vakantiedia's die na drie keer kijken geen emoties meer wekken.

Taal, mijn probleem is taal, het is niet mijn taal. Ik zou in kleuren moeten kunnen schrijven of in woordloze geluiden. De flarden die ik vind tussen boodschappenlijstjes en aantekeningen staan ver van me af, of zijn zo dichtbij dat ik me geneer. Emoties die te sentimenteel lijken of te dramaties als ze in letters op papier staan. Liefde. Pijn. Woorden die vlak worden, of zakelijk, of hard. Kut. Vagina. Orgasme. Niet mijn taal, maar ik heb nog geen andere.

Mijn ervaringen wil ik vangen. Die van vroeger, die van nu. Naarmate de ervaringen dichterbij komen in de tijd zijn ze moeilijker te beschrijven. Betekenissen zijn veranderd. Relaties zijn niet meer de relaties van vroeger. Ik weet niet meer wat seksualiteit is. Ik heb geen termen meer voor de mensen om me heen. Zinloos geworden benamingen: mijn man, mijn vriendin. Onderscheidingen die niet meer kloppen. Werk. Ik werk altijd. Ik werk nooit niet. Een ander woord voor leven.

Ik wil geen compromissen sluiten. Ik wil me niet schamen. Het is moeilijk. Na het compromis van wat ik schreef in politieke taal, economiese taal, om verstaanbaar te zijn voor bondgenoten, bleek dat te veel was weggevallen dat niet paste in de schema's. Ik schrijf om mijn evenwicht te herstellen. Tegenwicht voor de marxistische taal waarin ik veel kon vatten maar niet alles. Het zou een eenheid moeten zijn, het moet een eenheid worden, maar dat is het nog niet. Het persoonlijke is politiek, maar voorlopig loopt door mijn schrijven dezelfde breuk als waar ik in de realiteit op stukloop.

Een te gemakkelijk sukses, onze pijn vertaald in termen van produktie en reproductie. Mensen die naar me toe komen om me te vertellen dat ze het nu begrijpen. Terwijl ik al jaren hetzelfde zeg. ‘Je nivo is zoveel hoger dan een paar jaar terug toen je nog van die opgewonden stukjes schreef,’ zegt iemand.

Mijn pijn is uit het schema gevallen. Zonder pijn begrijpen ze het beter. Een te gemakkelijk begrip. Ik krijg de behoefte het weer af te breken. Zo simpel liggen de zaken niet. Nazonnend in de warmte van complimenten, mijn ego een maat groter, word ik weer wantrouwig. Als vriendschap zo eenvoudig is dan heb ik te weinig gezegd.

Opnieuw de verleiding om het daarbij te laten. Er bij te horen. De kameraden van vroeger die liegen dat ze altijd al hebben gezien hoe belangrijk we zouden worden. Die solidariteit veinzen die ze nooit hebben gevoeld. Hoe prettig is het om ze te geloven. Geen pijn. Geen kloof. Geen haat.

In mijn rug steekt het. Ik hoor fluisteren: verraad. Sara is dood. De vrouwen in de tram naast me zwijgen. Ze sjouwen met boodschappen en met kinderen. Spataderen.

In de lift in de Bijlmer werd Francien verkracht. En een week later haar vriendin.

In de verte als door een omgekeerde verrekijker zie ik een vrouw met lege ogen, een hoofd vol onwerkelijke dromen. Ze is nog geen twintig. Moeder, huisvrouw, echtgenote. Ik, maar niet meer wat ik ben. Ik ben haar bijna vergeten, tot ik haar tegenkom in de zelfbedieningszaak, schuw, ze laat haar geld vallen, wordt rood terwijl ze zich bukt om het op te rapen. Het spiegelbeeld van mij, of wat ik was, vermenigvuldigd met zoveel duizend geruisloos gek geworden vrouwen, niemand die het merkt. Huilend bij een sentimentele liefdesroman. Niet begrijpend waar de pijn vandaan komt.

Ik ben het nog steeds, gekwetst, rankuneus, wantrouwig, naast de sterke creatieve onafhankelijke vrouw die ik ook ben. Woede dicht onder de oppervlakte. Woede die zich om laat zetten in politiek, in taal die ook niet-vrouwen kunnen lezen. Maar die daarmee nog niet weg is.

Ik zoek geen alibi.

Begrijp me niet te snel.

Een streep onder een barst

Anna die ik Anna noem omdat ik zelf zo had willen heten, ik rouw om Anna. Bijna zoals ik, ik hield van haar omdat ze op me leek, voel me veiliger bij mijn eigen soort. Anna die ik nu kwijt ben, het wordt nooit meer hetzelfde, de onschuld van zusjes spelend met hun poppen en hun speelgoedseriesje. Warmte van kameraden die aan hetzelfde werken. Moederbuik om tegenaan te kruipen. De bergen verwijten tussen ons zijn niet meer weg te krijgen, haar angst voor mij verlamt me. Ik kan niets meer met haar doen. Haar man en kinderen tussen ons in, de flat, huur, kinderbijslag, schoonouders die wantrouwig naar mij kijken, obstakels waar ik niet tegen op kan. We worden niet goedgekeurd. Anna wordt weer gewoon de vrouw van haar man, onbereikbaar voor mij.

Wat heb ik ook te bieden, denk ik masochisties. Een overvloed aan emoties, al mijn neuroses en trauma's die ik met haar wil delen, maar geen flat goedkeuring van de burenschoonouders en een erkende status. Ik kan geen veiligheid bieden alleen maar een gevecht om de ruimte die we nodig hebben en die niemand ons kado zal geven. Zij kan het niet, wordt gek van twee levens die niet zijn op te tellen, en uiteraard ben ik degene die af moet vallen geen twaalf jaar huwelijk om me op te beroepen alleen maar dat ik stuk ga dood ga maar wie gaat dat niet tegenwoordig.

Ik rouw om Anna, draai platen die we samen hebben gehoord en jank. En lees; Jill Johnston die huilend naar Spanje reed om haar geliefde terug te vinden. Hopeloos, een huwelijk met een man daar kon ze niet tegenop. En Kate Millett die een boek lang rouwt om Celia. Ze leven nog Kate en Jill. Je kan er overheen komen. Alles slijt met de tijd maar time wounds all heals zegt Jill, en met het vermogen om lief te hebben stijgt de pijn.

En dan de herinneringen als een voortdurende pornofilm in mijn hoofd: grote zachte borsten en een zachte konijnebuik en haar rug

sterker en breder dan de mijne. Haar lichaam bijna hetzelfde als het mijne alleen sterker. Geuren, van haar haar, haar oksels die weer anders ruiken dan de geuren op de snuffeltocht naar beneden. Haar nek, en de geur van pasgeboren katjes. Lachen als ze een krulhaartje niet tussen haar tanden vandaan kan krijgen; hou op, als ik moet lachen kan ik niet klaarkomen. Dan slapen diep onderdoor, haar borsten die eerst leken te botsen tegen de mijne, alle vier even zacht, we hebben kinderen gehad maar alles past. Slapen armen om elkaar haar hoofd op mijn schouder of mijn hoofd op haar schouder tot we ons slapend omdraaien mijn buik tegen haar rug of mijn rug tegen haar buik.

Een feest als ze klaarkomt, ik heb dat nog nooit van zo dichtbij meegemaakt. Ik voel alles mee omdat ik weet hoe het voelt, een zacht zwellen alles is zacht en dan een sneller ritme. Als ze me roept en me omhoogtrekt vindt ze haar smaak terug op mijn lippen. We voelen ons compleet, nestelen ons tevreden tegen elkaar en vergeten onze whisky op te drinken. Twee halfvolle glazen de volgende ochtend, die ik laat staan als ze vertrokken is dan lijkt ze minder weg. 's Avonds slaap ik weer alleen in de kussens die nog naar haar ruiken, ik vind een krulhaartje tussen de lakens, donker, van haar.

De pornofilm die steeds terugkomt. Zachtjes vrijen op de kale grond in Londen zonder lawaai bij het klaarkomen om de anderen in de kamer niet wakker te maken. En in het weekeind met onze vrouwengroep schuiven we de bedden tegen elkaar, leggen er zonder ophef onze tweepersoonslakens overheen. (Niemand vond het vreemd geloof ik maar vrijen durfden we toch niet.) Verslaafd aan haar lijf, het slapen met haar zo anders dan wanneer ik alleen slaap, dieper, droomlozer, zonder te draaien bijna. De volgende dag zie ik haar als ze in de verte aan komt lopen, ik vind dat ze mooier is geworden maar misschien is dat omdat ik haar sterke lijf zie onder haar kleren. Samen slapen bijna even belangrijk als samen praten. We hebben er de koude stang voor over van de smalle kuise bedjes in de volkshogeschool die we tegen elkaar aan schuiven. Liever rugpijn dan het zachte van haar lichaam moeten missen.

De hele zomer ben ik bezig om haar van me af te zetten, me los te

maken. Er was nog hoop toen ze wegging, we hadden elkaar bijna gevonden in ons verdriet. Ze had gezegd dat ze niet meer durfde, bang voor de emoties die steeds sterker werden, bang omdat het steeds moeilijker zou worden om het af te breken, bang dat ze me later nog meer pijn zou moeten doen dan ze nu al deed. Dat kan niet, zei ik, Anna, dat kan al niet meer, we kunnen alleen maar verder. Het praten erover was al het voortzetten van de relatie onder een andere naam. Maar ze ging toch. Ik wachtte op de brief van haar waar natuurlijk in moest staan dat ze niet zonder me kon en dat we hoe dan ook verder zouden gaan, maar toen haar brief eindelijk kwam was het een vriendelijke vakantiebrief, afstandelijk, over de camping waar ze nu stonden en dat ze nog wel aan me dacht en van verstrooidheid bijna haar tas had laten staan in een museum en dat ze hoopte dat ik er al een beetje overheen zou zijn. Pijn pijn, ik viel in een gat, bedacht wilde plannen om naar haar toe te gaan, zeker dat ze niet zo afstandelijk zou kunnen zijn als ze me zag, zeker dat het niet over zou zijn als ik haar maar kon aanraken, zeker dat we door zouden gaan ook al zouden we tegen elkaar zeggen dat het niet meer kon. En ik bedacht dat ik haar zou schaken en op zou sluiten, of met haar vechten of haar vermoorden. Als ze maar iets begrijpt van deze pijn, dacht ik, wat kan ik doen om het haar te laten voelen. Maar hoe praat je over pijn met iemand die niet weet wat dat is, die nog nooit iemand is kwijtgeraakt van wie ze hield, twaalf jaar huwelijk met dezelfde man, nooit verliefd geweest, nooit een kind onder de tram of een vriendin die zelfmoord heeft gepleegd. Ze wist van niets ondanks de jaren die ze meer had dan ik, wat wist ze van pijn.

Ik schreef gruwelijke brieven dat ik haar haatte wat inmiddels waar was, dat ik haar minachtte bange burgertrut die koos voor haar veilige bestaan en kreeg een brief terug dat ze beledigd was en verdrietig. Verdrietig. Wat wist het mens van pijn. Ik schreef de definitieve brief, dat ik haar nooit meer wilde zien, dat we nooit meer vrienden zouden kunnen worden. En ging terug naar Amsterdam, waar ik bij het zien van het bed waar we samen in hadden geslapen, de plant die ik van haar had gekregen, de boeken die we samen hadden gelezen, de lamp met de paarse letters erop *anna is lief anja is lief*, de foto van haar aan de muur, weer in het gat viel. Ik wist dat ze in de stad was. Een beetje water tussen ons in. Het is waanzin dacht ik, zo dichtbij, verlamd alletwee, en kon niets an-

ders doen dan naar de telefoon lopen haar nummer draaien luisteren naar eindeloos getuut neerleggen weer draaien weer getuut tot ik eindelijk na weet ik hoeveel tijd hem aan de lijn kreeg. Ik had me voorgenomen om dan de hoorn neer te leggen maar de behoefte om Anna te horen was zo lichamelijk geworden dat het me lukte om te zeggen met Anja mag ik Anna even spreken alsof dat heel gewoon was alsof ik niet dood aan het gaan was aan mijn kant van de lijn. Ja hoor, zei hij even verbijsterd en gewoon en ik hoorde geluiden van hun huiskamer de kinderen de tv en toen ja dag, met Anna. Ik wist niet wat ik zeggen moest haalde diep adem om te proberen woorden te vinden maar de inspanning was te veel en ik zei Anna en begon te huilen.

Gordes 1

Een boek wil ik schrijven. Voor we vertrokken heb ik de stapels schriftjes en bloknoots ingepakt in een plastic tasje met de kop van Marx op de buitenkant. Het boek bestaat nog maar uit een paar kantjes getikt, over Anna die de aanleiding was voor een vernieuwde schrijfwoede: poging om mezelf te redden. En een paar kantjes over de reden waarom ik een boek wil schrijven: een bezwering van mijn twijfels die steeds weer opkomen, angst voor de rottige bijverschijnselen van het gepubliceerd worden, een publieke vrouw zijn. Angst om voor ekshibitionisties te worden uitgemaakt. Angst voor de mensen die mij nu beter kennen dan ik hen, en die me zullen veroordelen. Ik kan ze bijna bij name noemen, de mensen die nu over mijn schouder meekijken als ik tik. Mijn onzichtbare publiek. Hans die gekwetst zal zijn. Feministen die zullen zeggen dat ik aan een egotrip ben begonnen. Gezamenlijke vriendinnen van Anna en mij die vinden dat ik haar aanval zonder haar de kans te geven zich te verdedigen. Mannen die zullen zeggen zie je wel, neurotische mannenhaatster, lesbies manwijf. Therapeuten die alles terug kunnen vinden in mijn jeugd, te makkelijke verklaringen. Marxisten die zeggen dat het te subjectief is wat ik schrijf. Wie vertegenwoordig ik? Als vrouw met een bourgeois verleden en een geprivilegieerde positie? Heeft het wel politieke relevantie, dit zelfbeklag, gewroet in diepe individuele emoties?

Ik probeer ze te bestrijden, de critici die over mijn schouder meekijken, door een verdediging te schrijven. Maar ik ben het natuurlijk zelf die mijn critici oproept, ze laten zich niet zo makkelijk wegsturen.

Flarden van jaren terug, in schriften, tussen boodschappenlijstjes, aantekeningen bij kolleges, begonnen en niet afgemaakte artikelen, boze brieven die ik niet verstuurde omdat met het schrijven de woede al was verdwenen. Bij mijn laatste verhuizing kwamen ze te voorschijn, ik wist niet dat ik zoveel schriften had volgeschreven.

Tussen wanordelijke stapels papier, die groeien in de hoeken en tegen de muren zo gauw ik een nieuwe ruimte in beslag heb genomen. Ik lees ze gefascineerd, vergeet in te pakken. Liefdesbrieven waarvan ik niet meer weet aan wie ik ze schreef. Eli of Michael? Ik leg ze op een nieuwe stapel, om mee te nemen als ik met vakantie naar Frankrijk ga.

Een geleende eend. Hans die al in geen jaren meer heeft gereden zenuwachtig en zwijgzaam achter het stuur. Armin kwekkend naast hem, ik lig achterin, op de tenten en slaapzakken, suf van dagen-, wekenlange te hard werken. *Te Elfder Ure* dat af moest, korrekties, daarna het *Lijfboek* dat bewerkt moest worden, vertaling nagekeken, literatuurlijst gemaakt, foto's uitgezocht. Tussendoor de artikelen voor *Sextant* die ik beloofd had en niet meer af kon zeggen omdat we het geld nodig hebben voor de vakantie. En een discussiestuk voor de PvdA-vrouwen, lessen die afgerond moeten worden, vergaderingen. Ik ben leeg als de vakantie begint, breng met mijn laatste krachten de kopij van het *Lijfboek* naar Den Haag, neem mijn geld in ontvangst, drieduizendzevenhonderdvijftig gulden waarvan vijfhonderd direkt naar Annemiek gaan voor het afdrukken van de foto's en anderhalf duizend al op is aan leningen en onbetaalde rekeningen.

Achterin de auto slaap ik half. Zie Antwerpen voorbij glijden, denk, maar nauwelijks bewust, aan Sjef die er woonde in een kamer met een halfafgeschilderde blauwe vloer en een gasstel dat nog viezer was dan het mijne. Aan David met wie ik door het Scheepvaartmuseum liep, wanhopig op zoek naar een plek om te neuken omdat we niet langer konden wachten, een wantrouwige suppoost achter ons aan. Aan Sjors met wie ik een weekeind in Antwerpen was, de havenstakingen als aanleiding. Slapend in het smalle bed in Sjefs roze logeerkamertje, die ons thee op bed bracht 's ochtends, familiaar, zonder uiterlijke tekenen van jaloezie, me aanrakend alsof hij jaren met me getrouwd was geweest, om me te testen, om Sjors te testen, die benauwd aan me vroeg of ik niet liever met Sjef wou slapen.

Het wegrestaurant vlak voor Parijs. De laatste maaltijd met Ton voordat we van onze illegale wittebroodsdagen terugkwamen, het overspelige hotel met het bidet en het bloemetjesbehang en het piepende bed achterlatend. Neonlicht en slechte wijn en een interna-

tionaal slechte maaltijd met taaie biefstuk en slappe frietjes, waardoor de trance van Parijs verbroken werd en ik opeens met tranen in mijn ogen bedacht dat dit misschien de laatste keer was dat we zoveel tijd voor elkaar zouden hebben. Toen al geloofde ik niet meer in zijn beloften van apart gaan wonen, scheiden van zijn vrouw, een week samen weg.

Voorbij Parijs vinden we een hotel. De eerste konfrontatie met de Franse nette bourgeoisie, een hotel met kak. Hans is opeens niet meer een bijna afgestudeerde socioloog met een goed betaalde baan als stafdocent, maar een lange slordige jongen met te veel blond pluishaar. Ik zie opeens dat het Armin is gelukt om weer roetzwarte poten te krijgen en dat hij zijn maffe gympjes aan heeft, waarvan hij de veters om zijn broekspijpen heeft vastgebonden. Als we op verzoek onze paspoorten laten zien wordt het niet beter, met z'n drieën hebben we drie achternamen en twee nationaliteiten. Niet een standaardgezin duidelijk. Ik bedenk dat ik de papieren die bewijzen dat Armin met zijn andere achternaam en zijn andere nationaliteit echt mijn kind is en niet een gekidnapte jongen thuis heb laten liggen. Maar hij is al bijna dertien en ziet er niet uit alsof hij zich tegen zijn zin laat meenemen, ook niet alsof iemand dat zou willen, met zijn zwarte klauwen. De mevrouw kijkt misprijzend naar mijn borsten, die tien centimeter beneden het fatsoen zachtjes heen en weer bungelen, maar ze stuurt ons niet weg. Zenuwachtig giechelend vallen we op de bedden, blauwe spreien, blauwe rozen op de muren, andere blauwe rozen op de grond, weer andere blauwe rozen op de gordijnen. Ik voel me als in een gebloemd akwarium. We maken plannen. Wil je eerst eten in de Dordogne en dan janken in Paussan en daarna door naar Gordes? vraagt Hans, of liever andersom. Eerst janken, zeg ik, dan hebben we dat gehad en kan ik lekkerder eten. Een dag maar, zeg ik. Ik wil terug naar de plek waar Anna en ik voor het laatst zwommen, een jaar geleden, de bomen halverwege Mialet waar we onder zaten, krekels oorverdovend, het heetst van de dag, terwijl ik probeerde haar te bezweren te betoveren om te blijven.

Het sentimentele gedicht dat gelukkig nooit gepubliceerd werd, dat ik maakte de volgende ochtend toen ze echt weg was en ik wakker werd met een zieke schok in mijn buik en dacht aan de tijd die nog moest komen, alle ontwenningssweeën waar ik nog doorheen moest, jezus, hoe overleef ik het.

Samen konden we alles:
vrouwen bekeren
lachen om niets
geschiedenis maken
bloot zwemmen in Mialet.

Zij een stevige waternimf
tot haar schouders in het water
streefde ze mijn schouders.
Harde rots onder onze voeten
er kon ons niets gebeuren.

Hand in hand liepen we,
ongehinderd door geile blikken van
tramkondukteurs, obers, tomatenverkopers.
Hand in hand renden we naar het diepe.
Ik sprong
en zocht haar hand opnieuw,
maar ze stond nog aan de kant.

Naar lucht happend die er niet meer is
zink ik langzaam,
zonder haar hand
verdrink ik.

Voor wie mij tegenkomt
in september
in de Halvemaansteeg
en vraagt naar de kringen onder mijn ogen:
ik ben alleen een beetje doodgegaan.

We rijden verder, een beter hotelletje in een afgelegen dorp, romantiese klimop tegen de muren, aangename kitsch. De eigenaar kijkt niet veroordelend maar tolerant en knipoogt naar Hans. Mijn paspoort hoeft hij niet te zien, hij heeft het zo wel bekeken. Op het terras buiten worden we langzaam dronken van de pastis terwijl ik de schriftjes doorblader en er bruikbare stukken uitscheur. Er is zo veel, te veel. Een vervelend boek moet dat worden, te veel minnaars en melancholieke slecht aflopende liefdesgeschiedenissen. Ik vind stukken terug waar ik me voor geneer. Liet ik me zo gaan, voor die vervelende klootzak? En welke klootzak was dit, Eli of Michael?

Ongedateerde flarden die ik niet meer kan plaatsen. Geërgerd stop ik ze terug in de plastic tas. Helemaal overnieuw beginnen, me niets aantrekken van stukken verleden zoals ik ze zag toen ik er nog in zat? Meer pastis. Ik spreek met Hans af dat we morgen bij de eerste Prisunic zullen stoppen om ruitjespapier in te slaan zodat ik kan gaan schrijven. Mijn rode schrijfmachientje zit ergens onder de bagage, maar zolang we rondtrekken kan ik daar niet op werken.

Schrijven, waarom schrijf ik eigenlijk. Geldingsdrag, zegt iemand, de eer. Je bent iemand als je naam genoemd wordt, als je te koop ligt in een winkel. Je ziet mensen fluisteren kijk daar heb je haar nou, god ik dacht dat ze er heel anders uitzag. Ik denk aan mijn ontmoeting met Sheila Rowbotham, die achter elkaar drie boeken schreef en die ik me met ontzag voorstelde als een grote forse vrouw, zelfverzekerd. En toen kwam dat kleine blonde meisje op me af dat giechelend fluisterde I'm Sheila.

Mythevorming waar ik zelf aan meedoe door te schrijven. Een autoriteit. De afstand die het geeft als mensen meer kennis over mij hebben dan ik over hen, hun oordeel al klaar voor ze me in het echt tegen zijn gekomen. Ik merk het nu al als ik het Vrouwenhuis binnenkom en niet meer weet wat ik moet verwachten. Vrouwen die me onverwachts koel behandelen, anderen die me even onverwachts om de nek vallen. De neiging om me vooruitlopend op hun oordeel afstandelijk en gesloten te gedragen, eerst te kijken wat zij vinden. Of juist verlegen, ekskuses makend als het helemaal niet nodig is.

Geldingsdrang, natuurlijk wil ik iemand zijn die zichtbaar is, wil ik meer doen met mijn leven dan het ondergaan als een natuurramp. Maar beroemd worden is wat anders, ik wil het niet op de manier van politici: beroepsschizofrenen die alleen naar buiten komen met wat ze willen laten zien, mooie theorieën met zekerheid en aplomb gebracht omdat niemand ze anders gelooft. Geen twijfels tonen of emoties want daar word je op gepakt. De emoties en twijfels komen thuis, daarvoor heb je een vrouw bij wie je je bloot kan geven. Ik vind dat ik dat niet meer kan doen: feministiese theorieën verkondigen zonder erbij te laten zien hoe weinig ik er van terechtbreng, hoe moeilijk ik het vind om er naar te leven. Ik wil niet een autoriteit zijn, een model aanbieden dat altijd inkompleet is zonder

de ervaringen erbij die ertoe hebben geleid, de moeilijkheden die eruit voortkomen.

Kate Millett ging stuk aan haar eigen boek, *Sexual Politics*. Opeens was ze representant van de vrouwenbeweging, werd uitgenodigd voor lezingen en televisie, gebruikt door de media, gebruikt door de beweging die haar nodig had maar het haar niet vergaf dat ze tot ster was gemaakt door de pers, die haar aanviel op haar fouten, haar twijfels niet zagen. Kate wist dat ze maar twee kanten op kon, verdwijnen, zichzelf doodverklaren, nooit meer de verdenking op zich laden dat ze iets over feminisme te zeggen had, of verder gaan, eerlijker vertellen hoeveel moeite ze had om volgens het model te leven dat haar werd toegeschreven, dat ze zelf had opgeroepen. Hoe ze wel in het openbaar wil verkondigen dat ze lesbies is - omdat dat nodig is, omdat we het ons niet langer kunnen veroorloven om ons te schamen en niet meer willen ontkennen dat we van vrouwen houden, ook al roepen de media dat het feminisme niets anders is dan een homoseksueel complot - en tegelijk weet dat ze er zelf niks van terecht brengt, relaties met vrouwen die stuklopen, niet gemakkelijker dan relaties met mannen. Kloppen daarom de theorieën niet, of mogen we onszelf toestaan om te falen, openlijk, zonder schaamte, trots te falen en opnieuw te beginnen?

Ik heb de andere vrouwen die schreven zonder schaamte nodig gehad om te worden wat ik ben. Doris Lessing met haar *Golden Notebook* waarmee ik al leefde lang vóór het feminisme. Jill Johnston, Ingrid Bengis, Rita Mae Brown, Kate Millett met *Flying* en Verena Stefan met *Häutungen*. Vrouwen die over hun tegenstrijdigheden durfden te schrijven. Die duidelijk maakten dat ik niet alleen ben. Liever een publieke vrouw dan een vals model. Ik wil schrijven voor andere vrouwen, de vrouwen die mij tegenkomen, zelfverzekerd in mijn feministiese overtuiging, onafhankelijk, moedig genoeg om op te staan en me in volle lengte op te richten, fel als dat moet. (Alleen mijn vriendinnen zien hoe het zweet in mijn handen staat.) We hebben allemaal sterke vrouwen nodig om ons mee te identificeren, sterk genoeg om zich niet te laten intimideren, sterk genoeg om in het openbaar te zeggen wat gezegd moet worden zonder zich af te laten schrikken door het feit dat veel mensen ze dan niet meer aardig vinden.

Maar sterk zijn betekent niet geen twijfels hebben, geen depressies. Emoties lopen jaren achter ons verstand aan. Ik kan zeggen dat we

in de vrouwenbeweging onze energie op elkaar moeten richten, onze warmte aan elkaar moeten geven in plaats van altijd alleen aan mannen en kinderen, en zelf toch stuk gaan aan de gevolgen ervan. Ik kan zeggen dat we moeten leren van elkaar te blijven houden, ook als we elkaar teleurstellen, en daar zelf weinig van terechtbrengen.

Word je daar nou gelukkiger van, van dat feminisme, vraagt iemand.

Nou, nee, soms, zeg ik aarzelend. Gelukkig? Makkelijker is het zeker niet. We vertellen ons regelmatig aan onze eigen idealen, brengen er nog weinig van terecht. Sisterhood is powerful - it can kill you. En toch kunnen we alleen maar doorgaan, we kunnen niet meer terug. Ook de afvallers die de idealen niet kunnen leven gaan door. Ook ik ga door als ik me een tijd heb teruggetrokken om te herstellen. Laten we geduld hebben met elkaar en eerlijk blijven over wat we nog niet kunnen. Maar laten we ons niet schamen. Sentimenteel, zeg ik terwijl ik mijn kritici in de ogen kijk, zeker, ik ben sentimenteel, ik huil bij films. Ik verberg mijn kwetsbaarheid soms achter een dunne laag cynisme.

Overgevoelig, overemotioneel, misschien zelf paranoïde. Ik zie, als onder scherpe schijnwerpers, tienvoudig vergroot, de dagelijkse details van mijn onderdrukking, de dagelijkse details van andervrouws pijn. Ik heb er geen verweer meer tegen, geen oogkleppen, ik zit er middenin, als een weekdier zonder schelp.

Zelfbeklag? Zeker. Ik kan zwemmen in zelfmedelijden, ik kan me er in wentelen als een varken in de modder.

Rankuneus. Ook dat.

Maar geen schaamte. De schaamte is voorbij.

Flarden die een boek moeten worden. We hebben twee warenhuizen afgestroopt. Nieuw ruitjespapier, een orgie. Rode, blauwe, gele schriften en bloknoots. Ik aai ze, ruik eraan. Het sensuele moment van de eerste woorden op de eerste schone bladzijde. Met zwarte inkt, die beter glijdt dan een stroeve ballpoint. Met een vulpen worden mijn vingers niet zo moe na bladzijden snel gekrabbeld.

Als ik weer in de auto zit komen er meer flarden los, associaties die naar boven komen warrelen, omdat ik moe en leeg ben, geen weerstand heb. Moet ik ze zo laten staan, verbanden die ik zelf niet eens

begrijp? Ik besluit er later toch enige ordening in te brengen. Maar het blijven flarden.
Een brokkelig leven. Ik wil het niet mooier maken dan het is.

Deel I

Uitverkoop van dromen

Ik ontdekte dat ik een strijd aan moest gaan met een bepaalde geestverschijning. En die geest was een vrouw, en toen ik haar beter leerde kennen noemde ik haar naar de heldin van een beroemd gedicht: ‘De Engel van het Huis’. Ze was ontzettend aardig. Ze was geweldig charmant. Ze was in het geheel niet egoïsties. Ze blonk uit in de moeilijke kunsten van het gezinsleven. Als er kip was nam ze het vleugeltje. Als er tocht was ging ze er in zitten. Kortom, ze zat zo in elkaar dat ze nooit een eigen idee of wens had, maar er de voorkeur aan gaf om mee te gaan in de ideeën en wensen van anderen. En boven alles, ik hoef dat nauwelijks te zeggen, was ze puur ... En toen ik begon te schrijven kwam ik haar tegen bij de allereerste woorden. De schaduw van haar vleugels viel op mijn papier, ik hoorde het ritselen van haar rokken in de kamer ... Ze sloop achter me en fluisterde ... Wees lief, wees teer, charmeer, bedrieg, gebruik de grillen van je sekse. Laat nooit iemand merken dat je een eigen brein hebt. En vooral: wees puur. En ze maakte aanstalten om mijn pen te leiden. Ik herinner me nu die ene daad die ik mezelf toch als een verdienste aanreken ... ik draaide me om en greep haar bij de keel. Ik deed mijn best om haar te doden. Mijn verdediging, als ik ooit terecht moest staan, zou zijn dat ik handelde uit zelfverdediging. Als ik haar niet had gedood had ze mij vermoord.

‘The Angel in the House’, uit: Virginia Woolf, *Professions for Women*

Een donkere straat met hoge ramen

Hoe ver terug ligt mijn oorsprong? De gegevens van voor ik bestond, waar ik toch niet omheen kan. Een dubbelzinnige afkomst die me heeft bepaald omdat ik me er tegen af moet zetten. Een milieu dat invloed heeft juist doordat ik er niet meer bij wil horen. In mijn grootouders vind ik alle verwarde lijnen terug die nog steeds door mijn leven lopen. Mijn vaders vader een fabrieksarbeider, later werkloze. Ooit getrouwd geweest met mijn vaders moeder, die had gestudeerd en schreef en verkeerde met kunstenaars. Als ik ze leer kennen, zij tussen haar boeken en etsen in haar kleine huisje in Bergen, hij samen met tante Nel in een proletarisch rijtjeshuis, begrijp ik niet dat die mensen ooit bij elkaar gehoord hebben, dat ze drie zoons hebben gehad samen. Ze bleven bij elkaar vanwege de kinderen, en de scheiding verliep democratisch, de zoons stemden mee.

Dan het holle herenhuis in Utrecht aan de oude gracht waar alle geluiden behalve die van de hangklokken gedempt werden in dikke tapijten. Mijn moeders vader een self-made accountant, een norse patriarch die zich liet verzorgen door zijn vierde vrouw en mijn moeder het huis uit werkte omdat zijn derde vrouw haar niet mocht. Kweekschool omdat dat goedkoop en ver weg was, en pas bij mijn geboorte bracht die vierde vrouw mijn moeder en haar vader bij elkaar. Mijn vader viel tenslotte in de gratie toen hij zich ontwikkelde tot een zakenman met succes.

Hereboeren en dominees en koloniale onder mijn voorouders. Proletariaat, intelligentsia en nouveau riche. Het kan niet verwarder.

Een hongerwinterkindje, met voor de rest van mijn leven slechte tanden en scheve ribben. Suikerbietenpulp en aardappelschillen. Ondergedoken ouders te vroeg getrouwd en te lang bij elkaar gebleven: vanwege de kinderen. Zoals hun ouders daarvoor, en zoals

ook ik te jong trouwde en dacht daarmee aan mijn ouderlijk huis te ontsnappen.

Ik moet diep graven om herinneringen te vinden, gelukkige herinneringen. Misschien was ik een van die kinderen die niet geschikt zijn voor kind. Een ouwelijk toberig meisje achter een briljetje. Spelen heb ik pas veel later geleerd.

Ik had een stuk of vijf poppen. De lelijkste, die ik het eerst had gekregen, heette Jetje. De andere hadden echt haar en slaapogen en namen als Joyce en Claudia en Nicolette. Jetje vond ik niet mooi maar ik voelde me verantwoordelijk en als ik alle poppen mijn bed uit smiet omdat ik geen ruimte had om te slapen liet ik haar liggen. Schuldgevoel, het zat er al vroeg in. En in mijn gedrag zie ik weer iets terug van dat van mijn moeder.

Een grijze straat, naar binnen gekeerde huizen, ramen te hoog voor kinderogen. Tussen de Weteringschans waar de echte bourgeoisie woont in grote herenhuizen en de kleine straatjes erachter waar de kleinburgers proberen hun stand op te houden. Alleen de Stadhouderskade ertussen om onze straat te onderscheiden van de Pijp, waar ik zaterdag met tante Meg van beneden naar toe ga met het pontje om op de Albert Cuyp boodschappen te doen.

Als het beter gaat met de zaak van mijn vader nemen we kamer voor kamer ook de benedenverdieping in beslag. Naarmate wij hogerop kwamen ging de straat in standing achteruit. Een hoer die verderop woonde, gillende ruzies over straat en overvolle pensions. Ik kende alle knikker gaatjes van de straat maar ik speelde niet graag buiten. Bang voor de groepen rondzwervende jongens die meisjes pestten met kippepootjes van de poelier op de hoek en die probeerden meisjes in de portieken te douwen om kwaadschiks of door omkoping met drop hun kut te kunnen bekijken.

Ik was niet mooi, daar was iedereen het over eens. Piekhaar dat als het net veilig over mijn grote oren was gegroeid bij de kapper kort geknipt werd. De krullen van mijn eerste jaren waren verdwenen om pas veel later weer terug te komen. Een briljetje. Een rare neus. Rare tanden. Te lange stakerige armen en benen.

Ze heeft in ieder geval persoonlijkheid, zei mijn vader, maar dat klonk niet als een compliment. Alsof dat mijn enige troef was om het als meisje nog te redden, en dan nog een dubieuze troef.

En in het internationale kinderkamp bij een spelletje noemde een Italiaans jongetje in het midden van de kring alle meisjes die hij aanwees bella bella, tot hij bij mij kwam en na enige aarzeling zei intelligenze.

Ik zie twee kinderen. Het meisje met de poppen stil spelend op haar kamer, lezend, dromend, een binnenwereld die met niemand werd gedeeld.

En ik zie het andere kind, rebels en opstandig. Opperhoofd van een indianenklub. Vechtend met haar broertje. Driftkop, katekop, bokkepruik waren de woorden die vielen. Scènes waarbij ik weigerde om te doen wat mijn ouders zeiden, weigerde om mijn bord leeg te eten. Tot ik een draai om mijn oren kreeg of naar de donkere wc werd verwezen. Geen tranen tot ik me opsloot in mijn kamer en ze aan de andere kant liet soebatten of ik er weer uit wilde komen. De ekskuses die ik aan moest bieden, ook als ik vond dat ik niets verkeers had gedaan, leverde ik af met mijn kin in de lucht en zoveel minachting als ik maar in mijn stem kon leggen om duidelijk te maken dat me niets speet en ik de woorden alleen uitsprak onder dwang.

Eigenwijs kreng noemde de juffrouw op school me, die me haatte en in een mislukte poging om me klein te krijgen sloeg zodat ik duizelig tegen een tafel aanviel. Je zal het er wel naar gemaakt hebben, zei mijn vader.

In ieder geval wist ik dat ik nooit het lot van mijn moeder wilde delen. Ik zag haar steeds meer verdwijnen in het huishouden, ook al hadden we een hulp. Dinsdags het trappenhuis en de badkamer. Woensdags de kamer boven. Donderdags de keuken. Ik zag dat mijn vader en mijn broer nooit een poot uitstaken om haar te helpen dus deed ik het ook niet. Ik hoorde mijn vader kankeren over het eten en dus kankerde ik ook.

Een gevecht om mijn kamer, die volgens mijn moeder bij haar domein hoorde, volgens mij van mij was. Gillende ruzies als ze weggooide wat ik niet had opgeruimd omdat het voor mij waardevol was. En ik weigerde om mijn bed op te maken. Mijn kleren liet ik vallen waar ik ze uittrok. Een weinig solidaire dochter maar voor zover ik zag dat ze ongelukkig was dacht ik toch dat dat kwam door haar eigen schuld.

Ik was van plan pas op mijn vijftiengste te trouwen en uiteraard zou mijn leven heel anders worden dan dat van mijn moeder.

Hoe ik dat voor elkaar wou krijgen, daar dacht ik niet over na.

Oma Jet, die in het Heksenhuisje woonde in Bergen, noemde me nooit katekop. Wel heks, maar dat was een met een blik van verstandhouding uitgewisselde naam: ze was er zelf een. Oma Jet met wie ik mijn binnenwereld kon delen, met wie ik tentoonstellingen inrichtte van mijn tekeningen, en die medicijnen bij me kwam halen als ik kruidendokter was onder een van de bomen in haar grote tuin. Limonade als mijn nichtje en ik verkleed met lappen uit een van de geheimzinnige kisten op het atelier een tempel hadden ingericht onder de grote spar. Oma Jet die groot was, en onkonventioneel. Die zes boeken schreef, over de krisistijd, over vrouwenleven, over de manier waarop het huwelijk haar langzaam had verlamd, haar haar studie had laten opgeven, haar schrijverij had geremd. Ze woonde samen met een kommunistiese kunstschilder met wie ze niet wou trouwen, en toen ze ook daar genoeg van had ging ze in een omgebouwde schuur in de tuin wonen naast het grote atelier, waarop geschilderd stond: smeedt de zwaarden om tot ploegijzers.

Ik was er bij toen ze dood ging. Ik zag haar in die tijd niet zo veel, opgenomen in de middelbare school omgeving. De dozen met uitgeknipte plaatjes van appelmoesblikken en bonbondozen die me niet meer fascineerden, de oude ganzebordspellen en flipje-van-tielboeken die wat stoffig in haar altijd rommelige kast lagen, tussen pakjes oude brieven en nog meer doosjes. Ik vond mezelf te oud om daar nog mee te spelen.

Mijn oom, die arts was, belde ons op toen het zover was, of we meteen wilden komen. Ze had gewacht, met dood gaan, tot we er waren. Ze vocht er niet tegen, moe, niet meer geïnteresseerd in stadsleven, modern leven. Alleen nog genietend van goede radiokonzerten, wandelingen door de tuin en de duinen, de meesjes voeren. Ze zei nauwelijks hoorbaar dag tegen me, en terwijl ik haar hand vasthield, zittend op haar bed in het piepkleine bovenkamertje in haar Heksenhuis, deed ze haar ogen dicht en hield geleidelijk op met ademen, werd geleidelijk kouder. Toen het over was huilde niemand. Tante Willie had groentesoep voor ons gemaakt. We begroeven haar een paar dagen later zonder ophef op een kleine begraafplaats in de duinen. Ze zag er mooi uit, rustig.

Jaren, jaren later ben ik pas om haar gaan huilen. Een verlate rouw, toen ik haar boeken las en voor het eerst begreep. En haar plotseling zo ontzettend miste. Ik weet zo weinig van haar, we hadden elkaar zo veel te vertellen gehad.

Nachtmerries. Altijd dezelfde. Donker, een hoge toren, de grond er omheen niet te zien. Er zitten magere oude vrouwen in het zwart gekleed zwijgend in een kring op de toren. Ik probeer met ze te praten maar ze mompelen voor zich uit of bidden en luisteren niet naar me. Kijken star voor zich uit. Er is een gat in de muur. Op de maat van mijn hartslag vallen ze stuk voor stuk met een gil door het gat naar beneden. De anderen schuiven een plaats op, wachten stom op hun beurt. Ik kronkel, zweet, probeer te schreeuwen, ze te waarschuwen maar er komt geen geluid uit mijn mond. Als ik aan de beurt ben en door de vrouwen achter me tot bij het gat ben geschoven word ik wakker.

Opeens was ik niet meer het op een na kleinste meisje van de klas maar het op een na grootste. Kleine onwennige borstjes, mijn haar in een paardestaart. Naar de MMS werd ik gestuurd omdat mijn wiskunde slecht was. Ik hield het er drie weken uit. Wilde er weg. De meisjes verdeeld in de giebelmeiden die op hun wankel hakjes en met ijshoorntjesbehaas fluisterden over jongens. De meisjes aan de andere kant met twinsets en verstandige schoenen, grijze muizen die geen belangstelling hadden voor jongens maar ook nergens anders voor. Ik wilde niet kiezen, ik wilde er niet bij horen.

Naar de HBS dus, hoewel ik panies werd van wiskunde en ik me er alleen door geraffineerde spieksystemen en mijn onschuldige gezicht uit wist te redden. Twee meisjes in de klas toen, het mooie meisje en ik. Haar haar was blonder dan het mijne en ze had geen bril. Ze was kleiner dan ik.

Dilemma. Tegen haar kon ik toch niet op. Ik werd niet eens kwaad als de populaire jongen van de klas mij opbelde om me uit te nodigen voor een feestje en er achteloos bij zei dat hij mij mee wou hebben omdat het mooie meisje niet kon. Ik ging. Dankbaar. Ik begreep al gauw dat ik moest kiezen, als ik niet mooi kon zijn bleef de rol van kameraad over. Het mooie meisje werd mee uit genomen maar ze werd ook gepest en er werd over haar gefluisterd. Ik nam de rol van kameraad op me, waarin ik niet werd gepest en er niet

over me werd gefluisterd. Maar ik werd ook niet voortdurend mee uit gevraagd. In ieder geval mocht ik meedoen met de jongens en namen ze me serieus.

Het huiswerkclubje rookte sjekjes en dronk stiekem zure landwijn, die niemand echt lustte. Ik mocht mee schaatsen en ging, hoewel ik schaatsen haatte en viel en kouwe tenen kreeg. Adriaan werd ik genoemd - een van hen. Jonas hoorde er ook bij, Jonas lang zwijgend smal verlegen, weggedoken achter zijn bril. Jonas nam drop voor me mee en leende me zijn Dave Brubeck-platen en vervoerde me achter op zijn fiets naar feestjes, hoewel hij wist dat er met mij niks te beginnen was en hij evenmin als de andere jongens voorbij de elastieken obstakels van beha en jarretelgordel kon komen tijdens de stiekeme avonden als er ouders weg waren. Kaarsen in chiantiflessen en dronken hijgerige jongens in mijn nek, ik liet mij beschermen door Jonas, die zich er bij neerlegde dat hij alleen zijn dronken hoofd op mijn schouder mocht leggen. Jonas die niets wist van mijn dubbelleven, mijn geheim.

Oostenrijk. Vakantie met mijn ouders, romantische meren en ruïnes, schnitzels en onderdanige bediening. In Oostenrijk begrijp ik dat we welgesteld zijn. Ik hoor het in het Frau Direktor waarmee mijn moeder wordt aangesproken. Ik merk het aan de afgunst waarmee het dochtertje van de hoteleigenaar naar mijn kleren kijkt. Mijn eerste bikini. In de blikken van de plaatselijke jonge mannen voel ik me voor het eerst mooi. Er wordt naar mijn benen gekeken hoewel ik pas vijftien ben. Mijn rokken zijn korter, modieuzer dan wat ze hier dragen. Ik koester me in die aandacht, die ik voor het eerst meemaak. Aan een van die meren waar we vaak komen ontmoet ik Toni, bruinverbrand, atleties. Ik versta hem nauwelijks, maar dat hindert niet zo erg, het spannende is het spel, doen of ik hem niet zie, wachten tot hij de gebaren maakt. De jongens uit mijn klas hadden dat nooit genomen; hadden gezegd Adriaan stel je niet aan. Maar Toni niet, die blijft me achtervolgen en rijdt 's nachts met zijn brommer onder mijn raam heen en weer. Een onvermijdelijke eerste kus, die vreemd naar knoflook smaakt. Niet lekker maar wel spannend. We zien elkaar maar af en toe, op de luchtbedden dobberend tussen het riet zodat mijn ouders me net niet kunnen zien. Maar mijn moeder merkt het toch, en voordat we teruggaan mag Toni zich komen voorstellen. Doet dat met een

hand en een hoofdknik en een gemompeld Gnädige Frau, wat mijn moeder zich graag laat aanleunen. Mijn vader bekijkt het krities.

Uitgewisselde adressen. Op de reis terug ben ik wee van verliefdheid. We schrijven brieven, ik in onhandig Duits, hij ook, maar dat kon ik toen nog niet beoordelen. Ik kom meer van hem te weten. Zoon van de spoorwegbeambte van het dorp dat twee levens heeft, een zomerleven met de toeristen, een naar binnen gekeerd konservatief winterleven. Toni gaat naar Duitsland om daar een technische opleiding te volgen, droomt ervan om Diplom-Ingenieur te worden. Ik vind dat dat mooi klinkt.

Je mag hem wel eens uitnodigen om hier te komen logeren, zegt mijn moeder. In de week voordat hij komt word ik bloedzenuwachtig, wou dat hij niet zou komen maar weet daar geen reden voor. Als hij er is ben ik teleurgesteld. Hij lijkt kleiner in zijn slechtzittende kolbert, zijn broekspijpen een beetje te kort. Zonder de romantiese entourage van de Oostenrijkse meren en de appelsap en de roze wolk waar ik in zweefde omdat ik uit ijdelheid mijn bril niet opzette, lijkt hij niet op de filmsterachtige man die ik langzamerhand van hem heb gemaakt. Maar ik zet me over dat gevoel heen. We kommuniseren onhandig. Praten is nog iets anders dan liefdesbrieven schrijven. En hij wil ook niet praten maar neuken. Zonder ophouden verovert hij centimeter voor centimeter terrein. Wat gisteren veroverd was mag ik vandaag niet meer weigeren. Ik voel weinig, behalve de spanning en het gevoel - als de jongens van de klas me eens zo zouden kunnen zien.

Mijn moeder stuurt Toni 's ochtends naar boven om me wakker te maken met de mededeling dat we pas een uur later ontbijten. In het korte nachthemdje dat ze voor me heeft gekocht valt er weinig te verdedigen. Ik herinner me vaag dat ze voordat Toni kwam iets tegen me zei over veilige en onveilige dagen, maar ik luisterde slecht, omdat ik nog steeds van plan was om op mijn vijfentwintigste te trouwen en niet verwachtte dat ik voor die tijd met iemand naar bed zou gaan. Volgens de telling zouden het nu de veilige dagen moeten zijn. Toni is niet meer tegen te houden. Tegenover zo veel drang en doordouwen heb ik geen verweer. Blijkbaar heeft mijn smalle lijf deze nood ontketend, ik ben er verantwoordelijk voor. En bovendien, wat kun je anders doen met iemand die voortdurend met handen op mijn borsten, met handen onder mijn rok zit, zijn

knies tussen mijn benen. Het doet pijn, het zwetende gezwoeg op me lijkt niet op de zwoele wolk waar mensen in de film in weg schijnen te zakken terwijl op de achtergrond violen beginnen te spelen. Maar ik heb in ieder geval de voldoening dat ik de eerste ben van de klas, al zal ik dat nooit vertellen.

Mijn moeder heeft tranen in haar ogen als ik beschaamd een schoon laken kom halen. Ze roept Toni bij zich. Je houdt toch wel van haar, vraagt ze. De volgende dag doet het nog pijn, maar Toni wil weer, en weer. Het is een ernstige zaak, dat merk ik wel. Hij lijdt als ik niet met hem naar bed ga en dat is mijn schuld. Ik leer dat je als je eenmaal ja hebt gezegd nooit meer nee mag zeggen. Tegen zijn verliefde doordrammen kan ik toch niet op, al ben ik elke keer teleurgesteld als hij veel kouder en afstandelijk is wanneer ik eenmaal heb toegegeven. In mijn boeken zijn mannen achteraf altijd verliefder dan ervoor, maar bij Toni is het net andersom.

Hij gaat weg. Dan ben ik minder verward en komt het romantiese gevoel terug. We schrijven weer brieven. Als we het jaar erop weer in Oostenrijk zijn zien we elkaar dagelijks. Neuken op de divan in de nette kamer van zijn ouders wanneer ze er niet zijn, met een handdoek tegen het vlekken. Of als dat niet kan buiten tussen het riet, waar de muggen ons steken en mijn billen pijn doen van de stoppels. Of hij klimt 's nachts door mijn hotelraam naar binnen. Na een paar weken, bij ons vertrek, koopt Toni een gouden ringetje met een steentje voor me. Mijn moeder ontroerd, mijn vader wat knorrig. Zijn we nu verloofd? vraag ik. Op school vertel ik het nog steeds niet. De ring in een doosje.

Dan word ik 's ochtends misselijk, kots in de wc, en later in de pauze op school. Ik krijg rare eetneigingen, wil opeens alleen maar knakworst eten met ketchup, die ik daarna meteen weer uitspuug. Ik denk dat ik griep heb of zo, of iets verkeers gegeten. Mijn moeder merkt het, zegt niets, maar kijkt of ze iets weet. De misselijkheid houdt aan. Mijn moeder neemt me mee naar de huisarts. Ik ben zestien.

Gordes 2

In Aubenas, waar we blijven steken omdat de auto stuk is en het zaterdag is en hij pas maandag, na quatorze juillet, gerepareerd kan worden, hebben we de eerste grote ruzie.

Ik begin iets te voelen van een postpartum depressie, die ik altijd heb na te hard werken, nadat ik een produkt heb afgeleverd. Ik wil rust, niets hoeven, niet verantwoordelijk zijn. Ik heb niet veel nodig, mijn schriftjes een boek een plekje om te zitten of te liggen iets te drinken. Armin verveelt zich zonder zwemwater. Zijn boeken al uit. Op een terrasstoel zitten is niets voor hem. De winkels zijn dicht. Hij draait drie keer om een etalage met zilverkleurige jeu de boules-ballen, rekent uit hoeveel zakgeld hem dat zou kosten, komt bij me bietsen. Maar ook de belofte dat ik er wat bij zal leggen verzoent hem maar even. Hans zit er bijna net zo bij, een gemelijk gezicht. Je kan maar twee keer per dag eten. Ik heb het gevoel alsof ik met twee landerige kinderen uit ben. Ik zeg tegen Armin, ga je mee een stukje lopen, om aan het ontevreden gezicht van Hans te ontkomen. Maar Hans loopt achter ons aan. Nadat we zwijgend op een muur in de zon hebben gezeten en ik vergeefs probeer me weer te concentreren op mijn boek, krijg ik genoeg van zijn drukkende aanwezigheid en zeg dat ik een uurtje ga lopen, alleen, en dat we om vijf uur wel weer ergens af kunnen spreken. Hans kijkt gekwetst. Ik probeer me er niets van aan te trekken, ga toch. Verdwijen naar een ander terras, waar ik met een zucht van verlichting neerstrijk, een pastis bestel en me in mijn boek laat zinken. De omringende mannen die routinematig proberen m'n aandacht te trekken sluit ik uit door om ze heen en door ze heen te kijken. Drie kwartier later zit Hans weer naast me. Ik moest even tot mezelf komen, zegt hij, het is nu weer over.

's Avonds krijgen we echt ruzie. Ik vraag waarom hij die ochtend zo ontevreden in zijn stoel hing. Jaloezie, zegt hij. Gisteravond toen ik in slaap viel lag je in dat schriftje te pennen, vanochtend werd ik

wakker en toen schreef je weer. Alsof je de hele nacht door was gegaan. Ik ben jaloers. Zou ook zo willen kunnen schrijven als jij, zo genoeg hebben aan mezelf. Wat verwacht je van me, zeg ik schuldig, in de hoek gedreven, dat we voortdurend hand in hand in de zon lopen, dat ik je voortdurend in je ogen kijk, moet ik je amuseren, kan je zelf niets? Laat me met rust, zeg ik, ik slaap met je, ik eet met je, ik praat met je. Ik wil ook een paar uur voor mezelf, niet voortdurend aandacht aan je hoeven geven. Nu is Hans kwaad. Gaat naar buiten, vuurwerk voor quatorze juillet. Ga maar alleen, zeg ik, ik blijf hier. De behoefte om alleen te zijn allesoverheersend.

Als een paar Nederlandse dames ons mee willen nemen naar een camping tot de auto is gerepareerd wordt het beter. Armin heeft zijn jeu de boules. Er is een zwembadje. We zetten de tenten op, de onze, het hondetentje van Armin. Ik maak in de laatste weeën van werkdrijf een lijst van wat ik in de vakantie nog moet doen: brief naar Armin's kamp dat hij niet komt, brief naar Barbara, het laatste stukje literatuurlijst naar Bert Bakker, een recensie van *Fear of Flying* voor *de Groene* die ik Aafke al drie keer heb beloofd en waar ik nu niet meer onderuit kan, een recensie van de dagboeken van Anaïs Nin voor *Lover*. Als de lijst af is ben ik uitgeput. Het is te heet om er wat mee te doen. Flarden van mijn boek dringen zich aan me op. Ik ben aan het afkicken van mijn werk, alsof ik op speed heb gewerkt. Roofbouw op mijn lichaam dat is afgepeigerd terwijl mijn hersens op volle toeren blijven draaien en ik niet weet waar de knop zit om ze af te zetten. Het gevolg is irritatie, ronddraaien als een hond die het goede plekje niet kan vinden. Kompromissen met mezelf - als ik een brief schrijf heb ik het gevoel dat ik werk en word daarna weer rustig. Ik lees in vier dagen vijf boeken uit en verbrand weer alleen mijn rug.

Armin zwemt, een otter met een glad bruin vel, bruine bijna eetbare schouders. Zeegroene ogen, een beetje schuin onder zijn gebleekte haar, een van zijn overgrootouders van Aziatische afkomst, Mongolië. Dezelfde lange vingers als ik, dezelfde scheve duim. Dezelfde bocht in zijn rug. Vlees van mijn vlees. Zoveel makkelijker om van hem te houden, nu, nu hij meer voor zichzelf kan zorgen en ik ouder ben en eindelijk echt iets voor hem overhoud. Schuld die nooit helemaal weg is. Heb ik genoeg van hem gehouden toen hij

klein was, ikzelf een kind van zestien, zeventien, niet eens in staat van mezelf te houden? Ik vergeef mijn ouders meer - die mij ook niet wilden, van wie ik nooit zeker zal weten of ze wel van me hielden. (Waarom houd ik zo'n smaak van verdriet over als ik aan vroeger denk?) En Armin, haalt hij in wat hij tekort is gekomen? Hij duikt vlak voor me op, spat, grijnst naar me. M'n kleine vriendje, al niet meer zo klein. Kwetsbaar achter zijn jongetjesfaçade. En godzijdank nog een kind als hij daar behoefte aan heeft. Kom tegen me aan zitten bij de televisie, zegt hij, dat vind ik gezellig. Blikken van verstandhouding, grapjes die anderen niet begrijpen, dunne kommunikatielijnen tussen mijn wereld en zijn jongenswereld waar ik allang niet meer bij hoor. In het water worstelen we een tijdje om de bal, tot ik een slok goor chloorwater naar binnen krijg en het genoeg vind. Trut, zegt Armin vriendelijk.

Twee dagen camping en het wordt steeds heter. Hitte loodzwaar op mijn hoofd, ik adem pudding, word een bloemkool, vegeeteer alleen nog maar, dom en suf van de hitte het vele eten de drank. Goed zo, zegt Hans, houd je eindelijk eens op met werken en schenkt mijn glas nog eens vol. Dan word ik midden in de nacht wakker, als het koel is, als de wijn is uitgewerkt. Zinnen als watervallen over me heen. Ik verlang naar mijn rode schrijfmachientje, maar dat staat in de kapotte auto. En ik kan toch niet midden op een camping om vier uur 's nachts gaan zitten ratelen.

's Avonds in de tent. Een katoenen driehoek van intimiteit naast de andere driehoeken. Ik vergeet steeds dat het niet meer dan een lapje stof is tussen mij en de andere mensen in. Schrik als ik iemand hoor kuchen vlakbij. We praten. Weet je nog die keer dat ik met Ellie uit eten ben geweest en jij vroeg of we hadden gevrejen en ik zei van niet? vraagt Hans. We hadden wel gevrejen, ik bedoel, min of meer, in de auto ...

Ik observeer mijn gevoelens, wantrouwig of ik niet bezig ben mijn jaloezie te verdringen. Maar ik voel geen jaloezie. Wel verbazing. Waarom zei je dat niet, vraag ik, alle vorige keren maakte het toch ook niks uit? Ik denk dat het was omdat ik zelf niet wist waarom ik het deed, zegt Hans, ik had er geen verklaring voor. Gewoon omdat je het wou, is dat niet genoeg? vraag ik. Maar Hans levert liever affe verhalen, kant en klaar met interpretatie en toekomstverwachting. Ik heb het wel aan Annemarie verteld. Dan word ik

kwaad, want dat vind ik ontrouw. Maar ik begrijp het wel. Annemarie met haar warriger relaties, voor haar hoeft hij er geen mooi verhaal van te maken. Je maakt van mij je slechte geweten, zeg ik, alsof ik de zuiverheid zelve ben. Ik wil je geweten niet zijn.

Ik ben niet zuiver. Alleen maar veel voorzichtiger dan vroeger. Ik heb afgerekend met mijn vroegere geliefden, niemand naar wie ik nog terug wil, zoals Hans, die om de zoveel tijd voor een keertje teruggaat naar een vroegere vriendin. Bang voor nieuwe relaties die mijn rust verstoren. Bang voor te intense relaties met vrouwen met wie ik wil kunnen blijven werken en vrijen en dansen zonder dat er drama's uit ontstaan die de vrouwenbeweging bijna verscheuren, zoals met Anna. Wantrouwig tegen mannen, er zijn er maar weinig met wie ik nog wat zou willen. Ik weet niet meer hoe het moet, kan niet meer flirten, krijg buikpijn van de ingehouden spanningen, de dubbele bedoelingen, de kodes. Als ik soms weer iets van aantrekking voel, vlinders in mijn buik, is het niet moeilijk die te negeren. Met Hans heb ik nooit geflirt. Een rustige vriendschappelijke werkrelatie die pas veranderde toen we allebei van vakantie terugkwamen met kapotte driehoeksverhoudingen en elkaar konden troosten. Ik moest hem zowat achtervolgen, hij begreep het niet, een vrouw die achter hem aan ging. Ik nodigde hem uit voor het kommunefeest. Nu moet het maar eens, vond ik en ging nadrukkelijk naast hem, tegen hem aan zitten. Nog merkte hij niets, maar keek zenuwachtig naar zijn schoenen waar hij zich voor schaamde, gooide zijn glas om. Niet te dol maken, dacht ik en danste wat met mijn vriendinnen. Toen ik me omdraaide was hij weg. Verdomme, mislukt, maar ik vond hem beneden, weggedrukt tegen een keukenkastje. Als het nou niet lukt geef ik het op, dacht ik, ging weer naast hem zitten en onder de ogen van de opperheks van het lesbies front, die aan de overkant van de keuken zat te grijnzen, heb ik hem tenslotte versierd. Alle bedden zaten vol met feestgangers, geeneen waar we in konden kruipen, en ik moest de volgende ochtend vroeg op om het vliegtuig naar Londen te halen. We bewaren het voor als ik terugkom, zeiden we en namen afscheid op de Amstel waarna Hans in de nachtbus naar de Bijlmer stapte. Het hele kongres in Londen zat ik aan hem te denken en aan neuken en of ik me nou vergist had en het de drank was of dat hij echt wel wou. En welke verhalen het lesbies front nu weer over me zou vertellen.

In Aubenas zie ik een aanplakbiljet van de Franse CP. Eerst vind ik het mooi. Vrouwenhoofden, de tekst: zoveel duizend vrouwen agiteren mee met de kommunisten. Een mooi affiche, eindelijk aandacht voor vrouwen. Tot ik na ga denken. Zou er ook gestaan hebben zoveel *mannen agiteren mee* met de kommunisten? Blijkbaar zijn kommunisten mannen en mogen vrouwen meedoen. Dat is geen kwestie van een taalfout.

We gaan niet naar Paussan, ik hoef niet meer zo nodig op bedevaart. Als we nu niet naar Gordes gaan zijn An & Eric & Hanneke weg en die willen we nog zien.

Schmalz

Zwanger heeft de dokter tegen mijn moeder gezegd nadat ik naar de wachtkamer was gestuurd. Ik doe rekoefeningen en spring van stoelen. Het helpt niet. Mijn moeder zegt dat ze zal informeren bij een vriendin die verpleegster is of er iets aan te doen valt. Komt terug en zegt dat het niet kan, er schijnt een arts geweest te zijn die abortussen uitvoerde maar die doet het niet meer, zegt ze. Ik vraag niet of er ook nog andere mogelijkheden zijn. Kom niet op het idee om zelf naar een dokter toe te gaan. En bovendien besluit ik na een paar huilbuien het maar zo te laten. Een kindje, dat lijkt me wel leuk. Ik hield tenslotte ook van poppen, die ik met moeite in de kelder wegborg toen ik vond dat ik er te oud voor was. En bovendien, het huis uit kunnen, mijn eigen huis, niet meer hoeven vechten om het bezitsrecht van mijn kamer. Niet meer door een kwaai vader mijn bed uit gehaald worden omdat ik mijn fiets buiten heb laten staan. Niet meer hoeven vragen om zakgeld. Geen huiswerk meer hoeven maken. Mijn eigen beslissingen kunnen nemen.

Ik loop met open ogen in de val waar mijn moeder destijds in liep zonder ooit de konsekwenties te overzien.

Mijn moeder vertelt het aan mijn vader, die er nors bij loopt en me niet aan durft te kijken. Ze gaat praten met het hoofd van de school, die me bij zich roept en vraagt of ik het met alle jongens van de huiswerkgroep heb gedaan. Ik bloos en stamel en word pas kwaad als ik thuis ben. Ik word van school af gestuurd. Een slecht voorbeeld voor de andere meisjes, en de rektor van dit progressieve Montessori Lyceum is er natuurlijk niet persoonlijk tegen om me eindeksamen te laten doen, maar de ouderkommissie, het bestuur ...

Mijn moeder schrijft een brief aan Toni dat er maar getrouwd moet worden. Die aarzelt en zegt dan ja, schoonzoon van een welgestelde familie aantrekkelijker dan de toekomst in zijn dorp. Mijn

moeder maakt de trouwpapieren in orde. In mijn klas kom ik niet meer terug na de kerstvakantie. Ik heb geen van de oude vrienden verteld waarom niet, ook Jonas niet, die het hoort van iemand anders en zich bezat en misdraagt op feestjes en later een onhandige zelfmoordpoging doet op een plek waar hij wel op tijd gevonden moet worden.

Een lindegroene deux-pièces met een oranje zijden bloes. De naaister vraagt diskreet of ze iets meer ruimte in de maagband zal laten. Een goed voorstel want Toni zit nog ergens tussen Santa Cruz en Houston als monteur op een schip en tegen de tijd dat er getrouwd kan worden ben ik vijf maanden zwanger. Een diskrete bruiloft, een oom, een grootmoeder. Een advocaat die met mijn ouders bevriend is, zijn vrouw. Geen feest, geen vrienden van mij of van Toni. Mijn vader is iets bijgetrokken, heeft met Toni gepraat, die beloofd heeft verder te studeren voor Diplom-Ingenieur, en de advocaat geeft een hint dat ik met het huwelijk iets goed kan maken van wat ik mijn ouders heb aangedaan.

In hun huis, nu op een sjieke gracht, hebben we recht op de officiële logeerkamer. Het is onwennig te mogen, te moeten, na het gesluip over de gang. Het vrijen wordt er niet beter van. Het is geen gunst meer die ik Toni verleen in ruil voor het ritueel van verliefde woordjes en tederheden. Het is nu een recht, verliefdheid is kinderachtig, en het feit dat Toni zijn vrijheid heeft ingeruild voor een huwelijk heb ik goed te maken met het lijdzaam ondergaan van de seksuele experimenten waar we eerst niet aan toe kwamen.

Ik word dikker en kots niet meer 's ochtends. Vertederde blikken van mensen op straat, een jong moedertje. Het maakt een boel goed. Mijn moeder neemt me mee naar een dure winkel voor de babyuitzet. Progressief, gele en blauwe luiers, geen roze. Ik heb geen idee wat baby's nodig hebben. Laat mijn moeder poederbussen en oorwatjes en badthermometers en navelbandjes op de stapel leggen. Vind je het niet leuk, vraagt ze als ik er wat verdwaasd naar staar. Jawel hoor, zeg ik. De baby beweegt in mijn buik alsof er vlinders botsen tegen mijn binnenkant. Ik stel me er niets bij voor. Het zou net zo goed een parkietje kunnen zijn, of een teddybeertje. Toni zegt dat hij zich verheugt op de stamhouder, die een flinke

jongen moet worden, stevig aangepakt, maar het klinkt net zo abstrakt als mijn babypop.

Waarom heeft niemand me gezegd dat het zoveel pijn zou doen? Ik had me voorbereid, gymnastiek gedaan, ademhalingsoefeningen. 's Ochtends om zes uur de eerste weeën. Ik zeg moedig dat dit best uit te houden valt, heb me zo voorgenomen om flink te zijn, niet te huilen. Maar als wee op wee volgt vergeet ik mijn ademhalingsoefeningen. Ik verzuip in pijn, ben pijn. Hoor mezelf schreeuwen, de dokter vervloeken die te laat is, dreigen dat ik uit het raam zal springen als het niet meteen over gaat. Hoor de verpleegsters fluisteren, hoor dat er iets niet goed is. Als de dokter komt vraag ik wat er is. U krijgt een kindje mevrouwtje, zegt hij. Dan hoor ik de verpleegster zeggen dat het kind in stuitligging komt. Ik heb geen idee of dat erg is. Het kan me ook niet schelen. Ik wil van de pijn af, ik dood, baby dood, het maakt niet uit, als het maar ophoudt.

Dan gebeurt er iets fantasties. De pijn houdt op en ik voel mijn hele lichaam persen douwen werken om het kind er uit te laten komen. Helemaal buiten mijn wil om doet mijn lijf wat nodig is. Rustig rustig, zegt de arts, maar ik ben niet meer te houden en in een paar weeën voel ik het glijden en dan zie ik de dokter een blauw lijfje omhoog houden. Dood, denk ik als ik bloed zie, maar dan hoor ik dun babygehuil. Een jongetje.

Als hij een tijdje later schoongemaakt en ingepakt in mijn armen wordt gelegd herken ik hem niet. Mijn kind? Dit verfrommelde aapje met haartjes tot diep over zijn voorhoofd, met handjes die zich als vogelklauwtjes om mijn vinger klemmen, een echt kind?

Op weg naar het vrouwenkamp op Femø moeten we ergens in Duitsland stoppen, vier vrouwen in een Volkswagen. Op de kaart kijken we waar we de meeste kans hebben een jeugdherberg te vinden, hoewel we ons afvragen wanneer je ophoudt als jeugd te gelden. Ik ben dan achtentwintig. Lübeck, besluiten we, vlakbij Travemünde waar we de boot naar Denemarken zullen nemen.

Pas voorbij Hamburg dringt tot me door wat dat betekent: dat ik voor het eerst na bijna tien jaar terugkom in de stad waar ik als verse huisvrouw/moeder/echtgenote een jaar woonde. Ik probeer me het adres te herinneren, maar ik kan er niet meer opkomen. Het hele jaar is als een grijze vlek weggezakt. Luiers, herinner ik me

vaag, en dat het altijd koud was. Als we in Lübeck zijn zie ik straten die ik herken. Een nachtmerrieachtige vervreemding komt op uit mijn buik. Ik herken winkels, bijna hetzelfde, alleen hangen overal affiches met foto's van de Baader-Meinhoffgroep. Ik zeg dat ik wil proberen mijn huis terug te vinden, zeg dan pas dat ik er heb gewoond, vraag of iemand met me mee wil gaan omdat ik niet alleen durf. Haast op de tast zoek ik naar het huis. Het moet dicht bij de haven zijn, waar Toni werkte als monteur. Hier een kerk die me bekend voorkomt. Als we de hoek omgaan is daar dan geen Schnellimbiss? Dan vind ik de straat, Engelswisch, zie voor het eerst dat het haast middeleeuwse huizen zijn, mooi en romanties als ik geen herinneringen zou hebben aan kou en donkere gangen. Ik aarzel, weet niet zeker welk huis het is. Loop bukkend door het steegje tussen twee huizen, dat maar anderhalve meter hoog is. Herken de oude lantaarns, de steeg. Draai me om en voel het bloed uit mijn gezicht wegtrekken. De keukengordijnen zijn nog precies dezelfde.

Weer verslapen. Ik wou nog een half uurtje slapen toen hij weg was. De ontbijtboel nog op de tafel naast het bed. Grijs licht buiten. Het is vast al bijna elf uur. Nu hoor ik waarom ik wakker ben geworden. Het geluid van Armin's gehuil, dun maar doordringend door de vloer heen. Moet naar beneden. Wat moet ik vandaag doen. Luiers zijn op, wassen. Niets leuks vandaag, gisteren naar de film geweest, kan niet vandaag nog eens. Kachel is uit. Als de kachel beneden ook uit is heeft Armin weer ijsvoetjes. Zelfde kleren van gisteren. Geen zin om iets anders aan te trekken, niemand die het ziet. Elastiekje om mijn haar bij elkaar te houden, als ik naar buiten ga doe ik toch een muts op. Armin's gehuil wordt doordringender. Ik luister of de hospita niet op de gang is, of ik naar beneden kan zonder dat ze achter me aan komt om te vertellen dat ik de was 's nachts niet aan de lijn mag laten hangen. Armin's voetjes zijn grijsblauw, moet naar de dokter, iets met zijn bloedsomloop. Natte luiers, koud lijfje. Pieslucht in de keuken, borden van gisteren nog op de tafel, gestold vet. Emmer met vuile luiers. Armin smakt tevreden op zijn boterham met banaan. Wil spelen, grapjes maken. Ik probeer een vrolijke moeder te zijn. Lukt tien minuten. Dan vliegt de keuken me aan, de luiers, de afwas. Kachels aanmaken, kolen uit het kolenhok slepen, waar ik bang ben voor het donker.

Het gaat regenen. Jezus, de luiers van gisteren zijn nu weer nat. Boven moet ik nog stofzuigen, kolengruis als een zwart waas over alles heen, het plakt aan mijn blote voeten, ik neem het mee het bed in. Zure lucht van bedden, van te lang slapen. Ik wil weer onder de dekens wegkruipen, slapen. Maar Armin krijgt kwaad als ik hem in zijn bedje zet. Hij wil spelen. Ik sleep hem mee naar boven waar ik de kachel aan ga maken, en stofzuigen. Als ik de bedden heb opgemaakt heeft Armin een doos rommel omgekeerd. De stofvlokken van onder het bed komen mee. Ik zet de stofzuiger nog eens aan. De schoorsteen wil niet trekken met dit weer. Rook in de kamer. Armin weer mee naar beneden, in zijn bedje zodat ik de stofzuiger kan halen. Begint kwaad te brullen, denkt dat ik hem alleen laat terwijl ik alleen maar even naar boven moet en niet het risico wil lopen dat hij zich brandt aan de kachel of de ontbijtboel van tafel trekt. Stofzuiger, de vuile lakens naar beneden. Ontloop nog net met hartkloppingen de hospita. Armin's gebrul verstomt weer. Ik had hem bijna geslagen. Onredelijk gekrijs, als hij godverdomme maar niet zo schreeuwde, het echoot in mijn hoofd, sluit alle prettiger, verdovende gedachten uit. Ik geef hem nog een banaan hoewel dat niet mag. Hij is al te dik. Volgende week weer verantwoording afleggen, waarom hij niet magerder is geworden, bij de zuigelingenverzorging waar ik zit tussen grijze anonieme moeders die jaloers naar elkaars kinderen loeren. Niet naar mij, ik ben geen partij, Armin heeft niet eens zo'n wollen pak om hem in tentoon te spreiden. Worsteling met de lakens in de plastic tobbe. Hoe wassen andere mensen lakens, grote onoverzichtelijke lappen, water over de vloer dat zich vermengt met het vuil. Straks de vloer dweilen. Ik kots bijna boven de luiers, die ik te lang heb laten staan, adem door mijn mond. Wat moeten we vandaag weer eten. Eergisteren een boek gekocht, geld bijna op en we moeten nog twee dagen. Durf niet om meer geld te vragen. Ik kan weer longragoût maken dat kost heel weinig maar dan moet ik nu boodschappen doen anders is er niet genoeg tijd om de lucht uit de long te koken.

Met mijn armen in het sop herhaal ik scène voor scène de film van gisteren. Misdaad en hartstocht. Mooie meid, mooier dan ik, kleine puntige borstjes. Geen zwangerschapsstrepen op haar heupen, geen bril. Donkere geheimzinnige man die zomaar op haar verliefd wordt, haar buiten opwacht, haar volgt. Op mij wordt nooit iemand verliefd, over, ik ben maar een jaar mooi geweest. Niet den-

ken aan later. Laat het vaag. Nog eens de film, beeld voor beeld. Het moment dat hij zich over haar slapende gezicht buigt, lippen die de hare aanraken. Ingehouden hartstocht. Niet hetzelfde als Toni die niet eens meer de moeite neemt om me van tevoren te strelen, grijpt regelrecht naar mijn kut, lichaam zwaar op het mijne, belachelijk gepomp, als ik meebeweeg is het alleen om het zo snel mogelijk over te laten zijn. Dan kan ik slapen, dromen, misschien over de film met mezelf met kleine puntige borstjes, zonder bril. Luiers ophangen buiten. Mijn handen zijn stijf en koud en blauw als Armin's voetjes. Ik worstel hem in zijn jasje, schoentjes, hij kan geen minuut stil zitten. Wandelwagentje, muts over mijn haar dat ik vergeten heb te borstelen, ik maak mijn ogen op in het kleine gebarsten spiegeltje waarbij ik zo min mogelijk kijk naar mijn gezicht dat me tegenstaat.

Buiten. Grijs. Eerst de slager, dat is het ergste, mensen die voordringen en ik durf niet kwaad te worden omdat ik alleen maar een pond long moet hebben. Andere mensen kopen dat als hondevoer. Ik watertand, ham worsten. Zal ik een ons Aufschnitt nemen, maar dan heb ik geen geld meer voor bananen voor Armin en een stukje chokola voor mezelf. Als ze maar niet zo neerbuigend tegen me deden, als ze maar duidelijker tegen me praatten en ik niet telkens hoefde te vragen wieviel bitte. In hun ogen zie ik mijn groene jas, die vorig jaar met het nieuwe namaakbontkraagje nog best leuk was maar nu niet meer. Buiten word ik overvallen door honger. Iets zoets. Taart te duur. Witbrood wil ik, niet het zure bruine Duitse brood; maar witbrood kan ik alleen maar aan de andere kant van het centrum krijgen. Water in mijn mond. Denk alleen nog maar aan witbrood met hagelslag. Hagelslag kan ik krijgen in het warenhuis. Daar hebben ze ook een afdeling met licht beschadigde pockets waar ik altijd even kijk. Aldous Huxley in het Duits en Han Suyin. Eergisteren was ik er ook maar misschien hebben ze nog iets nieuws. Stuntelen met het wandelwagentje op de roltrap. Armin vindt alles prachtig, ik moet voortdurend oppassen dat hij niet met zijn vuile handjes in de bakken zit en dingen pakt, sjaals, zachte handdoeken, die ik met een rooie kop van schaamte terugfrommel voordat iemand het ziet. Ik sta verzonken bij de boeken, geen nieuwe, maar er zijn er nog die ik niet goed heb bekeken. Armin kletst, probeert uit het wagentje te klimmen. Ik trek me los, geen geld. Koop hagelslag, margarine, schmalz voor op het brood.

Duits brood voor Toni. Kohlrabi's. Twijfel bij de chokola. Geen geld. Appels en bananen voor Armin. Melk. Een pakje soep om van de longragoût nog iets eetbaars te maken. Drankafdeling. Goedkope vermouth, twee mark vijffennegentig. Ik zwicht. Schuldgevoel tegenover Toni. Ik koop tenslotte toch witbrood, wat nergens voor nodig is. En ik wil ook wel vermouth, een beetje dronken worden, niet denken, maar Toni wil altijd neuken als hij wat op heeft. Als hij niets op heeft ook. Het maakt niet uit.

Op weg naar de bakker, etalages. De zwarte bontmantel staat er nog. Als ik die had, en geen bril, en geen zwangerschapstrepen, en van die kleine puntborstjes en niet getrouwd was en geen kind had ... onzin. Etalage met lakens in allerlei kleuren. Heel anders dan de grauwe lappen die ik niet meer wit kan krijgen. Een klok. Jezus, nog drie kwartier voordat Toni thuiskomt. De afwas staat er nog, het eten nog niet klaar. Ik ren terug. Armin lacht om het gehobbel, mijn onhandige pogingen om over oude stoepjes snel naar huis te komen, denkt dat het een spelletje is. Donkere straat, donker huis, donkere trap. Vlees opzetten, kohlrabi in stukjes in de pan. Afwas in de kast schuiven. Boterham met margarine en hagelslag. Prop er nog een paar naar binnen en nog een. Geef Armin te eten. Hij schiet niet op, zit vrolijk zinloos te tetteren.

Toni komt zo thuis, dan moet Armin in zijn bedje liggen anders komt er geheid ruzie van. Toni wil niet eten als Armin nog aan tafel zit, kan niet tegen zijn geknoei, zijn getetter. Ik kijk uit het raam, nog niemand in de steeg. Keuken vol koollucht. Ruiten beslagen. Weer vergeten iets tegen de muizen te kopen. Ik heb geen trek meer, zeker niet in longragoût, smerig spul dat ik in stukjes snijd. Knödel maak ik van het oude brood van gisteren. Als Armin maar niet huult als Toni thuiskomt, als Armin maar niet huult.

Toni is vooruitgereisd naar Duitsland, heeft een baan gevonden in de haven van Lübeck als monteur. Een woning vlakbij de kade, of liever twee kamers boven elkaar waarvan de onderste tegelijk de keuken is en waar Armin zijn bedje heeft staan. Een grauwe buurt, 's nachts kotsen en piesen zatte zeelieden onder het slaapkamerraam. Vettig bloemenbehang. Een lucht van schimmel die niet weg is te krijgen. Ik klaag niet, probeer er van te maken wat ik kan. Hang reproducties op die ik heb meegenomen, maak oranje en gele kussens voor de kampeerbedden waar we op slapen.

Opeens ben ik huisvrouw. Nu wreekt zich dat ik mijn moeder nooit heb geholpen. Ik kan niks. Weet niet wat ik kopen moet om te eten, durf geen spinazie te kopen omdat ik niet weet of je een ons of een pond of een kilo moet hebben, laat staan dat ik dat in het Duits kan zeggen. En ik krijg zo weinig geld van Toni, 40 mark per week. De karbonades die ik koop voor de eerste maaltijd omdat me dat makkelijk te maken lijkt kunnen we ons niet veroorloven. Maar om vijf uur verwacht Toni zijn eten te vinden als hij thuiskomt, en als het hem niet bevalt schuift hij zwijgend zijn bord van zich af.

Ik lever een gevecht tegen de afwas, de vuile luiers, de schimmel in de kastjes, de muizen die ratten blijken te zijn. Ik wist niet dat een klein kind zo veel rommel maakt, halfopgegeten bananen in zijn dekentje trapt, poep op de muren smeert en het behang er afscheurt. Ik wist niet dat een kind zo vaak schone kleren aan moet, zo vaak moet eten, zo veel kan huilen.

Ruzies. Toni wil niet lastig gevallen worden met een kind. Als hij thuis is hoort Armin in bed te liggen en geen kik meer te geven. Als Armin huilt zegt hij dat hij eens stevig aangepakt moet worden en dat ik hem verwen, een verweekt kereltje van hem maak. Ik zie de angst in Armin's oogjes als Toni te dicht bij hem komt. Ik probeer ze gescheiden te houden, raak Armin niet aan als Toni er bij is omdat hij dan een jaloerse scène schopt. En als ik een keer terugkom van boodschappen doen zitten Armin's billetjes onder de blauwe striemen, geslagen met een gordijnroer omdat hij niet op zijn potje wilde blijven zitten. Ik durf hem niet meer bij Toni achter te laten.

Ik schrijf een dagboek. Over depressies die terugkomen, zonder dat ik begrijp waarom. Ik heb er toch geen reden voor, heb een man die van me houdt, een kind, een eigen huis. Ik schaam me ervoor dat ik ongelukkig ben. Ik schrijf vrolijke brieven aan mijn moeder.

Ik vlucht in lezen. Eerst de boeken die ik heb meegenomen, dan romannetjes. We hebben geen tv. Wat er in de wereld gebeurt gaat volstrekt langs me heen. Een enkele keer lees ik de *Bildzeitung*, maar meestal weet ik niet waar het over gaat. De radio zet ik alleen op muziek die me verdoofd houdt, waar ik bij weg kan dromen. Op straat hoor ik dat Kennedy is vermoord. Ik heb niet het gevoel dat dat iets met mij te maken heeft.

In mijn dagboek schrijf ik over de buien waarin ik dood wil, waarin ik het gevoel heb dat mijn leven is verknoeid en dat er geen enkele mogelijkheid is om dat nog te veranderen. Ik laat Toni mijn dagboek lezen in een poging om er met hem over te praten. Hij zegt dat het flauwekul is wat ik schrijf. Zegt dat ik een geil loeder ben als hij een eroties gedicht van Rilke leest dat ik heb overgeschreven. Ik bied hem het sleuteltje aan in de hoop dat hij meer van me zal begrijpen als hij vaker mijn dagboek leest. Hij zegt dat hij dat niet nodig heeft en laat me zien dat hij het koft zo open kan buigen. Ik moet proberen om een waardig levensgezellin te worden, schrijf ik. Het klinkt niet overtuigend.

Ik schrijf:

‘Was ik maar nooit getrouwd. Wat banaal. Hij zei net weer zo iets liefs. We hadden het over mevrouw B., dat ze een goede vrouw is. Ze heeft geen kinderen, zei Toni. Het is een misdaad dat ik een kind heb. Vaak wou ik dat ik toch een kans had gehad om het weg te laten maken zoals Toni wou. Misschien was ik dan nu niet getrouwd, of wel, maar dan had ik geweten hoe hij was. Misschien had hij me gekend en me gewaardeerd hoe ik ben. In ieder geval was er een weg naar buiten geweest die er nu niet meer is.

Wachten tot Armin groot genoeg is om op eigen benen te staan en dan er vandoor. Leven als ik nog jong genoeg ben en niet te gedesillusioneerd, of anders de dood in. Is helemaal niet zo dramaties als het klinkt. Toni zou er wel overheen komen. Hij zou zich hoogstens miskend voelen.

Wat is er nu waar van die hele emancipatie? Alleen toch de uiterlijke kant. Of word je soms niet scheef aangekeken als je niet het lieve onderdanige vrouwtje bent en ook eisen stelt: voorrecht van de man? “Jij zeker lekker zitten lezen terwijl ik het huishouden doe,” zegt Toni. Iets anders komt er niet bij hem op als ik hem vraag meer rekening met me te houden. Wat zijn ze bang dat ze onder de pantoffel komen. Ik wou dat ik met iemand kon praten. Met wie? Wie heb ik? Niemand. Banaal. Maar ik zal het nog een tijd moeten uithouden.’

En dan, met grote hanepoten: ‘Mooie beloften. Hij zegt dat hij zich niet meer met Armin's opvoeding zal bemoeien maar dat hij zijn maatregelen zal nemen als het verkeerd gaat. Net gaf hij hem een klap omdat hij even hilde.’

Dan dikke krassen door de woorden. De bladzijde half uitge-

scheurd. En kommentaar: ‘achteraf schaam je je over wat je geschreven hebt. Het is ook alleen om me af te reageren.’

Ik schrijf steeds minder. Mijn handschrift wordt steeds kleiner. Op het laatst schrijf ik alleen de titels op van de boeken die ik lees. Toni zegt dat ik maar ontevreden word van al dat gelees. Mijn boeken staan op een zelfgeprutst plankje naast zijn ene boek, dat hij nooit inkijkt: *Also sprach Zarathustra*, van Nietzsche.

In Lübeck heb ik niemand om mee te praten. Een of twee keer neemt Toni kollega's mee naar huis. Ongetrouwd. De ene heeft een rode sportwagen. Toni benijdt hen duidelijk, maakt toespelingen op de vrijheid die hij nu kwijt is. Ze praten over vrouwen, over hoe een van hen zijn te veeleisende vriendin die begon te zeuren over trouwen midden in de nacht de deur uit gooide zonder haar kleren en hoe ze huilend tegen de deur stond te bonken tot hij haar kleren het raam uit smeed. Ze lachen. Ik niet, zeg niets, kijk naar mijn tenen. Ik haal meer pils, snijd worst in stukjes. Het gesprek stokt. Ik zie mezelf door hun ogen, mijn stijf opgestoken haar, mijn bril. Een trut. Een duffe boekenwurm. Niet hun soort. Het bezoek wordt niet herhaald.

Mijn moeder komt op bezoek. Ik schaam me voor de keuken, probeer op te ruimen voordat ze komt, maar zwijgend pakt ze een doekje en een vimbus en begint de vettige stoelen te schrobben, die ik over het hoofd heb gezien. We gaan een keer uit eten, mijn moeder betaalt, luxe van het in een restaurant zitten, een glas wijn, geen borden af hoeven wassen. Ik was vergeten dat dat kon terwijl ik me vroeger zo zat te vervelen bij het eindeloos wachten op mijn biefstuk met friet en appelmoes als ik met mijn ouders mee moest op zondag. Maar praten kan ik niet met haar. Toni speelt de modelechtgenoot als ze er is. Is charmant. Schenkt haar glas bij. Helpt haar in haar jas. Zegt dat ze een uitstekende dochter heeft die lekker heeft leren koken.

In het parkje waar ik wel eens zit met Armin komt een Deense vrouw naast me zitten op de bank. We wisselen een paar zinnen uit. Ze woont hier omdat haar man hier werkt, net als ik. Ze kent niemand, heeft hier geen vrienden. Misschien komen we elkaar nog eens tegen, zegt ze als ik wegga. Maar ik vermijd het parkje wekenlang. Ik ben bang geworden voor mensen.

Toni begint op paarden te wedden. Na het eten gaat hij de deur weer uit, naar een paardengokhal op de kade bij de haven. Een enkele keer ga ik mee, maar verveel me en ben bang voor het soort mannen dat daar rondloopt. Toni wordt fanatiek. Koopt paardenkranten, zit berekeningen te maken op stukjes papier. Hij zegt dat het mogelijk moet zijn om het ideale systeem te vinden om te winnen. Na een paar maanden wedden houdt hij op met werken en wijdt zich de hele dag aan de paarden. Hij heeft geld opgespaard, gaf me maar weinig huishoudgeld. Daarvan wil hij nu naar Frankrijk, zodat hij de paardenrennen van dichtbij mee kan maken, niet alleen via de radio. Hij koopt een volkswagenbus die hij verbouwt zodat we er in kunnen slapen. We zeggen de huur op in Lübeck, ik pak mijn boeken in een doos.

In Frankrijk is het seizoen afgelopen. Musea zijn dicht. Aan de Riviéra is het koud, het waait, er zijn bijna geen mensen. We eten wat ik kook op een gasstelletje. Ik durf niet naar restaurants, en bovendien wil Toni het geld uitsparen voor zijn systeem waarvoor hij veel geld in reserve moet hebben. Af en toe probeer ik te praten, over hoe we verder moeten, of we rond blijven zwerven, maar mijn pogingen om een gesprek te beginnen lokken zulke scènes uit dat ik verder mijn mond maar houd. Ik weiger om nog langer Duits te praten. Ik weiger nog langer iets voor hem te doen dan zwijgend zijn eten koken en zwijgend om de andere dag zijn seksuele behoeften ondergaan. Ik word ziek, diarree en blaasontsteking. Een Franse arts die ik niet versta geeft me pillen die niet helpen. Ik heb koorts, heb het permanent koud. Toni besluit tenslotte dat we wel naar Amsterdam terugmoeten, waar we bij mijn ouders kunnen logeren. Op de terugweg dagdroom ik koortsachtig over zelfmoord. Het lijkt me zo'n oplossing, niet meer te hoeven. Maar Armin bij Toni achterlaten, dat kan niet. Er zit niets anders op dan door te gaan.

Mijn ouders gooien ons na een week of wat de deur uit als blijkt dat Toni niet wil werken. Ze geven hem een week om óf werk, óf een kamer te vinden. Ik voel me nog net iets meer solidair met hem dan met mijn ouders. En ga mee. Toni zoekt niet naar werk, maar vindt wel een kamer. In de Jordaan, een buurt die ik niet ken - als nette burgerdochter kwam ik daar niet. Een kamer in de derde Rozendwarsstraat, door een dunne hardboardwand gescheiden van een

meubelzaak. Er zit maar één raam in de kamer, de deur opent meteen op straat. Overal kiert het. De kamer is alleen warm te houden door de Alladin zo hoog mogelijk te stoken. Een gordijn scheidt het keukengedeelte met Armin's bedje van het woongedeelte. De we die geen deur heeft is stuk en moet doorgespoeld worden met emmers water. Ik probeer er nog wat van te maken. Plak plaatjes uit gevonden *Libelles* tegen de keukenmuur, schilder de schoorsteen helderblauw uit een door de huisbaas gegeven potje verf. Ik zet er drie koffiekopjes op die dezelfde tint blauw hebben. Ik bak oliebolletjes met oudjaar, voor Toni en Armin en mij.

Toni is overdag weg. Naar een kafee bij de Dam waar op paarden gewed kan worden. Op een dag koop ik een fles citroenjenever en drink die achter elkaar helemaal op. Huil me dan leeg bij een plaat van Charles Aznavour die ik telkens opnieuw opzet. ('Gisteren was ik nog twintig, maar ik heb mijn leven verpest, mijn vrienden zijn weg, de liefde is dood voordat zij is begonnen.') Kots in de we, schaam me voor Armin.

Ik word steeds banger maar ik weet niet waarvoor. Voor mensen. Ik ga steeds minder de straat op, alleen als het moet om boodschappen te doen. Ik durf niet naar de wasserette want daar moet ik vragen hoe de machines werken. Ik was met de hand, hang de was op in de kamer. Ik ga alleen nog maar naar zelfbedieningszaken waar ik niets hoeft te zeggen. Als ik naar een winkel ga waar ik iets moet vragen, repeteer ik van tevoren, uit angst dat ik ben vergeten waar ik voor kwam als ik er eenmaal sta. Als er door weet ik wie wordt aangebeld, Jehova's getuigen, doe ik niet open, sta met hartkloppingen achter de deur. Dan durf ik ook niet meer de Rozengracht over te steken, blijf aan deze kant van de Jordaan, op het laatst alleen nog in de straat waarin we wonen.

Het geld is bijna op. Met Toni's systeem wil het niet lukken. Hij wordt steeds driftiger. Ik praat bijna helemaal niet meer. Ik zeg eens, in een aanval van moed en wanhoop dat ik wil scheiden. Toni lacht me uit. Waarom? vraagt hij, waar wil je naar toe? Ik weet het niet. Ik weet niet wat ik wil. De toekomst is een groot gat vol met afwas en boodschappen. Er is niets waar ik me op verheug, er is niets dat ik zou willen voor mezelf. Ik voel me als het lege pakje crackers dat op tafel staat. Een omhulsel, niets erin. Wat heb ik dan te willen.

Maar als ik dan een keer terugkom van boodschappen doen en Armin blauwgeslagen vind knapt er iets in me. Ik hoor mezelf schreeuwen met een stem die ik niet herken. Voor mezelf kan ik niet vechten, ik besta niet eens, maar voor Armin ...

Ik besef dat ik weg moet, het hindert niet waar naar toe. Ik wil scheiden. Toni zegt onzin, gebeurt niet. En hij zegt dat hij Armin kan houden als ik wegloop, of hem terug komt halen als ik hem meeneem. Een Oostenrijks kind tenslotte, in Oostenrijk is de vader altijd voogd.

Ik ga in staking, kook niet meer voor hem, zwijg dagenlang, wil niet meer geneukt worden. Gooi het potje thee om dat ik voor mezelf heb gemaakt als Toni zijn hand uitsteekt om zichzelf in te schenken. Sluit mijn ogen, wachtend op de klap die moet volgen, maar er komt niets, te veel opstand tegen het gezag verbijstert hem, hij weet niet meer wat hij moet doen.

Als Toni probeert om mijn onwillige lijf te dwingen zet ik mijn nagels in zijn rug, voel zijn huid scheuren, bloed onder mijn nagels. Toni vloekt. Geeft toe, wil een deal sluiten. Als ik drie keer per week mijn echtelijke plichten vervul zoals dat hoort, twee maanden lang, zal hij me laten gaan. Ik ga er op in. De enige ruzies die we dan nog hebben komen als hij vindt dat er een nieuwe week is ingegaan en wil neuken en ik zeg dat het nog de oude week is en hij al drie keer is geweest.

Na twee maanden pak ik zwijgend mijn spullen in. De paar kleren van mij, boeken, Armin's speelgoed. Ik ben bij mijn ouders geweest om te vragen of ik tijdelijk onderdak kan krijgen met Armin tot ik een eigen woning heb, of ze me geld kunnen lenen. Als ik de deur achter me dicht trek zit Toni met zijn rug naar me toe en zegt niets. Ik laat de deken, die eigenlijk van mij is, bij hem achter.

Als ik jaren later terugkom in dat stuk van de Jordaan dat ik steeds heb vermeden, herken ik het niet meer. Het huis is afgebroken. De buurt ziet er vrolijk uit, bloembakken, alternatieve winkeltjes. Aan een vriend kan ik aanwijzen tot welke stoep ik durfde te lopen. Het lijkt veraf, onwezenlijk, niet met mij gebeurd. Ik kan er alleen op ironiese toon over praten. Het lijkt zo melodramaties, zo'n goedkoop romannetje uit de vorige eeuw. Ik voel pas weer iets van de oude beklemming, als ik vlak bij de hoek van de Rozengracht de oude snackbar zie, die niet is veranderd. Alsof het dezelfde in vet

gestolde koude kippen zijn onder het blauwige neonlicht als tien jaar geleden.

Ik mocht meerderjarig blijven, de paar maanden die ik nog van mijn eenentwintigste af was toen ik ging scheiden.

De laatste herinnering die ik van heel diep voel opborrelen. Een wee misselijk makend gevoel in mijn buik. Een oude angst.

Armin een dag of drie. Ik lig nog in het ziekenhuis. Toni komt op bezoek, wacht tot er niemand bij is en zegt dan fluisterend, ik heb er over nagedacht, als we hem genoeg slaaptabletten geven dan zijn we van hem af. En hij hoeft er niets van te voelen.

Ik huil 's nachts. Kijk naar Armin's vuistjes, voel mijn borsten vol met melk lopen als ik hem hoor huilen. Het wordt pas een levend kind voor me nu ik beseft dat ik hem zal moeten beschermen. Ik kies voor hem. Niet meer een ongewenst kind.

De dokter zegt dat het normaal is dat ik huil. Dat alle moeders dat hebben.

Gordes 3

Gordes is prachtig als we aankomen, een vestingstad, tegen rotsen opgebouwd, bijna een dekor. De mistral waait. Stof knarst tussen mijn tanden. Terrassen rondom een plein, stalletjes met fel fruit tussen de stoffige zanderige kleuren van het kasteel en de huizen van natuursteen. We kijken in een gele Renault, benieuwd of het die van An & Eric & Hanneke is, als ik vrolijk geschreeuw hoor en An met haar armen wijd aan zie komen rennen. Als we op het terras zitten merk ik hoe blij ik ben om ze te zien. We ratelen, tetteren chaoties, wisselen ruzies uit die opeens niet zo grimmig meer lijken als je ze kan delen, als je er om kan lachen. Karaffen koude witte wijn. We worden langzaam dronken. Vanaf dit moment zijn we niet meer toerekeningsvatbaar, zeg ik. Maar ik vind het heerlijk om weer te lachen, drie keer te zeggen hoe blij ik ben om ze te zien, om An te horen zeggen hoe blij ze is om ons te zien, nog meer koude witte wijn in te schenken.

Trots laten ze ons hun huis zien, een kamer in een soort paleisje in een steeg die bereikbaar is langs stenen trappen. Een monumentale deur, een enorme hal met brede marmeren trap, daarachter hun kamer, met comfortabele doorgezakte stoelen, koel achter de dikke muren en luiken. Dan hun grootste trots, de tuin die helemaal aan de andere kant van het dorp ligt, voorbij het kerkhof, op de rand van de steile rotsen. Een piepend metalen hek in een hoge stenen muur, daarachter de tuin, droog en heet, een tuinhuis van zware steen, koud van binnen, verwaarloosd. Oude rieten tuinstoelen, lege flessen, oude kitsch aan de muren. Het balkon dat over de rand van de rotsen uitsteekt, meters diep nog meer rotsen, bossen, een uitgestrekt dal, de roze streep van Rossignol in de verte. Ik ben betoverd, wil er wonen, op het balkon zitten waar niemand je kan zien, niemand je kan horen, waar je geen leven ziet behalve krekels en in de verte niet serieus te nemen speelgoedautootjes over de weg. An zegt dat ik er de volgende dag kan zitten als ze weg zijn en geeft me de zware sleutel van het hek. Ik ben gelukkig.

We eten, praten over eten en over relaties, favoriete onderwerpen. Als ik vertel over mijn irritatie als Hans alles met me samen wil doen terwijl ik juist zo'n ontzettende behoefte heb aan alleen zijn, zit An vol herkenning te stralen. Als Hans vertelt over hoe moeilijk het is om op vakantie te zijn met iemand die nergens mee naar toe wil omdat ze net zo lief lui ligt te lezen, zit Eric te knikken. Eric rijdt ons langs de slingerende weg naar boven waar onze tenten staan op de camping, Armin slaapt bijna.

Als ik gelukkig en een beetje aangeschoten tussen de lakens wil schuiven voel ik dat er iets niet goed is. Hans zit in een hoek van de tent. Ik krijg een flits van angst dat hij me aan zal vliegen, dat hij naar mijn keel zal grijpen. Maar hij maakt geen beweging. Wat ga jij morgen doen, vraag ik neutraal, om de stilte te breken. Dan barst hij los. Kan het je schelen wat ik ga doen, waarom zeg je niet gewoon dat je alleen wilt zijn, het interesseert je toch helemaal niet wat ik doe? Dan de rest, een stroom, dat hij jaloers is als ik droom van iemand anders, dat hij jaloers is als ik schrijf, als ik zo duidelijk zonder hem kan. Jaloers op mijn contacten met vrouwen, het gemak waarmee ik met mijn vriendinnen praat. Jaloers dat ik naar de tuin ga morgen, dat ik niet heb voorgesteld om samen met hem te gaan, dat ik weet wat ik wil. Hij zegt ook gemene dingen, waarvan hij weet dat ze niet waar zijn, maar nu is hij door een muur heen en zegt alles wat hij kan verzinnen om me te kwetsen. Ik ben stuk, had het niet verwacht, zoveel agressie op een moment dat ik volmaakt tevreden was, na een goede avond met vrienden die toch ook zijn vrienden zijn. Hij valt in slaap, uitgewoed. Ik lig wakker, draai, hoofdpijn, misselijk. Ik pieker. Hoe we dit ooit op kunnen lossen, wat kan ik doen als hij op alles wat ik zelfstandig doe jaloers is. De cirkel waarin we zitten, hoe meer hij probeert dingen met me samen te doen, iets te forceren dat ik niet voel, hoe meer ik behoefte heb om me af te zonderen. Waarop hij nog meer aanleiding heeft om jaloers te zijn.

De volgende dag voel ik me ziek. Ik wil Hans' schuldbevuste gezicht niet zien. Ik wil geen antwoord geven op de vraag of ik nog van hem hou. Hij wil weten of ik aan hem denk als we vrijen, of ik hem nodig heb. Ik weet het niet, ik wil weg, alleen, niet met hem bezig zijn. Hij heeft spijt over wat hij gezegd heeft. Het is allemaal mijn eigen probleem, zegt hij, ik moet het zelf uitzoeken, je moet geduld met me hebben. Maar ik wil niks met hem, niet met zijn

agressie, niet met zijn schuldbewuste gezicht. Laat me met rust, zeg ik, het is genoeg geweest voorlopig. Ik ga naar de tuin.

Onderweg koop ik brood en ham. Een fles water, een fles wijn. Het hek knerst open, ik sluit het af, trek al mijn kleren uit, schenk een glas water in, dan een glas wijn. Het balkon. Stilte, alleen de krekels. Ik schrijf niet, zoals ik me had voorgenomen, ik ben bezig met herstellen, diep ademhalen, leeglopen. Zon op mijn lijf, dat ik nat maak met het water als het te heet wordt. Straaltjes zweet onder mijn armen, tussen mijn borsten. Mijn hoofdpijn ebt weg. Aan het eind van de dag ben ik rustig, uitgezeikt. Ik ga naar het dorp, het terras, waar ik iemand hoop te vinden. Net genoeg geld voor een citron pressé maar er komt niemand. Ik besluit het pad op te lopen naar het zwembad en de camping. Een half uur door de droge hitte, mistral op halve kracht. Vreemde ruïneachtige bouwsels van losse stenen onderweg. Op het terras naast het zwembad zitten An en Eric, Armin dobbert in het water. Hoe gaat het met jullie ruzie, vraagt Eric. Ik weet het niet. Met mij gaat het goed, nu. Armin heeft ze er alles van kunnen vertellen, hij heeft wakker gelegen van het geschreeuw. Ruzie maken op een camping kan ook eigenlijk niet. Iedereen moet met spanning hebben liggen luisteren, ons vervloekend. Armin zwaait vanuit het water. Ik drink ijskoud bier. Hoe ik midden in crises terugval op de primaire behoeften van mijn lijf. Zon, stilte, iets kouds te drinken. Mijn lichaam dat zichzelf herstelt als ik het maar haar gang laat gaan.

Dan komt Hans terug met de auto. Ik wil hem eigenlijk nog niet zien, zijn benauwde gezicht vol vraagtekens. Ik wil niet praten, zeg ik. Oké, zegt hij, laten we gaan eten.

's Nachts in zijn slaap klemt hij me vast tussen zijn zwetende lijf en de koffer. Ik probeer hem weg te duwen, maar als hij telkens terugrolt ga ik aan de andere kant liggen, dichterbij de uitgang.

Als hij wakker wordt is het eerste wat hij vraagt, ben je van plan om weg te gaan. Nee, zeg ik, dat ben ik niet. Dan praten we, rustiger. Over zijn moeilijkheden om zelfstandig te zijn, zich niet afhankelijk te maken. Het gaat prima als ik alleen ben, zegt hij, als je er niet bent. Waarom ga je dan niet meer alleen doen? vraag ik, maar dat is iets waaraan hij niet gewend is, waartoe hij zichzelf moet dwingen. Ik voel me oud, zoveel alleen geweest dat dat ook een luxe is geworden die ik me niet graag af laat nemen. Hans praat over zijn droomvakantie, twee weken helemaal samen, hand in

hand wandelend, verliefd, vrijend. Ik praat over mijn ideale vakantie, een heleboel ruimte voor mezelf, rust, niets hoeven, elkaar af en toe tegenkomen als vriendjes, samen eten, naast elkaar op een terras zitten en praten of zwijgen of lezen. Misschien, af en toe, als we veel contact met elkaar hebben, vrijen.

Hans wil eigenlijk mijn muze zijn, hoopt dat hij me inspireert, steunt, maar schrijven doe ik op eigen kracht. Hij voelt zich overbodig als ik hem niet nodig heb. Ik voel me daar schuldig door. Hij heeft me ontzien, in de dagen voor we weggingen en ik op de toppen van mijn krachten zat te werken, heeft eten voor me gekookt, koffie gezet, weinig gezegd. Hij verwacht nu zijn beloning. Ik voel me schuldig.

Ik merk dat we in een traditionele man-vrouw-verhouding zitten maar nu helemaal omgekeerd. Dat vind ik geen prettige ontdekking. Je moet geduld met me hebben, zegt Hans, als ik zeg dat ik alles herken wat hij doet van vroeger, van mijn eigen gedrag. Wachten bij de telefoon, geen initiatief nemen, je wegcijferen en daar een beloning voor verwachten, denken dat je alleen maar geeft en daarmee iemand tot stervens toe chanteren. En niet begrijpen hoe iemand zo harteloos kan zijn om dan weg te lopen en de deur met een klap achter zich dicht te slaan. Ik begrijp nou wat een druk iemand op je kan leggen door te zeggen ik hoef niks, ik wil alleen maar hier zitten en naar je kijken. Ik vraag niets van je, alleen maar dat je er bent. Ik wil alleen maar tegen je aan liggen.

Je bent een paar jaar vooruit, zegt Hans, je moet me de tijd gunnen. En ik dan, ondertussen, zeg ik, moet ik ophouden met groeien tot jij klaar bent? Dan ben ik je therapeut. Ik wil je therapeut niet zijn, zoek maar een echte op, die je ervoor betaalt.

Maar we kunnen elkaar weer aanraken, samen zwemmen.

Lachen met Armin, die uit de buurt is gebleven tot hij het gevoel had dat het weer in orde was en hij een nieuw flesje Orangina kon komen halen, waar hij aan verslaafd is.

Ik schrijf stukken over Toni. Geloof het zelf nauwelijks, dat ik het was, die vrouw die zich liet mishandelen. Ik herinnerde me pas mijn blauwe oog toen ik een paar vrouwen van Blijf van m'n Lijf interviewde. De verkrachting pas toen ik met mijn praatgroep praatte. Ervaringen die geen naam hadden, die ik zo individueel beleefd had dat ze niet naar de oppervlakte kwamen. Pas achteraf be-

sef ik dat ik psychoties ben geweest en dat niemand het merkte zolang ik doorging met me aan de buitenkant normaal te gedragen. En zelfs als mensen het gezien hadden, mijn blauwe oog, de angst van Armin? Privé, niet de verantwoordelijkheid van andere mensen, om je over te schamen.

Bestaansangst die ik nooit meer helemaal kwijtraak. Niet omdat ik bang ben dat het me nog eens zal gebeuren. Omdat ik in een maatschappij leef waarin dit mogelijk is. Waarin vrouwen geen bescherming hebben tegen wat ze in hun 'privé'-leven kan worden aangedaan. Als een Surinamer op straat in elkaar wordt geslagen is dat politiek. Als een vrouw wordt mishandeld in haar huis zijn dat privé-moeilijkheden, relatiestoornissen. Als arbeiders geen zeggenschap hebben over de produktie in de fabriek is dat politiek. Als vrouwen geen zeggenschap hebben over hun eigen leven, niet weg durven lopen omdat ze nergens naar toe kunnen, omdat ze bang zijn voor wraak of dat de kinderen van hen afgenomen worden dan is dat privé. Ze moeten het zelf maar oplossen, elk apart. En als we kwaad worden komen onze linkse kameraden ons vertellen dat we neuroties en hysteries zijn. Dat we de hoofdtegenstelling vergeten. Dat we a-politiek bezig zijn. Dat we ons tegen mannen afzetten terwijl we het toch samen moeten doen.

Een tweede huwelijk

In de maanden voordat ik eindelijk weg ben bij Toni droom ik af en toe van Jonas. Zonder een voor mezelf verklaarbare reden. Misschien omdat hij in mijn herinnering de enige is die gewoon aardig voor me was. Dropjes voor me meenam zonder er iets voor terug te willen hebben.

Misschien omdat hij zo weinig bedreigend is, even schuw als ik.

Ik woon met Armin in een van de logeerkamers in het huis van mijn ouders. De zolderverdieping is inmiddels door mijn broer ingenomen. Ik moet gaan denken over hoe ik verder moet, maar voorlopig rust ik uit. Mijn ouders zijn met vakantie. Ik blijf met Armin in Amsterdam. Een luxe. Er is een bad, een televisie, een wc die gewoon door te trekken is. Ik zet elke ochtend een pot thee voor mezelf, rooster brood, echte boter. Doe het raam open en zit in de zon. Alleen maar dat. Toast met boter, thee, zon.

De nachtmerrie is nog niet helemaal voorbij. Bij de scheiding wordt de verzorging van Armin aan mij opgedragen, maar Toni houdt recht op contact. Toni heeft helemaal geen behoefte om zijn kind te zien, maar hij heeft spijt dat hij me heeft laten gaan. Hij probeert me terug te krijgen, gebruikt Armin om me onder druk te zetten. Hij heeft zo vaak gedreigd om Armin mee te nemen dat ik er echt bang voor ben geworden. Het zou voor hem ook niet moeilijk zijn. De grens tussen Nederland en België is open, eenmaal over de grens krijg ik Armin niet meer terug. Er is geen uitleveringsverdrag tussen Oostenrijk en Nederland. Ik durf Armin niet alleen met Toni weg te laten gaan, moet dus mee. Zit zaterdags met Toni in het Vondelpark, waar hij beurtelings dreigt en smeekt. Aanbiedt om zich van een berg af te storten als ik nog eenmaal met hem naar bed wil gaan. Als ik zeker had geweten dat hij zijn woord zou houden had ik het gedaan.

De burens vertellen mijn ouders dat Toni elke avond aan de overkant in een portiek staat.

Met Jonas gaat het niet goed, hoor ik van mijn broer bij wie hij in de klas heeft gezeten. Hij drinkt, is twee keer gezakt voor zijn eindeksamen. Zit nu in dienst. Hij komt een keer langs, Jonas. De televisie als ekskuus. We hoeven dan ook niet te praten. Komt nog een keer, met een vriend die ik ook nog van school ken. Het wordt laat, ik maak telkens nieuwe kopjes nescafé, wil ze niet kwijt. Omdat ik Jonas wil zien, bang ben dat hij niet terugkomt. Omdat ik 's nachts bang ben als ik alleen in het huis slaap.

Opeens zie ik het lampje van de huistelefoon branden. Er is iemand in huis. Ik word panies, krijg kippevel van angst. Jonas en de vriend gaan op de andere verdiepingen kijken, terwijl ik naar Armin's bedje ren om te kijken of hij er nog is. Jonas ziet Toni nog net de deur uit rennen. Hij was langs de gevel omhoog geklommen, jaloers op mijn bezoek. Jonas en de vriend blijven slapen op de bank, terwijl ik in bed lig en bij ieder geluid omhoog schrik. Zaterdags probeert Toni me uit te horen, of ik met ze geneukt heb. Ik zeg niets. Hij maakt toespelingen op het pistool dat hij heeft, de maatregelen die hij kan nemen.

's Nachts ben ik nu echt bang. Ik hoor voetstappen, weet niet meer of ze echt zijn of niet. Ik haal Armin naar mijn slaapkamer, die ik op slot doe en barrikadeer met de klerenkast. En lig dan nog slapeloos tot het licht wordt. Ik bel de vreemdelingenpolitie, of die niet iets kunnen doen, maar ze antwoorden mevrouwtje, wij kunnen pas ingrijpen als hij iets heeft gedaan, ingebroken of geschoten.

Ik praat met niemand over het afgelopen jaar. Heb er ook geen woorden voor, geen namen voor wat er met me gebeurd is. Niemand heeft ook ooit iets gemerkt. Ik kookte op tijd. Armin had schone kleren aan. Ik las. Ik had geen vrienden maar dat is normaal als je net uit het buitenland bent teruggekomen. Ik realiseer me niet dat het ongewoon was, hoe ik leefde, hoe ik me voelde. Ik begrijp alleen dat ik mijn best moet doen om een nieuw leven op poten te zetten.

Ik heb geen idee wat ik moet doen. Nooit de middelbare school afgemaakt. Een meisje dat vroeger bij me op school had gezeten wordt door mijn moeder uitgenodigd. Ze zit op de sociale akademie. Ik kan me daar geen enkele voorstelling van maken. Iets met mensen. Ze vertelt dat je er na een toelatingseksamen kan worden

ingeschreven, zonder einddiploma.

Ik meld me aan, heb een gesprek met een maatschappelijk werkster, word geschikt bevonden tot mijn stomme verbazing. Ik doe nog meer dingen die ik eigenlijk niet durfde. Ik ga met de vriendin naar een jongerendiskussieclub van de NVSH, waar ik mezelf na de eerste keren mee hoor praten over seks. Theorieën over vrije liefde, voorlichting over voorbehoedmiddelen. Alsof ik iets van seks weet, behalve de drie maal per week met de tanden op elkaar geklemd doorstane sessies met Toni.

Dan het geld. Mijn eerste ervaringen met ambtenaren en invulformulieren en uren wachten op bankjes, ervaringen zoals er nog veel zullen volgen. Ik blijf in een gat in de sociale wetgeving te vallen. Geen uitkering als ongehuwde moeder omdat ik getrouwd ben geweest. Geen alimentatie voor mezelf omdat ik de 'schuldige' ben. De vijftig gulden die ik voor Armin hoor te krijgen komen niet en Toni is onvindbaar. In de jaren erna krijg ik regelmatig briefjes van de Raad voor de Kinderbescherming, dat de hoeveelheid geld die ik *niet* krijg verhoogd is. Werkloosheidsuitkering krijg ik ook niet omdat ik nooit heb gewerkt. Bijstand krijg ik niet omdat ik studeer, zelfs niet voor de krèche van Armin. Een studiebeurs krijg ik niet omdat mijn ouders te rijk zijn en ik nog geen zevenentwintig ben. Voor mij zelfs geen kinderbijslag.

Hoger beroep helpt niet. Gaat u eerst maar eens aan de slag, mevrouwtje, zegt de bijstandsamtenaar. Als ik hem voorreken dat ik veel geld ga kosten als ik nu een ongeschoold baantje neem en jarenlang aanvullende toelages moet hebben voor Armin, terwijl ze van me af zijn als ze in de vier jaar die mijn opleiding duurt Armin's krèche betalen, wordt hij bits. Het gaat niet om het geld, zegt hij, het gaat om het principe.

Meer ambtenarij. Ik heb een advocaat nodig voor de scheiding. Die kan ik voor niks krijgen als ik als Nederlandse kan aantonen niet genoeg geld te hebben. Maar om weer Nederlandse te worden moet ik eerst scheiden. En voor de scheiding heb ik een advocaat nodig.

Papieren papieren. Soms vergeet ik bijna waarvoor ik zit te wachten. Was het voor de bijstand of was het voor het bewijs van - minderwaardigheid verspreek ik me voor het loket als ik moet vragen om een bewijs van minvermogen.

Tenslotte gaat mijn vader na hoeveel ik gekregen zou hebben als

beursstudent en betaalt me dat.

Dan een huis. Het eerste het beste dat ik krijgen kan. Een vervallen bedrijfswoninkje in de Pijp. Praktijk van een overleden seniel geworden arts. De man die het me laat zien zegt u gaat hier toch niet wonen?

Twee kamers, een alkoof, een keukentje, een dichtgebouwde veranda. De vloer loopt zo scheef dat ik uitglij. Geen douche. Het is er smerig. Plukken watten op de vloer. Dikke laag vet op gore kotsgroene verf. Een vette streep op het behang waar de mensen in de wachtkamer met hun hoofd tegen de muur zaten. Urinespetters op de muur van het keukentje waar proefjes genomen werden. Het houtbedrijf beneden. Om acht uur 's ochtends gaat de cirkelzaag aan die pas om zes uur weer ophoudt. De veranda kijkt uit op golfplaten daken. 's Ochtends tussen tien en elf komt er een schuine streep zon binnen. Ik zal de voorkamer moeten verhuren om de huur van de kamer plus alkoof kunnen betalen. Ik neem het.

Jonas blijft komen. Ik voel me op mijn gemak bij hem. Twee bange mislukkelingen. Ik hoef me voor hem niet anders voor te doen dan ik ben. Hij zich voor mij ook niet. Als hij in het weekeind verlof heeft van de dienst komt hij me helpen. Ik bik wekenlang aangekoekt vuil van de muren, stop gaten dicht, trek generaties behang weg. Veel witte verf op muren, de plafonds. Een kamertje voor Armin in de alkoof. Een donkerblauwe boekenkast in mijn kamer, een schrijfblad. Chinese matten op de vloer. Een orgie van kleuren. De keuken geel in alle tinten. Een nachtblauwe wc tot en met de trekker en de bril. Het halletje rood met rode kollages.

Ik ben gelukkig. Kook waar ik zin in heb of kook niet. Eet vier dagen achter elkaar gebakken bokking waar Toni niet van hield. Katten. Een rode, een zwarte.

Toni verdwijnt zonder iets te zeggen. Zelfs geen kaartje op Armin's verjaardag. Tot hij een jaar later onaangekondigd op mijn stoep staat, met zijn ouders, om het kind te bezichtigen. Ik laat ze niet binnen.

Jonas en ik zijn verliefd, dat valt niet meer te ontkennen. Hij wordt er mee gepest door zijn dienstgenoten. We beginnen voorzichtig te

vrijen. Jonas voor het eerst. Zijn schuchterheid maakt het opeens niet meer angstaanjagend. Nu ben ik degene met ervaring. Ik leid hem voorzichtig. Op een matras tussen de bussen verf op de kale planken vloer, verlegen onder een deken. Jonas dankbaar, geroerd. Voor het eerst iemand die zich mijn lijf niet als vanzelfsprekend toeëigent, maar het mooi vindt, me waardeert. Maar 's nachts gaat hij nog steeds naar huis, naar zijn ouders, die hem verwijtend aankijken omdat hij omgaat met een gescheiden meid met een kind. Tot ik hem een keer tegenhoud en hij blijft slapen op het matras in de nu opgeruimde lege kamer. Geruite zelfgemaakte lakens. Een olielamp omdat de elektriciteit nog niet is aangesloten. Bij het warme schijnsel bekijken we elkaar voor het eerst echt. Zijn magere lijf met de sproeten op zijn schouders. Uitstekende schouderbladen als mislukte vleugeltjes. Blinde ogen zonder bril, als een mol. Trillende handen. En ik zie mij in zijn ogen. De borsten waar ik Armin mee heb gevoed en waarvan Toni zei dat ik ze had opgeofferd voor dat verwende jong zonder aan hem te denken, lijken opeens weer mooi als Jonas ze schuchter en verrukt aanraakt. In het zachte licht van de olielamp heb ik ook geen zwangerschapstrepen.

De volgende dag zitten zijn en mijn moeder naast elkaar op de nog opgerolde mat, alletwee met tranen in hun ogen. Wat moet dat nou, zegt zijn moeder, je bent nog in dienst, je hebt nog niet eens je school afgemaakt, je weet niet eens wat je wilt gaan doen. Houden jullie wel van elkaar? vraagt ze. Jonas en ik kijken elkaar aan, terwijl we doorgaan met mijn boeken in de kast te zetten. Over liefde hebben we niet gepraat. Nou, broemt Jonas, half ontkennend, half bevestigend. Maar ik ben feller, nu. Het is onze zaak, zeg ik. Mijn vader probeert het nog. Zegt dat hij me de toelage geeft om mee te studeren. Dat mijn woning er is om in te studeren en nergens anders voor. Maar ik geef geen krimp.

Jonas en ik lachen om de angst van onze ouders. De zijne die zijn omgang met mij alleen zien als een voortzetting van de reeks van falen, zijn zuipen, zijn onvermogen om door zijn eindeksamen heen te komen. De mijne die toch nog ergens hoop hebben op een nette advocaat of zakenman om me te redden. Alsof we nog meer kunnen mislukken dan we al mislukt zijn.

Als we met vakantie in Spanje zijn koopt Jonas als verrassing een gouden ring voor me. Ik koop er een voor hem. Aan onze ouders sturen we een kaartje dat we ons hebben verloofd. Dan zijn ze rustig, laten ons.

Als hij uit dienst komt blijft hij niet meer bij zijn ouders slapen. De paar spullen die hij heeft, liggen al bij mij, een paar boeken, een plankje kleren, zijn jazzplaten.

We raken gesettled. We leven van zeshonderd gulden per maand, honderd die hij na veel gezeur van zijn ouders weet af te troggelen die tegen hem zeggen je hebt geen geld nodig, je kan hier eten en slapen. Tot ik een keer met ze ga praten, moediger dan Jonas, en ze er op wijs dat ze hún zoon laten onderhouden door mijn vader. Dat idee verdraagt zijn vader niet en ze geven hem de honderd gulden. We redden het. Jonas zuipt niet meer, we komen zelden of nooit in kroegen. Ik heb in Duitsland al geleerd om goedkoop te leven. Af en toe krijgt Armin kleren van mijn ouders, die willen dat hij er goed uitziet als hij bij ze is. Een enkele keer een film om naar uit te kijken. Eens in het half jaar een jazz- of Stones- of Beatlesplaat als feest.

Tot ieders verbazing meldt Jonas zich aan bij de sociale akademie. Een jaar na mij, bij maatschappelijk werk in plaats van kultureel werk zoals ik. Terwijl iedereen hem ziet als de meest asociale persoon die er bestaat. Hoe kan hij andere mensen helpen? Maar hij zwijgt, zet door ondanks een negatief advies na een psychologies onderzoek, gaat aan het werk.

We studeren. Eten twee keer in de week bij zijn ouders, dinsdags en zondags. Eten zondagsochtends eieren met spek. Eens in de week kookt Jonas niertjesragoût, het enige dat hij behalve eieren kan maken.

Hij begint te praten over later, dat ik eerst zal afstuderen en dan een baan zoeken. Dan, een jaar later, studeert hij af en dan gaan we een kind maken, waarvoor ik zal zorgen terwijl hij werkt. Een meisje, weet hij al, met dunne beentjes en bruine ogen. En dan misschien nog een kind.

Ik leer praten. Langzaam. Alsof het voor het eerst is, een kind dat leert lopen. Ik hoor vol verbazing mijn eigen woorden in de discussieclub, merk dat ik een mening heb, dat er naar geluisterd wordt.

Ik leer denken. Ik zit op de eerste rij op de sociale akademie, luister, stel vragen, schrijf schriftjes vol met een handschrift dat eerst nog stroef is. Ik lees voor het eerst weer boeken die ergens over gaan, niet alleen de romans om in weg te zakken. Ik kan nog geen onderscheid maken tussen de opvattingen die de verschillende docenten verkondigen, weet nog niet waarom het is dat de rechtse ekonoom me tegenstaat en de linkse socioloog niet. Ik ben een spons die jarenlang droog heeft gelegen, ik zuig op, voel me groter worden. Ik slaag voor al mijn tentamens, krijg goede cijfers voor al mijn skripties. Ik geloof het nog nauwelijks.

In het tweede jaar moet ik een korte stage gaan lopen. Ik heb nog nooit gewerkt buiten mijn huishouden. Ik heb geen idee hoe andere mensen leven, ken alleen mijn oude beschermde milieu, en mijn huwelijk met Toni. Maar dat, denk ik dan nog, is een uitzondering, mijn fout, dat ik een verkeerde man heb uitgekozen. Ik word voor drie weken naar een horlogebandjesfabriek gestuurd, als inpakster. Om acht uur beginnen, half zes klaar. Een half uur pauze tussendoor, tien minuten thee, tien minuten koffie. Ik sta aan een tafel waar ik etiketjes vouw om horlogebandjes, twee vijftig voor de Hema, vier gulden voor hetzelfde bandje voor de Bijenkorf. Pijn in mijn rug, minuten die een kwartier duren. Ik probeer contact te krijgen met de andere meisjes, maar dat is moeilijk. Ik ben bang voor ze. Ze kijken wantrouwig naar mij, ik ben maar een vakantiewerkster, geen echte. En praten kunnen we alleen in de pauze, tussendoor staan we te ver van elkaar en de arbeidsvitaminen dreunen de hele dag door. Alleen de vrouwen die er al langer werken mogen praten met elkaar. Er is maar één sleutel voor de we zodat de vrouwen niet eens met elkaar een sigaret kunnen roken. En in de koffiepauze hebben we maar tien minuten, haastig met de lift naar boven. Van Petra leer ik een truuk: hoe je binnen de vijf minuten die je over hebt als je de tijd voor de lift er aftrekt toch nog de gloeiend hete koffie naar binnen kunt werken zonder je tong te branden. Petra propt eerst haar mond vol met gevulde koek en slurpt dan de hete koffie tegelijk mee naar binnen.

Petra is vijftien. Ze is de jongste van een klubje meiden die vroeg van school af zijn gegaan. Als ze de kans krijgen om te praten met elkaar hebben ze het over vriendjes, waar ze het weekeind naar toe zullen gaan. Ze hebben het over nieuwe schoenen. Petra wil trou-

wen, ze wil weg uit de horlogebandjesfabriek waar ze bijna niets verdient. Ze probeert zwanger te worden. Haar vriend vertelt ze dat ze de pil slikt. Als het haar is gelukt en de vriend er vandoor wil stuurt ze haar vader achter hem aan. Triomfantelijk vertelt ze dat ze in ondertrouw is. Ze blijft nog maar een paar maanden op de fabriek, om geld te verdienen voor de babyuitzet. De andere meisjes zijn jaloers op haar. Ze willen ook allemaal weg. Ik zit erbij, zeg niets. Zeg niet, kijk uit wat je doet. Ik zie nog niet de lijnen tussen haar leven en het mijne. Mijn leven was een toeval, en ik ben ontsnapt. Ik leef nu met Jonas die lief is. Ik zie ook geen verband tussen mijn leven en dat van de oudere vrouwen, de cyniese, die op de afdeling ernaast zijn geplaatst en die niet praten over schoenen en verlovingsen omdat ze allemaal al getrouwd zijn. Ik laat ook niet tot me doordringen wat het betekent als een van de oudere vrouwen me vertelt dat ze vroeger, voor haar trouwen, al op de fabriek werkte en dat ze blij was toen ze weg kon. Maar dat ze nu de kinderen naar school zijn terug is gekomen omdat het thuis nog erger is dan hier. Ze luisteren niet naar elkaar, de jonge en de oudere vrouwen. De ouderen die zeggen, wacht maar tot je twee koters hebt, kijken hoe je dan piept. De meiden die zich hun illusies niet af willen laten nemen en denken dat het voor hen anders zal worden, heel anders, omdat zij een knappe man zullen krijgen met een goede baan, een eigen huisje, twee goedopgevoede kindertjes. Ik wil ook niet luisteren, ik wil er niet bij horen, ik wil niet meer over Toni denken. Ik denk, stiekem, dat het hun eigen schuld is als ze huisvrouw blijven. Ik ben ontsnapt. Ik studeer.

Een tweede confrontatie. Een jaar werken in het vormingswerk bedrijfsjeugd. Jongensgroepen. Ik ben nog banger voor hen dan voor de meiden van de fabriek. Ik krijg, meteen, twee groepen, zonder voorbereiding, zonder hulp. Een groep leerling-telefoonkabelaanleggers van de PTD, en een groep leerling-postbestellers. Er zitten binken bij van achttien. Een van hen zegt dat hij wel met me uit wil, maar dat ik niet moet denken dat ik hem iets te leren heb. Ze zijn agressief tegen me. Ze zijn niet van school afgegaan om nu in duffe lokalen opnieuw te doen wat de juffrouw zegt. Ik begrijp dan nog niet dat het klasserankune is, die ze op mij af kunnen reageren omdat ik een vrouw ben. Ik leg uit dat ik er ben om samen met hen een programma te maken. Dan zeggen ze, goed, voetballen. Ik leg

uit dat ze er wel iets van moeten leren, maar dat ze zelf kunnen kiezen wat ze willen leren. Ze willen niet leren, dat moeten ze al bij de PTD, ze zijn niet voor niks van school afgegaan. Ik probeer het met lekkere hapjes, met films, met seksuele voorlichting, met informatie over hoe ze onder de dienstplicht uit kunnen komen als ze dat willen. Ik geef ze opdrachten voor straatinterviews, foto's maken. Af en toe zijn ze geboeid. Maar als ik probeer het gesprek op hun werksituatie te brengen, zoals ik dat op de akademie heb geleerd, gaan ze dwars liggen, vechten, met stoelen smijten. Ik leer dat het geen zin heeft om me dan op hun verantwoordelijkheid te beroepen. Het enige dat helpt is schreeuwen dat het godverdomme uit moet zijn en dat als ze niet onmiddellijk de klererotzooi opruimen en hun bek dichthouden ze in het lokaal kunnen blijven zitten tot ze een ons wegen. Zelfs de bink van achttien luistert met enig respect. Kind, wat is je taal aan het veranderen, zegt mijn moeder als ik na zo'n woensdagmiddag bij haar kom eten.

Een van de groepen krijgt de smaak te pakken. De postbestellers maken nu hun eigen programma. Ze bestuderen de begroting van het vormingscentrum om te kijken waar ze geld aan uit kunnen geven, roepen de directeur er bij, die hun minzaam komt vertellen dat er geen geld meer is, tot ze hem er op wijzen dat er nog een post onvoorziene kosten openstaat waar ze best iets mee kunnen doen. De directeur geeft toe en roept me later bij zich. Dat het leuk is dat ik de jongens zo enthousiast kan krijgen, daar niet van, maar of ik me niet wil bemoeien met zaken die niet onder mijn bevoegdheid vallen en me beter aan het programma wil houden.

Ze zijn gauw ontmoedigd, vechten met elkaar over het programma, kijken dan hulpeloos naar mij of ik de beslissingen wil nemen. Ik weiger, haal de bandrekorder erbij zodat ze zelf kunnen horen hoe slecht ze naar elkaar luisteren. Leer ze vergadertechniek. Ze wijzen hun eigen voorzitter aan, schrijven de beslissingen op. Ze worden brutaler, nodigen een politieinspekteur uit die ze vervolgens onder de tafel lullen. Worden overmoedig, stappen de volgende keer met z'n allen in de PTT-lift die alleen voor hogere ambtenaren is bedoeld. De week daarna krijg ik op het centrum te horen dat de groep is opgesplitst en dat een aantal jongens naar een andere afdeling zijn overgeplaatst. Als ik briesend het kantoor van de directeur in loop om hem te vragen waarom hij buiten mij om akkoord is gegaan met dat besluit zie ik hem roodaangelopen achter zijn bureau

zitten. Wil je niet vergeten dat je hier bent om te leren, zegt hij. En dat ik hier de beslissingen neem?

Van mijn supervisor hoor ik dat er een verzoek is binnengekomen om me terug te trekken uit mijn stage. Een eufemisme voor ontslag. Mijn jaar is bijna vol. Het zou me een heel studiejaar kosten. Misschien ben je niet lief genoeg, zegt mijn supervisor. Ik kijk hem verbaasd aan. Lief? Dat is de opdracht toch niet? Thuis pieker ik door. Wat er achter de woede van de directeur zit. Niet alleen dat ik anders werk dan hij, die nog gelooft in een strak programma met twee uur sport, twee uur handenarbeid en twee uur maatschappijleer. Ik heb er niet aan gedacht dat ik jonger ben dan hij, en een vrouw. Ik zie hoe Ellien het doet, de andere vrouw die er werkt. Hoe ze huilend de groep uit loopt als ze gepest wordt en dan de directeur er bij haalt om de jongens tot de orde te roepen.

Ik besluit mijn stage af te maken, me koest te houden. Ik trek vaker een rok aan. Ik laat de directeur mijn schrijfmachine voor me dragen. Ik stel geen kritiese vragen meer op de stafvergaderingen. Als het jaar om is geeft hij me een complimentje. Dat ik nu zoveel kommunikabeler ben dan in het begin. Terwijl ik niets meer zeg. Met een knipoog zegt hij dat hij me toch zal missen.

Hoe komt het dat Jonas bijna blij lijkt als ik huilend van mijn werk thuiskom en hij me kan troosten? Hoe komt het dat hij steeds smaller en bleker lijkt te worden als het goed met me gaat? Wat gebeurt er met ons?

We praten weinig. Jonas is geen prater. Hij lijkt tevreden zo, de vaste regelmaat, de vaste rituelen van het zondagsontbijt, de vaste rituelen van ons vrijen, nog steeds in hetzelfde smalle bed dat ik kocht met het geld van mijn vader, die niet mocht weten dat ik niet van plan was om er alleen in te gaan liggen. Jonas' witte gezicht, zijn ogen dicht, 's nachts duikt hij in me onder alsof hij verdrinkt, valt in slaap zijn armen nog om me heen. Vertrouwde gebaren, elkaars lijven die we binnenste buiten kennen, een hand op een heup die niet stil ligt maar begint te bewegen de zwijgende kode voor een reeks van bewegingen die altijd hetzelfde aflopen. Mijn lichaam reageert volgens het patroon dat we samen hebben opgebouwd, het funktioneert. Jonas kent precies mijn plekjes, mijn ritme. Hij kent mijn gebaren om aan te geven of en hoe ik klaar wil komen. Hij hoeft niet meer te vragen of het zo goed is. Hij hoeft niet te vragen

of ik klaarkom, hij kan het zien, horen, voelen. Hij kan ook voelen als ik zelf niet hoef maar de gebaren met hem mee maak omdat hij graag wil. Waarom droom ik 's nachts van de intensiteit van de eerste keren, toen we nog niet zo efficiënt vrijden maar onze huid elektriciteit leek af te geven? Waarom vertel ik hem niet waarvan ik droom?

Jonas telt op welk gemiddelde ik haal voor mijn tentamens. Een 8½. Hij werkt hard. Zijn gemiddelde wordt 9¼. Hij is tevreden. Als ik 's avonds wegga, naar de discussieclub, zegt hij niets maar wordt bleker. Als ik een weekeind wegga naar een conferentie van de NVSH zit hij zwijgend op een stoel. Als ik vraag of hij het vervelend vindt dat ik wegga zegt hij dat ik zelf moet weten wat ik doe. Als ik enthousiast terugkom is hij nauwelijks aanspraakbaar. Wat is er dan, zeg ik. Niets, zegt hij onveranderlijk, wat zou er moeten zijn? Ik dring aan, dram door, ik voel dat er iets is, wil dat we praten. Kan niet meer tegen zijn zwijgende lijdzame bleker wordende gezicht.

Er komen uitbarstingen waarin hij eindelijk schreeuwt, huilt, en dan kan vertellen dat hij bang is om me kwijt te raken, dat hij ziet hoe ik steeds meer kontakten krijgt met andere mensen, steeds meer dingen doe waar hij buitengesloten is. En ik zeg, Jonas, zolang we zo met elkaar kunnen praten ben je me niet kwijt. Als we maar praten. En we vrijen met een intensiteit die lijkt op de oude. Ik val tevreden in slaap. Ik hou van hem.

De volgende dag is hij vergeten dat we hebben gepraat. Als ik hem bij de volgende uitbarsting vertel dat dit precies hetzelfde is als de vorige keer ontkent hij dat. Ik probeer het na een tijd niet meer. Merk dat wanneer ik niet begin te praten er helemaal niets gebeurt. Ik probeer zijn witte gezicht niet te zien, vraag hem niet meer of het goed is als ik wegga. Af en toe vraag ik of hij meegaat, maar dan zit ik de hele avond om te kijken naar hem, of hij zich wel lekker voelt. Hij is geen vergaderdier zoals ik. Voelt zich ontheemd op de NVSH-vergaderingen waar ik het seksuele leven van achtenveertighonderd Amsterdammers of zoiets zit te vertegenwoordigen. Op de jongerensociëteit die we hebben geopend en waar ik ongehinderd door enige vakkennis vol vuur programma's maak over homoseksualiteit, pornografie, abortus, voorbehoedmiddelen, loopt hij wat rond. Verft stoelen. Jonas, de vriend van Anja.

Ik krijg nieuwe vrienden. Mensen met wie ik praat, samenwerk. Drie avonden per week werk ik in de jongerensociëteit. Het loopt storm, de tijd van Provo, er is iets nieuws in de lucht. In de ruimte die later kafé de Pieter zal worden en die we hebben vertimmerd verbouwd geschilderd met onze eigen handen komen zo'n dertig veertig jonge mensen per avond. Hoog opblaaiende discussies over relaties, over seks. Ik discussieer fel over de mogelijkheid van meer relaties tegelijk, van open relaties. En kijk dan verschrikt achter me, of Jonas er is, of ik hem heb gekwetst. Dan komen de rellen met de Centraal Stations-jeugd die door de marine uit Den Helder in elkaar wordt geslagen. Ik loop de volgende dag schor van verontwaardiging op de Dam met pamfletten om ze uit te nodigen in onze sociëteit. Waar ze komen, zo'n twintig dertig, wantrouwig eerst, maar later losser. Ze helpen mee timmeren, een enkele waagt zich aan de discussie. Een week of drie gaat het goed, tot er om wat voor reden ook weer onrust is in de stad. De jongens die binnenkomen zijn opgeladen, agressief. Op de eerste verdieping zingt iemand Franse liedjes. Of die gooser niet iets kan zingen dat je kan verstaan, zegt een van de jongens. Het lijkt het sein voor de rest om los te barsten. Een van de stamgasten, die net van een bruiloft is gekomen en zijn nette pak nog aan heeft, moet het eerst ontgelden. Stuk voor stuk worden de knoopjes van zijn hemd getrokken. Er ontstaan vechtpartijen, een van de jongens die opgesloten wordt op de we trekt de wasbak uit de muur. Een ander is bezig een voor een borden door de ramen naar beneden te gooien. Twee anderen zie ik verdwijnen met een vaatje pils. Ik loop rond te schreeuwen idioten, als je zo door gaat moeten we de boel straks sluiten, is dat wat jullie willen. Een van de jongens knikt dat ik gelijk heb als ik hem klem praat in een hoek, maar ondertussen hebben de anderen een stapel bierglazen aan diggelen gegoooid.

De sociëteit moet sluiten, de huur is opgezegd, en voor we een ander pand hebben gevonden is het vuur eruit. Provo ebt weg. De NVSH wordt hoe langer hoe meer een klub nette dames en heren die alleen nog kunnen praten in moties van de orde. De jongerensociëteit verandert in een nachtclub voor hip volk waar blote meisjes met roodwitblauw beschilderde tietjes op een podium rondhuppelen. Het is niet moeilijk om er bij de eerste ruzie uit te stappen. Jonas volgt.

Die zomer hebben we geen geld om met vakantie te gaan. Jonas heeft maar een paar weken voor hij aan zijn stage moet beginnen. Ik vind een folder van de volkshogeschool, drie weken creatief bezig zijn, gesubsidieerd. Ik schrijf dat we willen komen wanneer Jonas en ik samen op een kamer mogen en we Armin mee kunnen nemen. Het mag. We vertrekken met weinig verwachtingen, een stapel boeken voor als het vervelend wordt. Ik kies voor theater, het zegt me weinig, maar ik denk dat het wel goed voor me zal zijn, me van mijn angsten voor publiek af zal helpen.

Een chaos van creativiteit. Ik bloei open. Gesprekken tot in de nacht. Improvisaties met onze lichamen. Niet het theater waarbij je een voorgeschreven rol uitbeeldt, maar het werken vanuit onszelf. De volkshogeschool als minimaatschappij is ons oefenmateriaal. Ruzies als we de groep die met klei en hout bezig is irriteren door voor hun neus een stuk op te voeren over het wegzweven van de maatschappij. Ruzie met een architect die met ons spelletjes wil doen met maquettes en wij verzieken de boel door onze stad te bouwen van grote witte blokken met Philips en Shell erop rondom de wc-pot waar kerkmuziek uitkomt. Ruzie met de leiding van de volkshogeschool als we de kursisten bedriegen met een bijna echte creativiteitstest zoals we die aan het begin van de cursus hadden moeten invullen en achteraf onthullen dat de domme vragen ontleend zijn aan een testje in de *Libelle*.

Natuurlijk word ik ook verliefd. Paul. Een toneelspeler met een soepel lijf. Leer Bahasj kennen, die later bij me zal komen wonen. Ik heb geen tijd om te slapen. Een roes van werken, ik weet niet wat het belangrijkste is, in de buurt van Paul zijn omdat ik met hem kan werken, werken met hem omdat ik verliefd op hem ben. 's Nachts door de bossen lopen van Bergen. Op een plein in het dorp voeren we een parodie op *Westside Story* op. Plannen maken wat we de volgende dag zullen doen. Ik heb me nog nooit zo vrij gevoeld. Ik begin iets te zien van de mogelijkheden die in mijn lijf zitten, creativiteit die er nooit uit kwam zolang ik huisvrouw was.

Ik kan niet meer tegen de spanning, tegen het konflikt tussen de roes van werken en verliefdheid aan de ene kant, en de drukkende zwijgende aanwezigheid van Jonas aan de andere kant. Jonas moet het allang gemerkt hebben maar hij zegt niets. Hij vraagt zelfs niets als ik mistroostig in bed lig 's nachts. Aait me onhandig. Zwijgt. Ik

moet met je praten, zeg ik de volgende nacht. Ik kan dit niet meer. En vertel, dat ik verliefd ben, dat ik helemaal niet weet wat ik daarmee ga doen, maar dat ik niet meer tegen zijn aanwezigheid kan. Hij huult, wil het niet geloven. Zal ik dan maar weggaan, zegt hij in de hoop dat ik hem zal tegenhouden. Ja, zeg ik. En als ik zijn witte gezicht zie zeg ik, als we elkaar eens een week of twee niet zien, en dan weer praten.

Hij gaat, neemt de auto mee. Logeert bij vrienden, die me de dag daarop opbellen. Tine rijdt naar Bergen om met me te praten. Je kan hem zo niet in de steek laten, zegt ze, hij is helemaal overstuur. Hij zou wel eens gekke dingen kunnen gaan doen. Ik kan het niet meer, zeg ik, ik kan het niet meer. Nee, het is niet om die verliefdheid alleen. Maar ik kan niet uitleggen wat er dan wel is. Je houdt niet meer van hem, zegt Tine. Ik weet het niet. Houden van, het lijkt niet relevant vergeleken met de golf waar ik in terecht ben gekomen, mijn eigen groei. En als Tine weg is vergeet ik Jonas, we werken, schrijven teksten, denken samen, trainen. Ik voel me schuldig dat ik me niet schuldig voel.

Als Jonas twee weken later naar Bergen rijdt, weet ik dat ik niet meer met hem door wil. Hij ziet het aan me als ik hem opwacht op een bank buiten. Ik heb nagedacht, zegt hij, als je een verhouding wilt met Paul vind ik dat goed. Ik kan het niet, zeg ik, ik kan geen twee relaties tegelijk aan. Maar ik weet dat het niet om twee relaties gaat maar om twee levens. Ik kan het Jonas niet vertellen, hoe ik tot leven kom als hij er niet bij is, hoe vrij ik me voel als ik me niet verantwoordelijk hoef te voelen voor hem, hoe hij me beknot, niet door iets te verbieden maar door de schuldgevoelens die hij bij me opwekt. Weet je het zeker, zegt hij, en als ik ja zeg zegt hij, dan maak ik me van kant. Je chanteert me, zeg ik woedend, ik laat me niet chanteren. Nee, zegt Jonas, ik vertel het je alleen maar vast. Maar ik blijf met hem praten tot hij belooft dat hij het niet zal doen.

Als ik met Armin terugkom in Amsterdam vind ik de foto's van Jonas en mij verscheurd op de vloer. Maar ik heb geen spijt. Ook niet als Paul bekent dat hij het wel met me geprobeerd heeft maar dat hij geen relatie met me kan beginnen omdat hij homoseksueel is. Ook niet als de moeder van Jonas huilend op de stoep staat om te

vragen of ik hem niet terug kan nemen omdat het zonder mij zo slecht met hem gaat. Ook niet als ik merk hoe moeilijk het is om weer met Armin alleen te zijn, er niemand anders is die hem in bed stopt, hem afhaalt van school, boodschappen doet.

Het doet pijn als het niet kan, met Paul. Ik voel me eenzaam. Ik heb weinig om me aan vast te houden, geen zekerheden. Sociale academie die nog niet af is, bijna geen geld, Armin om voor te zorgen. Ik heb geen idee hoe ik zal moeten leven. Maar ik ben bezeten van theater, ik leef fel en intens. Ik kan me niet meer voorstellen dat ik ooit nog eens terug wil naar een huwelijk, naar zorgen voor iemand anders behalve Armin, die ik niet in de steek kan laten omdat hij mijn kind is.

Ik ben aan de beurt.

Gordes 4

's Avonds eten we in het paleisje bij An & Eric & Hanneke. Ik verheug me er op, net zulke vreetzakken als wij. Ook met goedgevoerde afgeronde lijven, met een neiging om te veel te drinken en dik te worden. We nemen cointreau mee voor toe, als we geen calvados kunnen vinden. Eten artisjokken en een uitgebreide salade met sausjes en met lamsvlees gevulde paprika's. En praten over relaties. Eric vertelt over zijn angst dat Hanneke en An samen zullen willen wonen, zonder hem. Hans vertelt over zijn jaloezie op mijn vrouwengroep. Ik heb ze nodig, mijn femsoc-vrouwen, dat is waar. Ik zou ze niet op willen geven voor welke relatie dan ook. Maar er is verder niets mystieks aan. En als je weer een vrouw tegen zou komen met wie je wil vrijen én samenwerken? Er zijn niet zo veel vrouwen met wie ik echt veel zou kunnen, net zo min als er veel mannen zijn. En ik ontbijt met jou, zeg ik tegen Hans, vaker dan met mijn femsoc-vrouwen.

Dan vraagt iemand naar mijn boek, alsof het een vergevorderde zwangerschap is. Het groeit, het groeit, zeg ik, en vertel over mijn moeilijkheden. Hoe ik alleen over mezelf kan schrijven als ik ook over de mensen die belangrijk voor me waren kan schrijven. Ik kan ze er niet uit laten, zoals Anaïs Nin, die haar echtgenoot weg moest laten en daarmee een volstrekt vals beeld van zichzelf schiep: de alleenstaande, onafhankelijke vrouw, terwijl er al die tijd die man was, in de schaduw. Ik merkte het pas toen ze aan het eind van deel I op mysterieuze wijze een kind kreeg. Zo wil ik het niet. Maar hoe eerlijk kan ik schrijven over anderen, hoe rankuneus komt dat over? Je denkt aan Anna, zegt An. En aan Ton, zeg ik, die politiek al stuk is. Het zal lijken op een trap na.

Kun je niet onder pseudoniem schrijven? vraagt An. Maar daar heb ik al lang over gedacht en het verworpen. Ik had daar eerder mee moeten beginnen, ik ben al te herkenbaar. En bovendien, ik wil het niet meer, de schaamte is voorbij, ik wil juist dat mijn poli-

tieke werk en mijn persoonlijke geschrijf naast elkaar staan als een eenheid, ook al ben ik nog niet in staat om ze zo te integreren dat het in één stijl kan, in één boek.

Ze zijn toch niet weerloos, zegt Eric, maar dan hoor ik mezelf terwijl ik Anna en Ton verdedig. Want ik ben rankuneus, zeg ik, ik geef een vertekend beeld, zonder twijfel. Ik heb toegang tot de media, omdat ik kan schrijven, omdat ik een paar jaar journalistieke ervaring heb. Anna niet. Wat kan die doen? Ingezonden brieven naar kranten? Zo'n belachelijke vertoning als de ex-vrouw van Wolkers op de televisie? En Ton, dat helemaal. Ik zal ze andere namen geven, maar ik kan de politieke achtergrond er niet helemaal uit houden, het is te essentieel. Misschien zijn er maar twaalf mensen die hem herkennen, maar dat zijn dan wel uitgerekend twaalf mensen die voor hem belangrijk zijn. Je hebt geen idee van de paranoia van politici, zeg ik, hoe bang die zijn om voor schut te staan. Hoe vaak Ton niet zijn hand terugtrok als we ergens samen liepen en hij zag iemand aankomen die hij kende. Ik kan niet een beetje eerlijk zijn en een beetje niet. Dan zegt Eric, geef ze drie bladzijden om hun versie te geven. Laat ze wit als ze niet willen. Daar wil ik over denken. Ik voel me lekker. Van An & Eric & Anneke mag het. Van Hans ook. Dat zijn in ieder geval vier goeie mensen die niet kwaad op me zullen worden.

De volgende dag sudder ik door. Waar ben ik eigenlijk bang voor. Ga zitten. Denk, of liever, laat m'n gevoel komen. Wat is het ergste wat me kan overkomen? Niet dat Anna of Ton kwaad op me zullen worden, of de anderen. Ik ben ze al kwijt. Ik schrijf niet *om* ze pijn te doen. Ik schrijf over *mijn* ervaringen, *mijn* rankunes. Ik ben bang voor de afkeuring van mijn vrienden. Etie die, toen ik een stuk schreef over Anna, zei, zou je dat nou wel doen, mag je dat, zonder dat ze zich kan verdedigen? Ik ben bang voor de afkeuring van Etie, niet voor die van Anna.

Dit is *mijn* verhaal. Het is absoluut waar, omdat het mijn *ervaringen* zijn. Het is fictie, omdat het *mijn* ervaringen zijn.

Een momentopname. Een jaar eerder zou ik het anders hebben geschreven. Een jaar later ook. Betekenissen verschuiven. Wat ik nu relevante ervaringen vind zal me straks onbelangrijk lijken. Een kaleidoskoop zou het moeten zijn, in plaats van een plat boek met vierkante bladzijden en rechte zinnen. Kleuren die over elkaar heen

schuiven en daardoor andere kleuren worden. Zinnen als cirkels, als spiralen.
Ervaringen die bekeken door andere ervaringen donkerder worden, of juist lichter.

Als mensen gedrukte woorden maar niet zo ontzettend veel belangrijker vonden
dan wat ik ze gewoon vertel.

Deel II

De seksuele en andere revoluties

Links, ze laten ons links liggen, zie je dat niet, zuster? Weg met de illusie van kracht als je hand in hand rent met je onderdrukkers. Weg met de droom dat je plekje in het leiderskollektief je iets anders oplevert dan gonorrhoe.

Uit: Robin Morgan, *Goodbye to all that*

The moon and sixpence

Ik ben bezeten van theater. Niet het schouwburgsoort, maar het levende, door groepen gemaakte, aansluitend bij de realiteit. Ik zoek, ga met Paul mee naar Teater Terzijde, waar ik kijk bij de repetities. Probeer me nuttig te maken, hou knipselboeken voor ze bij, stencil, verstuur brieven. Het is duidelijk dat ik zal moeten kiezen, de mensen die er werken werken dag en nacht, vrijwel zonder geld, soms zwervend van vriend naar vriend of een minimumbestaan lijdend op een onverwarmde woonboot. Ik ben de enige met een kind. Ik wil de sociale akademie nog afmaken. Half meedoen kan niet. Probeer een andere functie te vinden in de groep. Ik merk dat Annemarie de enige is die met materiaal aan komt dragen, die bepaalt aan welke thema's wordt gewerkt. Kunnen we niet vaker praten over politieke onderwerpen, samen dingen lezen zodat ze minder afhankelijk zijn van jou, zeg ik tegen Annemarie als die zich beklagt dat de groep zo afhankelijk is van haar. Maar daar voelt ze niet veel voor, ik heb niet het gevoel dat ze haar positie wil delen met groepsleden. En ik heb als buitenstaander ook niet veel te zeggen, loop niet dezelfde risico's als de andere mensen in de groep. Ik word er treurig van om Paul steeds rond te zien lopen, nog even mooi, onaanraakbaar. Ik trek me terug. En kort daarna stapt Annemarie uit de groep en valt alles uit elkaar. Ik zoek.

De vrouwenmanier om ergens bij betrokken te zijn, via een man. Een theaterfestival in Amsterdam. Een Amerikaans stuk, fel politiek. Ik ben ademloos, ga ze achterna, kijk nog eens naar ze in Mickery en nog eens. Ga na de voorstelling praten met de regisseur, die zelf ook meespeelde. Eli. Klein en beweeglijk, lelijk haast maar dat vergeet ik als ik hem zie spelen. Een afspraak in het Stedelijk, de volgende dag. Een uur later liggen we vrijend op mijn bed, verhit knoeiend met onze handen onder elkaars kleren, die we niet uittrekken omdat Armin elk moment uit school thuis kan komen. 's Avonds ga ik met hem mee naar Mickery, kijk voor de

vierde keer naar de voorstelling, trots dat ik Eli ken, trots dat ik na de voorstelling naar hem toe kan lopen, hem aan kan raken, hem mee kan nemen naar huis. We vrijen, vreemd, een ander lijf dan dat van Jonas, die een hoofd boven me uitstak. Eli, die mijn lichaam niet kent, niet weet hoe het werkt, en ook geen aanstalten maakt om het uit te zoeken. Gewend aan theatergroupies, klaarkomen en je omdraaien, seks krijgen waar je het krijgen kunt. En over twee dagen gaat hij toch weg. Ik ben al tevreden met het feit dat hij me wil, denk niet aan later. Eli geeft me zijn Londense adres als hij weggaat. En een paar dagen later krijg ik een brief. Dat het hem veel meer heeft gedaan dan hij had gedacht, de kennismaking met mij. Dat hij me mist. Of ik naar Londen kan komen. Ik ga, nadat ik voor een week een oppas heb gevonden voor Armin.

Londen, ik ga onder in die stad, ik hou me vast aan Eli. Hij heeft geen tijd om met me rond te sjouwen, zit midden in de repetities voor een nieuw stuk. Ik volg hem als zijn schaduw, kijk bij de repetities, ga 's middags of 's avonds met hem mee naar andere stukken. Londen barst van het theater, protserige stukken die een half jaar spelen, de achteraftheaters met meer artistieke pretenties, en de 'off-off-Broadway', de fringe, het politieke theater in kelders en leegstaande fabrieken. Ik zie twee stukken per dag, stukken die ik niet begrijp, theater waarbij geprobeerd wordt het publiek erin te betrekken door water naar de mensen te gooien, desnoods door ze vast te binden. Ik zie binnen een week drie stukken waarin mensen zich uitkleden en twee waarin het publiek het podium op wordt getrokken om mee te dansen.

Ik volg Eli, eet twee keer per dag met hem in restaurants, slaap met hem in zijn huurkamer waar het gas altijd uit is omdat het loopt op sixpenny's die altijd op zijn. Ik koop alle boeken die ik kan vinden over levend theater. Na de voorstelling zitten we in een obscuur achteraf restaurantje dat er uit ziet als een tegen een huis aan gezakte schuur. Gerund door een echtpaar, zij Engelse, hij uit India. The moon and sixpence. We eten er onwaarschijnlijke combinaties. Friet met curry. Hamburgers met rijst. Ze kennen Eli, bakken pannenkoekjes voor hem als ze hem binnen zien komen. Ik lach Eli uit, om zijn behoefte aan zoetheid. M'n joodse afkomst, zegt hij.

Een dubbel leven. In Amsterdam ben ik de moeder van Armin, studente aan de sociale academie. In Londen ben ik het vriendinnetje

van Eli dat zwijgend achter hem aanloopt. Marowitz, de eigenaar van het keldertheatertje aan de Tottenham Court Road waar Eli werkt, kan niet eens mijn naam onthouden. Amsterdam! roept hij als hij me iets wil zeggen.

In Amsterdam ben ik bezig met afstuderen. Moeilijk, op mijn ene kamer die tegelijk ook de kamer is waarin Armin speelt. Een onrustig kind. Altijd bezig met ballen en knikkers en stokken. Op straat spelen kan niet door het verkeer. Ik probeer mijn vingers in mijn oren te houden terwijl ik leer voor een tentamen. Haal ze er dan weer uit omdat ik niet kan horen wat Armin uitspookt. Die een affiche op de wc in de fik steekt. Of een boterham wast onder de kraan in de keuken zodat de gootsteen verstopt en overloopt. Tot ik aan kom rennen en zie dat hij bezig is het water op te dweilen met een paar kussens terwijl de kraan nog openstaat. Jam op de muren als hij zelf zijn brood klaarmaakt. De kattenbak kiepert om als hij er doorheen loopt bij het pijltjes schieten. Af en toe haat ik hem, dat hij nooit stil kan zitten. Verdring mijn agressie tot hij in bed ligt en ik eindelijk, bijna uitgeput, nog een uurtje kan studeren voor ik in slaap val boven mijn boek. Vlieg hem dan bijna aan als hij toch zijn bed weer uitkomt omdat hij honger heeft of niet kan slapen.

Maar ik haal het. Een eindschrijft over 'vormingswerk bedrijfsjeugd'. Mevrouw Meulenbelt, zegt het hoofd van de afdeling, weet u wel dat die Gorz die u zo met instemming citeert een marxist is? Ik weet nauwelijks wat een marxist is, maar als Gorz er een is wil ik er ook wel een zijn. Ik krijg een extra opdracht om in tien bladzijden uit te leggen waarom ik links ben. Wat ik graag doe, want intussen ben ik geconfronteerd met Vietnam en heb mijn neus beschadigd toen ik onder de voet werd gelopen bij de voedseltocht naar het bezette Maagdenhuis.

Ik krijg een baan bij Paradiso, waar ik al word aangenomen voordat ik ben afgestudeerd. Begin vol goede moed: de integratie tussen politiek en subcultuur die ik zelf voel, steeds linkser wordend en ondertussen verslaafd aan het theater. Het moet mogelijk zijn, denk ik. Mijn eigen enthousiasme projekterend op het Paradisopubliek.

Naarmate het met Eli in Londen beter gaat en ik in Amsterdam linkser word, gaat het slechter met onze relatie. Eli regisseert nu niet

meer in het Open Theatre waar hij begon, maar is opgeklommen naar het Royal Court, weliswaar niet in de grote zaal, maar underground is het niet te noemen. We krijgen ruzie. Hij vindt me onvolwassen, met mijn linkse dweperij. Vindt het terecht dat ik bijna een klap op mijn hoofd kreeg van een politieagent tijdens de Maagdenhuisbezetting, dan had ik maar thuis moeten blijven. Ik probeer het hem uit te leggen, mijn woede als ik zie hoe een paar studenten vlak voor mijn ogen in elkaar worden geslagen nadat ze klem zijn gezet in het portiek van de Universiteitsbibliotheek. Hoe ik het sadisme kon zien, de haat op de gezichten van de agenten aan de andere kant van de glazen wand waar ik tegenaan gedrukt stond. En hoe ik ook bijna een steen greep tijdens een Vietnamdemonstratie toen ik zag hoe de politie met motoren met zijspan van achteren op de stoet inreed. Hij begrijpt het niet. En je stuk dan, zeg ik radeloos, het stuk waarmee ik hem heb leren kennen, een felle aanklacht tegen Amerika, tegen het kapitalisme. Maar dat is *theater*, zegt hij ongeduldig. Theater is niet hetzelfde als politiek. Waar speel jij dan voor? zeg ik, waar leef je voor? Om goed theater te maken, zegt hij. Zou je ook zo'n musical regisseren? vraag ik, wijzend naar een of ander kassukses met namen van sterren in aan en uit flitsende lichten. Als het goed theater is, natuurlijk. Ik wou dat ik *Hair* had mogen regisseren.

We leggen het bij. Maar de volgende keer dat ik er ben, met oudjaar, komt de breuk toch. Eli regisseert weer een nieuw stuk. Ik ben bij de repetities, lees het skript, dat ik niet begrijp. 's Middags lunchen we in de stad met vrienden van Eli, een Italiaans-Engelse regisseur die Eli aanvalt omdat hij met een antisemities stuk bezig is. Ik val ze niet in de rede. 's Avonds zitten we na de voorstelling bij andere vrienden. Niet meer de vrienden van toen hij in een goedkope huurkamer woonde, maar sjiekere. Een jonge vrouw in een dure jurk, met dure parfum en een zorgvuldig gepleisterd gezicht kijkt naar de televisie. Je zou ze toch, zegt ze als ze een staking ziet. Geld willen krijgen en er niet voor werken. Ik kijk naar Eli maar hij zegt niets. Zijn volgende vriendin, denk ik. Als we 's avonds op Trafalgar Square staan te wachten tot het twaalf uur is en zijn vrienden eindelijk uit de buurt zijn vraag ik of het waar is, van dat antisemitiese stuk. Een beetje, zegt hij, het is antisemities, maar het is een goed stuk, en je moet toch verschillende kanten la-

ten zien. Eli, zeg ik, je bent zelf joods, hoe kun je dat doen? Het is een goed stuk, zegt hij verbeter, het is goed geschreven, er zit ritme in. Waarom hou je niet op met kritiek te geven, wat weet jij van theater met je halfbakken linkse ideeën, wanneer word je volwassen. Dacht je dat ik ver kwam wanneer ik elke dag zat te janken om Vietnam? Wou jij de wereld verbeteren met een paar demonstraties?

Ik geef het op. Zeg nee Eli, ja Eli. Kruip zwijgend naar de andere kant van het bed. Pak mijn koffer de volgende ochtend vroeg als ik wakker word. Wat ga je doen, zegt Eli kleintjes. Weg, zeg ik. Leg de sleutels op tafel. Sleep mijn koffer naar de underground omdat ik geen geld meer heb voor een taxi. Slaap op de boot, trein van Hoek van Holland naar Amsterdam die ik al zo vaak heb genomen, er wacht niemand op me. Armin is nog bij vrienden als ik thuiskom. Ik huil pas als ik in bed lig.

Er valt weer een gat in mijn leven. Ik werk, in Paradiso, maar dat is niet genoeg. Ik voel me inkompleet, doelloos. Alsof ik niet helemaal besta, alsof ik wacht op iets. Ik mis de band met het theater die ik via Eli had. Was ik verliefd op hem of op de wereld waar hij de toegang voor was? Naar theater kijken is niet genoeg, ik wil er bij zijn als het wordt gemaakt, ik wil er bij horen.

In Paradiso voel ik me vervreemd. Om twaalf uur naar mijn werk, doorwerken tot vijf uur. Snel naar huis, boodschappen, Armin. Dan om kwart voor acht de deuren open voor het publiek dat met honderden tegelijk naar binnen stroomt, op piekdagen zijn het er anderhalfduizend. Een meute waar ik geen mensen meer in kan onderscheiden. Ze duiken onder in de donkere zalen, muziek zo hard dat je niet kan praten, lichtsow in het halfduister zodat je elkaar nauwelijks aan kunt kijken. Om één of twee of drie uur 's nachts schop ik de laatste klanten wakker, kijk onder banken of er daar nog een ligt, trek de laatste aan een voet achter het podium vandaan. Ga naar huis, verdoofd, val in slaap en word de volgende ochtend om zeven uur groggy wakker om Armin naar school te helpen. Val dan weer in slaap en word net op tijd wakker om weer naar Paradiso te gaan. Maandags en dinsdags, als ik vrij heb, maak ik het huis schoon, breng de was naar de launderette, doe boodschappen, maak de kattenbak schoon. Ik zie bijna niemand be-

halve de mensen in Paradiso en Bahasj, die zangeres is en ook rare werktijden heeft. Een nachtleven. Soms besef ik dat ik al dagen achter elkaar geen daglicht heb gezien, op de tien minuten van en naar huis na.

Politiseren is de opdracht. De glansperiode van Paradiso is al voorbij. De creatieve voorhoede zit allang ergens anders. Wat binnenkomt zijn de junkies, de jongeren die nergens anders naar toe kunnen en maandags als we gesloten zijn doelloos op de stoep hangen, de scholieren en toeristen die nieuwsgierig zijn. Ze krijgen wat ze willen; popgedender en lichtsjows die steeds geraffineerder worden. Gaan er in onder zoals hun vaders 's avonds uitgekakt voor de tv hangen met een pilsje. Een kleurig dekor met niets er achter. Een illusie van contact.

Ik probeer af en toe wat. Krijg een klubje bij elkaar dat een krant wil maken, een ander klubje dat theater wil maken. Ik werk met tien mensen op de zolder boven het popgebulder en de Mickey Mouse-filmpjes die achterstevoren worden afgedraaid. Word dan naar beneden geroepen omdat er toezicht moet zijn op de duizend anderen. Een luxe om met een handjevol mensen te werken terwijl beneden de dealers vergeten dat ze alleen mogen dealen als het niet zichtbaar is en ze er uit worden gesodemierd als ze in de hal gaan roepen wie wil er nog shit kopen. Ik probeer films te draaien in een klein zaaltje, maar het is er niet stil te krijgen, en de helft van het publiek komt op de banken liggen om ronkend in slaap te vallen.

Ik kan het niet, dealers vangen. Heb geen contact met ze. Opgefokte chick, zeggen ze als ik rondloop om in de gaten te houden dat ze geen speed en trips en ander rotspul staan te verkopen. Gooi er bijna een dealer uit die ik al een tijd in de gaten hou als hij openlijk een donker blokje doorgeeft aan een wazige lange jongen. Dan blijkt dat het een dropje is.

Ik probeer het met programma's in de grote zaal, krijg ruzie met Piet, die de artistieke leiding heeft, als ik een Vietnamfilm draai en hij in het kader van de integratie tussen subcultuur en politiek het geluid wegdraait en er een lichtsjowtje overheen legt. Ik probeer het anders. Kijk of er niet wat initiatief uit het publiek te krijgen is. Het kan me al niet meer schelen wat voor initiatief. Het woord politise-

ren heb ik allang laten vallen, niet meer kieskeurig. Als ze maar iets doen. Begin met af en toe het geluid even stop te zetten. Geschreeuw vanuit de zaal. Als ik het licht aan doe flippen een paar bezoekers akuut. (Hee men ik zit hier gewoon te blowen weet je wel, gaat gaat gaat opeens gewoon het licht aan weet je wel, dat kan je niet maken weet je wel.) Als er een jongen komt binnenstommelen met een olifant op z'n buik die we er voor hem af moeten tillen heb ik het voorlopig wel gehad. Het is te gevaarlijk om te eksperimenteren. Ik krijg een klap op mijn neus van een junk die voor de vrouwen-wc staat te wachten om zichzelf een shot te geven als ik probeer hem naar de mannen-wc te verwijzen omdat ik moet piesen. Leer dat je een junk pas opzij kunt schuiven nadat hij zijn shot heeft gehad. Op een demonstratie voor de legalisering van soft drugs komt bijna niemand opdagen. Als ik probeer om een bezoekersraad te organiseren die zelf programma's gaat maken, blijkt dat alleen de dealers meedoen, de hippe middenstand, die hun kruideniersbelangen veilig willen stellen. De grote jongens zitten niet in Paradiso, ze hebben er ook geen enkel belang bij om drugs te legaliseren, vinden het allang goed zo.

Ik voel me uitdrogen, leeglopen. Ik word koud van de kontaktarmoede die heerst op de plek die het middelpunt van de nieuwe scene heet te zijn. Voel me alleen nog lekker op woensdagavonden, als er jazz is en ik de hele avond pils kan tappen voor normale idioten, eenvoudig handwerk dat zinvol lijkt vergeleken bij mijn vruchteloze pogingen om er iets anders te doen dan rondhangen, geflipten troosten, mensen wakker schoppen vroeg in de morgen.

Als ik tijd heb en niet uitgeput in bed lig stroop ik met Bahasj theatervoorstellingen af. Met de bus naar Loenersloot naar Mickery, of het universiteitstheater achter de Munt. Weer een theaterfestival. Groepen uit Engeland, de Verenigde Staten.

Het eerste wat me opvalt zijn zijn ogen, donker, intens. *Finnegan's Wake*, van Joyce, met muzikale vloeibare zinnen. Slecht gespeeld, met een stijve Amerikaanse die probeert er tien jaar jonger uit te zien en daarom twintig jaar ouder lijkt. Maar die donkere ogen van - Shaun, lees ik in het programma. Die wil ik, zeg ik tegen Bahasj. Blijf hangen na de voorstelling als er een feest is vanwege de pre-

mière. Ga op hem af, Shaun, die ook gebleven is nadat ik hem een van de speelsters met donker haar gedag heb zien zwaaien. Vertel hem dat ik het een mooi stuk vond, slecht gespeeld. Vraag waarom ze die vreselijke Amerikaanse de hoofdrol hebben gegeven. You're telling me, zegt hij met een grimas, de vrouw van de regisseur. Van dichtbij zijn z'n ogen nog mooier. Lachend, verlegen, indringend. We grijnzen naar elkaar. Ik wil je nog eens zien, zegt hij, maar ik moet nu weg. Kom morgen naar me toe, zeg ik, leg hem uit waar ik woon. Weet je zeker dat je komt? vraag ik. Yes. Ik geef hem de grote emaille ring die ik draag. Zeg dat ik dan zeker weet dat hij komt, om hem terug te brengen.

Droom van hem, 's nachts, krols.

De volgende dag als ik thuiskom uit Paradiso vind ik de ring, met een briefje. Ik kan niet komen, schrijft hij, circumstances, omstandigheden. Ik schrijf een briefje naar het theater, dat ik er 's avonds weer zal zijn, op de voorste rij zal zitten. Hij verslikt zich in zijn tekst als hij me ziet. Even later komt een jongen van het theater naar me toe sluipen, dat een van de spelers buiten op de gang op me wacht. Shaun. Zenuwachtig. Ik heb maar vijf minuten voordat ik weer op moet, zegt hij. Ik wil je zien maar het kan niet, vertelt hij. Morgen een voorstelling in Groningen, de dag daarna terug naar de States. Waarom kom je vannacht niet, na de voorstellingen, zeg ik. Mijn vriendin, zij, die nu speelt, haar solo. Ik kijk, het meisje met het donkere haar. Ik buig mijn hoofd. Misschien kan ik mijn terugreis uitstellen, zegt hij, een week later gaan, ik heb nog vakantie. Maar ik heb geen geld voor een hotel. Je kan bij mij komen wonen zolang, zeg ik. De tijd is om, hij moet weer het toneel op. Ik kan je niet zien, vanavond, fluistert hij, ik heb m'n vriendin beloofd ... Dan staan we opeens met onze armen om elkaar heen, hongerige zoekende monden. Christ, Jesus Christ, zegt hij. Vlucht. De rest van de voorstelling kan ik bijna niet naar hem kijken, vlinders in mijn buik, trillende knieën, vlammen in mijn kut. Ga naar huis nadat ik hem heb zien weg gaan met het meisje met het donkere haar, hij kijkt nog om, hulpeloos.

De volgende dag belt hij. Onion? Listen, I'll be there in a few hours, I'm staying. Ik ren door het huis, ruim op, schone lakens op mijn bed, koop een fles wijn, kijk ademloos vier vijf keer op de

klok. Wacht dan verstijfd tot hij aanbelt, loop in trance naar de deur om hem open te doen. Waar hij staat, in zijn gewone kleren, een plant met een gele bloem in zijn hand. Geen bagage zie ik onmiddellijk, begrijp dat er iets niet goed is. Ik ben gekomen om je gedag te zeggen, ik kan niet blijven, zegt hij. Loopt achter me aan naar mijn kamer. Ik kan het niet doen, zegt hij. Dayle is hysteries geworden, ze wil niet alleen terug, ze heeft van iemand gehoord dat ik jou heb gezien. Ik kan haar niet alleen laten gaan, we zijn verloofd. Ik hang tegen hem aan, weet niets te zeggen, weet alleen dat ik wil dat hij blijft. Waanzin, fluistert hij, terwijl we ons aan elkaar vastklemmen, we kennen elkaar niet eens. Jezus, wat moet ik met twee huilende vrouwen, zegt hij, maar zijn handen zeggen andere dingen mijn lijf vloeibaar ik voel het bloed kloppen in zijn lijf, hetzelfde ritme als het mijne. We kunnen elkaar niet loslaten, ik begraaf mijn gezicht in zijn nek, zijn donkere haar, de geur van een ander lichaam zo lang niet ervaren. Als hij op zijn horloge kijkt is het een uur later. Hij schrikt. Hoe lang doet de bus erover om naar het vliegveld te gaan? Een uur ongeveer. Ik ren met hem mee naar het KLM-gebouwtje. De bus is al weg. Hij belt naar het vliegveld, tegen de tijd dat hij iemand heeft gevonden die hem kan helpen zijn de passagiers al bij het vliegtuig. Ik sta bezwingingen te mompelen dat het te laat is, dat hij zal blijven. Hij krijgt zijn verloofde aan de lijn, ik hoor haar gierend huilen. Hoor Shaun zeggen listen Dayle, listen baby, Dayle, calm down, I'm sorry. Sure I love you, I just missed the fucking plane, Dayle ...

Ga ergens anders staan omdat ik het niet horen wil. Dan komt hij naar me toe. Je mag me hebben, zegt hij, er is voor ons beslist, ik blijf. Hij keert zijn zakken om. Zes gulden dertig. Geen andere kleren dan die hij aanheeft. We gaan naar huis, waar we de fles openmaken en zwijgend naar elkaar kijken, aan elkaar snuffelen, elkaar met voorzichtige vingertoppen aanraken.

Zomer. Armin is naar een kinderkamp, zes weken moedervrij, voor het eerst. Na een week houdt de wekker in mij op te rinkelen, schiet ik niet meer wakker om zeven uur 's ochtends, hou ik op met denken jezus het is al tien voor vier Armin komt thuis uit school. Shaun heeft Dayle een ekspressebrief geschreven. Ik weet niet wat er in staat, weet alleen dat hij voorlopig blijft. Af en toe vraagt hij of er geen post voor hem is, maar er komt niets de eerste weken.

We slapen, vrijen, slapen. Beginnen de ochtend met een joint, zijn de hele dag stoned. Shaun kijkt rond met kinderogen, alsof hij op een kermis loopt. We lenen fietsen en zwerven stoned langs de Amstel. Vrijen in het gras. Ik ga kijken met zijn ogen, de ogen van een stedeling die nooit gewoon groen gras ziet. Hij plukt bloemen, zit verrukt naar een molen te kijken, raakt in vervoering over roomkaas. Ontdekkingsreis over elkaars lijf, mijn vingers reizen door de donkere krulletjes op zijn borst terwijl hij tevreden knort, nog een joint rolt, fantaseert over de films die hij zal maken als hij van de universiteit af is.

Dagen dat we niet de moeite doen om ons aan te kleden, kamperend op het bed, tot een van ons na de zoveelste joint overvallen wordt door een onbeheersbare overweldigende zucht naar chokola en we loten wie van ons zich in een paar kleren zal hijsen om naar Pietje Kaasboer aan de overkant van de straat te lopen. Hij praat lyries over mijn billen waar hij een film van wil maken en die de mooiste zijn die hij ooit heeft gezien mooier dan die van. Dayle, de naam valt zelden. Ik begin er niet over. Hij krijgt een brief. Is een dag somber. Zegt dat ze het hem heeft vergeven en vraagt of hij terugkomt. Hij schrijft een brief terug die hij verscheurt. Later vis ik de stukjes uit de prullemand en leg ze tegen elkaar. Dayle, baby, I love you, I'm sorry, I made a mess of it, I'll be back soon. Maar hij verstuurt de brief niet, blijft.

Als ik werk zwerft hij buiten, komt me opzoeken in Paradiso, waar hij doet of hij me niet kent en op een afstand naar me blijft kijken, me achtervolgend. Hij vist andere Amerikanen op, bij Bahasj logeert er nu ook een, Bill, die gitaar speelt, while my guitar gently weeps. Shaun vindt een oude blokfluit waar hij na een dag oefenen mee de straat opgaat, met Bill, en de gitaar. Komt aan het eind van de dag terug met drie gulden vijftien, eerlijk verdiend, die hij me plechtig overhandigt. Hij heeft zijn grootouders geschreven om geld, maar die willen hem niets sturen, alleen een return ticket.

I bought you a present, zegt hij op een dag. Laat het me zien, twee oranje pilletjes in een hoekje krantepapier gevouwen. Acid, the - best, Sunny Explo, let's drop it.

Ik aarzel nog even, maar niet lang. Heb alles gelezen over LSD, weet wat je wel en niet moet doen. Shaun zegt dat hij van anderen

gehoord heeft dat deze goed zijn, geen troep. Bill zal onze tripmaster zijn, iemand om de link met de realiteit vast te houden, die kijkt of we geen rare dingen gaan doen. Die kan helpen als we een bad trip maken. Shaun heeft vaker getript, Bill ook. We plannen voor de volgende dag, weten dat het zes of zeven uur duurt, misschien langer. Halen boodschappen zodat we de deur niet uit hoeven. Ik zal vleesfondue maken met sausjes. We zetten de bel af. Ik had eerst op willen ruimen maar vergeet het de volgende morgen. We zetten platen klaar die we willen horen, zoeken een platenboek uit van Escher, een reproductie van Jeroen Bosch.

Ik voel niks, zeg ik tegen Shaun, die al zit te zuchten, ergens naar staart en wow roept. Ik ben er vast veel te nuchter voor. Let it go, zegt Shaun, let it go. Ik voel niks, zeg ik terwijl ik naar de oranje kater zit te kijken die hoe langer hoe langer wordt, een soort giraffe met de kop van een kat. Ik hoor mezelf giechelen. Realiseer me dan vaag dat katten geen nekken horen te hebben van een meter. You have to remember it's all in your head, heeft Bill nog gezegd. Ik probeer de kat weer in elkaar te douwen, zeker dat ik in staat moet zijn om zijn nek weer korter te krijgen als het echt alleen in mijn hoofd gebeurt. Dan laat ik tot me doordringen dat het echt gebeurt, laat me golvend, drijf mee. Zie de boeken verspringen in de kast. Ik kijk ademloos om me heen. De kamer is aan het veranderen. Ik heb niet opgeruimd, dringt tot me door. Ik zie opeens hoe het vuil tien centimeter boven de vloer en langs de muren zweeft, golvend als een zee. Ik waad er doorheen, naar de spiegel, zie krullen van stof glinsterend sporen maken achter mijn hielen. Kniel voor de spiegel, zie diepe groene katteogen die me bang maken, bang dat ik er in weg zal zakken als in een put waar ik nooit meer uit kom. Ik scheur me los, word onmiddellijk afgeleid door Shaun en Bill, die naast elkaar staan en er uitzien als pasja's uit een kitsjfilm met hun donkere joodse hoofden. Als Shaun iets zegt blijft het in een ballon boven zijn hoofd hangen; een stripverhaal. Ik lach, lach, blijf lachen. Zak dan weg in de gele bloem die Shaun meenam toen hij afscheid kwam nemen en die nog steeds leeft. Hij leeft nu echt, wordt groter, gloeit. Lach opnieuw als ik besef dat het waar is wat in al die drugsboekjes staat: ik ben het middelpunt van het universum, ik ben alles terwijl ik tegelijk nietig ben, niks. Een waarheid als een koe.

Ik probeer naar de keuken te komen waar ik Shaun wow hoor roepen om het hem te vertellen, een tocht door de kamer die blijft veranderen, kleuren die zo fel worden dat het lijkt of ik me er aan kan branden, voorzichtig mijn voeten neerzettend die zwemvliezen hebben gekregen wat maar goed is want op allerlei plaatsen is de vloer vloeibaar geworden en ik moet om grotten heenlopen die op onverwachte plaatsen openspringen in de muren. In wat eens de keuken was staat Shaun met een tomaat in zijn handen, een glimmende gloeiende rode kogel. Can we eat this, zegt hij, are you sure we can eat this? Laat de tomaat vallen, die dood gaat op de vloer in een plas bloed. Dat kunnen we niet eten, zeg ik wijzend op de biefstuk voor de vleesfondue: vierkante blokken dood beest die ik met een vork ergens onder schuif om ze niet te hoeven zien. Cheese face, we'll make cheese, zegt Shaun en daar moeten we vreselijk om lachen. We gaan kaas maken met de slagroom voor de sausjes, kloppen tot het geschift is, gooien er dan zout en azijn bij. Gillen van het lachen als het niets wordt, willen het naar Bill brengen die het op mag eten. Blijven staan op de drempel van de gang, het blauwe linoleum is een klotsende oceaan geworden, de muren een kathedraal, daar komen we niet doorheen. Gaan terug naar de kamer hand in hand schuifelend een tocht die uren lijkt te duren. Blijven staan voor de reproductie van Jeroen Bosch waar we samen in lopen, yes yes yes look at that look at that, yes, om de vijver heen, tussen de andere blote mensen, dan er weer uit. Shaun laat mijn hand los, zet een plaat op van de Iron Butterfly, muziek die ik nu kan zien in golven veranderende kleuren. We liggen op het bed, niet meer in staat te praten, te bewegen. Ik zak weg in Shaun's haar, een glinsterend oerwoud waarin je op moet passen niet te vallen. Kijk naar hem en zie hem ouder worden, grijs worden, een rimpelig vel krijgen. Een lief oud mannetje. Dan zie ik dat hij niet ouder is geworden maar jonger, een baby. Een wijze oude baby. Er komen stralen uit zijn ogen, hij is alleen nog maar ogen, zijn kin verdwijnt. Ik zie wat voor iemand hij is, een ziener, niet iemand die iets doet. Hij kijkt naar mij, ziet glinsterende groene kattenogen, haren die kronkelen en leven als slangen. Medusa, een heks. Sust de slangen, die gaan liggen. Alles valt nu uiteen in kleuren, in patronen, een orgastiese kaleidoskoop, één groot klaarkomen dat het overbodig maakt elkaar aan te raken. Muziek waar ik me overheen laat glijden, waar ik me in mee moet laten golven omdat ik me er anders

pijn aan doe.

Dan ebt het langzaam weg. De kleuren worden minder fel. We beëindigen onze trip los van elkaar. Shaun verzonken in de etsen van Escher, ik kijkend naar hem, uit de verte, warm, tevreden. De laatste kleurflitsen. De laatste boeken schuiven weer op hun plaats. We zijn uitgeput. Voor we in slaap vallen wijzen we elkaar aan hoe we door de reproductie van Bosch zijn gelopen, woordloos. Precies dezelfde weg, ik heb het niet alleen gedaan, we waren er echt samen. Ik denk dat ik nooit meer op dezelfde manier zal kijken als ervoor, dat ik heb leren zien.

De nieuwe brief van Dayle, die ik lees als Shaun met Bill op stap is. Please come back I need you I want to have your baby. Ik vertel niet dat ik de brief heb gelezen, zeg niets. De zomer is bijna voorbij, Shaun moet terug naar de universiteit. Zijn grootouders sturen een return ticket dat hij binnen een week moet gebruiken. Hij gaat een dag weg, met de fiets. Komt terug, zegt dat hij nagedacht heeft, dat hij niet anders kan, dat hij terug moet. Naar Dayle, naar de universiteit. Ik huil stil, onder de douche, op de wc waar hij me niet ziet.

We schilderen de serre paars. Shaun, die nooit gezegd heeft dat hij van me houdt, schrijft te quero op de muur voordat de paarse verf er overheen gaat. Ik begrijp genoeg Spaans. Twee dagen voordat Shaun weggaat brengt Bill een paar trips mee. Nee, zegt Shaun, maar ik wil wel, haal hem over, wil nog een keer echt iets met hem samen doen. Bill vertrekt. Op de kamer van Bahasj zitten Amerikanen die ik niet ken, niet aardig vind. Onvoorzichtig, geen tripmaster. We nemen 's ochtends de eerste trip in, niet dezelfde als de vorige keer. Het is grijs buiten, het blijft grijs. De kleuren komen niet terug. Het is geen LSD waar je van gaat zien, het is een trip waar je van gaat praten, voelen. Shaun gaat naar de wc, ik ga weg, zegt hij, ik laat je los. Ik blijf in de kamer zitten. Hoor alleen maar wat hij heeft gezegd, *ik ga weg*. Ik word bang, koud. Ik wil de kleuren terug, de warmte. Ik neem nog een halve trip. Word dan panies, dat ik iets verkeerd heb gedaan. Vind Shaun terug in de andere kamer, diep in gesprek over de States, wat hij gaat doen als hij terug is, de hamburgers die hij heeft gemist, films die hij zal maken. Ik hoor er niet bij, drie vreemde Amerikanen van wie er een op Shaun lijkt. Ik

ga terug naar mijn eigen kamer, waar ik probeer iets op een papier te schrijven, er komen spiralen uit, een paar woorden. Ga naar mijn klerenkast om zwarte kleren te zoeken, een zwart hemdje, een zwarte lange rok, die ik aantrek. Zit voor de spiegel als Shaun terugkomt, een weduwe. Onion zegt hij, Onion, come to bed. Maar zijn huid is grijs en koud als ik hem aanraak, zijn hand zwaar en levenloos. Ik voel koude tranen nat op mijn wangen, merkte niet dat ik huilde. Onion, zegt Shaun, it's no use. I have to go back. Hij valt in slaap. Ik ben nog te wakker, mijn halve trip die ik meer heb ingenomen dan hij werkt door. Ik kijk naar hem, zijn slapende lijf. Het lijkt alsof hij dood is. Een marmeren beeld dat het gezicht heeft van de Shaun die ik kende. Ik ga op het dak zitten, op de golfplaat achter mijn raam, tussen de katten die nieuwsgierig aan me snuffelen. Pijn, een koude pijn, koud. Ik blijf er zitten tot de zon opkomt, grijs, door een wolkenlaag heen. Ik ben verkild tot op mijn botten, stijf van het zitten, kruip naast Shaun, die zich omdraait, mompelt in zijn slaap. Ik ril. Van Shaun's rug komt geen warmte. Op het papier dat ik de volgende ochtend vind lees ik in mijn eigen handschrift, krampachtig vervormd: je bent nog maar gefluister op mijn gang.

We praten niet veel. Er valt niet veel te zeggen. We kopen kleren voor Shaun van het geld dat zijn grootouders hebben gestuurd toen ze zeker wisten dat hij terug zou komen. Hij koopt een hemd voor me uit India, zwart en rood met gouddraad. We pakken de spullen in die hij langzamerhand heeft verzameld, de etsen van Escher die ik hem heb gegeven, de tas die ik voor hem heb gemaakt van een oud Waterlooopleinkleed, de filmkamera die hij hier heeft gekocht met mijn geld en waarmee hij een film heeft gemaakt van de katten op het dak. Ik breng hem naar Schiphol, waar ik niet wacht tot hij weg is.

De volgende dag moet ik Armin van Schiphol halen, die terugkomt van zijn kamp, vrolijk kwekt. Ik speel moeder, luister naar hem, lach. Geen tijd om te rouwen, tot Armin slaapt en ik alleen in bed lig, en de pijn me vastspijkt aan mijn bed alsof ik word platgewalst. Pijn in mijn polsen, handen, buik. Ik lig te draaien, zoekend naar Shaun, verslaafd. Ontwenningsweën. De eerste. De eerste keer dat ik niet zelf heb gekozen voor eenzaamheid.

Een brief van Shaun. Onion, schrijft hij in kinderlijke vierkante letters, ik heb het je nooit kunnen zeggen, ik dacht dat ik het niet mocht zeggen omdat ik niet vrij was, Onion ik hou van je. Ik ben nu bij Dayle, ik moet iets afmaken waaraan ik ben begonnen, Onion, ik zweer het je, als ik me heb vergist dan kom ik terug. En dan volgen met steeds grotere tussenpozen de brieven waarin hij schrijft dat hij getrouwd is, dat hij met Dayle in een kommune woont. Stuurt knipsels wanneer hij een prijs heeft gewonnen met een film. Zegt opnieuw dat hij van me houdt, dat we elkaar eens weer zullen zien, dat hij dat zeker weet, maar schrijft nooit hoe, wanneer. En uit zijn brieven lees ik dat we steeds meer verschillende mensen worden, ik een politiek dier, hij bezig met films voor de tv die niets met politiek te maken hebben.

Gordes 5

Manuel wordt afgeleverd door de ex-vrouw van Hans, met wie hij nog getrouwd is omdat ze geen zin hebben om geld aan een scheiding uit te geven. Manuel is een paar jaar ouder dan Armin, langer dan ik, maar ze kunnen wel met elkaar opschieten, vooral in het water.

Bijna elke dag zit ik bij het zwembad nu, een luie routine die te prettig is om te doorbreken. We hebben eerst geveinsd dat we er maar een paar dagen zouden blijven. We wilden niet bij de toeristen horen die zich hier elke dag in hun luie vet bruin laten braden, al helemaal niet omdat dit ook nog een semi-sjiek, semi-progressief toeristenoord is, niet eens een gewone proletariëse en dus te vergeven plek om je vakantie door te brengen. Jazzmuziek op de achtergrond, of pop. Zwembad aan de rand van de vallei, erachter kan ik kilometers ver weg kijken.

Ik schrijf aan een van de wankel tafeltjes. Het blauwe schrift nu bijna vol. Lig in de zon als mijn woorden op zijn om me vol te laten lopen met nieuwe. Zwem, lui. Een baantje rugslag dat nog wat lijkt. En kijk.

Smalle bikinimeisjes met nieuwe borstjes en onaangetaste illusies. Waar ik me lomp naast voel, en door de wol geveerd. Elke dag hetzelfde ritueel. Twee van de hanige jongens die een van de bikinimeisjes naar het water slepen om haar er ceremonieel in te gooien. Ze gilt, maar verweert zich alleen symbolies. Alle mannen in het zwembad kijken grijnzend toe. Ik haat ze om hun nauwelijks verholten triomf, het machtsvertoon van het soort dat zelfs overslaat op de smalle iele mannetjes. Maar ik haat die meid ook, dat ze zo'n jongen niet gewoon in zijn kloten trapt en zelf het water in springt - als dat is waar ze wezen wil.

Ik ben omringd door mijn mannen in verschillende maten. Hans, mijn beste vriendje, Armin mijn zoon/mijn andere beste vriendje, Manuel. Ik moet me wapenen tegen hun vraag om aandacht, om te

kunnen schrijven. Armin is het best getraind, jarenlange oefening. Hou even je kop, zeg ik, ik zit net midden in een zin. Oké, zegt hij zonder te gaan zitten mokken. En van de vanzelfsprekendheid waarmee hij dat doet krijg ik het haast benauwd, zoals hij zich zo vaak opzij liet schuiven omdat ik moest werken, studeren, slapen. Bahasj, die naast ons woonde toen ik vaak 's avonds moest werken, vertelde me veel later, toen ze hoopte dat het me geen pijn meer zou doen, hoe Armin vaak stiekem huilde als ik weg was. Terwijl hij vrolijk tegen me had gezegd, ga maar, ik vind het niet erg, op mijn bezorgde vraag.

Nieuwe mensen in het zwembad. Een forse man met een miniem tijgerbroekje. Een walkure-achtige vrouw met een zwart glimmend badpak. Goed gekonserveerd zij beiden, ze houden hun buiken in, hun vet nog stevig. We schatten ze harteloos in op partnerruilers. Het circus met de bikinimeisjes begint weer. Er is een nieuw meisje bij, een dikke, ook met nieuwe borstjes maar al met aanzienlijk minder illusies. Een treiterkop, een kreng dat naast de mooie meisjes in het water springt zodat hun haren die ze proberen droog te houden nat worden. Ze krijgt, stelt zich aan. Ik begrijp precies waarom ze zo doet.

Anja, roept Armin en lokt me het water in, waar ik eerst kouwelijk tot mijn kut in sta te wennen. Dan spat hij, trekt me mee. We hebben een afspraak dat hij me om en om nat mag spatten en met rust moet laten. Een keer jong, een keer oud en kouwelijk. Ik zwem achter hem aan, probeer z'n glibberige natte lijf te pakken. Hij krabt me per ongeluk. Ik vloek. Doet het pijn, zegt hij, waar, en doet er een kusje op, over, net als ik vroeger bij hem deed. Jezus, wat hou ik van die jongen.

De badmeester is de mooiste man die ik in tijden heb gezien. Niets van het hanige spiervertoen dat je associeert met het woord badmeester. Klein, kompakt en smal, spieren vlak onder zijn vel, een ontroerende streep haartjes tussen zijn navel en zijn verschoten zwembroekje. Hij loopt als een kat. Hij is verlegen. Lief voor de kinderen die hij zwemmen moet leren, die hij nooit afblaft maar een hand geeft in het water als steun als ze moe zijn. De enige badmeester die ik ooit heb gezien die niet van water houdt. Rillend staat hij er tot zijn navel in om een onwillig meisje de slag bij te brengen. Een of twee keer per dag duikt hij zelf, wanneer het

zwembad bijna leeg is, soepele bewegingen als van een zeehond, en komt weer boven, glanzend, glinsterend. Misschien kan hij spinnen. Seksistiese gedachten. Hij heet Nicolas.

Op het snerpst van de schede

Ik kan niet leven zonder iemand die bij me hoort, zonder een man. Al is het maar voor een tijdje. De tijden dat ik alleen ben zijn grijs, kleurloos. Ik breng ze wachtend door, wachtend op - nog steeds de prins op het witte paard. Nee, geen huwelijk, dat weet ik al, geïnstitutionaliseerde eenzaamheid die niets te maken heeft met deze behoefte aan - gloed, vuur, kleur.

Als ik verliefd ben leef ik in een andere wereld. Ik ga er in op, leef zijn leven mee. Adem en drink theater als hij een theatermens is. Leef politiek als hij in de politiek zit. Interesseer me alleen voor kunst als hij een beeldhouwer is. Ik begrijp niet hoe andere vrouwen het zonder kunnen, hoe ze alleen kunnen leven, of met een kleurloze echtgenoot.

De enige manier om van de ontwenningsweeën af te komen als Shaun weg is is een nieuwe liefde. Ik zoek er naar waar ik die het meest verwacht te vinden, in het theater. Neem zelfs in de winter met Bahasj de bus over de bevroren kronkelweg naar Loenersloot, naar Mickery. Een enkele rit. We rekenen er op teruggebracht te worden, meegenomen te worden, of te blijven. Ik maak met Bahasj een afspraak, dat we elkaar alleen mogen laten als we een man tegenkomen met wie we wat willen.

Matthew lijkt op Shaun, dezelfde donkere snor en donkere ogen. Maar er komt geen warmte van hem af, we kunnen niet lachen samen. Mijn lijf voelt het als verraad, wil niet meedoen. Hij merkt het niet eens, gewend aan vrouwen als tramhaltes onderweg naar ergens anders, niet om langer bij te blijven dan strikt noodzakelijk. Ik ben blij als hij na een dag of drie weer weg is.

Bill is lief en oppervlakkig en vrolijk, maar ik vind niets bij hem terug van de intensiteit die ik zoek. Maar Bill is van het Bread and Puppet theater, een grote groep vrolijk met elkaar levende mensen.

Even de verleiding om achter ze aan te reizen, maar nee, Armin, en bovendien is Bill het ook niet.

Evenmin als Tom en Jim en Bob die volgen. Het lijkt wel of alle Amerikanen dezelfde donkere krullen hebben, dezelfde druipsnorren. In serie geproduceerd. Ik neuk met ze in serie. Het lijkt of Amsterdam vol zit met Amerikanen op zoek naar gratis bed and breakfast, en een vrolijke reeks one-night stands voor ze teruggaan naar de States, naar hun vriendinnen en verloofdes en hun college waar ze tegen hun vrienden kunnen opscheppen over de fantastische wijven in Europa. Ik heb in ieder geval mijn best gedaan om de mythe in stand te houden. Ik zou een prijs moeten krijgen van het Nationale Bureau voor Toerisme.

Ik houd mezelf stoned om de pijn niet te voelen, bijna anonieme lijven die aan mijn buitenkant blijven, hoeveel kunsten we ook met elkaar uithalen. Ver van mijn kern. Of af en toe even dichtbij, onverwachts. Zoals Bob, die ik aantref als toeschouwer in Mickery. Jawel. Donkere ogen, donkere krullen, de druipsnor. Een smal lang lijf. Een luie beeldhouwer die plannen maakt voor zachte objecten, zoutjes van drie meter hoog, strijkbouten van zacht gummi, het soort objecten waarmee Kienholz een jaar of zo later in het Stedelijk staat. Maar Bob is te lui om ooit iets met zijn plannen te doen. Een kat die alleen in de zon wil liggen, stoned, en wil vrijen. Een lenig lijf dat geen beweging te veel maakt, geen woord te veel zegt, helemaal opgaat in de behoeften van zijn lichaam zo egoïsties gericht op lichamelijk plezier schamtelos schuldloos zonder na te denken. Ik golf er in mee, golven van erotische warmte, nergens anders om dan alleen maar dat. Als hij na een week terug moet naar de States koopt hij van zijn laatste geld alle mooie dingen voor me die hij kan vinden, een Afrikaanse ketting, een doek uit India, bloemen, een trui voor Armin. Beloofd dat hij over een paar maanden terug zal zijn, dat hij in Amsterdam een atelier gaat zoeken om eindelijk zijn zachte objecten te maken.

Maar in de brief die ik uit Amerika krijg staat daar niets meer over, alleen beeldende beschrijvingen van wat onze lijven deden met elkaar, wat hij zou willen doen, vlammen in mijn kut als ik het lees. Ik spaar geld om naar New York te gaan. Net een paar dagen voor mijn vertrek verhuist hij naar San Francisco. Daar heb ik niet genoeg geld voor. Dan een laatste brief, verward, over heroïne en

de man met wie hij vrijt. Hij stuurt een hart van rubber en een kut van schuurpapier. Ik wacht al niet meer op hem.

Hoe heet ie, vraagt Armin 's ochtends aan me terwijl hij over de rand van mijn laken kijkt. Alsof het een weggelopen hondje is dat ik heb meegenomen. Ik krijg genoeg van Amerikanen. Als ze niet lekker vrijen weet ik nooit hoe ik ze weer weg moet krijgen. Denk 's ochtends wat doet dit vreemde lijf in mijn bed. Dat nog gevoed wil worden ook. En als ik weer iets van de oude gloed voel wil ik hem houden. Steeds weer de ontwenningssweën als het is afgelopen. Zoeken naar een nieuw substituuat om het gat in mijn ziel te vullen. Met seks heeft dat niet zoveel te maken.

Michael heeft geen donkere krullen en donkere ogen. Integendeel. Hij is groot en hij zuipt te veel, wat je aan zijn buik kan zien en hij wordt al een beetje kaal. En hij is volledig geschift. Hij komt niet uit de States maar uit Londen. In zijn paspoort staat bij 'beroep': environmentalist. Hij maakt theater, niet als verhalen waar je in weg kan zakken, maar als omgevingen die mensen dwingen zich anders te gedragen. De eerste keer dat ik hem zie in Mickery met zijn groep maken ze een stuk waarin ze de rollen van zwart en blank omkeren. Een geshockeerde bezoeker die het allemaal te grof vindt binden ze vast aan een paal. Een vrouw die opeens een van de spelers op schoot heeft zitten die haar begint op te vrijen, gaat bijna huilen terwijl haar verloofde verstijfd naast haar zit zonder iets te durven doen. Het is *kunst* tenslotte. De spelers worden als slaven bij opbod verkocht. Het Mickerypubliek, altijd in voor een eksperiment, doet vrolijk mee. Met als gevolg dat ze de hele pauze rondlopen met de spelers die ze per ongeluk hebben gekocht aan hen vastgeketend met handboeien, onderdanig naar hen opkijkend. Na afloop praat ik met hem, Michael, onderbroken door bezoeksters in avondjurken die hem komen vertellen dat ze het very fascinating hebben gevonden en vragen wat hij nou eigenlijk bedoelt met zo'n stuk. We grijnzen naar elkaar, bondgenoten, terwijl hij zegt dat hij geen bedoelingen heeft, dat ze zelf maar moeten verzinnen wat ze er van vinden. Onbeleefd. Ik vind hem aardig. Drink te veel ouwe jenever, hij ook. Je vrouw aan de telefoon, roept iemand. Hij komt terug, meer jenever. We blijven grijnzen. Bahasj is al weg, meegereden met iemand. Ik ben vergeten me af te vragen hoe

ik terugkom naar Amsterdam, ik hoor thuis te zijn bij Armin die morgen vroeg op moet om naar school te gaan. Ik maak plannetjes met hem, dat ik kan proberen om zijn groep naar Paradiso te laten komen. Ik vertel hem over mijn werk daar, hoe moeilijk ik het vind om beweging in dat publiek te krijgen. Heb je het publiek hier gezien, zegt hij. Ik wil eigenlijk helemaal niet in dit soort theaters werken. Het enige wat je met deze mensen kunt doen is ze shockeren. Daar komen ze voor. Een maandelijks portie sensatie. Laura die zich uitkleedt. En in plaats daarvan krijgen ze mij, bloot.

We lachen. Ik vind hem steeds aardiger. Hij moet ook naar Amsterdam, iemand rijdt ons. We zitten zwijgend tegen elkaar aan, een beetje duizelig van te veel jenever. Ik zeg dat hij met me mee kan gaan, maar hij aarzelt. Nee, zegt hij vriendelijk. Vraagt waar ik woon zodat hij me kan schrijven of met zijn groep naar Paradiso kan komen. Als ik uitstap raak ik alleen zijn gezicht aan met mijn vingertoppen. Val in bed, gelukkig dat het nou eens iemand was die niet automatisaties over mijn lijf heen viel, een beetje droevig dat ik nu alleen in bed lig. Vrolijk dat dat blijkbaar ook kan, vriendschap zomaar, zonder bijbedoelingen. Ik ben dat niet gewend.

Als ik de volgende dag terugkom van Paradiso, sjagrijnig van een onverwerkte kater en van de rotsituatie in mijn werk, zegt Bahasj dat hij er was. Ik vind een fles jenever en een briefje, ik ben er morgen om vijf uur.

Ik heb in tijden niet zo goed met iemand kunnen praten. We lachen om dezelfde dingen. Vrijen tussendoor omdat dat gezellig is en er ook bij hoort. Praten verder. Hij gaat de volgende dag terug naar Londen, er moet een reeks van voorstellingen gegeven worden. Ik neem afscheid van hem, een beetje weemoedig, een vriend die weggaat. Denk niet dat ik hem terug zal zien, hij met zijn leven daar, vrouw en twee kindertjes, zijn theater. Ik hier met Armin en mijn werk.

Ik ben verrast als ik de volgende dag Paradiso binnenstap en iemand zegt tegen me er is voor je gebeld, uit Londen. Dan een ekspressebrief. Michael schrijft dat hij me terug wil zien, dat hij niet ophoudt met aan me te denken. Hij belt, zijn stem in de verte, tussen gekraak en getuut, vraagt of ik naar Londen wil komen. Dat kan toch niet, zeg ik, je vrouw ... Ik schrijf je, zegt hij. Zijn stem gaat verloren in vreemde geluiden. Ik zweet, toch al zo bang voor

telefoons. Ik krijg meer ekspressebrieven. Jij bent de eerste met wie ik werk en leven zou willen delen, schrijft hij. Het is altijd of het ene of het andere geweest. Ik moet je zien. Weet je nog die eerste avond, dat ik niet met je meeding, schrijft hij, ik begrijp nu waarom. Ik wou je niet verliezen, ik wou niet iemand zijn voor een nachtje, ik wou meer met je, ik heb je nodig.

Als ik met mijn koffertje op het vliegveld in Londen sta is hij er niet. We hebben uren overlegd door de telefoon wat we zouden doen om elkaar te zien. Een kongres over kunst in Londen, een ekskuus om te gaan. Kan het wel? heb ik drie keer gevraagd, weet je het zeker? Ik zal het van tevoren in orde maken met Victoria, zegt hij. Ik denk niet dat ze het erg vindt. En ook als ze het wel erg vindt, er is niets aan te doen, ik moet je zien.

Een half uur wacht ik al. Ik bedenk dat ik hem niet kan bellen, dat ik niet naar zijn huis kan gaan zolang ik niet weet of hij het met Victoria in orde heeft gemaakt. Als ik bijna geloof dat ik de trein terug moet nemen wordt er een naam omgeroepen die op de mijne lijkt. Een bericht van Michael, of ik de bus wil nemen naar de terminal in de stad. Als ik daar opnieuw gewacht heb staat hij achter me. We staan er verlegen armen om elkaar heen. Ik was vergeten hoe hij rook. We hebben elkaar nauwelijks een hele dag gezien, de rest van onze relatie per brief en telefoon. Ik wist niet meer hoe je ogen er uitzagen en je oren, zegt hij.

We moeten eerst eten, zegt hij. Londen, dezelfde kolendampgeur van Londen, we nemen de underground omdat we alletwee arm zijn en geen geld hebben voor een taxi. Een Grieks restaurant in Soho. Ik herken het van toen ik er met Eli was. Michael is plotseling zwijgzamer geworden. Als we klaar zijn met eten kijken we elkaar aan. Wat nu? vraag ik. Hij kijkt naar zijn handen. Weet je, zegt hij aarzelend. Dat kongres. Ik ben tot voorzitter gekozen. Dat betekent dat we niet veel tijd hebben. En? vraag ik, met het gevoel dat er meer moet zijn. Victoria is sekretaresse van het kongres, zegt hij. We zullen het weekeind met elkaar moeten samenwerken. Ik voel een koude steen in mijn buik. Heb je er met haar over gepraat? vraag ik. Geen tijd gehad, mompelt hij. Ik ben vanochtend pas teruggekomen naar Londen, ik heb haar nog niet gezien. Vanavond is ze niet thuis. Je kan in mijn huis komen slapen. Morgenochtend moeten we spelen op Trafalgar Square. Dan kan je mee-

komen. Morgenavond begint het kongres. We zullen wel zien. Ik ga met hem mee. Hand in hand, Putney, zwanen in het halfdonker van de Thames. Er logeren vrienden van me, zegt hij. Ik zal ze zeggen dat jij voor het kongres bent gekomen, laat het ze niet merken, van ons, het zijn ook vrienden van Victoria.

Zijn vrienden drinken de jenever op die ik voor hem heb gekocht. Ik vraag waar ik slaap, in de hoop dat hij achter me aan zal komen. Het gevoel dat ik het geen moment meer uithoud zo, hij kletsend met vrienden over mensen die ik niet ken, veraf. Het lijkt allemaal opeens zo onwezenlijk, onecht. Ik wil zijn lijf bij me, om me het gevoel terug te geven dat er iets gebeurt met ons, dat we niet tegenover elkaar zitten als oppervlakkige kennissen. Ik probeer zijn blik te vangen, maar ik zie niets als zijn ogen mijn kant op gaan. In de oranje kamer in het vreemde bed met een raar bultig matras lig ik rillend op hem te wachten. Ik hoor hem beneden stommelen, praten, trappen op en af lopen. Ik moet zijn huid voelen tegen de mijne, zijn handen op mijn lijf, ik wil hem horen klaarkomen, tevreden knorren erna, lachen. De noodzaak ervan als fysieke pijn, heel anders dan het weemoedig aan hem terugdenken als we ver van elkaar weg zijn. Ik verdraag dit niet, één muur tussen ons in en dan toch onaanraakbaar. Ik val in slaap, woelend.

De volgende ochtend maakt hij me wakker met een kroes Engelse thee met melk. Ik zoek naar zijn lijf onder zijn kleren, om me aan vast te houden, maar hij is afwerend, fluistert dat we op moeten staan. De anderen zijn al wakker, wachten op hem, over een half uur worden we opgehaald.

Een Londense grijze dag, motregen. Ze zijn ingehuurd door een aktiegroep om iets te improviseren op de trappen van de St. Martin in the Fields-kerk, terwijl de leden van de aktiegroep een hongerstaking houden van vierentwintig uur om de aandacht op de derde wereld te vestigen. Michael heeft iets bedacht met emmers koude spaghetti die hij tussen de vastende mensen gooit, die eerst juichen, dan beginnen te roepen dat dit niets met politiek te maken heeft. Michael legt rijen suikerklontjes op het trottoir, waar voorbijgangers voorzichtig tussendoor lopen of op trappen en dan worden uitgescholden dat ze geen eerbied hebben voor voedsel. Terwijl de vastende aktiegroep Michael zit uit te schelden. Aan wiens kant sta jij eigenlijk, roept een van hen. Aan de kant van de suikerklontjes,

roept Michael. Ondertussen staat Laura aan de overkant van de straat bloot onder een openhangende regenjas, met blote voeten op het natte asfalt. Een andere speler probeert haar met een touw om haar nek weg te trekken en bindt haar tenslotte aan een lantaarnpaal vast. Het is niemand duidelijk wat dit met de derde wereld te maken heeft, waarschijnlijk een idee van Laura, die soms midden in een stuk op een trapje gaat staan om vervolgens alleen maar kut kut kut te roepen of bloot op een fiets rondrijdt, bij voorkeur als dat nergens op slaat. Ik sta te kijken, bibberend van de kou en regen en te weinig slaap. Kijk verlangend naar Michael, die helemaal opgaat in wat hij doet en mij waarschijnlijk is vergeten. Zijn lijf dat ik helemaal niet mooi vind maar waar ik zo godsgruwelijk naar zit te verlangen, een warme plek in bed dicht tegen hem aan.

De pub daarna, waar het tenminste warm is en ik dicht genoeg bij Michael kan staan om toch nog iets van warmte te voelen en stiekem aan hem kan ruiken. Maar steeds zijn de andere spelers erbij, die niets vragen over mijn aanwezigheid maar die blijkbaar ook niets mogen weten.

Het kongres is een ramp. Michael nog verder weg, op een podium achter een tafel. Ik begrijp niet waar iedereen zich druk over maakt. Naast hem een donkere vrouw die Victoria zal zijn. Ik zie een bril. In de pauze staat ze dicht bij me. Ze ziet er vriendelijk uit en lelijk. Ik durf niet naar haar toe te gaan. Michael heb ik al uren niet gezien behalve van uit de verte. Vijf uur, hebben we afgesproken, maar het is al zes uur en nog steeds zit Michael daar een vergadering voor te zitten die over erg belangrijke zaken lijkt te gaan. Ik ga naar hem toe, met een zo neutraal mogelijk gezicht, terwijl ik niet naar Victoria probeer te kijken. Hij fluistert over een uur, buiten, wacht op me. Het is twee uur later als hij er aan komt. En donker. Dit deel van de stad ken ik niet, kantoorpanden, dood om deze tijd. Hij raakt me niet eens aan. Een wit gezicht. I'm sorry love, zegt hij, ik kan vanavond niets met je doen, de vergadering gaat door, ik moet nog een stuk in orde maken. Met Victoria? vraag ik. Met Victoria, zegt hij. Het was niet mijn plan zo, ik heb het niet kunnen voorzien.

Waar moet ik naar toe, zeg ik plotseling helemaal alleen in een vijandig stuk stad, niemand om me te helpen. Ik heb vrienden van me gebeld, daar kun je slapen, dit is het adres. Ik probeer om niet te

huilen. Wanneer zie ik je dan? vraag ik. Kom je vannacht daar naar toe? Ik zal het proberen, zegt Michael, ik kan niets beloven, ik zal je bellen. Hij houdt een taxi voor me aan. Doet de deur voor me open? Heb je het adres? Heb je geld? Ik knik, woordloos. Hij vergeet om me te zoenen.

De volgende ochtend gaat mijn vliegtuig. Zonder dat ik hem gezien heb.

Bahasj, zeg ik, wat is er mis met ons? Een van die avonden dat we bij elkaar zitten en praten over onze levens. Jasmijnthee en pepermuntthee. Een van mijn lange monologen. Wat doen we verkeerd? Misschien verwachten we te veel, misschien kan het gewoon niet wat wij willen. Als je geen huwelijk wilt is dit wat je krijgt. We kunnen kiezen: we worden of echtgenotes, huisvrouwen, of we zijn eeuwig de losse vriendinnetjes, weggooivriendinnetjes. Tweede keus, rechtloos, loslopend wild.

Ik laat Bahasj de brief van Michael lezen. 'Love, ik kan je niet uitleggen wat er gebeurde. Ik raakte in de war. Ik vraag niet van je of je me dat kan vergeven. Ik ben niet geschikt voor het soort relatie dat jij wilt. PS als ik weer in Amsterdam ben mag ik dan af en toe bij je komen binnenvallen?'

Nee, schrijf ik terug.

En zit dan in een schrift op te schrijven wat er aan de hand is, om zelf uit de rafels en flarden wijs te kunnen worden. Ik begrijp het niet. Ik zit in Amsterdam ongelukkig te zijn. Victoria is ongelukkig in Londen. Geen van tweeën krijgen we wat we willen. Er is iets fundamenteel mis. Maar wat. Zoek ik gewoon de verkeerde mannen uit?

Mogelijkheden:

- a. alle mannen zijn kneuzen;
- b. ik heb een radar voor kneuzen;
- c. ze worden het door mij.

Ik kom er niet uit. In ieder geval is het duidelijk dat ik het me niet kan veroorloven om veel te voelen voor de mannen met wie ik omga. Als ik het spel mee wil spelen, niet kapot wil gaan, zal ik het anders moeten doen. Me niet binden, net als zij. Wegwezen voordat het te moeilijk is, ophouden voordat het te veel pijn zou doen om hem weer kwijt te raken. Jezus, wat een opdracht. Hoe vermijd

je dat, om van iemand te gaan houden? Waarom ben ik niet geboren met een ingebouwde thermostaat die ik permanent op half kan zetten?

Werk. In Paradiso loopt alles mis. Steeds meer dealers, steeds meer junks. Er flippen er op een zaterdagavond drie tegelijk. Een jongen springt bijna van het balkon naar beneden. Spuiters staan in de rij voor de plee om zichzelf een shot te geven. De gootsteentjes zijn permanent verstopt van de watjes die ze gebruiken. Ik ben bang om buiten opgewacht te worden en een klap op mijn hoofd te krijgen van een van de grote dealers die wraak willen nemen voor het feit dat ze er uit gegoooid zijn. Er worden een paar jiu jitsu-binken aangesteld om de boel in de gaten te houden maar dat helpt weinig. Ze kunnen nog geen hasj van speed onderscheiden, en de dealers die elkaar de hoofden inslaan met stoelpoten als blijkt dat ze van elkaar gejat hebben zijn niet van plan om hun hulp in te roepen. Stillen die er echt uitzien als stillen doen af en toe een invalletje, maar dat helpt niks. Iedereen ziet ze al van verre aankomen met hun beige regenjassen en slappe vilthoeden. Ze worden uitgelachen, krijgen ‘per ongeluk’ een glas pils over zich heen, een ander drukt een peuk tegen ze uit. De inspecteur beklaagt zich dat ze elke keer hun regenjassen moeten laten stomen als ze in Paradiso zijn geweest. En ze vangen niks. Na een inval vinden we onder kussens en in de stortbakken van de wc voor een paar honderd gulden aan stuff.

Met de samenwerking gaat het ook niet best. Een onwaarschijnlijke samenstelling, de staf. Vier medewerkers, die op papier dezelfde positie innemen. Piet de ex-junk hippe vogel zorgt voor de programma's. Hij verdient twee keer zo veel als ik. Gewoon omdat hij er om gevraagd heeft. We kunnen niet kommuniseren met elkaar. Piet houdt niet van vrouwen die een mening hebben. Als ik bij een stafvergadering een rood pak aanheb loopt hij weg, krijgt slechte vibraties van me. Je moet wat nederiger zijn, zegt hij tegen me, je bent te opgefokt. Piet houdt van nederige vrouwen. Zijn nederige vrouw zorgt voor zijn twee hippe kindertjes, terwijl hij met andere nederige vrouwen op de zolder rotzooit, dagenlang niet thuiskomt.

Emiel die de zaken behartigt is een heel ander soort. Een pilsdrinker geen roker, een ex-militair die als hij zat is kan vertellen over de

zwartjes die hij in Indonesië heeft neergeknald. Emiel houdt ook van nederige vrouwen, heeft er ook een thuis waar hij sentimenteel over kan praten, dat ze zo'n goeie huisvrouw is, elke ochtend zijn schone ondergoed op de vaste stoel, zijn overhemden piekfijn gestreken. Emiel wil eigenlijk directeur zijn van Paradiso, maar dat zegt hij niet hardop want de ideologie is dat we een team vormen waarin we allemaal gelijk zijn. Maar hij zal het nooit tegenspreken als hij als directeur aangesproken wordt. En als we naar een belangrijke vergadering gaan geeft hij mij de mappen met papieren te dragen zodat ik er uitzie als zijn sekretaresse.

Evelien, het derde stafid, is eigenlijk de sekretaresse. Ze zet koffie, aait de mannen over hun bol. Sust ruzies. Zegt tegen me dat ik het handiger aan moet pakken met de mannen als ik weer eens ziedend van woede na een stafvergadering zit te schelden. Het zijn net kinderen, zegt ze. Je moet ze hun zin geven, dan loopt alles veel beter. We hebben een maatschappelijk werker nodig, iemand die het lukt contact te krijgen met het publiek, die vertrouwen genoeg wekt bij de junks, naar wie ze toe kunnen gaan met hun problemen. Jonas solliciteert en wordt aangenomen. Hem lukt wel wat mij niet lukt. Met zijn smalle witte zwijgende gezicht is hij niet van de klanten te onderscheiden, hij begrijpt ze beter. Ik praat met hem, of het geen bezwaar voor hem is, de relatie die we hebben gehad, hij zegt van niet, gaat zwijgend aan het werk.

Weer eens een nieuw beleid in Paradiso. Strenger tegen dealers, aantrekkelijker programma's ook voor een ander publiek. Ik zoek wat jongeren bij elkaar uit linkse organisaties die iets kunnen gaan opzetten in Paradiso - van de Rooie Jeugd, de Vierde Internationale, de Socialistische Jeugd, die vervolgens hun tijd besteden aan ruziemaken met elkaar. Krijg opnieuw ruzie met Piet, die tegen de afspraken in gewoon de lichtsow weer aanzet en de popkraan opendraait. Ik overweeg om mijn ontslag te nemen maar vind dat ik het nog moet proberen. Dan komt het konflikt toch.

Michael komt naar Paradiso met zijn groep. Het oude gevoel in mijn buik. Het is niet over. We werken aan zijn programma. Hij gooit hardgekookte eieren naar het publiek en als ze niet reageren en duf blijven liggen ook rauwe. Raakt slaags met een van de jongens. Emiel woedend. Ziet straks het hele publiek al opstaan, in ak-

tie komen, en wij met drie mensen staf om de boel te regelen. Hij heeft ze liever passief, konsumptief, dat geeft minder rotzooi. Michael en ik staan een pilsje te drinken na afloop. Ik zit vol met dingen die ik zou willen zeggen, vragen, maar ik zwijg. Izzy, een van de stamgasten, komt langslopen. Ziet mijn ontredderde gezicht en zegt je houdt van hem hè. Ja, zeg ik verslagen. Hou je ook van haar? vraagt hij aan Michael. Ja, zegt die terwijl hij naar zijn tenen kijkt. Nou dat is dan toch dik in orde, zegt Izzy, waarom doen jullie dan zo sjagrijnig. Ga je mee naar huis, zeg ik tegen Michael. Hij knikt.

Drie dagen. We maken geen afspraken meer, praten niet meer over later. De kode is me nu duidelijk. Zolang ik niet probeer om afspraken te maken of duidelijkheid te krijgen loopt hij niet weg. Hij belt me op, om vier uur 's nachts, vanuit de kroeg. Ik ben vijf minuten van je vandaan, ik denk dat ik naar je toe kom, zegt hij. En komt ook nog, twee uur later. Ik word niet meer vrolijk. Duidelijk dat het de laatste keer is, dat ik nergens op mag rekenen. Op de avond voordat hij weggaat komt hij me opzoeken in Paradiso. We staan met onze armen om elkaar heen blind naar de lichtsjoy te staren. Ik hoor rond te lopen, orde te houden, maar breng het niet op. Het loopt ook allemaal wel zonder mij. Zie Piet en Emiel, maar let verder niet op hen. Met onze armen om elkaar heen lopen we naar huis, vergeten om te neuken, vallen in slaap.

Als ik de volgende dag op de stafvergadering kom is er een rel. Emiel is razend, Piet ook. Je gedrag van gisteren, zegt Emiel, begrijp je dat dan niet, als ik stomverbaasd vraag wat er is. Denk je dat het publiek je nog respecteert als je midden in de zaal staat te vrijen? Nu denken ze dat je een dweil bent. Ik staar naar hem. Denk aan het gerommel van Piet op zolder met zijn vriendinnetjes, de geile grapjes van Emiel, de manier waarop hij in mijn billen knijpt of in die van Evelien. Denk aan alle blote meisjes die vrolijke sjows mochten geven op het podium, een lichtsjoy over hun beschilderde lijven. Maar Emiel neemt het hoog op. Hij heeft de bestuursleden opgebeld, die verbijsterd naar de spoedvergadering komen in de overtuiging dat ik een volledige neukpartij heb weggegeven midden op de vloer. Wat trouwens geen slecht programma zou zijn geweest voor de verandering.

Ik leg uit dat ik alleen maar met mijn armen om Michael in de zaal heb gestaan, maar ik heb al geen zin meer om me te verdedigen. Het is allang duidelijk dat ik het met Emiel en Piet niet eens ben, nergens over, dat we niet kunnen samenwerken. Ik ben moe, leeg, murw. De bestuursleden weten niet wat ze moeten doen, hebben al een tijd hun twijfels over de manier waarop Paradiso wordt gerund, maar het is duidelijk dat er geen nieuwe crisis kan komen zonder het risico dat de hele zaak op de fles gaat. Dan ik er maar uit. Ik krijg een keurige ontslagbrief, dat het mijn schuld niet was. Jonas heeft al die tijd niets gezegd en er stil bij gezeten. Hij stemt niet voor of tegen als er over mijn ontslag gepraat wordt. Zijn wraak heeft hij gehad.

Gordes 6

Nog bijna dromend word ik wakker, het soort droom waarin ik alle details kan zien, een heel huis kan dromen met alle kamers erin, de boeken kan lezen in de kast, de verledens ken van de (onbekende) mensen die er in voorkomen. Ik kan landschappen dromen, soms, steden. Ik kan me voornemen, in een bepaalde droom, om een bepaalde trap op te gaan in een bepaald huis, om dan iemand tegen te komen. Ik hoop, in mijn droom, dat het een aardig iemand is, maar je weet nooit. En dan de verrassing. Soms is het een verlegen student die me niet verwachtte, die trilt van de zenuwen zodat ik hem moet helpen met de knoopjes van zijn hemd. Deze nacht was het een musicus, geen erge goeie, dertiger jaren. Alles werd pluche en roodbruine tinten behalve mijn gehaakte spreid die ook aanwezig was en de kleuren van de regenboog heeft. Een man die ik in mijn wakende leven nooit aantrekkelijk zou hebben gevonden, gladgeplakte haren, hij hield zijn buik in om te verbergen dat hij te veel dronk. Zeker niet de prins op het witte paard, maar in dit soort dromen kan ik niet te veeleisend zijn. Hij kondigde van tevoren aan dat hij er waarschijnlijk veel te lang over zou doen om klaar te komen en overhandigde me een kapotje. Wat goed uitkwam, want aangezien ik er (in mijn droom) niet op gerekend had dat ik zou gaan vrijen had ik (in mijn droom) mijn pessarium thuis laten liggen. Het was midden in een restaurant. We bouwden een nest op een van de tafeltjes met roze lakens. We hielpen elkaar met de knoopjes en ritsen van onze kleren. De kelner maakte bezwaar. Er waren mensen die wilden eten en alle tafeltjes waren bezet. Ik wou hem mee naar huis nemen, bedacht dat Armin om vier uur thuis zou komen en nog iemand met wie ik samenwoonde (Jonas, Hans?) dus ik sprak voor de volgende dag met hem af in mijn grachtenhuis, waar je het water door de kieren van de planken vloer kon zien. We kleedden ons weer aan terwijl de kelner de nieuwe klant, een dame met een dikke laag gouden ogenschaduw onder haar ogen, naar het tafeltje leidde. Toen werd ik wakker. Soms heb ik een orgasme in mijn droom, word wakker in het wegebben ervan, voel de laatste golf nog in mijn kut.

Niet mijn revolutie

Weer een gat in mijn leven. Behalve de gang naar het arbeidsbureau en sociale zaken heb ik niets te doen. Zorgen voor Armin. Te slap en te lusteloos om iets te ondernemen. Ik lig eindeloos in bed, herstel van een chronisch slaaptekort,

Geen van mijn vrijers zie ik nog. Michael definitief verdwenen. Bob heeft niet meer geantwoord op mijn laatste brief. Van Shaun krijg ik zijn jaarlijkse brief dat hij nog altijd van me houdt en dat we elkaar weer zullen zien. Misschien komt hij weer naar Europa, schrijft hij, met Dayle, die hij nu eindelijk zover heeft dat ze geen last meer heeft van kleinzielige jaloezie als hij met andere vrouwen vrijt. Of zij ook met andere mannen vrijt schrijft hij niet.

Ik kom tot de vreemde ontdekking dat ik bijna geen vrienden heb. Niemand overgehouden van de tijd in Paradiso met wie ik nog iets zou willen. En met mijn idiote werktijden geen kans gehad om ergens anders vrienden vandaan te halen. Bahasj, in de andere kamer, de enige bij wie ik kan gaan zitten zeiken over hoe zielig ik ben.

Al die mensen die mijn leven in en uit zijn gewandeld. Niemand overgehouden. Is het wel mogelijk om vrienden te zijn met mannen? Al m'n kontakten lopen via seks en dat gaat altijd mis na een tijdje. Nu mijn werk wegvalt hoor ik nergens bij. Ontworteld.

Uit de subcultuur hoef ik het niet te halen, dat is duidelijk. Ondanks het feit dat ik niets heb gelezen in de tijd dat ik in Paradiso werkte, zelfs nauwelijks een krant, is het toch langzaam tot me doorgedrongen dat er van alles mis is met de wereld waarin ik leef. Ik heb geen kontakten met de studentenbeweging, linkse groepen. Maar ik voel dat dat is waar ik hoor. Waar is de ingang van de beweging?

Theater, nog steeds. Een stuk over de States waar ik wat weemoe-

dig naar zit te kijken. Amerika waar ik nooit ben geweest maar waarvan ik de paranoia haast van binnenuit ken via al de lijven van de Amerikanen die vluchtten naar Europa, onderdoken voor een tijdje, bijtankten om er weer tegen te kunnen. Een magere man spreekt na de voorstelling over de onderdrukking van de zwarten in de States, de oprichting van de Black Panther partij en de vervolging van en soms moord op leden ervan. Een solidariteitskomité is net opgericht. Er is geld nodig en mensen die kunnen helpen tikken, stencillen, kranten verkopen. Ik ben onder de indruk, meld me aan.

Vergaderingen, ik hoor weer ergens bij. Een klein klubje mensen, journalisten, een uitgever, een paar zijn zwart. Hanna, de vriendin van de lange magere, doet het tikwerk, houdt de administratie bij. We geven een bulletin uit, importeren de Black Panther krant, organiseren lezingen. Ik lees alles over de Black Panthers waar ik de hand op kan leggen, sta dagen adressen te schrijven te stencillen pakjes te maken van kranten in de kelder bij de uitgever. Ik leef weer. Geen gepieker over of wat ik doe wel zin heeft, dit is duidelijk. Er komen films uit de States, ik ga mee naar lezingen om de vertaling in te spreken. Elke keer opnieuw met een dichtgeknepen keel van ontroering, de woede van de zwarten die doorbreekt, de felheid trots kracht. Huey die de dag beschrijft dat de zwarten in opstand zullen komen en terug zullen nemen wat van hen is. Up against the wall motherfuckers, this is a hold-up, we're gonna get what's ours. Ben verbijsterd als ik hoor en lees hoe de kantoortjes van de Black Panthers in de getto's worden vernield door de politie, hoe het voedsel dat ze hebben verzameld om de kinderen een ontbijt te geven in beslag wordt genomen. Een paar worden er vermoord, doodgeschoten in hun bed door de politie. In de pers verschijnen alleen berichten dat ze zijn doodgeschoten bij een vuurgevecht dat ze zelf zijn begonnen.

De eerste lezing die ik zelf mag houden als niemand anders tijd heeft. Ik hoor mijn eigen stem fel en verontwaardigd. Het werkt, mensen melden zich aan om kranten te verkopen, willen boeken hebben, vragen wat ze kunnen doen. Ik blijf lezingen houden, soms met Marcel, die uit Suriname komt en na mijn verhaal over Amerika kan vertellen hoe wij medeplichtig zijn aan wat er in Suriname gebeurt. Twee drie keer per week ergens naar toe, in trein of auto,

slepen met boeken, kranten. Stencillen. Praten met Hanna die het grootste deel van het werk achter de schermen doet, vrijwel onopgemerkt. Het begint me op te vallen dat Hanna en ik het leeuwedeel van het werk doen. De journalist schrijft de stukken voor het bulletin en de uitgever pakt af en toe wat kranten in. De anderen komen om te vergaderen, beslissingen te nemen.

Mot met de Cineclub, mijn eerste kennismaking met linkse verketterij. We worden beschuldigd van elitisme, we zijn bourgeois omdat we lezingen houden op scholen. De straat moeten we op, zeggen de jongens van de Cineclub, actie. We bieden aan om samen te werken. Zij de straat op als ze denken dat dat iets helpt, wij de distributie van de krant en doorgaan met informatie verspreiden. Maar dat is niet de bedoeling. Een demonstratie wordt verknald door de Cineclubjongens die opeens voorhoedeneigingen krijgen en voor de stoet uit beginnen te rennen, verbijsterd nagestaard door de aktiegroepen van Surinamers en Antillianen die voorop liepen en niet begrijpen wat dat klubje blanke door de megafoon schreeuwende jongetjes moet. Hanna en ik als afvaardiging naar de Cineclub om het uit te praten, beslissingen te nemen. Wij nemen de beslissingen, zegt een van de jongens van de Cineclub en daar wordt dan over gestemd. Twintig jongens, Hanna en ik zijn met z'n tweeën. Dat is nou democratie centralisme, zegt de aanvoerder tevreden. Daar wisten jullie niks van hè. We gaan weg. Mannen, zullen we ze aanranden, zegt het jongste jongetje dat een jaar of veertien zal zijn.

We gaan door met het werk, de krant krijgt een steeds grotere verspreiding. De Cineclub zweert samen. Komt op een internationaal kongres met versgedrukte Panther shirtjes in groten getale aanzetten om het comité in het openbaar aan te klagen. Het kongres besluit ter plekke dat het comité wordt opgeheven en dat we niet meer namens de Panther Party mogen spreken. De Cineclub neemt de distributie van de krant en het bulletin over, dat dan ook na één keer niet meer verschijnt. Het distributienet gaat stuk omdat de kranten niet meer op tijd geleverd worden. Maar dat hindert de Cineclub niet, die lopen al weer ergens anders achteraan. Strokartonarbeiders, Molukkers, het maakt niet uit, als het maar beweegt. Ik moet het dichterbij huis zoeken, dat heb ik nu wel begrepen. Geen perspectief in het ondersteunen van een groep die ons eigenlijk nauwelijks nodig heeft. Jullie moeten in je eigen land aan het

werk, heeft een van de Panthers gezegd die op bezoek was, je eigen rotzooi opruimen, wij redden onszelf wel.

En ik vind het ook moeilijk om mijn plaats te vinden in de zwarte beweging waar ik niet thuis hoor.

Oskar uit Londen, zwart militant theater, Black Pieces. Ik knap op hem af als blijkt dat hij alleen maar met me neukt omdat hij het leuk vindt om aan zijn vrienden te laten zien dat hij weer een blanke vrouw heeft versierd. Ik vrij alleen met blanke vrouwen, zegt hij trots, alsof hij daarmee een stuk gestegen is op de ladder. Wat dat dan is, met zijn stuk over Black Pride en Black is Beautiful, vraag ik. Hoor eens, zegt hij, ik speel in dat soort stukken mee omdat ik m'n brood moet verdienen. Er kan maar één nikker eens in het jaar Othello spelen. En is dan onthutst als ik niet meer wil. Didn't I satisfy you baby, zegt hij en fluistert in mijn oor wat we allemaal nog zouden kunnen doen. Maar ik wil niet meer. Krijg ook mijn twijfels als ik zie hoe hanig de Black Panthers doen. Machtsvertoon. Bill die met een van de aan het comité meewerkende vrouwen neukt om achteraf rond te vertellen dat ze een bad lay is. Verhalen over Stokely Carmichael, die heeft gezegd dat de enige positie die vrouwen in de zwarte beweging kunnen innemen een horizontale is. Ik voel me er niet thuis, maar ik kan nog moeilijk zeggen waarom niet. Ik begrijp wat racisme is. Maar de term seksisme is nog niet uitgevonden.

Ze moeten hun eigen problemen oplossen, hun eigen organisaties maken, op hun manier. Ik sluit me aan bij de MLS - de marxisties-leninistische studentenbond - de kleuterklas van de KEN - de kommunistiese eenheidsbeweging Nederland. Tegelijk met een paar studenten die uit een Vietnamgroep zijn gewerkt toen die werd opgeblazen door een Amerikaan, die achteraf door de CIA betaald bleek te zijn.

Een heel andere scene. Niet meer de levendige vergaderingen van door elkaar heen schreeuwende burgerlijke intellectuelen, maar de strakke discipline van kameraden-studenten die proberen er uit te zien als arbeiders. Ik pas mijn kleding aan. Niet de kleurige kleren die eigenlijk voor Paradiso nog te netjes waren. Stevige truien, liefst gestopt aan de ellebogen. De jongens hun haar kortgeknipt, de meisjes hebben het strak naar achteren met een elastiekje of kortgeknipt, geen verf op hun gezichten.

Ernstig, er wordt weinig gelachen. We studeren. Mao, Lenin. Marx mogen we pas later lezen, vindt de kameraad uit de KEN die de scholing voor ons leidt. We krijgen te horen dat we later lid mogen worden van de KEN, waar de echte arbeiders zitten, als we door onze studie en het praktijkwerk dat we doen hebben bewezen dat we onze elitaire positie hebben losgelaten en werkelijk solidair zijn met de arbeidersklasse. Ik stel me arbeiders voor als grote gespierde optimisties in de toekomst blikkende mannen in blauwe overalls. De massa als een heleboel in de toekomst blikkende arbeiders. We moeten pamfletten uitdelen bij fabriekspoorten en in de haven, de *Tribune* verkopen. Later mogen we van tevoren geselecteerde arbeiders enquêteren.

Ik doe mijn best, maak mijn huiswerk. Merk dat ik niet te veel kritiese vragen mag stellen als ik voor de zoveelste keer de priemende ogen van de voorzitter op me gericht krijg en het advies om nog maar eens *Bestrijdt het liberalisme* van Mao te lezen, dat speciaal is geschreven voor mensen met een burgerlijke afkomst zoals ik. Maar ik ben toch niet automaties burgerlijk omdat mijn ouders burgerlijk zijn, sputter ik nog wat en slik dan de kritiek. Misschien hebben ze gelijk. Misschien is het elitair om te willen dat we met elkaar discussiëren, proberen het met elkaar eens te worden. Een luxe om een afwijkende mening te hebben. Die kan je je niet veroorloven als het om de revolutie gaat. De arbeiders horen de leiding te hebben, niet ik. De arbeiders zitten in de KEN. Het is dus vanzelfsprekend dat we de opdrachten uitvoeren die ons via de voorzitter bereiken.

Ik verveel me stierlijk op de scholingsvergaderingen, maar durf dat niet te zeggen. Er wordt nooit gelachen. Niemand praat ooit eens over zichzelf. Niemand heeft belangstelling voor wat ik doe buiten mijn werk voor de MLS om. Een gespleten leven. Thuis Armin en Bahasj en de katten. Gelukkig komt geen van de kameraden ooit op het idee om eens bij me langs te komen. Ik zou zeker niet goedgekeurd worden voor de KEN als ze mijn kamer zagen, de boeken die ik lees, de kussens op mijn lage bed, de wierook en popmuziek en jasmijnthee, overblijfselen uit mijn subkulturele leven.

Mijn laatste restje hasj in het blauwe doorzichtige doosje verstop ik achter de snel groeiende rij Mao en Lenin. Voortaan gewoon pils, proletarieser. Mijn kamer lijkt helemaal niet op die van kameraad

Linda, die waarschijnlijk wel snel tot de KEN zal worden toegelaten met haar kale schrijftafel en het ene opklapbed met alleen een oude deken als spreij, een plankje met boeken, het affiche met de koppen van Marx, Engels, Mao, Stalin, Lenin aan de muur. Ik durf niet te vragen wat Stalin er tussen doet, die me toch aanzienlijk minder aardig lijkt te zijn dan de anderen.

Een sober liefdesleven. Geen van de kameraden ziet er erg aaibaar uit. Al maandenlang niet meer geneukt, behalve met een van de mannen die ik uit de Panthertijd heb overgehouden en die eens in de twee weken een uurtje langskomt. Inleidend gesprekje. We hebben elkaar weinig te zeggen. Bed in, een half uur. Bed weer uit, terug naar zijn vrouw. Het was erg prettig, zegt hij onveranderlijk als hij weggaat. Ik vraag me af waarom ik er mee doorga. Praat er over met Bahasj. Voor mijn lol is het niet. Het gevoel dat ik niet helemaal alleen ben. Dat er iemand is die me de moeite waard vindt. Het geruststellende gevoel dat ik toch nog ergens een man heb, ook al mag niemand dat weten omdat hij getrouwd is. Beter dan niks. Op een feest waar ik toevallig beland, kom ik Frits tegen, de populaire jongen uit mijn klas van vroeger die altijd uitging met het mooie meisje. Ik neem hem mee naar huis. Hij blijft hangen. Ik vraag me af of ik hem aardig vind. We kunnen nergens over praten, de anekdotes uit de klas zijn allang op. Hij maakt grapjes over mijn werk met de MLS die na een keer of wat niet leuk meer zijn. Hij vergelijkt mij met zijn moeder die ook links was en die te weinig aandacht had voor hem. Zegt arme jongen tegen Armin als die weer eens alleen zijn bed in moet stappen omdat ik naar een vergadering ga. Maar biedt niet aan om eens wat met hem te gaan doen.

Vrijen. Ik weet niet waarom ik het niet lekker vind om met hem te vrijen. Zeg eens dat ik een mooie pik heb? vraagt hij terwijl hij er mee voor mijn gezicht zwaait. Je hebt een mooie pik, zeg ik gedwee maar met weinig overtuiging. Want hoewel hij een mooie pik heeft gebeurt er niets met mijn lijf als hij er mee bezig is. Geen vlammen, geen kleuren. (O Shaun, Michael.) Een patroon ontstaat dat stilzwijgend blijkt te zijn aangenomen. Frits komt in het weekend. Door de week is hij in zijn eigen huis. Zijn scheerapparaat in mijn badkamer. Ik kook voor hem in het weekend. Naar de film. Een keer doorzakken bij zijn vrienden, die ik vervelend vind, die verve-

lende grapjes maken over linkse demonstranten en over vrouwen. Wat doe ik met hem.

Wouter is tenminste links. Hij is verliefd op me, of tenminste, probeert me te overtuigen dat ik met hem naar bed moet. Waarom niet, dringt hij aan. Omdat ik nu al twee vrijers heb, zeg ik tenslotte, met het idee dat hij nu wel definitief af zal druipen. Nou en, zegt hij. En zeurt door. Wat zij hebben dat hij niet heeft. Ik zou het ook niet weten. Zwicht, geen argumenten tegen iemand die best aardig is en het blijkbaar zo erg nodig heeft. Een vriendendienst. Dan is ook Wouter niet meer weg te slaan, want voortaan moet ik elke keer opnieuw argumenten verzinnen waarom ik niet wil. Zo zit ik met drie mannen - een voor door de week en een voor het weekeind en een als reserve voor tussendoor.

Waarom ben ik niet gelukkig, vraag ik aan Bahasj, die het ook niet weet en die op dat moment niet eens een vriendje heeft om zich over te beklagen. Een politiek doel, drie vrijers die allemaal aardig zijn, een model van progressiviteit in deze tijden van de seksuele revolutie die schijnt te hebben plaatsgevonden. Wat wil ik nog meer.

O Shaun.

Michael.

Terwijl mijn vrijers denken dat ik oversexed ben voel ik me kuis en koud. Kom alleen droef klaar in mijn eentje, als ze er geen van drieën zijn. Geen van hen die zich ooit afvraagt of ik wel even veel plezier heb in het neuken met hen als zij met mij.

De havenstaking in Rotterdam. Opwinding onder de kameraden. Het kapitalisme is eindelijk aan zijn laatste stuiptrekkingen toe. Op naar de uiteindelijke overwinning van het socialisme, de diktatuur van het proletariaat, de massa komt in beweging.

Ik kollekteer voor de staking, op de markt. Loop in arbeidersbuurten trappen op en af om geld in te zamelen. Vrouwen die hun portemonnee leeg schudden als hun man niet kijkt. Andere vrouwen die hun man er bij halen of naar achteren roepen Henk geven wij aan de steun? Ik denk dat de hele KEN nu Amsterdam afloopt om geld op te halen. Als ik het geld af kom leveren en het blik goelasj dat ik ook mee heb gekregen, begint het tot me door te dringen dat Willem en ik bijna de enigen zijn die zo het vuur uit onze sloffen blijven rennen. Willem, de enige met wie ik nog wel eens kan praten en te-

gen wie ik ook mijn twijfels durf uit te spreken. Wat doen ze met ons, vragen we aan elkaar. Hoeveel arbeiders zitten er nou echt in de KEN? We hebben er nog steeds geeneen gezien. En zouden ze ons toelaten of blijven we eeuwig loopjongens?

Dan wordt er een poging gedaan om de havenstaking over te laten slaan naar Amsterdam. Onze voorzitter klimt op een kistje om de Amsterdamse havenarbeiders toe te spreken. Kameraden, roept hij op zijn allerproletariest maar geen arbeider stinkt er in. Een student! wordt er geroepen. De KEN probeert de leiding over te nemen van de stakers. Doet dat door nog hogere eisen te stellen, eisen waarvan ze van tevoren weten dat die niet zullen worden ingewilligd. Er ontstaat verdeeldheid, verwarring. Ik raak onzeker. Dit is niet wat ik me heb voorgesteld bij het idee dat we het proletariaat moesten steunen. Hier wordt het proletariaat niet gesteund, hier wordt door drie en een halve student plus een stuk of wat arbeiders voorgeschreven wat het doen moet. Geen wonder dat ze het niet nemen.

Verhitte discussies later. Het meest bewuste deel van de arbeidersklasse moet de leiding nemen van de strijd, roept de voorzitter. Zijn jullie dat, vraag ik, dat handjevol mensen in Rotterdam die voor jullie werken?

Voordat we er uit worden gegooid vertrekken we zelf maar. Willem en ik en nog een paar studenten.

We moeten het anders doen besluiten we. Geen voorhoedepretenties. We moeten ons aanbieden zodat de arbeidersbeweging gebruik kan maken van onze vaardigheden, de tijd die we hebben als studenten, de minder kwetsbare positie die we innemen. We sluiten ons als groep aan bij een kleine metaalbewerkersbond. Bieden aan om voor hen de krant te verzorgen, leden te werven, werk te doen waar ze geen tijd voor hebben.

Willem en ik worden vriendjes. Samen gekollekteerd op de markt, samen uit de KEN gestapt, dat geeft een gevoel van saamhorigheid. Willem met zijn echt proletarische afkomst, die nu studeert. Ik met mijn burgerlijke afkomst, die nu van de WW moet leven, wekelijkse gang naar sociale zaken, maandelijks gang naar het arbeidsbureau. Willem speelt schaak met Armin. Na een vergadering voorop de stang van zijn fiets gezeten besluit ik dat het tijd wordt

om eens te gaan vrijen. Vanzelfsprekend. Als je al lang bevriend bent met een man gaat dat zo. De drie vrijers krijgen de bons, ik was toch allang een goede reden aan het zoeken om ze kwijt te raken. Met Willem heb ik in ieder geval het politieke werk gemeenschappelijk en wederzijdse sympathie. Dat is meer dan ik van elk van de vrijers kan zeggen. De hele seksuele revolutie is maar een koude bedoening. En bovendien een typies kleinburgerlijk bovenbouwverschijnsel.

Opeens woon ik weer samen. Beslissingen zijn niet genomen, het is gewoon gebeurd. Goed voor me, denk ik. Regelmaat, na al dat gescharrel en gefladder, al de pijn, al die moeilijke toestanden met buitenlanders, getrouwde mannen. Regelmaat, een eenvoudig leven. Een man, een vrouw en een kind. Politiek werk. Ik neem me voor om gelukkig te worden, op een rustige vanzelfsprekende manier. Hou je van me? vraagt Willem. Ja, zeg ik vijf keer op een dag. Vrij ik net zo lekker als al die mannen? vraagt Willem. Moet je dat vragen, antwoord ik, je hoeft toch niet te vergelijken. Bang dat ik zal moeten liegen.

O Shaun.

Michael.

Eindelijk weer werk. De gang naar sociale zaken begon me mijlenver de keel uit te hangen. De gele briefjes in mijn bus, wilt u vandaag tussen tien en elf melden waar u zich gisteren om kwart over twaalf bevond toen een ambtenaar zich tevergeefs op uw adres heeft vervoegd. De uitleg, dat ik nooit een baan zal kunnen krijgen in het kultureel werk als ik passief thuis zou blijven wachten. De brief terug dat ik me aan de regels heb te houden, thuis hoor te zijn zodat gecontroleerd kan worden dat ik niet illegaal werk of in konkubinaat woon met een man die me zou kunnen onderhouden. Gelukkig leeft Willem van een beurs. Ruzie met de ambtenaren als ik een keer mijn cheque te laat in en driekwart dag op het strafbankje moet zitten wachten tot ik het geld alsnog krijg. Maandelijks aan de ambtenaar op het arbeidsbureau vertellen waar ik heb gesolliciteerd. Voorzichtig uitleggen dat ik niet voor al het werk in de kulturele sektor geschikt ben, dat het ook iets met politieke kleur te maken heeft. Stelt u niet te hoge eisen mevrouw Meulenbelt, zegt de ambtenaar, maar hij stempelt mijn kaart gelukkig weer af en hij vraagt vriendelijk hoe het met mijn zoontje gaat. Solliciteren voor

de vorm, omdat het moet, naar banen waarvoor ik hoop onmiddellijk afgewezen te worden omdat ik weet dat het na een maand toch weer ontslag zou worden. De schrik als ik bijna word aangenomen als jeugdwerker in een progressief katholiek gesprekscentrum waar ze wel zin hebben in 'een dialoog tussen maatschappelijke hervorming en de vernieuwde taak van de kerk ten opzichte van moderne jongeren' en ik de maatschappelijke hervorming mag vertegenwoordigen. Ik leg mijn marxisties jargon er nog eens dik bovenop, zodat ze uiteindelijk bang worden en een plooibaarder figuur aanstellen.

Dan een baan die me op het lijf geschreven lijkt. Een open centrum dat service moet gaan bieden aan actiegroepen en jongeren die zich voor politiek beginnen te interesseren maar niet weten wat ze daarmee willen doen. Herkenbaar vanuit mijn eigen verleden. Heeft het wel politieke relevantie, werken met actiegroepen die geen band hebben met de arbeidersklasse? vragen mijn kameraden, maar ik leg uit dat we voorzichtig moeten beginnen en een scholingscursus marxisme op kunnen zetten als het centrum eenmaal geopend is.

Ik word aangenomen omdat ik zelf met actiegroepen heb gewerkt. En omdat ik goede connecties heb met de gemeente via bestuursleden van Paradiso die mij wel zagen zitten als een van de meer nuchtere mensen in de subculturele warboel. Goed voor de subsidie, denkt mijn nieuwe bestuur, dat nog in onderhandeling is.

Een vermoeiende routine. Vijf dagen per week in het centrum. Vaak ook 's avonds. Twee avonden in de week met de kameraden. Een avond scholing, een avond kranten vouwen en stencillen en vergaderen met de mensen van de vakbond.

Daar tussendoor Armin die mijn aandacht opeist. En Willem die maaltijden en verzorging en aandacht verwacht. Die nauwelijks kan koken, zoveel troep maakt in de keuken dat ik het liever zelf doe. Zijn kleren laat vallen waar ze vallen. Verwacht dat de lakens vanzelf schoon worden, stof vanzelf verdwijnt, de boodschappen vanzelf in de keukenkastjes staan. Als ik met hem meega naar zijn ouderlijk huis wordt duidelijk waarom hij zo is. Een moeder die voor hem draaft, drie zusters die weliswaar mopperen maar hem toch bedienen als hij om melk roept, om zijn eten. Hij rookt een sigaartje in een luie stoel terwijl zijn moeder of zijn zusters of ik de afwas doen, koffie zetten. Ik maak ruzie met hem. Zeg dat zijn

moeder wel voor hem slooft maar dat ik niet van plan ben om hetzelfde te doen. Mopperend gaat hij stofzuigen, zuigt zorgvuldig om de troep heen die hij op de grond heeft laten vallen, zodat ik ook nog eens als een feeke achter hem aan moet om hem uit te leggen dat er ook stof ligt onder de krant die hij heeft neergegoot. Ik krijg een hekel aan mijzelf terwijl ik sta te zaniken. Maar van het alternatief om het dan allemaal maar zelf te doen word ik ook niet vrolijker.

M'n eerste arbeiders die de KEN me zo lang heeft onthouden. Vergaderen samen met het bestuur van de bond. Zie met ontzetting kapotte handen, missende vingers. Hoor verhalen over rugklachten, zenuwontstekingen. Als we de kaartenbak doorwerken wordt duidelijk dat van de mensen die vlak na de oorlog lid werden van de bond bijna niemand meer werkt, kapot. Ik wist niet dat het nog zo erg was. We helpen een aktie voeren in een lasserij waar de gezondheidsregels worden overtreden, de mannen staan er dagelijks in giftige walmen. Een flesje melk kunnen ze krijgen tegen de misselijkheid en de smerige smaak die ze er van overhouden in hun mond. We sturen er een chemicus op af om te meten of de walm werkelijk giftig is. Als dat zo blijkt te zijn maken we stencils. De jongens van de groep delen ze uit, minder kwetsbaar dan de lassers, die ontslagen kunnen worden. De aktie lukt, er worden afzuigapparaten geplaatst. Een eerste overwinninkje. De bond krijgt meer leden. Het bestuur is tevreden met ons. Een van de oud-KEN-leden, die zelf eens arbeider was, de oudste van de overlopers, komt in het bestuur te zitten.

Een mannenwereld. Ik ben de enige vrouw in de bond, in de studentengroep. Ik ben blij dat ik er bij mag horen. Met de mannen van de bond heb ik het niet makkelijk. Juffrouw, zeggen ze per ongeluk tegen me, terwijl ik gevraagd heb of ze Anja willen zeggen. Dezelfde dubbelzinnige reacties die ik nog ken uit de tijd dat ik in het vormingscentrum met werkende jongeren werkte. Sekse- en klasseverschillen door elkaar. Een dunne laag beleefdheid over hun rankune en wantrouwen heen omdat ik daar zit als een meid met een net aksent, gestudeerd, de vriendin van Willem de student. Als ze me in een andere omgeving hadden ontmoet zou ik gewoon een wijf zijn tegen wie ze misschien zeiden zullen we daar eens over

heen gaan mannen, of mag ik eens lekker in je tieten knijpen Jet. De knipoogjes naar Willem, seksuele toespelingen. Dan schichtig kijken naar mij of ik het wel goed opneem. Als Kees onhandig koffie zet omdat ik heb geweigerd dat te doen en me inschenkt, grapt hij maar goed dat mijn vrouw het niet ziet anders moest ik elke avond. Maar omdat jij het bent, zegt hij, voor deze ene keer.

Op de scholingsavonden doe ik vreselijk mijn best. Schaam me als het me in de drukte niet gelukt is om te lezen wat we op het programma hadden staan. Soms val ik bijna in slaap terwijl de anderen om één uur 's nachts nog heftig aan het discussiëren zijn over in hoeverre we alleen maar met produktieve of ook met onproduktieve arbeiders kunnen werken. Als we bij Henno vergaderen doet zijn vriendin niet mee maar zit in de keuken of de slaapkamer. Vraagt of we koffie of thee willen hebben. Alletwee zegt Henno, en haal even pils op de hoek voor straks. Ik voel me een ander soort dan zij. Intelligent, ik doe mee, zij niet.

Wil zij niet meedoen, vraagt Willem. Nee hoor, zegt Henno, dat is niets voor haar. Laar haar d'r gangetje maar gaan, ze heeft het liever zo.

Grapjes over frigide vrouwen bij de pils. Dat wijf was zo stijf als een plank, niks mee te beginnen, zegt een van de jongens over een meisje. En een ander beklaagt zich over een vriendin die hem niet met rust wil laten, hem op zit te wachten voor zijn deur terwijl hij toch duidelijk had gemaakt dat het afgelopen moest zijn. Hysteries noemt hij haar. Ik zeg niets, gedraag me als een van de kameraden. Zeg niet dat ik niet geloof dat er frigide vrouwen bestaan. Een onderwerp waar ik het maar liever niet over heb. Willem is tevreden met zijn nieuwe status, man met een vriendin.

Goed hè, broemt hij als hij van me afrolt. Hou je nog van me? Ik durf er niet over te praten, hoe geplet ik me voel onder zijn zware lijf, hoe ik zelf niet eens kan bewegen, alleen maar kan ondergaan. Ik durf niet te zeggen dat ik in de verste verte niet klaarkom zo, en dat dit mechaniese gezwoeg me steeds meer begint te benauwen. Ik vind hem te aardig om hem te kwetsen, en ik ben bang voor de agressie die ik dicht onder zijn vel voel zitten. Zijn ego zo fragiel als een kerstboombal.

We moeten nog aan elkaar wennen, denk ik in het begin als ik nog zo vertederd ben dat het me niet zoveel kan schelen dat we niet lek-

ker vrijen. Ik doe het voor hem en ben daar ook tevreden over. Maar het wordt steeds moeilijker om er over te praten als het patroon eenmaal gevestigd is, steeds moeilijker om toe te geven dat het al die tijd niet zo goed was. En ik heb ook geen hoop dat het anders zou kunnen. Wat moet ik zeggen? Dat hij niet alleen maar met zijn pik moet vrijen? Dat ik meer lijf ben dan een kut? Ik zie hoe hij met zijn handen een kopje vastgeklemd houdt, te dikke stijve sjekjes rolt en zwijgt. Het is geen techniek die ik hem kan leren, van een plekje hier, en zijn handen daar. Het is de manier waarop hij in zijn huid woont. Van een te dik vel en geen elektriciteit in zijn vingertoppen, ik tril niet als zijn lippen mijn nek aanraken, als zijn lippen mijn nek aanraken.

O Shaun.

Ik droom van Shaun, van Michael, van onbekende mannen die de combinaties zijn van alle erotische golven die ik heb meegemaakt. Ik dagdroom van Bob de luie beeldhouwer die vlammen maakte in mijn lijf het onderduiken in alle geuren smaken die onze lichamen elkaar te bieden hadden. Bob die in zijn hele lijf woonde en die spon als een kat als mijn lippen een ontdekkingsreis maakten over het kwetsbare plekje in de overgang tussen zijn been en buik een traag zwellen tegen mijn wang waar we om moeten lachen. Het beest wil er weer in zegt hij als we in elkaar zwemmen elkaar wiegen troosten en we om en om luid klaarkomen bijna pijn. Mijn lijf dat ik bijna vergeet, dat alleen nog maar bestaat uit zintuigen, trillingen, geuren, aftasten via mijn huid. Ik vergeet de schaamte voor mijn moederlijf, de borsten waarmee ik Armin heb gevoed. Schaamte die weer bovenkomt als een van de jongens van de studentengroep praat over een vrouw: die meid met die hangtieten.

Waar denk je aan, vraagt Willem. Ik bloos, kijk de andere kant op. O niks, zeg ik, me schamend dat ik hem bedrieg.

Moeilijkheden met de bond. Opeens ontdekken we dat de man die vanuit onze groep in het bestuur is gaan zitten weer lid is geworden van de KEN. Hij was al zo vreemd stug, star de laatste tijd. Praat weer in het jargon. We komen er achter dat hij opdracht heeft van de KEN om de vakbond over te nemen, of anders de boel op te blazen. We eisen van hem dat hij uit de KEN stapt, of minstens de

bond vertelt dat hij lid is. Hij eist van ons dat we weer lid worden en ons onderschikken aan de opdrachten die we van het centraal comité krijgen. We weigeren. Verhitte discussies, het werk in de bond blijft liggen. Onze oude loyaliteit met de KEN weerhoudt ons ervan om de mannen van de bond in te lichten over de strategie die buiten hen om wordt uitgevochten, maar als het KEN-lid aanstalten maakt om de bond over te halen om ons er uit te gooien wanneer we nog steeds weigeren KEN-opdrachten uit te voeren is de maat vol. Gekonkel achter hun ruggen om is niet de manier om arbeiders over te halen tot een meer marxistische stellingname, vinden we. Ben gaat met één van de bestuursleden praten en legt hem de zaak voor. Het KEN-lid is razend. We hebben de rechtse krachten in de kaart gespeeld, roept hij. Als Ben op het bondskantoor komt wordt hij bijna de trap afgesmeten. Ik breek jullie poten als jullie een voet over de drempel zetten, schreeuwt het KEN-lid, en we zien hem er toe in staat.

Hij wordt uit het bestuur gezet, de hele groep wordt geschorst tot alles duidelijk is. De mensen van de bond voelen niet veel voor studenten die hun ruzies over hun hoofden heen uitvechten, hebben wel wat anders te doen. Willem en ik duiken een paar weken onder in een studentenflat als we horen dat het KEN-lid bij een van de anderen op de stoep heeft gestaan om hem in elkaar te rammen. Blijven liever een tijdje uit de buurt. De groep gaat door maar het vuur is er een beetje uit nu we weinig prakties werk te doen hebben. We lezen Gramsci, Gorz. Stukken van *Het Kapitaal*. Praten over de strategie van de revolutie. Tegen de tijd dat de bond aarzelend de groep toestaat om weer te komen helpen met de krant is het mis met Willem en mij.

Shaun heeft een vriend gestuurd. Staat op een dag zomaar op de stoep. Klein, donker, veel haar. Willem en hij haten elkaar op het eerste gezicht. Willem wil niks weten van mijn slechte verleden met al die vreemde vogels.

John drinkt jasmijnthee en aait Miep piepoe. Die ronkt, op haar rug gaat liggen, koppie achterover, ogen genotzuchtig dicht, pootjes klauwend van lust. Het beest in mijn buik woelt en kreunt. Ik wil ook.

Maar ik zeg nee tegen John als hij een tijd later zegt dat hij te veel voor me voelt om werkloos toe te kijken, dat hij weg zal gaan uit de

stad als ik niet naar hem toe kom. En krijg dan knetterende ruzie met Willem, die mijn spanning voelt en jaloers is. De zoveelste ruzie over het huishouden, die deze keer niet over het huishouden gaat. Je doet net of het jouw huis is, schreeuwt Willem. Als jij je poten meer uit zou steken dan zou het ook jouw huis zijn, gil ik terug. Dan zullen we daar eens mee beginnen, schreeuwt Willem en maakt aanstalten om een pot met gedroogde bloemen weg te gooien waar ik aan gehecht ben. Over mijn lijk, krijs ik, als die plant er uit gaat ga jij er ook uit. Goed, schreeuwt Willem terwijl hij driftig zijn paar bezittingen bij elkaar begint te scharrelen. En pakt dan steeds langzamer in, terwijl ik zwijg. De scène die we al tien keer hebben opgevoerd. Willem vlakbij de deur met zijn koffertje terwijl hij briesend roept ik ga. En ik die begin te huilen en hem overhaal om te blijven. Te bang om weer alleen te zijn, te bang om Armin weer helemaal alleen op te moeten voeden, te bang om mijn plekje in de studentengroep kwijt te raken als ik met Willem breek. Maar deze keer huil ik niet. En ik zeg niets als Willem aarzelend bij de deur staat met zijn koffertje en zegt nou dan ga ik maar.

Een maand duurt het met John. Een pure vergissing, maar dat maakt later niet meer uit, want ik begrijp dat het met Willem niet lang had kunnen duren. Permanent ongeschikt voor de rol van huisvrouw, verzorgster, die zichzelf wegcijfert, steeds maar bezig is om zijn gedeukte ego op te lappen. Dan nog liever alleen, denk ik, hoeveel moeite het me ook kost om alleen te zijn.

John is een sadist. Een echte. De eerste echte die ik in mijn leven tegenkom. We vrijen een keer, ekstaties. De volgende keer wendt hij ziekte voor als het helemaal niet lukt. Laat me dan foto's zien van zijn eerste vrouw, naakt en geblinddoekt en vastgebonden op het bed. Ik staar. Als je niet wilt hoeft het niet hoor, zegt hij. En vraagt dan of hij me niet een klein beetje vast mag binden, het is maar een spelletje. Nee, zeg ik. Een beetje slaan, niet zo hard? vraagt hij. Nee, zeg ik. Dan verdwijnt hij naar een vriendin die masochisties genoeg is om te janken als ze hoort dat hij een verhouding is begonnen met mij. Met vrouwen die huilen kan hij wel neuken. Wat blijkt als hij terugkomt van de vriendin en ik ook jankend op bed lig en hij prompt een erectie krijgt. Maar ik kan niet janken en neuken tegelijk, ik vind dat ook niet lekker. We praten erover. Ik heb mijn lesjes van de seksuele revolutie goed geleerd. Alles wat tussen

twee mensen gebeurt die daar zin in hebben is goed. Waar haal ik het recht vandaan om af te keuren dat hij nou eenmaal alleen maar klaar kan komen als zijn vrouwen zijn vastgebonden of liggen te huilen? Sorry hoor, zeg ik, maar toevallig val ik daar niet op. Waar val jij dan op? vraagt hij, klaar om een deal te sluiten, truuks uit te wisselen. Gewoon recht op en neer? Hoe moet ik dat uitleggen, dat mijn seks niets te maken heeft met truuks en standjes en kunstjes maar met -

O Shaun.

Michael.

Een winter vol rampen. De poes op de boot van John kruipt in een doos in de ruimte waar de benzinegenerator staat en wordt vergast. We vinden haar dagen later bevroren, opgerold terug in de doos alsof ze slaapt. Het vriest, ik heb het voortdurend koud. Tegenover ons breekt een felle brand uit en de volgende ochtend lees ik in de krant dat er twee oude vrouwen zijn verbrand. Alles gaat mis. Armin huilt omdat hij niet op de boot wil slapen, John raakt me nu helemaal niet meer aan en trekt zichzelf 's avonds af terwijl hij een sjekje rookt en pornoboekjes leest. Ik walg, maar vind dat ik niet mag walgen. Trek het me aan als hij kritiek op me heeft, als ik zit te lezen en niet met hem praat, als hij vindt dat ik me niet sexy genoeg kleed, dat mijn armen te lang zijn en ik niet lekker ruik. Tot ik doorkrijg dat het een patroon heeft, dat hij probeert me aan het huilen te krijgen omdat hij daarop geilt.

Dan ga ik weg. Ik ga terug naar mijn eigen kamer, die ik helemaal verander, al het blauw en groen er uit. Donkerbruine muren en donkerbruine matten. Het smalle bed eruit, de tafel weg, nadat ik heb bedacht dat ik makkelijker op een bed kan eten dan op een tafel slapen. Een dik groot tweepersoonsmatras met een donkerbruine deken. De kamer is twee keer zo groot nu alle dingen met poten er uit zijn. Alleen een donkerbruine ruimte, boeken, het bed. Een Chinees affiche met felle kleuren. Een paar dingetjes in regenboogkieren op een donkerbruine kubus. Planten in de serre die ik ook donkerbruin schilder, over de paarse verf die Shaun en ik er eens op smeerden. Een hol om me in terug te trekken. Dekking in mijn rug in een winter vol rampen.

Wat ik verwacht had gebeurt: nu ik niet meer het vriendinnetje ben

van Willem wordt mijn positie in de studentengroep steeds moeilijker. We worden plechtig toegesproken door Ben. Die vertelt dat ze het wel willen proberen met mij maar dat zijn ervaring heeft geleerd dat het meestal de vrouw is die zich na een tijd terugtrekt uit de groep. Ik neem me voor om ekstra mijn best te doen, maar het lukt slecht. Op het centrum komen de eerste conflicten met het bestuur. Eindeloze vergaderingen 's avonds. Als ik niet kom omdat ik heb afgesproken met de studentengroep zijn mijn kollega's en de bestuursleden kwaad. Als ik wel naar de vergaderingen ga zeggen de kameraden ziejewel, we dachten wel dat je minder gemotiveerd was. Ondertussen krijgt Armin herrie op school, heeft de juffrouw uitgescholden voor kutwif. Ik ga met haar praten en vind het ook een kutwif. Ik vergeet een keer het aanvraagformulier in te vullen voor zijn overblijfkasje. Krijg een briefje terug dat Armin niet meer is toegelaten en dat hij tussen de middag maar weer naar huis moet. Ik bel op, kwaad. Wat ze willen. Zal ik ontslag nemen en bijstand aan gaan vragen of willen ze Armin elke dag op de stoep hebben zitten? Mevrouw Meulenbelt, zegt het hoofd van de school met een geknepen mondje dat ik aan de andere kant van de lijn haast kan zien, dat zijn nu eenmaal de konsekwenties van een bepaalde manier van leven.

Ik kan haast niet meer. Suf en moe en ik word telkens ziek. Griep waar niemand in gelooft omdat ik me na een dag of wat in bed weer overeind sleep, kollega's die opbellen met problemen waar ik toch maar over ga liggen piekeren, Armin die moet eten en voor wie ik boodschappen moet doen. Ik ga met de studentengroep praten. Dat ik niet meer kan. Of het goed is dat ik niet meer meedoe aan het werk in de bond voorlopig, maar wel bij de scholing blijf. Ben kijkt zuinig en zegt dat de groep daar wel een fundamentele discussie over moet hebben. Ze komen me opzoeken op het centrum. Horen me uit over mijn motivatie. Ik leg uit dat ik niet meer kan, een volle baan naast de opvoeding van Armin naast het werk in de groep. Tja, zegt Ben, dat is een kwestie van prioriteiten nietwaar. Blijkbaar leg jij de prioriteit bij je baan. En maakt dan aanstalten om een discussie te beginnen over het feit dat in het centrum alleen aktiegroepen komen die geen direkte band hebben met het proletariaat. Ik ga bijna op de discussie in. Probeer uit te leggen wat ik wil met de aktiegroepen. Denk aan de manier waarop ik zelf links ben

geworden, toch ook geen bekering tot het marxisme van de ene op de andere dag. Denk aan het feit dat ik de enige ben die kostwinner is, dat ik niet kan kiezen tussen politiek werk of een salaris, omdat ik Armin moet onderhouden en geen beurs of toelage van mijn ouders heb zoals zij. Zie in hun ogen het beeld terug van een verwende burgertrut die alleen maar in de groep zat omdat haar vriendje daar ook in werkte, en die te belazerd is om haar poten uit te steken als het er op aankomt. Voordat de kameraden hebben besloten of ik de scholing mag blijven volgen zeg ik dat ik er uit stap. Eigenlijk kan dat niet zonder een fundamentele discussie, zegt Ben, maar we hadden het wel verwacht.

Het werk in het centrum bevalt me wel al is het moeilijk en verwarrend. Er is alleen geld voor de verbouwing van het café, over de subsidie wordt nog steeds onderhandeld. Er moet winst gemaakt worden, maar hoe doe je dat als je voornamelijk met actiegroepen werkt die zelf in chroniese geldnood zitten. Vraag huur, zegt het bestuur. Dan zijn ze zo weer allemaal verdwenen, antwoorden we. Draai films en hef entreprijzen. Maar zelfs dan mogen we blij zijn als we ronddraaien. Dan moet het maar uit het café komen, zegt het bestuur, en we krijgen al visioenen van een permanent pils hijsend publiek, niet de mensen op wie we mikken.

Dolle Mina voert acties vanuit het centrum, abortus, Angela Davis. Ik loop mee. Overweeg om lid te worden maar besluit om het niet te doen. Waarom zou ik. Grote vergaderingen vol ruzie makende wijven, dat trekt me niet aan. De klassenstrijd is toch belangrijker, zeggen ze ook in Dolle Mina en daar ben ik het mee eens. Ik ben al een marxist, ik hoef dus niet terug naar de kleuterklas om daar te horen dat het uiteindelijk allemaal om de klassenstrijd gaat. Abortus, prima, Angela Davis, ook goed. Maar is het echt nodig om daar die massa's vrouwen voor bij elkaar te halen? God, is het al vijf uur, zegt een van de aktievoersters, ik moet naar huis, straks zit mijn man op me te wachten met het eten. Problemen waar ik me boven verheven voel. Ik ben ontsnapt aan het huisvrouwenbestaan. Ik heb geen emancipatieproblemen. Ik ben zelfstandig, onafhankelijk, heb mijn baan. (En ik ben ongelukkig, maar dat heeft toch niets met emancipatie te maken?)

Betty Friedan heb ik gelezen, op de sociale akademie. Boeiend. De ziekte zonder naam, heel herkenbaar vanuit mijn huisvrouwenver-

leden. Verleden. Mevrouw Meulenbelt, zei mijn examinerator terwijl hij een warme hand op mijn knie legde, er zijn toch nog wel verschillen tussen mannen en vrouwen? Ja hoor, zei ik als troost. Wat zou het anders saai zijn, zei hij en gaf me een negen.

Als het Aksiecentrum bijna open zal gaan word ik onverwachts op staande voet ontslagen, samen met mijn kollega's. Financieel wanbeleid, zegt het bestuur, we hebben niet kommercieel genoeg gewerkt. Hoe hadden jullie gedacht winst te kunnen maken op aktiegroepen? vragen we verbijsterd, maar dan blijkt dat het daar niet om gaat. Ik hoor dat ik ben aangenomen omdat ik goede konnekties had met de gemeente, vanuit Paradiso nog. En de man achter de schermen die formeel niets in te brengen heeft, en me haat als ik me dan ook weinig van hem aantrek, was allang van plan om me te laten ontslaan zo gauw de subsidie binnen zou zijn en me te vervangen door een plooibaarder figuur met minder eigenwijze ideeën. Als ik de volgende dag op het kantoortje kom om mijn spullen op te halen is mijn affiche met de kop van Marx van de muur afgescheurd. We gaan in beroep, de subsidie wordt ingetrokken, het centrum gaat failliet, terwijl we tenslotte in de zoveelste ronde gelijk krijgen omdat van financieel wanbeleid niets is gebleken.

Ik loop weer, verbitterd, alle instanties af. Bedrijfsverenigingen, sociale dienst. Ik begroet mijn oude ambtenaar op het arbeidsburo. Niemand wil me iets betalen. Een uniek geval omdat we gelijk kregen lang nadat de boedel al gelijkwideerd was en nu is er niemand aansprakelijk voor de vijf maanden achterstallig loon. Maar dat kan toch niet, schreeuw ik bij de sociale dienst. Iedereen heeft toch recht op iets, iedereen moet toch in leven kunnen blijven.

Mevrouw, zegt de ambtenaar droog, zo te zien is u dat gelukt.

Gordes 7

Een nieuw schrift, schoon, het ruikt nieuw, geel omslag. Het boek groeit. De woorden vloeien nu zowat konstant. 's Nachts wakker worden, hele fragmenten die zich compleet met komma's voor me afspelen. Het gaat bijna buiten me om, ik ben het medium. Jammer dat ik geen bandrekorder heb die ik direkt op mijn hersens kan aansluiten, zodat ik niet elke keer mijn luie lijf uit de zon hoeft te slepen op zoek naar een tafeltje in de schaduw, schriften, pennen bij elkaar scharrelen. Inktpatronen altijd net leeg.

Grote witte vlekken die nog ingevuld moeten worden: Ton, Anna, de praatgroep, de linkse klubs. Niet moeilijk maar veel werk. Ik maak een schema, grove indeling van hoofdstukken, en schrik. Het is veel. Moet ik wat weglaten, kan ik iets weglaten? Ik heb het gevoel dat alles er in moet. Ik kan niet volgend jaar nog eens zo'n boek schrijven. Misschien over nog eens dertig jaar weer. Maar alle banen, alle communes, alle relaties, alle vriendenkringen waar ik weer uit groeide. Ik zal moeten schrappen.

Hans piekert. Brieven die hij nog moet schrijven. Zijn afstuderen. Denkt nu al aan het werk, de eerste dag na de vakantie, stafweek, waar we dan als kollega's samen zullen zitten. Vind je het niet vreemd om daar als relatie te zitten, zegt hij. Ik? Ik heb er nog niet over nagedacht. Zie ons niet als een stel. Mijn baan, waar ik vorm aan geef op mijn manier. Ik wil mijn eigen ruzies maken, zeg ik, ik wil er niet zitten als de helft van jou.

Maar andere mensen zien ons wel als een stel. Komen Hans en Anja ook? vragen ze. Waar is Hans? hoor ik als ik ergens alleen kom. Wat vinden *jullie* ervan? Hans trapt er soms in. Dat doen *wij* wel even, zegt hij, of: *we* komen wel langs het weekeind. Ingelijfd. De penetratie heeft plaatsgevonden en nu zijn we een beest met vier poten, log. Mevrouwmeneer.

Ik wil niet de helft van een echtpaar zijn. Wil mijn leven niet plan-

nen om iemand anders heen. Wil geen rekenschap hoeven afleggen als ik niet in zijn bed wil slapen. De dodelijke vanzelfsprekendheid van een huwelijk, de imitatie ervan in de progressievere relaties. Loodzware heteroseksuele kodes die maken dat ik nu verantwoordelijk ben voor hoe het met hem gaat.

Ik voelde me na een maand of twee al schuldig als ik met Joyce en Selma in de kroeg stond na het werken en geen zin had om hem op te bellen of hij ook kwam, geen zin om bij hem te gaan slapen. Op welk moment is de beslissing gevallen? Dat ik geen reden moet hebben om wel bij hem te slapen, maar een reden om niet bij hem te slapen? Terwijl ik zo bewust er voor gekozen heb om niet samen te wonen. Geen vanzelfsprekendheden, niet bij elkaar blijven omdat je kleren op hetzelfde adres liggen, omdat je samen boeken en platen hebt gekocht, omdat je post op hetzelfde adres komt.

Ik ben te gemakzuchtig, vind ik. Zo gemakkelijk om bij Hans neer te strijken na het werk, mee te eten met de kommune, na te hangen bij de tv, te blijven slapen. Armin vind het best. Niet naar de Noordermarkt te hoeven waar de ontbijtboel nog op mijn onopgemaakte bed staat, de verwarming uit is. Eigenlijk moet er gestofzuigd worden. Armin's kamer is een troep. Het duurt een uur voordat ik me er weer thuis voel, mijn nest heb gebouwd. Ik laat me te gemakkelijk glijden in de routine van de kommune. Hans brengt mijn ontbijt op bed, toast, thee, een zachtgekookt eitje en sinaasappelsap. Voordat ik het weet ben ik weer een huwelijk. Leg verantwoording af als ik niet kom. Heb een ekskuus nodig om een paar dagen op mijn kamer te blijven. Niet de bedoeling.

Ex-kollega Ed denkt dat hij een bondgenoot in me heeft gevonden omdat ik niet wil trouwen samen wil wonen de helft van een stel zijn. Ik wantrouw zijn bondgenootschap. Ik zie zijn angst voor emoties, angst voor bindingen die bij hem opkomen nadat hij een vrouw vier of vijf keer heeft gezien. Ken het patroon nou wel, van al mijn vrijers ex-vrijers die ook zo bang waren, wegvluchtten als er te veel gebeurde. Hoor een van Ed's gewezen vriendinnen hetzelfde droevige verhaal vertellen dat ik al zo vaak in verschillende versies heb gehoord. Samen uit, samen vrijen maar er niet over praten. Geen afspraken maken maar langskomen als het hem zo uitkomt. Vooral niets benoemen, niets beloven. Tot ze een keer vraagt wat

doe je hier eigenlijk, waarom kom je eigenlijk? En hij draait, mompelt, weigert om het een naam te geven. Ze stelt eisen, dat hij niet zwijgend om twee uur 's nachts haar huis binnen komt tolleren en zonder een woord te zeggen verwacht bij haar in bed te kunnen stappen. Dat ze het ook niet leuk vindt om af te wachten tot hij eens langskomt. Dat ze ook wel eens initiatieven wil nemen, een weekeind met hem wil plannen, van hem op aan kunnen dat hij ook komt als hij dat gezegd heeft. Hij gromt, mompelt, dat het toch nergens voor nodig is om alles meteen vast te leggen, alles meteen een naam te geven. Moet je er zo zwaar aan tillen, zegt hij. Belooft dat hij het volgende weekeind met haar naar buiten zal gaan en komt dan zaterdagavond om één uur aanzetten, zegt dat een gesprek in de kroeg wat is uitgelopen, dat ze toch ook nog morgen de stad uit kunnen. Hoepel maar op, zegt ze, dat was de afspraak niet. Wijven, schreeuwt hij kwaad terwijl hij de trap afstommelt en de deur met een klap achter zich dichtslaat. Wijven, altijd willen ze je vasthouden, altijd moeten ze wat van je, waarom kan het nou nooit eens gewoon leuk blijven. En haalt buiten opgelucht adem. Ontsnapt. Op naar het volgende bed. Jammer, het was een pittig wijfje. Ed zal nooit de waanzin meemaken, de obsessies, vlinders in je buik. Elkaar aanraken het belangrijkste wat er op dat moment bestaat. Tijd nietszeggend, uren die zo weg zijn als je samen bent, tien minuten die jaren duren als je zit te wachten je ogen vastgeplakt aan de klok. Waanzin. Die ik in godsnaam niet te vaak moet hebben, want dan kan ik niet werken niet eten niet slapen. Maar als dat nooit meer gebeurt word ik grijs, eendimensionaal.

Ik ben bang om er in te verzuipen, in een stroom van emoties. Ik heb er redenen genoeg voor. Maar ik word nooit hetzelfde als de Eds die bang aan de kant staan te pootjebaden, bang voor het diepe. De angst begrijpelijk, maar de Eds zijn niet mijn soort.

Mooi hoor, Meulenbelt, spreek ik mezelf toe als ik overlees wat ik heb geschreven. En wat breng je er van terecht?

Een eindeloze stroom moeizame relaties. Ik krijg ze er niet eens allemaal in. Ontdek telkens dat ik mensen oversla. Beklaag me bij Hans. Ik krijg m'n minnaars er niet in. Zo'n dertig. Stel dat ik een bladzij of vijf, zes per stuk aan ze besteed. Gemiddeld. Dan zit ik al op meer dan honderdvijftig bladzijden en dan heb ik het alleen nog maar over mannen gehad. Ben ik nog niet eens aan mezelf toegekomen.

Maak er een appendix van, zegt Hans. Achterin. Ik sla er gewoon een paar over, zeg ik vol machtswellust. Ik zie ze al naar de winkel rennen en opzoeken wat ik over ze geschreven heb. En dan staat er niks. Ha!

Een aanval van twijfel. Waar slaat dit allemaal op. Eindeloos gezever over mannen, alsof ik mijn hele leven alleen maar grienend en neukend doorbreng. Een opsomming. Wie interesseert dat, behalve Hans die toch altijd al vond dat ik maar eens een stenciltje moest maken van de mannen in mijn leven omdat hij de namen altijd door elkaar haalt. Hoor mijn kritici weer rumoeren. Een opsomming van zelfbeklag. Zie het mannetje van het IMP aantekeningen maken. Promiscu. Vluchtige kontakten. Dwangmatige herhaling van gedragspatronen. Niet in staat tot langerdurende bindingen.

Shaun, vertel ze dat het niet waar is. Hans, ben ik oppervlakkig? Maar Hans zegt natuurlijk nee. En Shaun is ver weg, een dikker geworden filmer die carrière aan het maken is. Een liberal, schrijft hij als ik vertel dat ik marxist ben geworden, feminist. Ik hou nog steeds van je, schrijft hij, maar dat heeft allang niets meer met mij te maken, alleen met de droom die hij wil handhaven, de droom van Europa, jeugd, het gevoel dat hij altijd mij nog heeft, ergens. Ik heb zijn laatste brief niet meer beantwoord. Ik houd opruiming in dromen.

Meubeltje, zegt Hans, kom zwemmen.

De prins op het witte paard

Aanvallen van bestaansangst. Ik kom nooit meer aan het werk, denk ik. Besmet door twee ontslagen, het welzijnswereldje in Amsterdam een kliek, iedereen kent iedereen. Ik krijg geen werk meer. Zie me voorgoed in de WW of in de bijstand. Een minimum bestaan, gevuld met cheques van de sociale dienst eens per week, thuis zitten voor de controle, stempelen op het arbeidsbureau, solliciteren naar banen waar ze me toch niet aannemen en waar ik toch ook niet zou willen werken.

Ik duik onder in mijn bruine hol. Leer weer van geleend geld te leven in plaats van van een echt salaris, tot ik weer WW krijg. Bestaansangst. Er zit geen bodem in mijn leven. Geen werk, geen politiek onderdak. De twee kollega's gaan door met hun studie, hebben hun relaties. Ik voel me ontworteld. Begrijp niet waarvoor ik leef. Begrijp niet wat er gebeurt steeds. Ben ik echt te eigenwijs? Kan ik niet diplomatieker zijn, mijn mond houden, doen wat van me verwacht wordt? Ik hang nog wat in de buurt van de actiegroepen, die nu ook het centrum kwijt zijn. Maar de fut is er uit. Weer overnieuw beginnen. Het lijken zulke ontzettend naïeve jonkies allemaal, zonder kinderen om op te voeden, zonder bestaansangst. Met beurzen of onderhouden door hun ouders of tevreden met een half zwerversbestaan. Niet nadenkend over later, want later komt wel in orde. Ik voel me oud, leef al in het later, zie geen toekomstperspektief waar ik naar toe kan leven. Jaloers op de mensen die terug kunnen vallen op een relatie.

Als de nood het hoogst is is de redding nabij, zegt Bahasj als ik weer eens een avond bij haar zit te zeiken. Het gebeurt nooit meer, zeg ik zwartgallig. Al is het statisties gezien niet erg waarschijnlijk dat ik nooit meer een man tegen het lijf loop die ik aardig vind, gezien mijn verleden. Maar iemand die niet getrouwd is, en niet in het buitenland woont, en niet rechts is, en dan ook nog aardig en aantrekkelijk? Bahasj, we hebben de hele marktsituatie tegen ons, zeg

ik. Alle mannen zoeken meisjes die jonger zijn dan zichzelf. Alle aardige mannen die om zouden willen gaan met meiden van ver in de twintig zijn getrouwd of wonen samen. Als die ons nog willen zijn we bijvriendinnetjes voor de lol, om weg te gooien zodra we te veel willen. Als ze niet getrouwd zijn proberen ze ons zo gauw mogelijk tot huisdieren te temmen. Of het zijn kneuzen die niks met hun emoties kunnen, bij wie je na een maand kapot bent gelopen op een ondoordringbare muur. Een ruime keuze, jank ik met dikke alcoholische tranen over mijn wangen. Kut.

Maar als de nood het hoogst is is de redding nabij en als in een Sterreklame met de violen die spelen op de achtergrond verschijnt David. Vriend van een van de kollega's, meegenomen als we zo doorgedraaid zijn van alle bezwaarschriften formulieren nieuwe tactieken verzinnen dat we het er bijna bij neergooien, dan het centrum maar naar de knoppen, dan maar ontslag. David komt ons helpen, luistert naar de haast onontwarbare kluwen van juridiese verwickelingen. Schrijft wat punten op een papiertje. Als jullie nu eerst eens alle punten uit de ontslagbrief schriftelijk weerleggen, en jullie gaan dan naar het arbeidsbureau en dan ... Ik zak weg in zijn ogen die trillingen teweeg brengen in mijn maag. Zijn handen, groot en smal en een beetje trillend. Erg levendige handen. We maken een wandeling over het strand om uit te waaien. David voetbalt met Armin. We draaien cirkels om elkaar heen, de lucht tussen ons in elektrifies. Een elastieken navelstreng die ons naar elkaar toetrekt. Het lijkt of er vonken tussen onze handen overspringen als we jenever zitten te drinken in het strandpaviljoen om weer warm te worden. Sorry, zegt hij als hij tegen me aanbotst bij de uitgang. Ik voel nog minuten later de plek waar onze handen elkaar aanraakten, heet. Ik nodig hem uit om te komen eten de volgende dag. Voeg er snel aan toe dat hij de kollega's mee kan nemen als hij dat wil. Goed, zegt hij, tot morgen.

Het is weer gebeurd, meld ik bij Bahasj. Helemaal. Ik ben helemaal in de war. Daas, geobsedeerd. Kan aan niets anders denken. Piekeren of ik niets zit te projekteren, iets voel dat hij niet voelt. Is hij getrouwd? vraagt Bahasj nuchter. Nee, zeg ik, maar hij woont samen. Zijn vriendin is naar de wintersport, ze komt voorlopig niet terug. Als hij de volgende dag komt ben ik bijna verlamd van de

spanning. Struikel over mijn voeten, gooi een wijnglas om, weet niet wat ik zeggen moet. Zijn de kollega's niet meegekomen? vraag ik. Ik heb ze niet gevraagd, antwoord David. Een bekentenis! Hij wil met me alleen zijn. We worstelen ons door het eten heen. Lekker, zegt David. Ik proef niks. Het bed de enige plaats om op te zitten. Gelukkig. Armin gaat slapen. We draaien een plaat. Ik wacht af. Al mijn geëmancipeerde moed en initiatief hebben me verlaten. Het betekent te veel. Ik durf alleen maar zelf te beginnen als ik niet bang ben voor een afwijzing. We zitten zwijgend naast elkaar, de vijf centimeter tussen ons in levend van de spanning. Tot ik heel voorzichtig mijn hand op mijn haar voel en we zuchtend tegen elkaar aanzakken handen mond huid. Ogen dicht alsof we verdrinken.

Een week. David werkt niet, ik ook niet, we hebben alle tijd. Slapen neuken praten neuken praten slapen. Eten. In de kroeg zitten en elkaar boven de jenever aanstaren. Praten. De dagen vloeien vol. We krijgen niet genoeg van elkaar. Horen elkaar uit over ons verleden, over onnozele dingen. David heeft zijn studie opgegeven. Zit nu thuis, speelt piano en leest Wittgenstein en Hermans. Af en toe een vakantie waarin hij bergen beklimt. Ik volg met mijn vinger het litteken op zijn schouder, zijn zwakke schouder die maakte dat hij eens van een berg afviel met een uit de kom gedraaide arm. Ik voel de val in mijn buik, een misselijkmakend gevoel. Kus alle pijn weg die hij eens heeft gevoeld. Een week. Waar leef je van? vraag ik. Lin heeft een baan, ze tikt, zegt hij. Een pijnlijk onderwerp, Lin. Ik durf niet door te vragen. Vraag niet wanneer ze terug zal komen, wat er dan zal gebeuren. Laat het aan hem over.

Mijn werkloosheid is opeens geen probleem meer. Mijn politieke dakloosheid onbelangrijk. Verschoven naar later.

Een week. Vrijdagmiddags zegt hij dat hij over een uur weg zal gaan. Dat Lin thuiskomt met de trein. Ik zeg niets, vraag niets. Zelfs niet wanneer hij weer zal komen. Je hebt tijd nodig om het haar te vertellen, zeg ik alleen begrijpend. Hij knikt.

Als hij weg is houd ik op met leven. Ik ga het huis bijna niet uit uit angst dat hij net belt als ik weg ben. Ik wacht, op de telefoon, op de bel van de deur. Ik loop rondjes of zit verstijfd op mijn bed. Probeer te lezen, maar mijn ogen glijden mechanies over de letters zon-

der iets op te nemen. Zelfs Hermans, die ik heb gekocht omdat het zijn lievelingsschrijver is. Maar als hij een paar dagen later terug is en we weer gevrejen hebben is alles goed, pijn en angst vergeten. Lichamen al vertrouwd alsof we elkaar jaren kennen. Ik ken al zijn moedervlekken, elk haartje, elk vlekje, elke geur. Ik weet precies wat al zijn bewegingen betekenen, elk geluid. Ik heb Shaun teruggevonden, Bob, Michael. De beste minnaar die ik ooit heb gehad, zeg ik en deze keer meen ik het.

Hartslag die gelijk loopt als we zwetend na liggen te hijgen, lachend om dit feest.

Hij komt en gaat, onvoorspelbaar. Ik merk dat hij het niet prettig vind als ik vraag wanneer hij weggaat, wanneer hij weer zal komen. Ik leer te improviseren. Durf pas om vijf uur te vragen of ik voor hem ook een karbonaadjie mee zal nemen. En weet dan nog niet of hij blijft slapen. Vindt Lin dat niet vervelend? vraag ik voorzichtig. Nee hoor, zegt hij. We hebben geen bezitsrelatie.

Dat is duidelijk. Hij mag in geen geval het gevoel krijgen dat ik een bezitsrelatie wil.

Hij praat over zijn verleden. Zijn vorige vriendin, van wie hij veel heeft gehouden. Waarom ging je bij haar weg? vraag ik. Ik durfde het niet meer, zegt hij, het werd te veel, te emotioneel. En huilt dan opeens, knersend, alsof hij verroest is. Ik houd hem vast wieg hem streel hem. Dit is me al in jaren niet gebeurd, zegt hij terwijl de tranen blijven lekken. Niemand die me zo goed begrijpt. Niemand met wie ik zo goed kan praten. Alles komt weer boven.

Maar laat je mij nou ook zitten als het je te veel wordt? Nee, zegt hij, dat kan niet. Als ik bang word kom ik gewoon naar je toe. Als je me vasthoudt is het over.

Dan lachen we weer. Sentimenteel ben ik, zegt hij. Nee, emotioneel, zeg ik. Dat mag toch?

Hij vertelt over Lin. Een heel andere relatie dan met zijn vorige vriendin en met mij. Vroeger neukten we twee keer op een dag, zegt hij. En nou? vraag ik voorzichtig? Ik hoef niet meer zo erg met haar, broemt hij met zijn hoofd in mijn nek. We hebben een soort - kale relatie haast. Rustig, we hebben elkaar niet zo veel te zeggen. Ik praat niet veel met haar. Maar ik durf haar niet in de steek te laten. Ze is nog zo afhankelijk van me. Ze moet eerst een beetje meer

op haar eigen poten gaan staan, weer aan haar studie beginnen of zo. Eigen vrienden vinden.

We hebben geen haast, zeg ik als ik dat hoor, vol meegevoel voor Lin. De rustige zekerheid dat ik vrouw nummer één ben, dat hij van mij echt houdt. Hij hoeft het niet eens te zeggen, ik voel het aan zijn lijf. En hij zegt, als ik met jou gebeld heb loop ik thuis de hele dag met een erektie weet je dat?

We rijden met een vriend mee, een dag naar Antwerpen. Hand in hand, we kunnen nauwelijks van elkaar afblijven. Eten paling in het groen en mosselen. Een lichte roes van het Belgiese bier. In trance haast. De eerste dag dat we zonder jas buiten kunnen lopen. We zoeken wanhopig naar een plek om te neuken maar in heel Antwerpen kunnen we niks vinden. Het scheepvaartmuseum in de haven tenslotte, waar tenminste donkere plekjes zijn en we steunend tegen elkaar op staan te wrijven terwijl we belangstelling voor maquettes van schepen veinzen. Maar de suppoost heeft ons door, loopt wantrouwig achter ons aan. Tot we terugrijden naar Amsterdam en daar in mijn vertrouwde bed vallen en eindelijk onze gang kunnen gaan.

's Nachts gaat hij terug naar huis. Ik heb het Lin beloofd, zegt hij. Ze is een beetje overstuur. Ze kan het niet meer zo goed aan. We zullen toch eens een oplossing moeten vinden. Ik knik. Ik kan het ook niet meer zo goed aan. De overgang tussen de ekstase wanneer hij er is en de doffe verlamming waar ik in val als hij weg is.

Lin belt op, dat ze met me wil praten. David is er als ze belt. Is dat nou nodig, vraagt hij. We hoeven er toch niet dramaties over te doen. Maar een uur later staat ze op mijn stoep. David schiet als een haas naar buiten. Jullie zoeken het maar uit, zegt hij, ik ga vast naar huis. Trillerig schenk ik sherry voor Lin in. Ik vind haar aardig, dat valt tegen. Ze heeft een papieren bloemetje voor me meegebracht. Weet je, zegt ze met een bibberig stemmetje, dat hij met een andere vrouw neukt kan me niet zoveel schelen, maar ik word helemaal gek van niet weten waar ik aan toe ben, nooit weten wanneer hij thuiskomt, nooit weten wanneer hij weggaat. Heb ik net eten gekookt en plotseling staat hij weer met zijn jas aan, ik kan daar niet meer tegen. Ik ook niet zo erg, zeg ik. Maar hij zei dat jij daar aan gewend was. Dat zegt hij van jou ook, zegt Lin. We giechelen over

onze sherry heen. Hebben inmiddels een fles op, ik ga wiebelig aan de overkant een nieuwe halen. Gek hoe de spanningen wegvallen als we met elkaar praten. David belt op, dat hij honger heeft, of Lin al naar huis komt. Nee, zegt Lin, ik zit hier lekker, vreet maar een stuk uit de muur. Lachen naar elkaar. Een heldendaad van Lin die ze zich niet veroorloofd zou hebben als hij vervolgens kwaad naar mij had kunnen lopen. Maar nu kan er niets gebeuren. We laten ons tegen elkaar uitspelen, konkluderen we. We durven geen van tweeën eisen te stellen of ruzie te maken. Want op dat moment kan hij altijd naar de ander lopen. Dit kan niet zo blijven duren, zegt Lin. Hij zal eens moeten kiezen. Ik knik. Geheime gedachten. Als hij kiest kiest hij voor mij. Hij heeft het prakties gezegd. Dat zijn relatie met Lin afloopt, dat hij genoeg heeft van haar afhankelijkheid. Dat hij bij mij zichzelf terugvindt. Maar ik zeg het niet hardop, om Lin niet te kwetsen, denk ik hypocriet.

Als we elkaar nou zolang een beetje helpen, zeg ik. Van hem eisen dat hij duidelijke afspraken maakt. En we kunnen er alletwee voor zorgen dat hij zich er aan houdt. En we kunnen met elkaar afspreken dat wanneer we er stuk aan gaan dat we dan mogen bellen. Oké, zegt ze. Ik weet niet of het lukt maar we kunnen het proberen. Als ze naar huis gaat zoenen we elkaar, dronken. Dit was best leuk, zegt ze. Moeten we misschien vaker doen. Ik weet niet of ik je echt aardig vind, maar als we zo bij elkaar zitten, David ergens anders ... Laat David maar vaker voor zijn eigen kostje zorgen, zeg ik. Daar wordt hij een grote jongen van.

Een week of zo houdt David zich aan zijn afspraken. Maar hij is somber. Het gaat niet goed, zegt hij. Lin kan het niet aan. Wat blijkt als ze rare dingen gaat doen. Het bed in duikt met de beste vriend van David, met een man meelift die haar zowat aanrandt en die ze dan zijn gang laat gaan nadat ze hem vijftwintig gulden heeft afgetrosgeld. David geeft geen tekenen van jaloezie, maar kijkt duister. Wordt woedend wanneer ze hem midden in de nacht dronken opbelt terwijl hij bij mij is. Antwoordt kortaf ja, nee, nee, morgen. Hangt weer op. Duikt zuchtend in mijn armen. Er moet iets gebeuren, zegt hij. Ik denk dat ik een paar weken naar Duitsland ga, werken. Dan hebben we meteen weer geld voor de komende tijd. En kan ik een tijdje nadenken.

De twee weken voordat hij tenslotte naar Duitsland zal gaan ver-

vliegen. Ik loop permanent met een gewicht van lood in mijn buik dat zelfs niet meer verdwijnt als ik David in mijn bed heb.

De dag dat hij weg zal gaan zitten we zwijgend naast elkaar te ontbijten. Ik heb steeds verwacht dat we iets zouden afspreken. Ik wil gerustgesteld worden, maar David zegt niets en ik durf niets te vragen. Schrijf je me als je in Duitsland bent, is het enige wat ik durf te vragen. Nee, zegt hij, ik schrijf nooit, niemand. En bovendien berg je me dan op in je archief, net als je andere vrijers, met een elastiekje er omheen. Een toespeling op de grote doos met brieven van Eli en Shaun en Michael.

Nog een half uur voordat hij weggaat, en David leest de krant. Ik voel opeens een waanzinnige woede in me stormen. Razend ben ik. Is dat alles wat je hier wilt doen, zeg ik, de krant lezen? Wat wil je, vraagt hij vermoeid. Nou, we zouden bijvoorbeeld kunnen praten. Waarover wil je het hebben, vraagt hij. Bijvoorbeeld over hoe het nu verder gaat, met ons, met jou en Lin. Je weet dat ik daar nu niets over te zeggen heb, zegt David koel. Ik zie opeens zwart van drift. Scheur de krant uit zijn handen. Ga thuis maar de krant lezen, schreeuw ik. Bij Lin. Die pikt alles van je. Ik niet.

Goed, zegt hij afgemeten, trekt zijn jas aan terwijl ik verstijfd toekijk. Slaat de deur achter zich dicht.

Dan slaat de woede om in angst. Misselijk van angst. Wat heb ik gedaan, denk ik. Loop naar de telefoon, bel zijn nummer. Lin, ik heb ruzie gemaakt met David, kun je alsjeblieft zeggen dat het me spijt, dat ik het zo niet bedoelde. Kun je alsjeblieft vragen of hij meteen even belt als hij thuis is? Ik zal mijn best doen, zegt Lin. Haar stem klinkt vrolijk.

Ik lig steunend op mijn bed, wachtend op de telefoon. Er gebeurt niets. Ik bel nog eens. Weer Lin. Ik heb het hem gevraagd maar hij zei niets, zegt ze. Hij is nu de deur uit, boodschappen doen. Ik geloof dat hij erg kwaad is. Wil je het alsjeblieft nog eens vragen, zeg ik nu huilend. Ja hoor, zegt ze, nog vrolijker dan eerst.

Ik wacht, wacht, versteend, een klomp pijn. Hij belt niet. Midden in de nacht denk ik dat ik gek word. Ik bel. Hoor de telefoon eindeloos overgaan. Lin. Alsjeblieft, zeg ik nauwelijks hoorbaar. Hij wil niet, zegt Lin. Je kan maar beter gaan slapen. Je moet het hem vragen, dring ik aan. Ik houd het niet uit zo. Ik hoor haar voetstappen, zijn stem ver op de achtergrond, weer voetstappen, de hare. Het

spijt me, zegt ze, hij wil echt niet. Ik schrijf een brief, dat het me spijt, dat ik gek was, dat ik niet wist wat ik deed, dat ik niet zonder hem kan, dat ik van hem hou. Zet mijn zonnebril op om mijn gezwollen huilogen te verbergen en breng de brief naar zijn huis waar ik hem in de brievenbus laat glijden. Zo krijgt hij hem nog net voor hij weggaat.

Ik leef op valium, op drank. Ziek. Ik schrijf lange brieven. Krijg weer hoop. Zo kan het niet afgelopen zijn, denk ik. Niet na zo'n onbenullige ruzie.

Jeuk aan mijn kut, trichomonas. David moet ook behandeld worden. Hij zit in Duitsland, zeg ik tegen de arts. Krijg pillen voor hem en geef die mee aan een vriend van Bahasj die ook naar Duitsland gaat om er te werken, met een doos chocola en nog meer brieven. Ik krijg geen enkel teken van leven terug, maar verwacht dat ook maar half. Ik weet dat hij van plan was om na een week of drie het weekeind naar Amsterdam te komen. Ik wacht, treurig. Durf niet naar zijn huis te bellen om te vragen of hij daar wel is. En denk, als hij niet komt, dat het is omdat hij nog meer tijd nodig heeft om na te denken. Laat dan voorzichtig tot me doordringen dat het misschien wel afgelopen is, dat hij me niet meer wil.

En kom hem dan zomaar, helemaal onverwachts, tegen in de Ferdinand Bol als ik boodschappen doe.

Dag, zeggen we tegen elkaar, alsof er niets aan de hand is. Was je hier in de buurt, vraag ik dom. Ja, zegt hij. Ik was het hele weekeind al van plan om naar je toe te komen. We lopen hand in hand naar huis. Mag ik bij je blijven, vannacht, vraagt hij. Natuurlijk, zeg ik. Onze lijven begrijpen elkaar. We halen onze honger in. Vertel me over Duitsland, vraag ik. En hij vertelt over het zware werk, de kale slaapzaal die bijna louterend werkte. Dat hij me bijna heeft geschreven maar niet durfde omdat hij nog steeds niet wist wat hij nu moest zeggen. Dat hij me soms vreselijk miste en dan weer dacht ik wil nooit meer iets met die wijven te maken hebben, met haar niet, met die ander niet.

Heb je je pillen geslikt? vraag ik. Nee, zegt hij. Dat zou al haast een beslissing zijn. En ik dacht, ik wil nooit meer vrijen, met niemand, dus het maakt toch niet uit. Zal je ze nou wel slikken, zeg ik.

Natuurlijk, zegt hij. Moet je Lin niet bellen dat je hier bent, vraag ik. Nee, zegt hij, dat begrijpt ze wel. We vallen in slaap. Ik breng hem naar de bus waarmee hij weer naar Duitsland zal gaan, nadat we een laatste keer hebben gevrejen, intensiever en treuriger dan ooit. We staan in het donker op de bus te wachten. Over een paar weken kom ik definitief terug, zegt hij. Dan heb ik ook een beslissing genomen. Ik zal het je laten weten voordat ik terugkom, ik zal je schrijven, ik beloof het je. Ik lach. Straks lig je toch nog met een elastiekje er omheen in mijn doos, fluister ik. Ik schrijf maar een heel klein briefje, zegt hij. De bus komt. De andere mannen roepen naar hem. Laat dat wijf nou eens los, in Duitsland kan je ook naaien. Ik kijk niet meer om als ik wegloop.

Vier, vijf weken voorbij. Nog geen bericht van David. Het duurt langer dan ik dacht. Een van de kollega's komt langs. Ik was vorige week met David en Lin op de Loosdrechtse plassen, zegt hij. Met David? vraag ik, terwijl ik mijn gezicht wit weg voel trekken. Wist je dat dan niet, vraagt hij verschrikt, hij is al twee weken terug uit Duitsland. Ik wacht tot hij weg is. Loop naar de telefoon. Bel het vertrouwde nummer. Met David, zegt hij. Met Anja, zeg ik, David, misschien kun je me uitleggen hoe de zaken staan. Nou, zegt hij, dat is wel duidelijk dacht ik. O, hoor ik mezelf zeggen, goed, dag David, en hang op.

Bahasj komt verschrikt aanlopen als ze mijn geschreeuw hoort. Wat is er? vraagt ze. Maar ik kan het niet uitleggen, kan alleen maar jammeren als een ziek beest, mijn hoofd tegen de muur. Bahasj maakt thee voor me, zoekt de valium voor me op. Pijn, pijn, ik kan niet meer denken, weet alleen dat ik van de pijn af wil. Ik wil dood, zeg ik tegen Bahasj. Bahasj, ik wil dood. Ik wil niet meer leven, ik kan het niet. Ik wil dood. Ik wil er uit. Ik wil niet meer. Ik kan niet meer.

Valium, drank, slaaptabletten. Ik ben aan het afkicken als van een verslaving. Cold turkey, noemen ze dat, van de verslaving af komen door plotseling op te houden, geen hulpmiddelen, geen substituut om de aanvallen te verzachten. Rauwe pijn, ik word er in ondergedompeld, kom weer boven. Koele lucide momenten waarop ik haarscherp zie hoe alles in elkaar zit. Hoe ik toch te veel verwacht heb, toch de hele reden van mijn bestaan in een andere persoon heb

geprojecteerd. En nuchterder, wat een klootzak David eigenlijk is, die twee vrouwen tegen elkaar uitspeelt, van elk het beste krijgt zonder bang te hoeven zijn dat hij alleen komt te zitten. De verzorging en de zwijgende opvang van Lin, zijn bedje gespreid en zijn eten gekookt. En dan bij mij spanning en seks en emoties.

Ik zie hoe ik hem heb belazerd door me aan te passen aan de situatie, de vrolijke vrije vrouw te spelen die het allemaal wel aankon. En mezelf belazerde.

Pijn die onverwachts weer terugkomt als ik denk dat het al over is, als ik een boek zie van Wittgenstein in een etalage, als ik in een kroeg kom waar we samen hebben gezeten, iemand een plaat opzet. Een vlijmscherpe pijn door mijn buik, messen in mijn handen en polsen terwijl ik naar adem zit te happen. Wat duurt het lang. De herinnering aan onze lijven die elkaar niet konden bedriegen. Het is niet waar, denk ik, dat waren geen leugens, mijn huid bloed vingertoppen laten zich niet bedriegen. Mijn kut weet het beter.

Herstellen. Leven per dag tegelijk. Op mijn buro vind ik op een dag de *Notes from the Second Year*, feministiese literatuur uit Amerika die ik kocht omdat ik vond dat ik op de hoogte moest zijn van de vrouwenbeweging. Een van de aktiegroepen tenslotte.

Ik vind een stuk over liefde, van Shulamith Firestone. Vreemd, een aktiegroep die schrijft over liefde. Onze zwakke plek noemt Shulamith het, de onderbuik van de politiek, weggestopt in wat we het privé-leven noemen. Ik lees, gefascineerd. Ze schrijft over mij. Over alle katers na afloop van verhoudingen met mannen. Over de seksuele revolutie die wel seksueel is maar niet revolutionair. Over hoe we ons laten uitbuiten, uitspelen tegen elkaar. Alles in naam van de liefde die we nodig hebben. Die mannen ook nodig hebben maar zij willen het niet weten. Willen niet afdalen tot de lagere kaste die wij zijn. Zetten in plaats daarvan af en toe een vrouw op het kant en klaar gekochte voetstuk, voor een tijdje. Zodat hij haar niet in haar ogen hoeft te kijken.

Het probleem van elke man, zegt Shulamith, is hoe hij vrouwen zo ver krijgt dat die wel van hem houden zonder dat hij zichzelf op dezelfde manier hoeft te investeren.

Liefde tussen ongelijken is onmogelijk, zegt ze. En we zijn ongelijk. We houden de ongelijkheid in stand door hun spelletjes mee te spelen, op hun voorwaarden in te gaan, omdat we zo bang zijn zonder

liefde te moeten leven. We verkopen ons beneden de prijs. We nemen genoeg met surrogaat omdat we bang zijn voor eenzaamheid. De seksuele revolutie een valkuil waar we blindelings in lopen. Vroeger lieten we ons vertellen dat we slecht waren omdat we wel neukten. Nu laten we ons vertellen dat we slecht zijn omdat we niet neukten. Een imitatie van mannengedrag die ons niets anders oplevert dan de emotionele armoede waar mannen onder leiden. Onze behoeften aan warmte en contact gekanaliseerd in vervelende mechaniese seksuele gymnastiek.

Of als het ons met veel moeite lukt 'to psyche him out', om hem open te breken, dan vlucht hij weg, in een hysterische angst voor te veel binding. We hebben er genoeg van. Er zijn geen oplossingen zolang we onderdrukt worden, schrijft Shulamith. Face it, baby. Face it. Er zijn geen oplossingen. We kunnen kiezen tussen een paar mogelijkheden. We kunnen de liefde uit ons leven bannen, wat zo pijnlijk is als het afsnijden van je neus om je gezicht te straffen. We kunnen teruggaan naar de traditionele spelletjes en onszelf tegenkomen als verbitterde dertigjarigen die zich beklagen dat alle mannen klootzakken zijn. We kunnen wachten op de enkele man die bereid is om zijn privileges op te geven en verwachten dat we zullen moeten vechten om een plaatsje op de wachtlijst. We kunnen proberen relaties aan te gaan met vrouwen, als we dat kunnen, met alle risico's die mislukte relaties voor de beweging met zich meebrengen. We kunnen betere seksuele relaties opbouwen met onszelf en onszelf bevredigen, ons er bij neerleggen dat seks met iemand anders niet voor ons is weggelegd.

Ik huil. Om de hardheid waarmee het er staat. Er is geen prins op het witte paard. Er is geen oplossing. Maar ik ben de enige niet die worstelt met dezelfde dilemma's.

Ik ben niet alleen.

Ik ben niet alleen.

Ik ben niet alleen.

Deel III

Publieke vrouw

Er is iets dat elke vrouw om haar nek draagt aan een dun kettinkje van angst - een amulet van waanzin. Voor ieder van ons komt er eens een moment van zulke intense hoon dat ze er naar zal grijpen en het amulet af zal rukken, ook al schuurt de ketting het vlees van haar nek stuk. En de laatste bescherming tegen het zien van de waarheid is verdwenen.

uit: Robin Morgan, *Goodbye to all that*

Als je denkt dat ik medelijden heb met mezelf dan heb je gelijk. Maar ik ben er erg voor dat mensen dat speciale gevoel kennen. Het strijkt tegen de haren in van de onbevreesde protestantse ethiek. Toch weet je niet dat je een menselijk wezen bent tot je medelijden met jezelf hebt op een overweldigende manier. Dan kijk je om je heen en zie je misschien voor het eerst in je leven dat we allemaal in hetzelfde schuitje zitten en dan voel je die grote kosmiese gloed en dan zul je opeens ontdekken dat je gelovig bent, ook al heb je de Franse existentialisten gelezen over de dood van God.

uit: Jill Johnston, *Lesbian Nation*

Vrouwen met hoge idealen die geloofden dat emancipatie mogelijk was, vrouwen die wanhopig probeerden om van hun typies wijvige eigenschappen af te komen en te kultiveren wat ze zagen als de grotere directheid, eerlijkheid, vrijgevigheid van mannen, werden zwaar voor de gek gehouden. Ze merkten dat niemand waardering had voor hun intelligente gesprekken, hun hoge aspiraties, hun opofferingen om niet op de persoonlijkheid van hun moeder te gaan lijken. Want hoewel mannen plezier hadden in hun geestige opmerkingen, hun stijl, hun seks en hun etentjes bij kaarslicht, gingen ze er altijd vandoor om met zo'n trut te trouwen, en om het nog erger te maken, kwamen dan terug om zich te beklagen wat een monster ze was ...

uit: Shulamith Firestone, *Love*

Hysterie materialisme

Ik laat m'n haar kort knippen. Begin een nieuw leven. Later lees ik dat de vrouwen in China dat deden - hun haar afknippen - als symbool voor het verzet tegen hun oude onderdrukking. Later, als ik samen met andere vrouwen onze eigen geschiedenis ontdek, onze voormoeders. Plannen genoeg om opnieuw te beginnen. Maar niets om me aan vast te houden. Ik heb geen wortels, ik waai om. Ik heb me vastgehouden, opgetrokken aan mannen. Mannen met wie ik relaties had, mannen met wie ik samenwerkte, mannen in de linkse groepen. Ze zijn verdwenen. De onontkoombare kater nadat een relatie was afgelopen, geen van hen een vriend gebleven. Van alle Amerikanen hoor ik niets meer, op de jaarlijkse brief van Shaun na die niet meer aan mij gericht is maar aan een schim, een Sterreklamedroom. Niet om me iets te vertellen, alleen om er zeker van te zijn dat ik er nog ben, als droom, beschikbaar.

Met Carla zit ik in het Stedelijk als ik zie dat de man in het witte pak die in de vijver iets kunstzinnigs aan het doen is met gekleurde vlaggetjes en touwen en glazen kommen Michael is. De vrouw die naast hem tot haar knieën in het water staat is niet Victoria. Ik lees in het programma: zijn vrouw. Michael ziet me, maar geeft geen blijk van herkenning. Een goede toneelspeler.

Maar goed dat je niet aan hem bent blijven hangen, zegt Carla, zo met je poten in het water, dat zou nooit goed geweest zijn voor je blaasontsteking.

David zie ik op straat, op een terras. Ik loop om, wil hem niet zien, een misselijkmakende woede stijgt op in mijn buik.

De kameraden van mijn linkse groepen groeten me niet als ik ze op straat tegenkom: een afvallige.

Ik moet iets gaan doen met mijn leven. Niet afwachten tot er iets gebeurt maar een plan maken. Werk, ik moet werk hebben, maar in het Amsterdamse welzijns wereldje zie ik het niet gebeuren. Dan

maar studeren, zes jaar onder de pannen.

En verder is er iets grondig mis met de manier waarop ik met relaties knoei, vind ik. De krisistoestand na David niet iets om nog eens mee te maken. Ik heb het weer overleefd, maar hoe vaak zal me dat nog lukken? Ik meld me aan bij het IMP, voor therapie of analyse of wat ze maar denken dat goed voor me is. Vraag me af, als ik er aan een heer in een pak mijn verhaal zit te vertellen, of ze me gek genoeg zullen vinden om me als patiënt aan te nemen, maar dat vinden ze en ik kom op de wachtlijst.

En verder wil ik praten, eindeloos praten over wat er nou met me is. Wat doe ik verkeerd? Of kloppen mijn verwachtingen niet? De Amerikaanse feministiese artikelen die ik heb gelezen hebben iets in me wakker gemaakt. Niet toevallig dat ik eerst grondig al mijn illusies kwijt moest raken voordat ik er aan toe was. Mijn klasseprivileges eerst, onherroepelijk uit mijn milieu gevallen, en ik kan niet meer terug, nooit meer. Niet omdat ze me niet als de verloren dochter terug zouden willen nemen als ik me braaf zou gedragen, alsnog zou trouwen met een advocaat of een zakenman, mijn oksels zou scheren en mijn haar door de kapper in model laten brengen in plaats van er zelf plukken af te knippen als ze in mijn ogen vallen. Ik kan niet meer terug. Ik zie het te scherp, wat ze zijn, wat ze zelf niet willen zien. Ik zie te goed de emotionele armoede van hun klasse, hoe ze zich zitten te vervelen op hun dure meubels, de bloedeloosheid van voor niets anders leven dan voor de bloei van de zaak, de status van het gezin.

En andere illusies: dat mijn leven minder vervreemd zou zijn als ik het dienstbaar maakte aan de goede zaak. Mezelf over kon slaan om te werken voor de revolutie. De linkse jongens die zo gemakkelijk gebruik konden maken van mijn oude klasseschuldgevoel: de schaamte als een kantinejuffrouw te beleefd tegen me is, een taxichauffeur de deur voor me open doet, niet de moed om me te beklagen als ik afgeblaft word door een verkoopster omdat ik vind dat ze eigenlijk gelijk heeft. Opgenomen in het leger van vrouwen die zich opofferen voor anderen, die denken dat ze geëmancipeerd zijn omdat ze niet koffie zetten voor hun man maar voor hun kameraden, die denken dat het veel uitmaakt of je tegen je zin neukt met een radikaal omdat dat de manier is om er bij te horen, of tegen je zin neukt met je man omdat hij anders zo'n stronthumeur krijgt.

Ik kan er niet meer tegen, de gespletenheid tussen het praten over de onderdrukking van anderen en het stelselmatig over moeten slaan van mijn eigen problemen. Ik ga er kapot aan.

Het is geen toeval, denk ik later, dat ik pas gevoelig was voor de vrouwenbeweging toen ik niets meer te verliezen had. Geen enkele droom om me nog achter te verschuilen. Geen klasseprivileges meer. Mislukt in mijn werk. In de kou gezet door de politieke groeperingen waar ik het meest van verwacht had.

Ik heb me lang verzet. De illusie gekoesterd dat ik het lot van mijn moeder ontliiep door me niet aan te passen aan de normen van het huwelijk. Mijn poging om me individueel te emanciperen moest mislukken. Niet sterk genoeg om een carrièrevrouw te worden, neerkijkend op andere vrouwen, levend zonder warmte. De keuze tussen huisvrouw en 'vrije vrouw' de keuze tussen twee onwezenlijke idealen. De keuze tussen hangen en wurgen. Ik ben niet meer bereid om de hoge prijs te betalen van het verlies van mijn eigen ik dat op bijna elk huwelijk staat. Maar ik ben niet sterk genoeg om me staande te houden als loslopend wild in een door mannen beheerste maatschappij. Ik ben weerloos tegen de kou, de emotionele armoede, de schijnprogressiviteit van wegwerprelaties.

Ik zoek naar vrouwen, aarzelend, om te beginnen gewoon omdat ik ze nodig heb. Ik geef het toe, als tweede keuze, omdat het met mannen niet lukt. Omdat ik kapot ben van de deelrelaties, altijd moeten kiezen tussen seks en intellect, tussen me waarmaken volgens mannennormen of genegeerd worden.

Vrouwen. Voor het eerst valt het me op dat ik nauwelijks vrouwen ken. Ik geloof nog niet zo erg in vrouwen, heb me te lang boven het soort verheven gevoeld. Ik heb me voor ze verstoep. Mijn optrekken aan mannen en neerkijken op vrouwen niets anders dan minachting voor mezelf. Mijn blindheid daarvoor niets anders dan een symptoom van mijn onderdrukking.

En nu? Ik ken alleen Bahasj. MVM te veel een klub van dames, daarvoor ben ik toch te links, te veel een politiek dier. Dolle Mina verzuipend in door mannen gedikteerde partijprogramma's en slogans over de klassenstrijd. Niet veel ruimte om aan jezelf toe te komen.

Ik zoek vrouwen op. Praat met de vrouwen van mijn twee kollega's, die ik eerst over het hoofd had gezien als aanhangsels van hun meer interessante mannen. Eindeloos zeur ik over David, over al mijn relaties, over mijn gevoel nergens bij te horen. Ze luisteren! En vertellen hun eigen verhalen. Marri, die aan het worstelen is met haar jaloezie als haar vriend verdwijnt naar een andere vriendin. En het gevoel heeft dat dat niet mag, dat ze niet jaloers mag zijn want we leven in de jaren van de seksuele vrijheid blijheid, en Marri, zegt haar vriend, we hadden toch afgesproken dat we elkaar vrij zouden laten? En Ellis, die kwaad wordt als haar vrijer op feestjes kleine meisjes staat te versieren, en van zichzelf vindt dat ze daar niets van mag zeggen, vrijheid blijheid, nietwaar, en bovendien als ze in de spiegel kijkt vindt ze zichzelf te dik en hoe kan ze het hem dan kwalijk nemen dat hij op kleine smalle onnozele wichten valt, ook als ze niet snapt hoe hij net kan doen alsof hij luistert naar hun klisjé-gekluts terwijl hij eigenlijk naar hun tietjes staat te loeren. Fay komt terug uit Amerika, Fay die ik lang geleden leerde kennen op de sociale akademie, waar we weinig contact met elkaar hadden. Ze vertelt dat in Amerika kleine groepjes vrouwen bij elkaar gaan zitten om juist over dit soort dingen met elkaar te praten. Een idioot idee. Belachelijk en aantrekkelijk. Misschien moeten we dat hier ook doen, zeggen we, giechelend, zenuwachtig. Ken jij vrouwen hier die dat zouden willen, vraagt Fay. Marri, Ellis, Bahasj. De zuster van Willem, die ook net weer in de puin ligt over een slecht afgelopen verhouding. Fay kent nog een vriendin van vroeger. We voelen ons samenzweerderig, een beetje belachelijk. We kunnen altijd ophouden als het niks wordt, zeg ik.

We noemen het neerbuigend ons damesklubje.

We hebben elkaar aangekeken, onwennig. Gepraat over wat we nou eigenlijk met elkaar gaan doen. Boeken lezen? Wordt het niet alleen maar oeverloos gezwam? Als het nergens op slaat ga ik weg hoor, zegt Ellis. En Fay d'r vriendin Nel zegt dat ze wel hoopt dat we ons niet alleen maar af zullen zetten tegen mannen.

Marri weet hoe we beginnen moeten, ze heeft gehoord van een dergelijke groep die al van de grond is en die gestart is met het elkaar vertellen van levensverhalen. Maar we hoeven al geen plannen meer te maken want ongemerkt zijn we aan het praten geslagen en we kunnen niet meer ophouden. Ervaringen tuimelen over elkaar

heen, nauwelijks geduld om elkaar uit te laten praten. Blijkbaar stonden we allemaal al op barsten. Al onze moeilijkheden met relaties, seks, jaloezie, eenzaamheid. Met een man leven of zonder. Meer relaties of juist niet. Kinderen of niet. De mannen op ons werk. De mannen in de linkse beweging. Andere vrouwen. Onze moeders. Er gebeuren vreemde dingen met me. Een warm gevoel in mijn buik. Ik huil mee als ik Marri zie huilen. Ik word woedend als Ellis vertelt over haar vriend, en als Fay vertelt hoe ze belazerd is. Ik zie de gezichten om me heen als ik vertel over David, Shaun, Michael, gespannen gezichten, ze zitten er helemaal in. Ze herkennen waar ik het over heb. Ze begrijpen me. Als we laat in de nacht afscheid van elkaar nemen, lacherig op de stoep, elkaar aanrakend, zeggend Marri, denk eraan, je stuurt hem gewoon weg hoor, en Ellis, als het te moeilijk wordt dan bel je wel op, en ik warm en verward naar huis loop, bijna blij om weer alleen te zijn zodat ik rustig kan herkauwen wat er allemaal is gebeurd met me, denk ik na over dat vreemde warme gevoel in mijn buik. Bijna alsof ik verliefd ben. Zou dat het zijn waar we in de linkse groepen zo vaak over gepraat hebben, deze gloed van binnenuit?

Solidariteit.

Ik ben niet alleen, ik ben niet alleen.

Ik ben aan de beurt bij het IMP. De inleidende gesprekken om te kijken hoe gek ik ben. Ik meld me aan op het adres dat ik in een briefje opgekregen heb. Roomkleurig wand tot wand, plexiglazen tafeltjes met dure kunstboeken over Mexico. Een verantwoorde ets aan de muur. Een magere man die af en toe zijn ogen dichtknijpt om me op m'n gemak te stellen. Hij doet het zo vaak dat het bijna een zenuwtic is te noemen. Hoe staat het met je woonsituatie, vraagt hij. Ik ga er eens goed voor zitten, om hem uit te leggen hoe dat is, samen met een kind op een anderhalve-kamer-woning, de wc die bijna door de vloer heen zakt, het keukenplafond dat naar beneden komt, maar hij kapt me af. Dat was de bedoeling niet, alleen een inleidend vraagje. Dan het echte werk. Plaatjes waar ik een verhaal bij moet vertellen. Inktvlekken waarvan ik moet vertellen wat ik zie. Ik zie alleen vleermuizen, maar om hem niet teleur te stellen verzin ik ook nog wat anders. Een lange vragenlijst krijg ik mee naar huis. Of ik bang ben voor spinnen, of ik wel eens stemmen hoor, of ik wel eens zwarte ontlasting heb, of ik me wel eens

aangetrokken voel tot personen van hetzelfde geslacht. Met Bahasj vul ik gillend van het lachen de vragen in.

Dan de echte gesprekken. Weer een man met een lichtgrijs pak aan, korrekt met een das. Weer kunstvoorwerpen achteloos op bijzettafeltjes. Ik zeg u tegen hem. Merk dat me dat in de laatste jaren niet meer is overkomen, ik verkeer niet meer in kringen waar mensen dat doen. Een aardige man, een jonge. Ik vraag me af wat hij heeft meegemaakt in zijn leven. Niet veel, schat ik. Ik probeer uit te leggen waarvoor ik kom. Dat ik uit wil zoeken waarom mijn relaties met mannen zo moeilijk zijn, waarom ze zo traumaties aflopen. Wat ik kan doen om dat te overleven. Hij vertaalt het voor me. Waar het u eigenlijk om gaat, zegt hij, is dat u in uw kontakt met mannen het gevoel heeft dat er stoornissen optreden. Ja, zeg ik aarzelend. En denk nee. Stoornissen? David, zeg dat het niet waar is. Niets gestoords in wat er gebeurde tussen zijn en mijn huid. Het was erna, toen het te veel werd, toen we overliepen van emoties. Maar ik mis de taal om dat deze man duidelijk te maken. Het gevoel dat hij de verkeerde vragen stelt.

Terug naar mijn jeugd. Heeft u veel met uw broertje gekonkurreerd, vraagt hij. Ja, nee, ja, hoe kan ik dat beantwoorden? Ik voel er werelden van onuitgesproken oordelen achter. De verkeerde vragen. Waarom zegt hij niet gewoon wat hij denkt? Waarom vraagt hij niet gewoon aan me wat hij weten wil? Ik zit vol met verhalen over mijn eigen leven, die hij niet aanraakt met de vragen die hij stelt. Ja juist, zegt hij als ik er toch op inga, en maakt aantekeningen. Heeft u moeite met het bereiken van een klimaks tijdens het vrijen, vraagt hij. Ja, nee, ja, dat hangt er van af ... (En denk moet ik dat uitleggen, vuur onder mijn vel als ik vrij met Michael, of ik nou klaarkom of niet. En een mechanies orgasme met Jonas dat niets meer betekende. Wat is dat, een klimaks, wil ik aan hem vragen. Wat is dat voor jou? Pardon, u?)

Drie zittingen lang ben ik bezig om een barst in zijn masker te krijgen. Hem een reactie te ontlokken. De derde keer glimlacht hij als ik hem een grappig verhaal vertel uit mijn jeugd. Hoera, hij leeft. Ik zit harder te werken aan hem dan hij aan mij, denk ik als ik naar huis loop. En praat erover met mijn vrouwen uit de praatgroep. Hoe kan je met een man praten over emoties, over pijn? Heb je nooit lekker met een man gepraat over emoties? vraagt Ellis. Jawel, zeg ik, met blote. Maar deze man zit zo verstoep in zijn pak. Uit-

trekken, zegt Marri. Maar ik ril, moet er niet aan denken, aan het stopverfkleurige upperclass vel dat dan te voorschijn komt. Hij heeft vast zo'n pyjama met grijze streepjes, zeg ik. Hoe kan ik over kontaktstoornissen met mannen praten, met een man met wie ik zoveel kontaktstoornissen heb?

Een jaar zou het duren, schat ik, voordat ik met hem op een nivo van kommunikatie zou zitten dat ik na twee drie keer praten al met mijn vrouwen heb. Al mijn energie om hem uit zijn tent te lokken, op te warmen, zoals ik dat geleerd heb met de mannen met wie ik omging. Hij zou mij moeten betalen in plaats van ik hem.

Ik schrijf een brief, om uit te leggen waarom ik niet meer kom. Krijg een telefoontje terug dat ik de vragenlijst nog niet heb teruggestuurd en dat ze verder dan maar voor me hopen dat ik het niet nodig zal hebben.

Eindeloos praten over seks en over relaties.

In ieder geval een opluchting dat ik niet de enige ben die het daar moeilijk mee heeft. Praten over David. Hoe het komt dat het zo vaak zo is afgelopen: David die het niet meer aankon, Michael die opeens in verwarring raakte en verdween.

Weet je wat het idiote is, zeg ik. Dat het zo anders was dan de relaties die gewoon uitgingen omdat het niet lekker was, omdat we niet op dezelfde golflengte zaten. Want dat zaten we wel, David en ik. Daar ben ik zo gek van geworden, ik kon het niet optellen, hoe goed het was als we bij elkaar waren en dan toch opeens de beslissing om er mee op te houden. Ik ben toch niet gek dat ik zo zeker weet dat het wel goed was? Ik bedoel, zou je lijf je zo kunnen bedriegen? Waar kan je dan in godsnaam nog op vertrouwen?

Stelde je te veel eisen, vraagt Ellis. We gaan het na. Ik geloof het niet, zeg ik. Ik vroeg niet aan hem om bij Lin weg te gaan. Hij kon komen wanneer hij wou, gaan wanneer hij wou. Hoe kun je minder eisen stellen.

Weet je, zeg ik, als opeens een beeld in mijn hoofd helderder wordt, een beeld dat er al een tijd heeft rondgespookt. Ik had het gevoel dat hij bang was. En Michael ook. En Shaun. Nee, niet voor de eisen die ik zou stellen, voor de emoties, voor te veel emoties. Niet die van mij, maar voor die van henzelf. Zou dat kunnen, vraag ik aan de andere vrouwen, zou het kunnen dat ze bang zijn voor hun eigen emoties, zou het kunnen dat ze bang zijn voor ons omdat we

die emoties in ze wakker maken?

Is het waar dat ze bang zijn om lief te hebben, al hun warmte kanaliseren in mechaniese seks, weglopen als dat niet meer lukt? Puzzelstukken die in elkaar vallen. Patronen die ik begin te zien. Mijn verbazing over de mannen die mij wel wilden terwijl ik niets bij ze voelde. De mannen die wegliepen omdat ze wel wat voor me voelden, dat niet meer konden ontkennen. De hele seksuele revolutie een smoes om ons zover te krijgen dat we aan die spelletjes mee zouden spelen. Het zelf ook zouden geloven als ons gezegd werd dat we te ouderwets waren om seks en liefde van elkaar te scheiden. Natuurlijk, onze oude konditionering om seks pas veilig te vinden als er een huwelijk in het verschiep lag. Maar voor ons, zoals we hier zitten, gaat dat allang niet meer op. Het is niet de binding die we zoeken, maar we willen ons niet gespleten voelen, niet warmte losmaken van seks. Neuken met iemand die we niet eens aardig vinden. Mijn lijf weigert dienst, laat zich niet belazeren. Terwijl ik met mijn kop nog denk dat *ik* het ben die gek is, dat ik achterloop omdat ik mijn emoties niet in toom weet te houden. Omdat ik me niet kan vermannen. Langzaam begin ik te zien wat er gebeurt. De mannen die op me af komen omdat ze me aantrekkelijk vinden, misschien juist omdat ze de warmte in me voelen die ze zelf missen. En er tegelijk bang voor zijn. Koorddans is het wat we moeten doen, om ons staande te houden in deze situatie die zo tegenstrijdig is. En opeens begrijp ik de kode beter. Hoe we stuk voor stuk getraind zijn om beschikbaar te zijn maar niets te vragen. Hem laten beslissen wanneer hij langskomt. Niet praten over - een taboe zoveel zwaarder dan seks - liefde. Maar die wel leveren, ondertussen, zwijgend.

Waarom laten we dat met ons doen? vraag ik verbijsterd. Weet jij wat leukers? vraagt Ellis.

We zijn niet gek, zeg ik. Of we zijn het met z'n allen.

Maar is dan de konsekwentie dat we helemaal niets meer met mannen kunnen? vraagt Marri. Er zijn toch ook wel voorbeelden dat het anders kan, zegt Ellis en we kijken elkaar hoopvol aan. Maar zoveel voorbeelden van hoe het goed kan gaan kunnen we met elkaar niet verzinnen en we hebben toch ervaring genoeg. Marri is inmiddels van haar vriend af na een lang geworstel en eindelijk

haar ultimatum, zij of ik, kies maar. Hij is verdwenen, komt af en toe terug naar haar als hij het moeilijk heeft met zijn nieuwe vriendin, maar Marri heeft geen zin meer om hem te troosten. Willem's zuster Suzan zit ook zonder, net als Bahasj en ik. Fay scharrelt wat met een gevluchte Spanjaard maar het is niet van harte. Ellis nog steeds met haar vaste vriend. Och, zegt ze, het gaat wel. Een beetje steeds hetzelfde, rustig, je weet precies waar je aan toe bent, vertrouwd. Ik ben jaloers, zeg het haar. Als jij naar huis gaat heb je een warm bed, zeg ik. Maar jij kunt je gang gaan, zegt ze.

Ik word er depressief van, vrijheid, zeker. Het is een kale vrijheid. Ik weet te goed wat ik wil, zeg ik. Ik heb het meegemaakt, al was het maar kort. Het gevoel met Michael, echt het gevoel dat je iets wezenlijks met elkaar deelt, seks zo ongelooflijk veel intensiever wanneer je het gevoel hebt dat je ook andere dingen deelt dan die paar uur in bed, het gevoel dat je hetzelfde soort bent, hoe noem je dat.

Ik wil het niet aksepterem, dat dat maar voor even kan. Ik ga sjagrijnig naar huis. Naar mijn lege bed.

Als ik thuiskom gaat de telefoon. Ellis. Ik wou je alleen maar even zeggen, omdat je zo jaloers was op mensen met vaste relaties, dat ik net thuiskwam en dat de kamer een zwijnestel is, z'n kleren uit de kast getrokken, scheerapparaat in de wasbak. Meneer is duidelijk de hort op. Ik bedoel maar, een warm bed als je thuiskomt zei je toch? We lachen, ik ben een beetje minder sjagrijnig als ik ga slapen.

Ik heb het nog niet helemaal opgegeven. Sjef, uit Antwerpen, links, dat is tenminste wat en hij zit ook uitstekend in zijn spijkerbroek. Binnen een uur heb ik het wel bekeken en met een vrijheid die je krijgt als je het gevoel hebt dat er niets te verliezen is en het alleen maar mee kan vallen liggen we onder de ogen van een wat verbouwvereerde vriend van Sjef - die eigenlijk degeen was die een oogje op me had - op mijn bruine bed te vrijen. Mijn verwaarloosde huid begint weer te gloeien. Hij vrijt met overgave en we kunnen ook nog lachen met elkaar. Als hij teruggaat naar Antwerpen voel ik me prima. Een beetje verliefd maar niet te vreselijk. Misschien kan het toch.

Maar als ik naar Antwerpen kom is het al minder vrolijk. Eigenlijk kunnen we slecht met elkaar praten. De cyniese grapjes die hij

maakt irriteren me als blijkt dat het een standaardreactie is. Als ik hem wat over de vrouwengroep vertel grapt hij ook dat weg. Wat een onzin, vrouwenonderdrukking, zegt hij. Niets van gemerkt. Misschien omdat je niet naar vrouwen luistert, zeg ik giftig, zoals je niet naar mij luistert. Hoor eens, zegt hij, ik mag je omdat je een tof wijf bent, maar je moet niet met dat soort moeilijke toestanden aan mijn kop komen. En als we later in de kroeg staan, gaat hij uitvoerig de aanwezige vrouwen opgeilen, ex-vriendinnen over de billen aaien, met een schuin oog naar mij, of ik het wel zie.

Maar 's avonds in bed is hij warmer, alsof al zijn warmte alleen te voorschijn komt in dat ene uur, met het vrijen. De volgende dag is hij weer koel, afstandelijk.

In Amsterdam maken we ruzie. Waarover? Misschien omdat ik tegen hem heb gezegd dat ik vind dat hij onaardig is tegen vrouwen. Dat ik niet begrijp hoe hij zijn leven zo kan splitsen, de kameraadschappelijke gesprekken met zijn vriend, met wie hij niet vrijt; zijn seks bij vrouwen die hij subtiel tegen elkaar uitspeelt. Dat hij behalve als hij neukt zichzelf niet bloot durft te geven. Dat hij niet naar me luistert.

Vanuit Breda belt hij me op. Meulenbeltje, zegt hij, je bent toch wel een tof wijf. Als je nou gauw de volgende trein naar Breda neemt rij je met mij mee naar Antwerpen en hebben we nog een fijn weekeind. Ik ga, verbouwereerd door zoveel uitgesproken genegenheid. Misschien heeft hij toch een beetje gesnapt waar ik het over had. Maar als we in Antwerpen zijn merk ik al dat het helemaal mis is. Alsof hij het goed moet maken dat hij zoveel gevoel heeft laten zien doet hij nu ekstra zijn best om afstand te bewaren en zo cynies mogelijk te lijken. In de kroeg doet hij of ik niet besta, hangt tegen alle mooie meiden aan behalve tegen mij. Luister maat, zeg ik kwaad. Ik ben niet gekomen om te kijken hoe goed je kan versieren, ik neem zo de trein terug. Dan ontdooit hij een beetje. Zegt dat het maar grapjes zijn, vraagt of ik wil blijven, dat we het straks gezellig zullen hebben. Tot de laatste trein weg is en hij weet dat ik niet meer wegkan en hij alle registers opentrekt aan onderhuidse vrouwenhaat. Je zoekt het maar uit, zeg ik, ik leen me er niet voor om jou de kans te geven je af te reageren op vrouwen. Dat doe je maar met de meiden die het nog niet doorhebben. Ik dacht dat je aardiger was, zegt Sjef, niet een van die agressieve gefrustreerde wijven. Ik neem de vroegste trein terug de volgende ochtend.

En denk in de trein dat het waar is. Gefrustreerd, hevig. En razend agressief ondertussen. Ongeneeslijk. Niet meer de toffe meid, probleemloos en sexy en plooibaar zoals ik vroeger dacht dat het toppunt van vrouwelijkheid was. En het wordt me ook duidelijk dat dit is wat me te wachten staat als ik de spelletjes niet meer meespeel. Onderhuidse agressie die nu openlijk wordt geuit. Mannen die vergeten dat ze van hun moeder hebben geleerd dat je aardig en beleefd moet zijn tegen meisjes zodra ik me niet meer als het stereotiepe meisje gedraag. Het eerste waar ik tegen moet leren kunnen: dat ze niet eens meer net doen alsof ze me aardig vinden.

De praatgroep een warme plek in de week waar we onze wonden komen likken. Het is alsof ik naar alles anders kijk. Een pijnlijke helderheid want ik zie veel dat ik liever niet had gezien. Ik word er bang van, soms, merk dat ik steeds ongeschikter word om in mijn oude leven terug te stappen, en ook niet weet wat er voor terugkomt. Opbouwen zoveel moeilijker dan afbreken.

Ik ben Marx intussen nog niet helemaal vergeten. Vind dat mijn scholing in het marxisme nog te veel hiaten vertoont en sluit me aan bij een trotskisties scholingsgroepje, waar ik in ieder geval zeker ben dat ik rustig kan studeren zonder dat ik onmiddellijk de fabriek in word gestuurd. Eens in de week lezen we een stukje van *Het Kapitaal* bij Karel thuis, die over de tendentieel dalende winstvoet neuzelt terwijl hij aan zijn sokken zit te peuteren. Zijn vrouw zet koffie, dat valt me nu meteen op. Er zijn nog twee vrouwen, de ene de vrouw van een van de jongens die dan ook meestal wordt genegeerd. De andere komt er in haar eentje en mag in haar vrije tijd Karel's werk op stencil tikken. De jongens hebben daar geen tijd voor.

Er wordt grondig gewerkt, dat in ieder geval. Uitgesponnen discussies tussen Karel en twee van de slimste jongens, dat een waar gebruikswaarde *is* en ruilwaarde *heeft*, en een van de slimme jongens komt uitgelaten met de ontdekking aanzetten dat Marx zelf zich op pagina zoveel vergist heeft. Ik voel me er behoorlijk dom. Durf geen vragen te stellen uit angst dat dat dan zal blijken. Ik hoor dat de andere vrouwen dat ook maar zelden doen. Waar heb je die broek gekocht? fluister ik tegen de vrouw die naast me zit. Zelf gemaakt, fluistert ze terug en we gaan door over kleren tot we worden

betrapt en beschaamd onze mond houden.

Karel overhoort elke week het hoofdstuk dat we hebben moeten lezen. Nadat ik een keer of wat voor niks zenuwachtig heb zitten wachten of hij iets aan mij zou vragen, zeg ik daar wat van, dat hij nooit vragen stelt aan de vrouwen. Dat doet hij dan de volgende keer. Eens kijken of een van de dames daar antwoord op kan geven, en natuurlijk kan ik dat prompt niet, en zit zweterig en rood te wachten tot de hilariteit is overgewaaid. En ben daarna blij dat er geen vragen tot me gericht worden zodat ik tegen het eind van de avond half in slaap kan vallen en weg kan dromen. Met geen van de mensen heb ik contact buiten de scholingsavond om. De meesten kennen alleen mijn voornaam, weten niet eens wat ik doe. Alleen de vrouw van Karel vraagt hoe ik het red met mijn kind als Armin een keer opbelt omdat hij slecht heeft gedroomd. Maar ik vind dat ik moet doorzetten, dat het goed voor me is om tenminste één keer *Het Kapitaal* grondig te hebben doorgelezen, en bovendien vrij ik inmiddels zo'n beetje met Thomas, die tegelijk met mij aan de scholing is begonnen en met wie ik wel eens een borreltje drink na afloop. Hij zegt van zichzelf dat hij een laatbloeier is en heeft zich min of meer in mijn armen geworpen om het allemaal te leren. Thomas die zegt dat vrouwenemancipatie hem razend interesseert. Drie weken leuk, tot hij vertelt dat hij dat weekeind naar Berlijn reist om zijn vaste vriendin op te halen met wie hij in Amsterdam gaat samenwonen en opbiecht dat hij mij heeft uitgeselecteerd omdat ik zo'n uitstekende aanvulling lijk op zijn vriendin die nog niet zo geëmancipeerd is en bovendien nog niet zo goed met haar emoties overweg kan. Hij had vóór mij al een andere vrouw op het oog gehad, die erg goed was met muziek maar die was niet marxisties en dat is toch wel belangrijker. Misschien moet je nog een beetje aan het idee wennen, zegt Thomas als ik hem verbijsterd aanstaar en begrijpt er niets van als ik zeg dat hij kan ophoepelen en ik ook geen zin meer heb om na de scholing met hem naar de kroeg te gaan. Hij probeert me nog te paaieren met een mooie in Berlijn gekochte uitvoering van *Het Kapitaal*, en nodigt me uit om met zijn vriendin te komen kennismaken. Ik bedank. En een jaar later, als ik hem tegenkom, vertelt hij dat hij toch wel teleurgesteld in me is omdat die emotionele stukjes die ik schrijf niet het politieke gehalte hebben dat hij van me had verwacht.

Het zijn echt net marsmannetjes, zeg ik in mijn vrouwengroep die nu vrouwengroep heet en niet meer damesklubje. Alsof ze een volstrekt andere taal spreken.

Gordes 8

Ik ben sjagrijnig. De mistral waait. Ik erger me aan Hans, die rondloopt met wat ik zijn Jezus-aan-het-kruis-blik noem, zich voorgenomen heeft om me met rust te laten maar me ondertussen niet uit het oog verliest. Ik voel zijn blik op me, plakkerig, als we een dag naar Avignon gaan. Avignon waar ik met Anna naar toe zou zijn gegaan als ze niet eerder was vertrokken.

Ik loop in het kasteel rond, probeer te doen alsof ik alleen ben. Mijn melancholie zoveel draaglijker wanneer ik niet voortdurend rekening hoeft te houden met de mensen om me heen, maar ik voel de ogen van Hans op me gericht, over de groep toeristen heen die ook in het kasteel rondzwerven.

Terug op de camping kookt Hans eten voor me terwijl ik zit te schrijven. Franse en Belgiese vrouwen die nieuwsgierig naar ons kijken, een mengeling van afgunst en afkeuring. Franse mannen zie je hier bijna nooit koken, of hoogstens een lapje vlees op de barbecue leggen terwijl hun vrouwen kleren wassen groente schoonmaken pannen afkrabben. Twee keer per dag rennen om een uitgebreide maaltijd klaar te maken terwijl hun mannen gaan vissen of slapen of met het jeu de boules op een pleintje staan. Pastis zuipen met hun vrienden. Er zitten weinig Franse vrouwen op de terrasjes, een paar jonge uit de stad. Waar zeur ik over als ik zie hoe al die vrouwen uit hun ooghoeken nieuwsgierig of jaloers naar Hans kijken, die uien zit te schillen en een glaasje wijn voor me inschenkt. Terwijl ik alleen maar schrijf.

Ik worstel met de overgangen in mijn boek. Zie 's nachts als ik wakker word een logiese indeling. Stukken verleden, een stuk Gordes op de breukvlakken, die makkelijk zijn aan te geven. Mijn speciale cyclus van telkens drie jaar. De breuk van mijn zwangerschap - weg uit mijn milieu. Drie jaar huwelijk. Breuk. Drie jaar Jonas. Breuk. Drie jaar seksuele revolutie en Marx. Dan weer een breuk, na David. Dan de vrouwenbeweging. En dan een breuk na Anna.

Telkens weer overnieuw beginnend, telkens opnieuw de ervaring dat de bodem uit mijn bestaan is gevallen. Terug naar AF. Je krijgt geen tweehonderd gulden.

Maar als ik aan het schrijven ben blijken de verschillende periodes niet zo logies van elkaar te onderscheiden. Ik zie dat ik na mijn 'beking' tot het feminisme nog even merkwaardig met mannen scharrelde als ervoor. Ik krijg de neiging om dat te verzwijgen. In mijn herinnering is de overgang naar de vrouwenbeweging onherroepelijk, sloot ik een oud leven definitief af. En nog steeds vind ik dat. Maar ondertussen merk ik dat bijvoorbeeld de verhouding met Sjef thuisheert in een vorige periode, en toch was dat toen ik al in de praatgroep zat.

Hoe geef ik de overgang aan, hoe beschrijf je dat, zonder in vervelende mystieke termen te vervallen. Mijn beking. Mijn openbaring. Een volstrekt andere manier van kijken. Een ander nivo van leven, een langzaam proces van ontkonditionering, met schokken van helderheid en dan weer een terugvallen, verwarring, waar ging het ook weer over. Een andere bewustzijnslaag waar ik in terecht ben gekomen terwijl mijn gedrag zich in eerste instantie maar traag verandert. Hoe beschrijf ik dat, dat mijn bestaan een andere kwaliteit heeft gekregen terwijl dat niet zomaar is af te lezen aan de gebeurtenissen. En dan, hoe beschrijf ik de vrouwenbeweging. De discussies waardoor de flarden van mijn leven als puzzelstukken in elkaar vallen, de lijnen van mijn verleden zichtbaar worden. Al die vergaderingen feesten kongressen met vrouwen, moeilijker zichtbaar te maken in een boek dan de relaties die ik had. Mijn taal schiet tekort. Iedereen kent de kodes van man-vrouw-verhoudingen. Emoties herkenbaar, al was het maar uit de film. Maar hoe beschrijf ik de eerste ervaringen van solidariteit, de gloed in mijn buik even wezenlijk en tastbaar en lijfelijk als mijn verliefdheden, zonder in geëxalteerde termen te vervallen. Zusterschap. Het klinkt net zo oudbakken als verpleegsters, nonnen, oude vrijsters.

Ho, stop.

Er gaat iets mis. Want ik zit nu niet in Gordes aan een marmeren tafeltje in de zon achter mijn schriftjes. Ik zit in Amsterdam achter de schrijfmachine van Marjan in Boukje d'r kamer. Het wordt ingewikkeld. Want het proces waar ik nu in zit is een ander dan een

half jaar geleden in Gordes. Waar ik mijn associaties de vrije loop liet, alleen opschreef wat zich in de roes van rosé en zon aanbood, zonder zorgen over hoe het boek er uit zou komen te zien, zonder erover na te denken of het überhaupt wel een echt boek zou worden. In Amsterdam moet ik het materiaal ordenen dat ik in Gordes bij elkaar heb geassocieerd. De witte plekken die ik liet zitten omdat ik dacht dat ze al tikkend makkelijk in te vullen zouden zijn blijken juist de moeilijkste. Ik hield mezelf voor de gek. Piekervaringen zijn eenvoudiger te beschrijven dan langzame processen van jaren met steeds weer terugvallen. En juist de piekervaringen waren het die in Gordes bovenkwamen.

Het is ook anders, schrijven tussen mijn dagelijkse bezigheden door. Gestolen dagen tussen vergaderingen en lessen en skripties. Telefoontjes die me storen, brieven, eten dat gekocht en gekookt moet worden, Armin, mensen die iets van me willen. Ik heb soms uren nodig om de oude kleuren terug te vinden die zonder inspanning bovenkwamen in Gordes.

En dan uiterst prozaïes geonderhandel met de uitgever dat me uit mijn konsentratie haalt, mijn stemming verpest. Nadat ik zo moedig mijn eerste hoofdstukken heb ingeleverd, peentjes zwetend, een brief van Carlien die me moed gaf. Daarna de toezeggingen dat het wel goed was, dat het uitgegeven zou worden. En dan weer horen dat ik nog geen kontrakt krijg. Wat nou weer.

Eerst gelazer met Bertje Bakker, die zich niet aan zijn afspraken hield en buiten mij om op de commerciële toer ging. Daar actie tegen voeren en nog iets redden van het *Lijfboek* zoals het had moeten worden kostte me meer energie dan de hele bewerking bij elkaar. Dan de arrogantie van de SUN-jongens, eindeloos slopend lullen om ze aan hun verstand te peuteren dat er met ons niet te sjoemelen valt over de inhoud van ons werk, dat ze niet kapabel zijn om over feministies werk de eindredactie te voeren.

En nu weer gelazer. Niemand die me uit kan leggen waarvoor dat nodig is. Mieke troost me en Carlien brengt me sherry en dan krijg ik toch een kontrakt als ik mijn poot stijf hou en iets mompel over de Bezige Bij en Meulenhoff.

Gewonnen, maar ik ga terug met een vervelende bijsmaak. Ik hou niet van vechten. Steeds opnieuw de verleiding om concessies te doen, dan het *Lijfboek* maar met een commercieel omslagje, dan de SUN-jongens maar hun zin geven en ze alles laten schrappen

dat naar radikaal-feminisme ruikt en over elke regel kibbelen of het wel of niet relevant is voor de klassenstrijd en de wetenschappelijke ontwikkeling van het marxisme in Nederland.

Woede als mijn feminisme en socialisme boekje verschijnt en ik lees de regels op de achterkant. Daar had moeten staan: ‘De vrouwenbeweging streeft geen ander doel na dan het socialisme, integendeel, ze breidt de strijd uit naar de gebieden die te veel buiten schot zijn gebleven: het gezin, de reproductiesfeer en de menselijke verhoudingen.’ En er staat: ‘De vrouwenbeweging *dient* geen ander doel na te streven dan het socialisme, *ze dient* de strijd uit te breiden naar gebieden die tot nu toe te veel buiten schot zijn gebleven: het gezin en de maatschappelijke verhoudingen binnen en buiten de werksfeer.’ Met een paar veranderde woorden zijn we weer ingelijfd, ondergeschikt gemaakt aan de klassenstrijd. Een vergissing, niemand heeft het opzettelijk zo bedoeld maar ondertussen.

Ik baal. Moet er weer achterheen om er voor te zorgen dat er op zijn minst een strookje ingestopt wordt om er voor te zorgen dat het duidelijk is dat ik het niet zo heb gezegd. Ik krijg mijn zin. Dat we het elke keer toch winnen ook alleen maar omdat feminisme goed in de markt ligt en alle uitgeverijen geilen op vrouwenboeken, zeker als er ook nog seks in voorkomt. Zin om het er bij neer te gooien.

De brief van Hanneke uit Eindhoven aan de muur geprikt. Die me twintig hele lange en verrukte Brabantswarme zonen stuurt omdat ik dit boek schrijf. Brieven van An en Eric om me aan te moedigen, een kadootje van Hanneke en hun foto van het balkonnetje in Gordes. De tranen in de ogen van Leni, en Ria die haar armen om me heen slaat en de brief van Mieke van mijn femsocgroep en Nurith die me opbelt en zegt dat ze het goed vindt en dat ze nu meer van me begrijpt. Carlien en Mieke van de uitgeverij die het goed vinden. Armin die trots op me is en alleen heeft gevraagd of ik het woord jongetje wil veranderen in jongen.

Alle warmte die ik nodig heb om door te kunnen gaan nu ik terug ben in de bewoonde wereld waar het allemaal moeilijker is dan in Gordes. Hun kritiek die solidaire kritiek is en waar ik wat mee kan. Ik schrap twee terrasjes en een portie salade nicoise als Mieke zegt dat de Gordes-stukken daar wel erg vol mee zitten, en met al die pastis. Denk na over wat Marjan zegt, dat al die mannen haar wel

de strot uit kwamen na een tijdje. En besluit om ze te laten staan, ik ga er ook van over mijn nek, maar daar gaat het nou juist over. En iedereen kan makkelijk overslaan waar zij geen zin in heeft. Niet een te mooi boek. Niet mooier maken dan het was.

Terug naar Gordes voor het helemaal uit de hand loopt.

Ik vind het weer, mijn sjagrijnige bui, als ik de zwarte lettertjes ontcijfer in het gele schrift. Een onverklaarbare neerslachtige stemming. Alles irriteert. Hans die naar me kijkt. De waterleiding op de camping is stuk. De wc's lopen over, stront tot aan de rand. Vervelende Nederlanders naast ons. Een blèrend kind krijgt een pets van haar vader die schreeuwt moet je andere goeie tandje er nou ook nog uit? Ik haal de scherpe kantjes van mijn irritatie af met wijn. Je bent veel minder sjagrijnig dan vanmorgen, zegt Armin. Ik ben een beetje zat, zeg ik. En treurig. Dat ben jij ook wel eens. Ja, zegt Armin, dan ga ik een wandeling maken en dan is het weer over. Een wijs kind, mijn zoon. Ga maar weer schrijven, zegt hij en gaat een bloem voor me plukken die ik in een kolaflesje naast me zet in het laatste beetje Evian omdat de waterleiding nog steeds stuk is.

's Avonds in de tent kijk ik in mijn agenda en merk dat ik op het punt sta om ongesteld te worden. Premenstruele spanningen, vandaar.

Moeder komt niet

Het lijkt wel of het een beweging wordt.

Het begint er mee dat we worden opgebeld door een vrouw die zegt dat ze ook in een praatgroep zit en of we een keer willen komen kennismaken. Een groep die uit Dolle Mina is gestapt omdat ze daar niet over hun eigen ervaringen mochten praten. Nog meer vrouwen zoals wij! We zijn niet alleen met z'n zevenen gek, er zijn nog acht idioten. En dan horen we van de twee praatgroepen van MVM, ook ontstaan tegen de verdrukking in, beschuldigd van dezelfde diskriminatie die in de maatschappij plaatsvindt, omdat ze geen mannen in de groep toelaten. Wat zijn we daar nog gevoelig voor, voor die beschuldiging. Mannenhaters zijn we omdat we het lekker vinden om eens in de week in een groep te zitten met alleen vrouwen. Alsof de mensen die met werkende jongeren werken per definitie bejaardenhaters zijn, maar dat is een argument waar ik pas veel later op kom. Voorlopig heb ik geen ander argument dan dat ik het nodig heb en dat het goed voelt. En ik probeer de gelegenheden waarbij ik moet verdedigen waarom ik met vrouwen in een groep zit te vermijden. De paar keer dat ik zo onvoorzichtig ben er iemand over te vertellen merk ik pas welke woedereactie dat aan mannen ontlokt, en welke angstreactie aan vrouwen.

Een feestje, met de andere gekken. Ik word er met moeite naar toe gesleept. Net aan de vrouwen in mijn groep gewend, maar zoveel tegelijk vind ik eng. Maar als we er zitten, op de zolder bij Marjan, ben ik over mijn angst heen en zit opgewonden te tetteren tegen de andere vrouwen. We hebben het allemaal over dezelfde dingen, komen allemaal bij dezelfde ontdekkingen uit. We moeten dit vaker doen, zeggen we. En de namen van al die vrouwen in onze omgeving die gehoord hebben van de praatgroepen en ook wel willen aan elkaar doorgeven.

De groep van ex-Dolle Mina's begint een vrouwenkrant. Gezamenlijk maken we de volgende, schrijven over onze ervaringen in de

praatgroep, onze ervaringen erbuiten. Het is de eerste keer dat ik iets schrijf, behalve brieven. We lezen de stukken aan elkaar voor, geven adviezen maar bekritisieren niet. En alle stukken komen er in, geen redactie die oordeelt of iets goed genoeg is of niet. En dan alle artikelen ongesigneerd, uit principe, omdat het er niet toe doet welke vrouw welke ervaringen heeft, welke vrouw beter schrijft. Een prettige anarchie. Stencillen is opeens leuk, niet vervreemd. Het zijn onze eigen produkten, niet die van iemand anders. We zijn trots op onze eerste kranten, eerst in oplagen van tweehonderd, driehonderd, dan steeds meer. Er komen telkens praatgroepen bij. Het is al niet meer mogelijk om bij iemand thuis allemaal bij elkaar te komen.

Wat er met ons gebeurt heeft nu een naam. Bewustwording noemen we het, deze andere manier van kijken waardoor je hele leven wordt omgewoeld, je je verleden anders gaat interpreteren. En ontkonditioneren noemen we het. Want terwijl we ons bewust worden van de manier waarop vrouwen worden behandeld in onze wereld zien we tegelijk dat we daarbij niet onbeschadigd zijn gebleven, dat ons zelfbeeld ons is opgelegd, dat we onszelf klein houden door de normen die we in ons hebben opgenomen.

We praten over ons lijf in de praatgroep. Iedereen noemt op wat haar niet bevalt. Dan merken we dat niemand tevreden is met haar lichaam, ook niet de vrouwen van wie we dachten dat die echt mooi waren. Ik ben te dik, zegt Ellis. Ik voel me een soort vette oliebol. Marri praat over haar kop die haar niet bevalt, en haar dunne haar waar niets mee te doen valt. Fay vertelt over haar te dikke kuit die nog niemand waren opgevallen. En jij? vraagt iemand aan me. Ik haal diep adem. Ik heb een waslijst. Eigenlijk bevalt niets me. Ik heb geen achterhoofd zeg ik, bovenaan beginnend, en ik heb een rare neus en ik heb altijd een interessant smal hoofd willen hebben in plaats van deze wangen, en ik heb ontzettend lelijke tanden en - ik haper. Mijn zwakste punt. Hangtieten, zeg ik flink. Niemand van jullie heeft zulke lelijke borsten als ik. Armin gevoed en toen zijn ze vanzelf gaan hangen. Vind je dat erg? vraagt Marri die wel van zichzelf vindt dat ze een rotkop heeft maar beeldige ronde borsten.

Alleen als ik me uit moet kleden met een nieuw iemand, zeg ik. Als

je elkaar eenmaal kent is het niet erg meer, maar dat eerste moment van je beha uitdoen en dan denken ... Laat eens zien, zegt Ellis. Ik probeer er over heen te praten, dat er ook wel momenten zijn dat ... Laat eens zien, zegt Ellis. Ik durf niet, zeg ik. We helpen je, zegt Fay en trekt die van haar uit. Marri maakt mijn gespje los als ik mijn trui heb uitgetrokken. Zie je wel, zegt ze, ze zijn best lief. Idioot eigenlijk, wat we mooi en lelijk vinden. Voelen ze goed, zegt Ellis. Ja, zeg ik, zacht, een zachte huid, een warm gewicht in mijn handen. We kunnen leren het mooi te vinden, zeggen we tegen elkaar. Ophouden te kijken naar onszelf met mannenogen. Leren om ons mooi te vinden zoals we zijn in plaats van altijd maar denken aan hoe we zouden moeten zijn. Niemand voldoet aan de normen, niemand. Anderhalve mannequin en een filmster die haar rimpels moet laten wegwerken.

We moeten er eens mee beginnen om ons te laten zien zoals we zijn in plaats van elkaar verder te pesten door ons mooier voor te doen. We kunnen onze beha's uit laten. Als alle vrouwen dat zouden doen waren we zo van die borstenkompleksen af. Ik trek hem niet meer aan, zeg ik flink. Trek mijn trui weer aan. In ieder geval hoeft nu niemand teleurgesteld te zijn omdat de verpakking meer belooft dan er in zit, zeg ik. Het is nog veel belangrijker hoe jij jezelf vindt, zegt Marri.

Op weg naar huis voel ik ze zacht schommelen onder mijn jas, koud en ongevoelig geworden als ongewenste kinderen. Alsof ze niet meer een deel van mezelf zijn, alsof zij het kunnen helpen. Ik moet leren om weer in mijn hele lichaam te leven, zoals ik dat als kind deed.

Seksualiteit een onderwerp dat vaak terugkomt. Onze eerste ervaringen, bijna voor iedereen rot. Onze eerste orgasmes. Marri die al als kind van zeven, acht regelmatig masturbeerde. Ellis die voor het eerst klaarkwam na uren moeizaam zwoegen met haar vriendje. Nel die net als ik dacht dat ze frigide was omdat ze niet klaar kwam bij het neuken. Ik denk terug aan alle korrekt uitgevoerde geslachtsdaden met Toni die me koud lieten. Wanneer ben je voor het eerst klaargekomen? vraagt iemand. Met Jonas, zeg ik, nee, dat is niet waar, daarvoor een keer in bad, met de handdouche. De onverwachte elektrische schok die ik verzweeg voor Toni, bang dat dat voor hem een aanleiding zou zijn tot nog meer experimenten,

standjes.

Ik had me er bij neergelegd dat ik frigide was, nadat we eerst een brief hadden geschreven aan de NVSH. Waarop het antwoord was dat we geduldig moesten oefenen, en dat wel meer vrouwen het hadden die traditioneel waren opgevoed. Ik las boekjes over vaginale orgasmes die ik hoorde te hebben. Waarom vertelde je hem niet hoe je het wou hebben? vraagt Nel. Ik wist niet hoe ik het wou hebben. Ik had een afkeer van seks dacht ik, van de pornoboekjes die Toni las, van het rubbervoorzetstuk dat hij per postorder had besteld waarbij hem beloofd was dat zijn vrouw nu knallende orgasmes zou krijgen. Ik verwarde mijn afkeer voor Toni met afkeer voor seks.

En hoe zitten we nou, vraagt Ellis. Ik denk aan mijn treurige orgasmes waar ik me eenzaam bij voel. Ik had dat vroeger, zegt Marri; maar nu niet meer, nu heb ik er echt plezier in. Ik denk dat het er aan ligt dat we allemaal nog zo'n raar idee hebben van Doornroosje die ligt te maffen tot de prins d'r wakker komt kussen. Weet je wel, dat seks iets is dat je moet krijgen, niet iets dat je al hebt. Het is toch ook fijner met iemand anders? vraag ik. Maar je kunt het toch ook fijn maken met jezelf, aardig zijn voor jezelf. Je moet toch met jezelf het langste door, je kan maar het beste vriendschap sluiten. Het is net als een goeie fles wijn voor jezelf kopen en niet alleen maar omdat er mensen komen eten. Of je lijf lekker insmeren met hele lekkere zeep. Of een ons bonbons kopen en die helemaal alleen opeten, zegt Ellis die altijd ontzettend opfleurt van lekker eten. We zijn gewoon stom, zeg ik. We zitten altijd af te wachten tot we iets krijgen. We kunnen gewoon lekker klaarkomen als kadootje voor onszelf in plaats van wachten tot we ons eenzaam voelen.

We moeten ons eigen lijf weer terugnemen.

Ik koop een ring voor mezelf. Wat ik vroeger nooit zou hebben gedaan, toen wachtte ik af tot iemand me er een kado zou doen. Een symbool, ik ben getrouwd met mezelf, ik moet goed zorgen voor mezelf. Ik voel me raar vrolijk als ik uit de winkel kom, te veel geld uitgegeven en dat zomaar, terwijl Armin nieuwe schoenen nodig heeft en de handdoeken aan flarden zijn. Ik ga een espresso drinken in de stad en neem er ook nog een groot stuk taart bij.

Seks, het gesprek komt telkens terug op seks. We verbazen ons er over dat we er zoveel vervelende ervaringen over te melden hebben. Vrijen, dat doen we toch voor ons plezier, of niet? Hoeveel van ons neuken omdat het van ons verwacht wordt, omdat het lastiger is om het niet te doen?

Weet je, zegt Ellis, ik krijg zo de pest aan mezelf, ik vind me zo'n zeurderig wijf als ik zeg hè nee, en dat als we de hele week al niet geneukt hebben. En soms is het opeens weer uitstekend, na een goeie ruzie of als we elkaar het weekeind niet hebben gezien of als we weer eens echt goed hebben zitten praten. Maar voor hem is dat niet genoeg blijkbaar, en mag ik het hem dan kwalijk nemen als hij naar die vlotte Pieter-meiden loopt?

Al pratend komen er meer redenen boven, waarom we neuken terwijl we er eigenlijk geen zin in hebben.

Omdat je anders ruzie krijgt en dan ben je nog uren bezig en slaap je te weinig en heb je de volgende ochtend alletwee een shithumeur. Omdat je niet zo'n zeurwif wil zijn, zo'n Lieve Lita-vrouw die schrijft dat d'r man altijd moet.

Omdat je je anders gaat afvragen of de relatie nog wel goed is. Omdat hij anders niet aardig tegen je is, en omdat je behoefte hebt aan warmte en dan draait het automatisches toch op neuken uit.

Omdat je niet gezellig een avond met iemand naar de film kan en daarna naar de kroeg en dan tegen hem zeggen weet je ik wou eigenlijk alleen maar praten.

Omdat we bang zijn dat we anders komen te horen bij de groep zure preutse frigide vrouwen waar we over horen praten.

Omdat je het gevoel wilt hebben dat je nog meetelt, dat je aantrekkelijk bent.

Jezus, zeg ik. Hoe vaak doen we het om hém een plezier te doen, en niet voor onszelf? En wat moeilijk is het daar een onderscheid tussen te maken. We weten niet eens meer wat we zelf willen. We zitten nooit in een situatie waarin je dat kunt uitzoeken. Of we zitten vast aan een man en dan is het gewoon drie keer in de week en niet zeuren. Of we zijn alleen, helemaal zonder. Of we zijn aangewezen op het losse gescharrel, en dan is er helemaal geen sprake van dat je iemand mee naar huis neemt en vervolgens nog wel eens kijkt of je zin hebt, en waarin.

Hoe vaak heb ik niet gevrejen met een man, nee niet omdat hij zo

aandrong en ik geen nee durfde te zeggen, maar omdat het eigenlijk de enige manier was om emotioneel tot hem door te dringen. Omdat je daarna beter kunt praten. Omdat het bed vaak de enige plek is waar hij zijn façade een beetje laat vallen en gewoon doet en kwetsbaar en teder. Soms. Openbreken als een noot om bij de zachte kern te komen die hij anders onzichtbaar zou laten.

Het is gewoon een deal, zeg ik. Wij betalen met seks om warmte te krijgen, zij betalen met warmte om seks te krijgen. En een enkele keer gaat dat gelijk op, een enkele keer feest, ekstase.

Waarom zouden we het eigenlijk doen voor minder dan dat?

Omdat je relatie dan meteen stuk is, zegt Ellis. Dat mag niet. Als je samenwoont is dat de afspraak, dat je verantwoordelijk bent voor elkaars behoeften. Als je dat niet doet verdwijnt hij naar een ander en dat kan je hem dan niet eens kwalijk nemen. En ach, als je bezig bent is het meestal nog wel lekker ook en je slaapt beter achteraf, en als hij tevreden is gaat alles een beetje beter.

Wat treurig eigenlijk, zeggen we.

Nel heeft al een tijdje niets gezegd en zitten draaien. Ik heb een probleem, zegt ze. Ik durf er eigenlijk niet zo goed over te praten. Een stilte. Weet je, zegt ze dan aarzelend. Kijk, van gewoon neuken kom ik niet klaar. En met Fred was het zo, hij zei, met zijn vorige vriendin ging het wel goed. En toen ben ik gaan doen alsof ik klaarkwam. En later heb ik wel doorgekregen dat dat onzin was omdat vaginale orgasmes helemaal niet bestaan en ik ben niet frigide want ik kan heel goed klaarkomen als ik het alleen doe en met mijn vorige vriend ging het ook wel goed als hij zijn handen maar gebruikte, maar nou zit ik, want ik kan moeilijk tegen Fred gaan zeggen dat ik al die keren maar net gedaan heb alsof, en ik kan nou ook niet meer zeggen dat hij het niet goed doet.

Ik heb het ook vaak gedaan, zegt Fay, als het te lang duurde. En ik ook, zeg ik, omdat het zo'n gedoe is om het uit te leggen en soms zijn het van die mannen van wie je van tevoren weet dat ze er niet tegen kunnen als je tegen ze zegt dat het zo niet goed gaat.

Wie nog meer? vraagt Nel. Iedereen behalve Marri die konsekwent weigert om toneel te spelen, het nooit heeft gedaan. Je hebt alleen jezelf er maar mee, zegt Marri. En de vrouwen na jou. Als je een man niet meteen goed opvoedt leert hij het nooit. Als drie vrouwen

tegen hem gezegd hebben dat hij een uitstekende minnaar is dan denkt hij dat hij nooit meer wat hoeft te leren.

We kijken elkaar aan. We zijn gek, zeggen we. En beloven elkaar dat we het nooit meer zullen doen.

Op het Vrouwenkongres houden we een enkète en dan blijkt dat *driekwart* van de vrouwen wel eens net gedaan heeft alsof ze klaarkwam. Leve de seksuele revolutie, roept Ellis. Godverdomme. We hebben medelijden met een man als hij niet aan zijn trekken komt, we voelen ons schuldig als hij met zo'n paal in het bed ligt terwijl wij geen zin hebben. We vinden zijn lol belangrijker dan de onze. We zijn gek geweest. Knettergek.

Seksualiteit, wat is het eigenlijk. Behoeftte aan warmte, aan lijf, aan gezien en aangeraakt worden. Een heleboel daarvan krijg ik nu bij mijn vrouwen. Ik leer om er om te vragen. Ik leer om warmte te geven aan andere vrouwen.

De behoefte aan orgasmes. Ik leer nu dat ik die niet van iemand anders hoef te krijgen. Mijn eigen beste vriendinnetje. Mooie orgasmes kan ik maken. Zoals Eskimo's veel termen hebben voor sneeuw en Arabieren voor alle soorten kamelen zouden we veel verschillende termen moeten hebben voor orgasmes. Orgasmes als glijbanen met een koel vijvertje aan het eind. Orgasmes als warme wollige golven met kleuren en vreemde associaties, aan een amandelbroodje in de trein, waar haal ik het vandaan. Orgasmes waarvan je denkt dat je er in blijft, nooit meer naar beneden komt. Teleurstellende orgasmes, in één keer over als een niesbui aan de verkeerde kant. Orgasmes die je verrassen, als een jongetje in een portiek dat boe roept.

En dan de behoefte aan ekstase, aan piekervaringen. Aan al die klisjés die af en toe kloppen, op gaan in elkaar, eenworden. Bestaand, maar schaars als mystieke ervaringen.

Hoe we geleerd hebben al die behoeften te proppen in dat ene uurtje met die ene persoon en bijna altijd teleurgesteld zijn omdat het gat in onze ziel toch niet te vullen is met deze rituele gymnastiek, een boterham met jam tegen niet te stillen honger. We zijn allemaal tekort gekomen, allemaal.

Ik leer om mijn behoeften te onderscheiden. Behoeftte aan warmte en aan klaarkomen en ja, aan ekstase maar dat is een schaarser ar-

tikel. Doornroosje wordt wakker en wacht niet meer op de prins. Lieverds, zegt ze, als ik jullie nodig heb dan roep ik wel.

Een kerstvakantie samen met een paar andere praatgroepvrouwen en hun kinderen, in een gehuurde boerderij. Kerstdagen die niet om door te komen zijn als je geen echt gezin bent, en elk jaar weer lukt het me niet om het te negeren, en ook niet om een echte kerst te maken. Halfslachtige pogingen om er met Armin samen iets gezelligs van te maken, een kerstboom die door de katten al is afgetuigd voor het goed en wel kerst is. Bahasj naar haar familie, Armin en ik lusteloos met onze bordjes voor de tv.

Maar ook daarin ben ik niet de enige. Alle alleenstaande moeders met kinderen vinden het even erg. Bezoeken aan de familie plichtnummers waar je ook niet vrolijker van wordt. En zo zitten we met een groep vrouwen bij een open haard terwijl onze kinderen krijsend spelletjes doen in de stapelbedden, gelukkig buiten schreeuwafstand. De eerste keer dat ik met andere vrouwen praat die ook kinderen hebben, de vrouwen in mijn praatgroep allemaal van mijn leeftijd, niet veel die al op hun zeventiende een kind hadden.

Een paar dagen geleden kon ik ze bijna van het balkon afkieperen, zegt Corry. De andere lachen. Mijn mond valt open. Dat je dat hardop mag zeggen! En voor het eerst vertel ik over al dat schuldgevoel van jaren, mijn eeuwige schuldgevoel dat ik Armin niet genoeg geef, dat hij geen aandacht genoeg krijgt. Maar geen enkel kind krijgt toch genoeg aandacht, zegt Annet, als ze dat alleen van ons moeten krijgen ... Dat kan toch ook helemaal niet? Natuurlijk ga je je kind dan af en toe haten. En of ze dat dan voelen. Een radar voor jouw schuldgevoel, en dan precies doen wat nodig is om jou op stang te jagen en toch die aandacht opeisen die je eigenlijk net niet over had. Wat doet die van jou, vraagt Corry, die ene van mij gaat in eetstaking. Armin zit uren met zijn kleren te klunzen net als ik de deur uit moet, zeg ik. En slapen gaan? vraagt Corry. Daar heeft hij geen moeite mee, maar dat komt denk ik van de tijd dat ik 's avonds naar mijn werk moest ongeacht of hij al sliep of niet, vertel ik. Ik barstte van het schuldgevoel maar ik kon er toch niets aan doen, ik moest toch werken. Ik ben de eerste jaren permanent thuis geweest maar dat schuldgevoel hou je toch, zegt Corry. Ik moest de slaapkamerdeur op slot doen om de krant uit te kunnen lezen. Terwijl ze aan de andere kant stonden te bonken dat ze pie-

sen moesten of dorst hadden. Ik heb echt moeten leren dat ik mijn oren dicht moest stoppen en dat het helemaal niet zo erg was als ze eens in hun broek piesten. Af en toe haat ik ze. Zij mij ook. Het is net een huwelijk, we zitten gewoon te dicht op elkaar, we krijgen precies door hoe we elkaar kunnen treiteren. Het is niemands schuld. En kijk nou eens. Dat kind van jou, het is toch een goed joch geworden?

Armin in de verte, met rode wangen, ondersteboven hangend aan de balken, buiten rennend. Met een beetje ruimte tussen ons in merk ik opeens weer hoeveel ik van hem hou, een gevoel dat ik haast niet meer ken zolang we zo dicht op elkaar zitten, afhankelijk van elkaar, ik van de rust die hij me gunt om te studeren en uit te rusten, hij van de aandacht die ik hem geef. Ik knik tegen Corry. Het is eigenlijk een ontzettend goeie jongen, zeg ik. Maar ik ben zo gefikseerd op alles wat ik verkeerd doe dat ik alleen maar zie wat er mis is en dat dat mijn schuld is. Als hij te laat op school komt is het mijn schuld, als hij voor schooltijd in de modder heeft gerold en als een zwart zwijn aankomt is het mijn schuld, als hij zijn boterhammen met piccalilly heeft gesmeerd in plaats van met jam zoals het hoort en ik een telefoontje krijg van zijn school dat hij die boterhammen ook nog heeft verpakt in een krant in plaats van in het voorgeschreven plastic zakje is het mijn schuld. Ik voel me zo schuldig dat ik er niet eens over kan praten behalve met jullie, zeg ik.

Esther huilt, het dochtertje van Astrid die kinderarts is en andere moeders adviseert bij problemen. Elke avond hetzelfde, Esther wil niet gaan slapen, zet een keel op en loeit net zolang om haar moeder tot die komt. En Astrid gaat uiteindelijk elke keer weer, hoewel ze alle moeders zou adviseren om het gehuil gelaten voorbij te laten gaan. Het gehuil van je eigen kind werkt direct op je zenuwgestel in met voorbijgaan van je hersens, zoveel erger dan wanneer je een ander kind hoort huilen. En hoe vaak we ook tegen Astrid zeggen dat we het niet erg vinden, tenslotte gaat ze toch. Tot grote vreugde van Esther, die het een prachtig spel vindt en met een triomfantelijke grijns bij Astrid op schoot zit tot ze in slaap valt. Nou blijf je zitten, zegt Annet tegen Astrid, als Esther de volgende dag opnieuw aan haar act begint. En even later horen we het gebrul verstommen, het komt niet meer terug. Wat heb je met d'r gedaan, vraagt Corry, heb je haar op haar hoofd geslagen met een hamer?

Nee hoor, zegt Annet, ik heb haar diep in haar oogjes gekeken en gezegd Moeder Komt Niet.

Van Annet had ik al gehoord voordat ik haar zag, een van de allereerste feministen hier. Annet die tegen alle maatschappelijke normen in bij haar man was weggegaan en haar kinderen bij hem had gelaten. In een tijd dat iedereen haar er nog om veroordeelde. Hij zorgde gewoon beter voor ze, zegt ze, ik ben niet zo'n goede moeder, dat vinden de kinderen ook. Annet die ik me voorstelde als een grote donkere vrouw, niet als deze broodmagere kettingrokende zenuwpees. Weet je, zegt ze als ik weer eens vertel over een van m'n moeilijke toestanden met mannen, je moet ze emoties theelepelsgewijs toedienen, ze kunnen ook niet zo veel tegelijk slikken. Je moet aan de buitenkant beginnen, net als met kinderen die ook moeten leren om zich aan te kleden door eerst met iets gemakkelijkjes te beginnen, niet met alle kleren tegelijk. Waar haal je dat vandaan? vraag ik. Uit het handboek voor zwakzinnigen, zegt ze.

Ik ben helemaal gefascineerd door Annet, ze heeft een soort uitstraling waar ik me in baad, ze helpt me dingen begrijpen die ik ervoor niet zag, ze verwoordt emoties waar ik nog geen woorden voor had. Als ze weg is is het meteen een beetje kaler, minder spannend. Ik voel met mijn rug dat zij het is die de kamer binnenkomt, zonder te kijken.

En ik merk met een schok dat ze vrijt met Astrid, gewoon, onder de aan elkaar geritste slaapzakken op de zolder waar we allemaal slapen. Ik hoor ze fluisteren, zachtjes lachen. Ben ik jaloers? Nee, besluit ik als Astrid weggaat en ik opeens onverklaarbaar de zenuwen krijg, stel je voor dat ze straks met mij wil vrijen. En ik nee moet zeggen. Omdat ik niet wil. Maar ze vraagt helemaal niets. Ben ik opgelucht of teleurgesteld? Emoties waar ik nog geen namen voor heb.

(Lesbies? Ik? Ben je belazerd!)

En als ik wegga praat ik er nog een keer over. Hoe bang ik soms word van dit proces waar ik nu in zit. Het gevoel niet meer terug te kunnen. Vrienden die ik verlies, zoveel mannen met wie ik niet meer om kan gaan, misschien wel met geen enkele meer. We verliezen zoveel, zeg ik tegen Annet. We verbranden zoveel schepen ach-

ter ons. En we hebben geen idee waar het naar toe gaat. We krijgen er ook veel voor terug, zegt Annet en glimlacht.

Maar geloof ik het echt? Kan je daarvan leven, kwetsbare beetje solidariteit als kleine plantjes die nog veel water moeten hebben en die nog elk moment om kunnen waaien? Is dat een substituut voor alle dromen die we hebben gehad en die nu onherstelbaar stuk zijn, niet meer terug te halen?

Gordes 9

De katten liggen hier in de schaduw, niet in de zon. Ze zijn mager, schuw. Ik mis mijn katten, die zich laten aaien als ik daar behoefte aan heb. Alle katten die mijn leven hebben bevolkt. Die ik altijd mooie namen wou geven als Katzenbach en Katzenstein en die onveranderlijk Poekeltje of Miepie werden gedoopt.

Waarom gooi je die beesten er niet uit, zei een van de vrijers. Omdat ik langer met hen zal leven dan met jou, zei ik.

De katten leiden een onderleven in mijn huis, een ander niveau van bestaan dan het mijne. Niet zo serviel als honden, die naar hond ruiken en zich opdringen en altijd iets moeten. Slijmbal, zeg ik tegen een hond die hondig en onderdanig naar me zit te kijken, kwijlend op mijn knie.

De maan, laag en oranje. Sloom van het eten. Nachtvlinders die zich te pletter vliegen tegen de gaslamp.

Armin en ik hebben plezier met z'n tweeën. Ik doe een imitatie van Pie poes, dikke nep-Siamees met een halve staart en witte poten, die stommelend en struikelend de trap af dendert als Armin hem roept voor het eten. De meest onelegante kat die ik ken, krassende nagels op het linoleum als hij de bocht bijna niet haalt in zijn gulzigheid en hoe verneukt hij dan kijkt als blijkt dat Armin hem gepest heeft en zijn eten er nog niet is.

Armin ligt in zijn tent te rollen van het lachen, over katten kunnen we eindeloos aan elkaar vertellen. Armin maakt een lichtsow op de tenten, met zaklantaarns en gekleurde ballonnetjes. Gelukkig nog niet te oud om te spelen nu ik het eindelijk aan het leren ben.

An & Eric & Hanneke komen eten de volgende dag en ik ben bezig met de voorbereidingen. Houd van koken voor mijn vrienden, voedsel in Frankrijk nog niet zo plastic als in Nederland. Paté uitzoeken, groente stuk voor stuk door mijn handen laten glijden uien tomaten venkel. Perzikken en meloentjes per stuk. Meloentjes

doorsnijden om met port te vullen. Kip met kop en poten die er nog af moeten wat ik vroeger niet durfde tot ik me bedacht dat het hypokriet was om het beest wel op te eten maar het niet in de dooie oogjes te durven kijken. Kip in de wijn koken, uitjes, wortel, vette knoflooktenen. Afmaken met crème fraîche. De voedselafdeling in de supermarkt waar ik bijna niet weg te scheuren ben. Elke keer kom ik met andere kruiden thuis. Harissa voor bij de couscous, kruiden voor de paella en de bouillabaisse. En sta weer te geilen voor vispannen slamandjes houten lepels tot Hans me meetrekt en me er aan herinnert dat het geld bijna op is en de auto bovendien mudvol is met al onze tenten.

Hans en ik nog steeds wat ongemakkelijk. Hij doet zo z'n best om me met rust te laten dat hij haast niet durft te vragen of we ergens naar toe zullen gaan. Ontspan je nou eens, hou nou eens op met denken, zeg ik. Neem vakantie van me, doe eens gewoon waar je zin in hebt. Of ga met Armin en Manuel een dag ergens naar toe.

Driehoek met ongelijke zijden

Ga je nog mee naar de Pieter, zegt een van de vrouwen van de werkgroep na afloop van de avond.

We hebben hard gewerkt, zeven vrouwen en drie mannen van wie er twee aardig en homofiel zijn en de derde aardig en bedeesd. Skriptie over vrouwen in deze maatschappij, waar we als themagroep aan de universiteit toestemming voor kregen na gezeik of we het verband met de klassenstrijd wel konden aantonen. Daar gaan we nu juist op studeren, zeiden we, en omdat nog niemand het verband tussen feminisme en klassenstrijd heeft aangetoond zou het wel goed zijn als wij toestemming kregen om er aan te beginnen. Maar dat was niet voldoende reden en dus produceerden we maar een papiertje waar wat blabla op stond in hun jargon, tenslotte wisten we er altijd nog meer van dan de heren die ons officieel moesten goedkeuren en nu mogen we een heel jaar werken aan vrouwen.

Ik weet het niet, ik ben moe zeg ik.

De vrouwenbeweging vult langzaam maar zeker mijn hele week op, open avonden op de Zocherstraat om nieuwe praatgroepvrouwen op te vangen, de vergaderingen van de *Vrouwenkrant*, stukjes schrijven, voorbereidingen voor het kongres. De praatgroep is nu afgelopen, na een jaar. We wilden andere dingen gaan doen, het bewustwordingsproces gaat vanzelf door, niet meer te stuiten. En tijdens het stencillen, vergaderen blijven we praten over onze eigen ervaringen. En dan is er Armin, ik blijf nog steeds moeder en huisvrouw tussen mijn studie door, en verder al mijn activiteiten om een beetje geld te verdienen naast mijn beurs, vijfhonderd gulden ekstra. Per jaar. Om een kind van tien van te onderhouden, die meer eet dan ik en meer kleren verslijt en met schoolreisjes mee moet en kadootjes moet kopen voor vriendjes en een fiets om naar school te gaan. En voortdurend zijn zijn schoenen stuk van het voetballen.

Kom nou maar, zegt een van de vrouwen, we maken het niet zo laat. Eén pilsje zeg ik.

De Pieter waar ik nooit iemand tegenkom die ik aardig vind behalve de mensen die ik zelf heb meegenomen. Maar ik heb nu langzamerhand geleerd om plezier te hebben met de vrouwen met wie ik werk, ik vergeet de mannen om ons heen tot ze agressief worden. Plezier hebben met vrouwen in een kroeg is tegen de kode want je komt er tenslotte om de rituele spelletjes met mannen te spelen en als je daar geen zin in hebt kun je vragen verwachten in de trant van bent u allemaal lesbies dames kan ik mijn diensten aanbieden want ik vind het prachtig hoor zo'n stelletje wijven met mekaar ik heb daar niks tegen als ik maar mee mag doen.

In de Pieter staat Josje d'r vriend te praten met - waar ken ik die goser van. Een politieke vergadering, herinner ik me, toen ik nog in het Aksiecentrum werkte en hij als bekende linkse pief kwam kijken of de boel nog te redden was. Ton. Had hij toen niet een trouwring aan, denk ik terwijl ik naar zijn blote handen kijk. Hij hangt er niet getrouwd bij, denk ik.

Ik ga er bij staan, begroet Josjes vrijer vriendelijk, zeg dag tegen Ton. Was jij niet bij Dolle Mina in dat aksiecentrum of zo, vraagt Ton. Mis, maar niet meer zó mis ondertussen en meteen staan we te praten. Over zijn politieke werk, over wat er met mij gebeurd is sinds de ondergang van het centrum. Ik vertel over mijn feminisme, als test, weet ik meteen of het wat is na vorige ervaringen waarin ik die informatie wat bangig een tijdje achterhield tot ik later toch de kouwe douche kreeg: god hoor jij ook bij die boze wijfjes ha ha, nou daar zie je nou helemaal niet naar uit.

Maar Ton is op het eerste gezicht helemaal niet tegen, zelfs geïnteresseerd en voor zover het lukt boven de jukebox uit te blèren hebben we een aardig gesprek. Eén uur, de Pieter loopt mudvol met mensen uit de kroegen in de buurt die sluiten en ik sta dicht tegen Ton aan. Helemaal niet onprettig. Voel zijn arm om me heen. Kom, denk ik, laat die arme jongen niet al het werk alleen doen en als Josje en de vrijer de andere kant op zijn geschoven staan we opeens te vrijen. Voor zover dat kan, in het gedrang.

Dan sluit ook de Pieter. Ga je nog even mee, zegt Ton haastig die me ziet aarzelen of ik naar huis zal gaan. Goed, Okshoofd, nog voller dan de Pieter, eigenlijk mogen we er niet in, maar ik zie Ton een tientje in de hand van een van de portiers schuiven en zo

werken we ons naar binnen. Okshoofd een vreselijke tent waar ik sinds ik volledig afgekickt ben van de subcultuur en de Amerikanen nooit meer kom. Muziek zo hard dat we alleen nog maar kunnen liplezen, wat ik in Paradiso wel aardig heb geleerd maar Ton niet dus zoenen we maar. Ik wil naar huis, zeg ik tegen Ton die me wegbrengt met zijn auto, luxe, al mijn vrienden hebben alleen maar fietsen. Hé luister, zeg ik tegen hem, ik zou je best mee willen nemen maar er zit misschien iemand op me te wachten die net van vakantie is teruggekomen, dus dat kan niet, maar ik wil wel een afspraak met je maken voor een volgende keer. Dinsdag, elf uur, in de Pieter. Een échte feministe, zegt Ton als hij met zijn hand onder mijn kleren ontdekt dat ik geen beha aanheb.

Hij komt echt als ik dinsdag om elf uur precies zenuwachtig in de Pieter zit en denk dat het onzin is, zo'n afspraak met iemand die ik nauwelijks ken. De aanval van moed die over me was gekomen toen ik hem voor het eerst in de Pieter zag heeft me nu volledig verlaten. Altijd hetzelfde, zegauw ik iemand echt aardig ga vinden en er meer van zijn reactie afhangt glipt het initiatief me uit handen en zit ik alleen maar gespannen en afhankelijk te wachten wat hij doet. Maar hij komt en hij is minstens even verlegen als ik, de rituelen gaan hem ook niet zo makkelijk af, biecht hij op en dat is uiteraard een heel aantrekkelijke tegenstelling: Ton die bekend is en lezingen houdt voor volle zalen en die hier wat verlegen met zijn bierglas zit te draaien. Hij heeft een rode trui aan en gelukkig geen das. Ook dat is in orde.

Ga je mee naar huis, zeg ik. Ik ben niet zo'n goede minnaar hoor, de eerste keer, fluistert hij in mijn oor in de auto en ook dat vind ik uitstekend. Het is toch ook geen voetbalwedstrijd, zeg ik en dan gaat het best en ik vind hem lief. We praten tussen het vrijen door. Hij is toch getrouwd, dat is vervelend, maar hij zegt dat hij een verhouding heeft met zijn vrouw waarbij ze elkaar erg vrij laten. En ik denk dat moet ook haast wel want hoe kan hij anders pas tegen drieën thuis komen? Als hij zich in zijn kleren hijst vind ik dat jammer, ik had liever met hem in slaap willen vallen en 's ochtends samen wakker worden, maar die keuze is er niet. Ik kom zaterdag naar je toe, zegt hij, is dat goed? Ik zeg ja met een slaperig hoofd, vergeet te vragen hoe laat zaterdag, val gelukkig in slaap met een warmgevrejen lijf tussen m'n lakens die onmiskenbaar naar neuken

ruiken.

Zaterdagochtend ruim ik de troep in mijn kamer op die dinsdagnacht niet zo zichtbaar was in het lamplicht maar in het schelle morgenlicht troep is. Armin logeert bij een vriendje, dat maakt het even gemakkelijker. Bij vorige vrijers, die vooral 's avonds kwamen als Armin al sliep, was dat geen probleem, maar op een of andere manier heb ik het gevoel dat het meer gaat worden met Ton, en als het enigszins kan stel ik de scène uit waarin Ton het gevoel heeft dat hij ekstra aardig moet zijn tegen Armin omdat hij z'n moeder aan het versieren is en Armin dat op zijn klompen aanvoelt en alleen maar ironies kijkt en eenlettergrepige antwoorden geeft omdat hij niet van plan is het die kerel makkelijker te maken dan strikt noodzakelijk is.

Als ik het huis even uit vlieg om boodschappen te doen, Bahasj op het hart drukkend dat ze niet vergeet open te doen of de telefoon op te nemen, en ik terugkom is Ton er nog niet. Vervelend dat hij niet gezegd heeft hoe laat hij zou komen.

Er is niets meer te doen. Huis opgeruimd. Boodschappen in huis. Bahasj vertrekt naar haar ouders. Ik draai een sjekje voor mezelf. Probeer te lezen maar dat lukt slecht. Nog een sjekje, schenk een glas wijn in wat ik had uitgesteld omdat ik niet al om vijf uur naar alcohol wil smaken als hij binnenkomt. Overweeg of ik hem zal bellen om te vragen hoe laat hij komt, maar dat lijkt me opdringerig en het laatste wat ik wil zijn is veeleisend. En bovendien weet ik niet hoe dat bij zijn vrouw zal vallen, ondanks de vrijheid die ze elkaar schijnen te geven.

Tegen achten. Ik heb een smerige doorgerookte smaak in mijn mond van alle sjekjes. Ga mijn tanden nog eens poetsen. Heeft Ton niet gezegd dat hij 's avonds zou komen? Ik heb geen honger, eten in de ijskast, voor twee personen, voor het geval ... Om tien, elf uur is Ton er nog niet en nu word ik echt zenuwachtig. Godverdomme, denk ik, straks is hij het gewoon vergeten. En dan: wind je niet op, misschien komt hij nog. Ik probeer rustig te blijven. Te denken wat maakt het uit. Maar het maakt veel uit. Ik wil iets met Ton, denk ik. Ik kom niet elke dag mannen tegen die én links zijn én lief. En aantrekkelijk. En die mij dan ook nog aardig vinden. Twaalf uur. Dit is te gek, denk ik, ik moet gewoon naar bed gaan, er niet aan denken, maar in plaats daarvan loop ik in Bahasj d'r

donkere kamer rondjes terwijl ik naar buiten kijk of zijn auto er aankomt. Loop dan weer naar mijn kamer waar ik tenminste niet bij elke auto die de hoek om komt mijn oren spits. Maar wachten of de bel gaat is nog erger en dan draai ik weer rondjes op Bahasj d'r kamer. Om twee uur ga ik kwaad slapen, en lig dan slapeloos te woelen en toch te luisteren en tienduizend redenen te verzinnen waarom hij niet is gekomen. Kut, godverdomme. En nou is het ook veel te laat om hem op te bellen, ik had dat eerder moeten doen. Klootzakken, zie je wel.

's Ochtends word ik wakker, grimmig en vastberaden. Niet zitten wachten tot hij iets van zich laat horen. Meteen opbellen, als z'n vrouw het niet leuk vindt - zijn probleem. Als hij het te veeleisend vindt, oké, afgelopen. En ik herhaal voor mezelf wat we in de vrouwengroep honderd keer tegen elkaar hebben gezegd. Het gaat er niet om te voldoen aan normen die we zelf niet hebben gesteld. We stellen onze eigen voorwaarden, of die nou progressief zijn of niet. Niemand dwingt ons om te voldoen aan verwachtingen die we niet zelf hebben gewekt. Dan vinden ze ons maar lastig en dominant en onaantrekkelijk.

Met Ton, zegt Ton. Hé luister eens, zeg ik, ik dacht dat we afgesproken hadden dat je gisteren zou komen. O, zegt Ton, wat vervelend, heb ik niet gezegd dat ik *misschien* zou komen? En ik heb vreselijk mijn best gedaan en kon maar niet weggkomen, de kamer zat hier vol met bezoek, en ik dacht steeds als ze weg zijn dan ga ik, maar ze gingen niet weg en toen was het te laat om nog te bellen. En ik had je zo vreselijk graag willen zien, lief, het was zo fijn bij je. Kan ik straks naar je toe komen?

Ik ben al gesmolten.

Eten bij de Joegoslaaf en hand in hand lopen langs de Amstel. We lijken wel vijftien, zegt Ton, we lijken wel verliefd, wat zeg ik we zijn verliefd. Dat ons dat op onze oude dag nog kan overkomen.

Kostbare uren. Weet je vrouw dat je hier bent? vraag ik aan Ton, hebben jullie daar geen ruzie over? We leven nogal gescheiden, zegt Ton, ik heb er mijn eigen kamer, maar we kunnen wel met elkaar opschieten en de kinderen ... De kinderen. Ik heb ze nog nooit gezien maar op ongelegen momenten hebben ze griep of moet

er een naar de tandarts, net als ik rekende op een van de gestolen uren met Ton. Een vader die voor zijn kinderen zorgt. Ik kan er als feministe onmogelijk bezwaren tegen hebben dat hij dan niet kan komen.

Ik mis hem als hij een paar dagen met de kinderen bij zijn schoonfamilie is. Leef weer op als hij in de stad is en we doorgaan met kleine uurtjes tussendoor, even samen een broodje eten in de stad. De paar stille uren na afloop van een van zijn eindeloze vergaderingen, tot het vijf uur is, het magiese uur waarin overspelige mannen hun kleren weer aantrekken, tegen hun vriendinnen kunnen zeggen dat ze de hele nacht zijn gebleven, tegen hun vrouwen dat ze 's nachts nog zijn thuisgekomen.

Een enkele keer met de auto naar Bergen, waar we langs het strand lopen of in een uitspanning met pluche kledjes cognac drinken en praten over marxisme en feminisme of rustig naast elkaar zitten te werken, ik aan mijn studie, hij aan zijn politieke werk. Ik ken niet veel vrouwen met wie ik ook over mijn werk kan praten, zegt Ton, waar ik naast kan zitten werken zonder dat ze zich gaan vervelen. Wat hebben we het toch goed met elkaar.

Praat in de auto terug over al zijn plannen, onderzoek dat hij nog gaat doen, boeken die geschreven moeten worden, theorieën die moeten worden uitgewerkt. Werk met actiegroepen. Er is zo veel te doen.

Op de autoradio wordt iets gezegd over alimentatie die hoger is geworden en nieuwe scheidingsregelingen. Daar zal ik over een tijd ook wel mee te maken krijgen, zegt Ton somber. Mijn hart slaat een slag over. Boem. Maar ik zeg niks, zeg niks, zeg niks.

Prachtige plannen maken we met elkaar, alles wat we willen gaan doen samen. Maar de werkelijkheid bestaat uit losse uren. Weet je dat we al zowat alles van elkaar weten behalve of we onze eieren hard- of zachtgekookt eten, zeg ik. We hebben eindeloos met elkaar geneukt en nog nooit met elkaar geslapen. Dat ene uurtje af en toe niet meegerekend dat Ton in slaap valt en ik hem om drie of vier uur wakker maak, om naar huis te gaan. Ik weet niet eens hoe je kinderen er uitzien, zeg ik. Of hoe je woont. Je kan een keer komen als ze er niet is, zegt hij. Maar ik ril en bedank. Ik zou me zo'n insluiper voelen. Haar domein. Haar kinderen.

En keer op keer slik ik het weer, als hij uren te laat komt, omdat de

vergadering is uitgelopen, omdat er nog in de kroeg nagepraat moest worden. Weet je, zegt hij, in de kroeg na afloop vallen de belangrijkste beslissingen. En bij een pilsje krijg ik heel wat meer informatie los dan wanneer we officieel zitten te vergaderen. Het hoort gewoon bij mijn werk. Dat is nou eenmaal de konsekwentie wanneer je in de politiek zit. En ik kan toch moeilijk tegen ze zeggen heren ik moet weg, mijn vriendin wacht op me. Waarom eigenlijk niet, vraag ik, er zegt er toch ook wel eens eentje ik moet weg want mijn vrouw wacht op me? Maar dat is een zwak argument want de meeste vrouwen van politici zijn er al jaren in getraind het eten warm te houden en nergens op te rekenen. En ik ben niet eens zijn vrouw.

Dan een kans. Lief, wat vind je er van om met Pasen drie dagen naar Parijs te gaan? Drie dagen, jezus. En Parijs waar ik maar één keer doorheen ben gereden. Dat meen je toch? vraag ik. Vindt je vrouw dat echt goed? Ik moet het haar nog vertellen, zegt hij, maar het zal wel gaan, zij was toch van plan met de kinderen naar haar ouders te gaan en we hadden al afgesproken dat ik niet mee zou gaan. Ik word in Parijs wel heel afhankelijk en onfeministies, zeg ik, want ik krijg geen woord Frans uit mijn bek en ik doe het in mijn broek als ik in een restaurant iets moet bestellen. En dan moet je later met me naar Londen, want in Londen ben ik groot en sterk.

Parijs, drie dagen, een zee van tijd die we vullen met niks. Een achteraf hotelletje met bloemetjesbehang. Ton heeft niet zoveel geld maar altijd nog meer dan ik. We doen alles wat verliefde mensen horen te doen, slenteren hand in hand en kijken naar de huizen, kijken elkaar aan boven de glazen wijn. Lopen uren rond op de begraafplaats van Père Lachaise waar de communards van de Commune van Parijs zijn doodgeschoten en dankbaar luister ik naar Ton die me ervan vertelt - mijn kennis van de geschiedenis een groot gat dat ik sinds ik tijdens de Franse Revolutie van school ben gegooid nooit meer heb opgevuld. Samen slapen in een groot piepend bed - we zullen het wel moeten weten, dat we overspel plegen, zeg ik. Een luxe, zoveel tijd, samen kunnen ontbijten.

De laatste dag in het Bois de Boulogne. We zitten in een fin de siècle-uitspanning in de zon tussen azalea's of gardenia's of hoe die zoetgekleurde bloemen mogen heten en kijken naar oude dametjes

die pastelkleurige taartjes eten, en gifgroene of dieprode drankjes uit kelkglazen drinken. We zwijgen. Voorlopig genoeg gezegd. Ton leest een Franse krant.

Op de weg terug vraagt hij waarom ik zo stil ben. Ik kom slecht uit mijn woorden. Dan zegt hij zelf: omdat het zo moeilijk is om terug te gaan naar af en toe een uur, na dit. Ja, zeg ik, je hebt het goed begrepen, en dan rollen de tranen toch langs mijn wangen, die ik ongeduldig wegveeg, dit is tegen de afspraak. Ik weet toch dat hij zijn best doet, dat hij getrouwd is. Ik wist toch toen we begonnen dat ik niet veel kon verwachten?

Wat zou je echt willen, zegt Ton. Laten we elkaar nu eens echt zeggen wat we zouden willen. Zonder elkaar te beloven dat dat ook kan. En dan kijken.

Geen huwelijk, zeg ik, Ton, je moet me geloven. Ik probeer niet stiekem om er toch een huwelijk van te maken. Ook niet samenwonen, dat is hetzelfde. Ik weet dat ik dat niet meer moet doen, dat het niet goed voor me is. Maar Jezus, wat zou het goed zijn als ik ook eens spontaan naar jou toe zou kunnen gaan, als je niet halverwege de nacht je kleren weer aan moest trekken, als we ook af en toe een paar dagen bij elkaar konden blijven als we daar zin in hadden, als we dat getouwtrek niet hadden in de weekeinden en op feestdagen, als ik gewoon jouw vrienden kon leren kennen.

Ton knikt. Ik weet het, lief, zegt hij. Als je wist hoe graag ik dat ook zou willen. Misschien moet ik er toch over denken om apart te gaan wonen, dan zijn we in ieder geval gelijk. Misschien, misschien, het is niet zo makkelijk om zo'n beslissing te nemen, de kinderen, en ik weet niet of zij er ook aan toe is. Ik moet tijd hebben om er over na te denken.

Ik ben al minder treurig. In ieder geval ben ik niet de enige van de twee die het moeilijk heeft met de situatie. En als ik weet dat hij ook met een oplossing bezig is ben ik geduldig. Beter geen overhaaste beslissingen.

Terug in Amsterdam vallen we weer terug in het oude patroon. Moeilijker na Parijs waar we merkten hoe goed we het hadden, hoe rustig we naast elkaar konden zitten lezen, dat we over dezelfde dingen konden praten.

Sartre en De Beauvoir, zegt Ton als grap, maar Sartre hoeft niet om drie uur 's nachts terug naar vrouw en kindertjes. We schrijven

elkaar voortdurend brieven, hij stopt ze 's nachts in mijn bus en ik geef ze af op adressen waar hij vergadert of waar hij is voor zijn werk. Stuur maar niet naar mijn huis, zegt Ton, ook al weet ze er van, het is toch niet gemakkelijk voor haar. We moeten het haar niet moeilijker maken dan nodig is. Stapels brieven heb ik inmiddels. Bewaren, zegt Ton, voor Deel 23, Korrespondenz, MTW. De laatste weken voor de zomervakantie vliegen om. Vrouwengroepen, vrouwenkongressen, skripties over vrouwen. Ton en ik kennen elkaar vijf maanden. In de zomer zullen we elkaar een maand niet zien, hij in Joegoslavië met het gezin. Ik voor het eerst naar Femø, vrouwenkamp in Denemarken. In de zomer heb ik tijd om alles rustig met haar door te praten, zegt Ton, dan kan ik haar ook beter opvangen dan nu tussen de vergaderingen door. En ik zal je schrijven hoe het gaat.

Oké, zeg ik. En denk, als hij niet apart gaat wonen moet ik ophouden met hem. Zo houd ik het niet vol.

Femø. Een klein bootje brengt ons het laatste stuk, de auto blijft achter. Als we aankomen zien we een paar vrouwen staan. Zijn dat ze? Open gezichten, ze lachen naar ons. Feministen. Andere vrouwen lachen niet zo open naar vrouwen die ze niet kennen. Een Amerikaanse, twee Deense vrouwen. Ze helpen ons met tassen en slaapzakken.

Een groot grasveld, tien enorme olijfgroene legertenten. This is it, zegt de Deense, er is nog plaats in tent 6 aan de overkant. Daar is de plee, en daar is de kantoortent en de rest vind je wel. Ik spreid mijn slaapzakje uit op stro, glimlach verlegen naar de andere vrouwen. Een grote Amerikaanse naast me, met een kleine kleuter en een baby van een half jaar.

Anarchie. Er is bijna niets georganiseerd.

Elke dag is een andere tent verantwoordelijk voor het eten. Er is een tent met materiaal om te fröbelen. Didakties verantwoord, omdat dat moest van de Deense overheid wilden ze subsidie geven. Er is een tent om in te diskussiëren als het buiten te koud is, en om 's nachts feest in te vieren. Er ontstaan discussiegroepen, en als iemand een thema heeft waarover ze wil praten prikt ze een briefje op de houten muur van de plee. Honderdvijftig vrouwen, veel. Ik loop onwennig rond. Word verlegen van stralende gezichten, ge-

zichten die zonder aanleiding naar me lachen. Tien verschillende nationaliteiten. Vrouwen die alleen hun eigen taal spreken. Jongetjeskinderen die zich redden met een internationaal pow pow pow tussen de tenten en vallen over de touwen en naar hun moeders rennen om getroost te worden.

De tweede dag is het heet, en stuk voor stuk gaan alle kleren uit. Eerst alle truitjes. De tweede dag als het nog heter is alles.

De derde dag hebben we bijna allemaal wel iets verbrand en dan lopen vrouwen rond in vreemde combinaties. Een T-shirtje boven blote billen. Een vrouw met alleen rubber laarzen aan en een grote bloem in haar haar. Ik kijk, kijk, naar al deze blote lijven. Een vrouw van vijftig die haar lange haar los laat hangen, twee vrouwen die minstens acht maanden zwanger zijn en elkaars buiken insmeren met zonnebrandolie. We versieren elkaar met kettingen die we rijgen, met sjaals, met bloemen. Vrouwen die hand in hand naar het strand lopen om te zwemmen. En in tent 5, waar de lesbiennes elkaar gevonden hebben, vrijen ze, als ze niet buiten in de zon vrijen.

's Avonds, nadat we hand in hand lopend op het strand, of alleen, de zon onder hebben zien gaan, dansen we in de grootste tent. Janis Joplin. Freedom's just another word for nothin' left to lose. Ik voel mijn lijf steeds losser worden terwijl ik dans.

Alleen dans, of met twee andere vrouwen, of opeens in een grote kring. Niet gewend om niet eerst te wachten of ik gevraagd word. Ik word een beetje zenuwachtig als ik een klein Frans vrouwtje naar me zie lachen dat er uit ziet als een pot. Ik weet dat ze in tent 5 slaapt. O help, toch geen toenaderingspogingen, en ik ga dansen aan de andere kant van de tent.

De volgende morgen zit ik met haar in een discussiegroep, Elvi, en dan vind ik haar ontzettend aardig. Een vriendelijke clown met haar malle petje op, en samen met haar en Jean, de grootste vrouw van het kamp, die op legerlaarzen loopt én aan de andere kant van het kamp karatelessen geeft, lopen we als het koud is naar de enige kroeg van het eiland. En praat er met haar over dat ik bang voor haar was. You tink ze lesbians all walk around to grab ozzer women, zegt ze met een zwaar Frans aksent en ze lacht. You tink I want you when you not want me. I am not like ze men. Over is mijn angst, en dan durf ik ook tent 5 binnen te gaan, waar er inder-

daad net twee liggen te vrijen die zich geheel niet storen aan mijn aanwezigheid en als ik merk dat zij zich niet schamen voor mij denk ik waarom doe ik zo gek en ik kijk naar ze en denk dat het toch wel heel mooi en lief en ontroerend is om naar te kijken, naar vrouwen die van elkaar houden.

Mijn lijf wordt soepel. Mijn gezicht gaat open. Ik vergeet hoe ik er uitzie. Er is geen spiegel in het kamp, uit principe niet. Geen plaats waar ik mijn dagelijkse inspectie hou om opnieuw te constateren wat er allemaal niet aan me deugt. Ik vergeet wat ik lelijk vind aan mezelf. Weet alleen nog dat het lekker is, koud water tegen mijn door de zon verhitte vel, de wind langs mijn kut. Ik merk dat ik anders ga kijken. Dat ik naar de oudere vrouwen niet meer kijk met de automaties schattende blik, te dik, hangborsten, maar dat ik zie hoe ze lopen, kin in de lucht, fiere ruggen en brede wiegende heupen die ik mooi ga vinden. De nieuwe vrouwen die nog steeds dagelijks aankomen zijn zo te herkennen. Aan de onwennige stijve manier waarop ze lopen zonder kleren aan, aan de manier waarop ze voortdurend zorgelijk naar beneden kijken, schattend, buik, borsten, benen. Aan de stijfheid in hun schouders en een schuwe glimlach als je ze open aankijkt. 's Avonds zingen we: vrouwen boven de veertig, gooi je korset weg en je krulspelden en je slaaptabletten. Kom maar bij ons - bij ons ben je mooi.

Een Deense journaliste in het kamp die een radioprogramma maakt. Alleen te herkennen aan de rekorder die ze op haar blote lijf draagt. Een interview met een klein Deens meisje. Hoe vind je het hier, vraagt ze. O prachtig, zegt het meisje. Alleen vind ik dat ze mannen boven de zeven niet zouden mogen toelaten. Want daar is toch niets mee te beginnen. Die pesten alleen maar en vechten.

Maar ik ben niet helemaal gelukkig. Want elke ochtend zie ik in de verte de postauto het terrein oprijden. Postman die al geen oog meer heeft voor al die blote lijven en de vrouwen vergeten ook na een dag al dat het een man is die kijkt. Binnen een matriarchaat valt schaamte weg. Ik wacht op een brief van Ton die niet komt. Elke ochtend opnieuw de spanning. Nu moet er toch een zijn. Niets. Een brief voor jou, roept Elvi, maar niet van Ton, van Armin die schrijft vanuit zijn kinderkamp in Noorwegen.

‘Lieve Anja. Ik heb bij een echte familie gelogeed. Dat was erg leuk. Het gaat goed met mij. Dag. Armin’.

En elke keer als de postauto weg is zoek ik een stil plekje en kruip in elkaar. Schreef hij maar een brief dat het helemaal niet meer kan, denk ik. Liever maar weten dat het uit is dan dit slopende gewacht. En overweeg, of ik dan maar degene zal zijn om de knoop door te hakken. Maar zo vlak voor een beslissing durf ik het niet. Het kan altijd nog, denk ik. Zeven, acht dagen. Geen brief, niets. Ik stel het me voor, hoe de gesprekken zullen lopen in Joegoslavië. Misschien hooglopende ruzies. Misschien een grote verzoening en het besluit dat Ton maar moet kappen met mij.

Misschien dat hij het lef niet heeft om me dat te schrijven, net als David niet durfde. Ik ga zwemmen, alleen, dobber op mijn rug, zon in mijn ogen, tot het over is en ik weer vrolijk ben en kan genieten van de vrouwen om me heen, en kan dansen op Janis Joplin met de zekerheid dat er morgen een brief zal zijn.

Het kamp is afgelopen. Het is koud geworden, en we lopen kleumend rond in windjekken en rubberlaarzen. Het regent en het hele terrein is één groot modderbad. De moeders met kleine kinderen zijn al vertrokken. We eten dicht tegen elkaar aan, bordjes op onze knieën. Ik besluit met Elvi en Jean en een stel Nederlandse vrouwen een paar dagen te blijven in het Vrouwenhuis in Kopenhagen voordat we teruggaan.

Een paar dagen stralend plezier. Want Ton weet helemaal niet dat ik hier ben, er kan geen brief komen en dus zit ik ook niet te wachten. Ik had hem mijn adres helemaal niet moeten geven, denk ik te laat, dan had ik echt vakantie gehad.

Stort me in de boekwinkel van het Vrouwenhuis op de literatuur, Engelse en Amerikaanse artikelen. Een hele week zonder letters, alsof ik een week niet gegeten heb. Ik maak aantekeningen, voor artikelen die ik wil schrijven. Een echte intellektueel, zegt Elvi die niet begrijpt waarom ik me begraaf in de boeken. Feminisme is iets dat je leeft, daar hoeft je niet over te lezen. Ik lach naar d'r.

In de geciviliseerde wereld worden alle verschillen weer duidelijk die we in Femø waren vergeten. En als Jean en Elvi en ik naar de kroeg lopen valt het ons op hoe er naar ons gekeken wordt. Jean, groot en grof en sterk, Elvi die hard moet dribbelen om ons bij te houden en steeds roept wacht op me, dit zijn de Olympische spelen

niet. Ik in een tussenmaat. Potten, onmiskenbaar. En voor het eerst denk ik kijk maar, als we worden aangestaard en ik staar terug. Kroegen vervelend, dronken mannen over me heen, ik gruw wanneer de arm om mijn middel van een vette zatte Deen blijkt te zijn in plaats van van Elvi. Zeik op, zak, zeg ik in het Nederlands want behalve dat ik nu weet dat vrouwenbevrijding in het Deens kvindebevriellse heet of zo iets ken ik geen woord Deens. Als we in godsnaam dan maar een flikkertent opzoeken wordt het niet beter, al die keurige smalbeilde goedgekapte jongens die afkeurend kijken naar Jean die op haar laarzen de hele tent doorstamp, en naar mijn borsten die schommelen in mijn hemdje als ik dans. De kelners zijn onbeleefd en tot overmaat van ramp gooien we een vaasje met bloemen om. We gaan hier weg, we zijn te groot geworden voor dit soort gelegenheden, zeg ik, en treurig zwabberen we arm in arm over straat, vals de Internationale zingend met de vrouwentekst. Ik heb nu al heimwee naar Femø. Een irreëel vluchtoord, een droom die niet kan bestaan, een voorschot op een samenleving die nog moet komen, eiland waar je even kunt voelen wat je zou zijn geweest als we niet als vrouw waren opgevoed in een mannenmaatschappij, kunt voelen wat er misschien, later later, in een andere maatschappij kan. Maar nu nog niet. En na een dag of wat in Kopenhagen is mijn gezicht weer gewoon dicht en ik heb weer in de spiegel gekeken en ontdekt dat ik nog steeds een rare neus heb en lelijke tanden.

Hartkloppend doe ik de voordeur open. Katten die zich opdringen om geaaid te worden, wacht even, eerst de brief van Ton zoeken die tussen de post moet liggen. Geen brief. Jezus. Nou, dat was het dan wel en ik bereid me voor op de bekende periode van herstel die nu moet gaan komen. En dan twee dagen later, als ik het al niet meer verwacht, toch.

Lief, schrijft hij. Je bent niet uit mijn gedachten en nu ik je deze weken niet zie merk ik des te meer hoeveel onze relatie me waard is, hoever we al gegaan zijn samen. En ik herinner me je witte gezicht toen we afscheid namen, ik was die dag zelf ook bang dat dit het einde zou zijn, maar nu elke minuut hier blijkt dat ik niet zonder een relatie met jou kan en wil moest de beslissing wel vallen: ik ga apart wonen in Amsterdam.

Bahasj, die gezien heeft dat er een brief was uit Joegoslavië, komt

vragen hoe het is. Ziet de twijfel op mijn gezicht. Slecht? vraagt ze. Ik weet het niet, zeg ik. Hij schrijft dat hij apart gaat wonen, maar op een of andere manier geloof ik het niet. Er klopt iets niet. Lees de lange brief nog eens door. Helemaal niets over de reactie van zijn vrouw, vreemd. Een tussenzinnetje dat hij zijn werkkamer in zijn huis wil aanhouden. Alsof dat heel gewoon is, bij je vrouw en kinderen weggaan en dan wel je werkkamer aanhouden. Ik snap het niet. Er klopt iets niet.

Wat ook wel blijkt als ik de dag erna een tweede brief krijg.

Mijn lief, schrijft Ton. Sinds ik een week geleden een brief schreef om je mijn besluit mee te delen hebben de zaken zich hier in stormachtige ontwikkeling voltrokken. Eerst een bekentenis: ik had, nadat ik op reis erg somber was geweest, tegen haar gezegd dat ik apart zou gaan wonen. Ik heb haar maar in vage bewoordingen over jou verteld, want ik wilde niet dat ze zou denken dat de beslissing door jou was afgedwongen in plaats van dat die zelfstandig door mij was genomen. Toen heeft ze een brief van jou gevonden en na een dag van heftig huilen van haar kant hebben we alles door kunnen praten, heb ik haar eindelijk het hele verhaal verteld en, beschamend voor mij, haar reactie was zoveel beter dan ik me had voor kunnen stellen. Ze zegt dat als jij en ik echt van elkaar houden we als drie volwassen mensen een oplossing moeten vinden. En afgezien daarvan in ieder geval al de volgende afspraken: we hebben een volledige openheid van opbellen, en ik kan nu ook hele dagen (plus nachten) bij jou zijn. En alles in volledige openheid.

Wat nou weer, vraagt Bahasj. Ik word gek, zeg ik. Nou gaat hij toch weer niet apart wonen en nou blijkt dat ze alleen maar iets vaags over mij heeft gehoord en nu krijgen we toestemming om elkaar te zien, en alles open, ik dacht dat het al open was.

Nou krijg ik pas goed buikpijn van de zenuwen.

Ton belt als ze terug zijn. Luister, lief, zegt hij, morgen tussen een en twee uur ben ik bij je, dan kunnen we praten. Morgen, zeg ik cynies. Een heel uur? Ik dacht dat we nu alles mochten. En ik denk wel dat je langer nodig hebt om me alles uit te leggen. Ik hang op als hij ingewikkelde ekskuses begint te stotteren, de spanningen thuis, en niet meteen te hard van stapel lopen, en hij heeft morgen ook andere afspraken. Val huilend in bed. Godverdomme, weer hetzelfde gezeik. Geschipper, compromissen, uurtjes tussendoor. Ik moet er mee ophouden, denk ik. Hier word ik gek van.

Als Ton er de volgende dag is ben ik cynies, afstandelijk, maar hij zit daar als een kleine jongen die stoute dingen heeft gedaan.

Hoe komt het dat ik dacht dat ze het wel wist, en nu blijkt dat ze nog helemaal niet doorhad hoe de zaken stonden? Ik heb je toch niet gezegd dat ik haar alles zou zeggen, zegt Ton, dat hoefde toch niet, het had haar maar onnodig pijn gedaan en ... En dat apart wonen, vraag ik, wat maakt het uit dat ze nu alles weet en eerst niet? Waarom wil je nu niet apart wonen? Ik heb nog niet besloten dat ik *niet* apart ga wonen maar als we nu alles zo kunnen regelen dat we elkaar echt kunnen zien en dat ik 's nachts ook kan blijven dan hoef ik toch niet apart te gaan wonen en de kinderen ... en we willen toch niet samenwonen dus wat maakt het uit of ik daar woon of alleen ... Ze wil met je praten, ze wil morgen hier komen, het is toch mogelijk dat het lukt, zonder dat we drastiese veranderingen moeten forceren, zegt Ton hoopvol. Ik laat mijn hoofd hangen. Voorzie weer eindeloze toestanden, onduidelijkheid, spanningen. Ik zou nu moeten zeggen rot maar op want je belazert de boel, maar ik denk het alleen maar, niet moedig genoeg om die stap te nemen.

Gordes 10

Een hele dag alleen, een luxe. Druk gefladder om de tenten heen voordat ze allemaal in de auto zitten, Armin die ik in een laatste overdreven aanval van moederlijkheid gebied om een broek zonder scheur aan te trekken. Protest, zoals gewoonlijk, want het interesseert Armin geen reet hoe vuil of kapot zijn kleren zijn en wat maakt het ook uit als ik maar niet in de buurt ben om me te schamen.

Een dag alleen. Ik verheug me op een dag zonder te hoeven praten. Maar het wordt me hier in Frankrijk niet gemakkelijk gemaakt als ik alleen bij het zwembad zit. Mamselle, mamselle proberen een paar vette mannen naast me mijn aandacht te trekken. Schuiven steeds dichterbij me toe als ik ze negeer. De nieuw gearriveerde mannen die hun buik inhouden als ze langslopen, de oude die weten dat ik geen publiek bezit ben maar privé-bezit omdat ze me met Hans hebben gezien doen die moeite niet. Gesis als ik langs kom lopen. Niet persoonlijk bedoeld, gewoon pure routine.

Ik haat ze, dat ze me storen in mijn gedachten, me dwingen om me nors en stuurs en gespannen te gedragen. Het aantrekkelijk maken om me weer onder curatele te laten stellen als Hans terugkomt terwijl ik zo blij was met een dag voor mezelf.

Ik eet alleen. Er zijn geen andere vrouwen die alleen eten. Ik vraag er dus om om aangesproken te worden.

Ik verstop me achter een lawaaiig Frans gezin met veel kinderen.

Er komt een vrouw langs met blond pluishaar en een grote uilenbril. Borsten los in haar zwarte bikini, kin omhoog, ze laat de glibberige blikken van de mannen onberoerd langs zich af glijden. Vlammetjes in mijn buik. Een beeld van Anna op mijn groene lakens schiet me te binnen. Waarom vind ik deze vrouw opeens aantrekkelijk terwijl ik niets voel bij alle gladde vrouwenlijven die langs komen lopen? Het is haar houding. Ze probeert niet om iemand te bevallen, schaamt zich niet voor haar lijf maar woont er

gemakkelijk in. Hangt schaamteloos over een stoel zonder zich te bekommeren of ze er elegant bij zit, of er geen rimpels in haar buik zitten zo en of ze haar kut netjes heeft verstopt achter gekruiste benen. Prachtig vind ik haar en wou dat ik zo ontspannen in mijn lijf zat.

Ik ben me te bewust van mijn lichaam in deze omgeving. Als ik het vergeet zijn er taxerende mannen om me er weer aan te herinneren.

Ik ga onwillekeurig weer vergelijken met de andere vrouwen en word daar depressief van. Mijn zachte moederborsten, vel dat niet meer zo strak is als een paar jaar geleden. Een paar zwangerschapsstrepen op mijn heupen die bijna niet te zien zijn behalve voor mij. Een paar pond te rond. Over mijn piek heen, ik kan niet meer mooier worden. Ik weet dat het onzin is, als ik tussen vrouwen leef zijn mijn normen anders, hou ik op te kijken naar mezelf met mannenogen, maar de zelfverzekerdheid en het plezier in mijn lichaam verdwijnen wanneer ik weer in de gewone wereld ben. Mijn scharnieren worden prompt stijver, ik loop onhandig en houterig. Ik hou mijn buik in. En neem het mezelf kwalijk dat ik me zo laat beïnvloeden.

Mijn huid is opeens gaan vervellen. Schurft, zegt Armin, maar ik weet dat dat niet waar is want dat heb ik al eens gehad.

Een van de droevige groupies die bleven hangen in Paradiso toen ik de tent sloot. Geen plaats om naar toe te gaan. Mag ik met jou mee, vroeg ze en ik zei oké, voor één nacht, als je maar daarna weer ophoepelt want dan krijg ik een vriend te logeren. Ze zat voortdurend te krabben maar zei dat het psychies was. En 's nachts toen ik wakker werd zat ze naast mijn bed me aan te staren met katteogen en zei dat ze met me wou vrijen omdat ik op Janis Joplin leek. I made love to Janis once, zei ze maar ik duwde haar hoofd weg dat ze in mijn oksel wou stoppen en veinsde slaap. Onverdraaglijke jeuk een paar dagen later toen ik haar eindelijk de deur weer uit had. Krijsend vastgeklemd aan de deurpost, jammerend dat niemand van haar hield en iedereen er haar weer uit schopte. Ik voelde me een harteloos kreng tot ik merkte dat ze een paar van mijn beste kleren had meegenomen en de jeuk begon. Die ik deelde met Michael.

Juffrouw Meulenbelt, zei de arts, nu ziet u toch maar dat God de

monogamie heeft bedoeld anders had hij de geslachtsziekten niet laten ontstaan en ik zei maar niks, nam mijn zalfje in ontvangst en drie dagen lang smeerden Michael en ik elkaar vrolijk in.

Mijn huid glinstert nu weer en geurt naar olie. Bruin in het turquoise water van het zwembad. Als ik in de spiegel kijk ben ik tevreden. Rood warrig haar en ogen die groener lijken nu ik bruin ben gebrand. Niet meer het verfrommelde grijze gezicht van voor de vakantie toen ik te hard had gewerkt. Ik vind dat ik er smakelijk en doorgestoofd uitzie en ik laat mijn ogen glinsteren door zwart Indiaas spul er omheen en trek iets groens en blauws aan waardoor ik nog bruiner lijk als we naar het dorp gaan om te eten.

Wat heb je gedaan? vraagt Hans aan tafel. Over Ton geschreven, zeg ik. Wat zag je nou precies in die man dat je het nog twee jaar of langer met hem uit kon houden, vraagt Hans. Ik moet daar diep over nadenken. Ik denk dat ik in hem zag wat hij had kunnen zijn, zeg ik. Een ander soort man die altijd op het punt stond door te breken. Ik zag hem pas goed toen hij door de mand was gevallen en ik niet meer naar hem opkeek. Ik voelde me gelijk aan hem toen. Ik denk dat hij bij mij op zijn best was, minder onder druk stond van de prestatiemoraal om hem heen, minder last van faalangst. Voor mij hoefde hij niet hogerop te komen om te bewijzen dat hij iemand was. Bij mij kon hij zijn jongensdromen kwijt, alle plannen die hij met zijn leven had. Tot ik te krities werd en weigerde om alleen maar als een soort dromerige opvangplek ver van de boze maatschappij te fungeren. Ik ging steeds meer op zijn vrouw lijken denk ik, die hem ook telkens weer met zijn poten in de realiteit trok. Twee kritiese vrouwen, dat was de bedoeling niet. Hij had het juist zo mooi uitgezocht: zijn vrouw de nuchtere steunpilaar, zijn verzorging. En ik er naast die niet door hem heen keek en die hem bewonderde. Tot ik dat niet meer deed. Hij zocht daarna gewoon weer een vrouw op bij wie hij zich groot kon voelen.

Jan's vrouw heeft me nog eens een brief geschreven, hoe ik het me als feministe kon veroorloven om huwelijken stuk te maken, de man van andere vrouwen af te pikken. Ik heb nooit een huwelijk stuk gemaakt. Integendeel. Door mij begonnen die mensen eindelijk weer met elkaar te praten. Ik vulde de hiaten op in hun relatie tot ze me niet meer nodig hadden. Ik zou eigenlijk per uur betaald

moeten worden als professionele oplapper van verlepte huwelijken.

Dat is wel een aardige rationalisatie, zegt Hans. Een gigantiese rationalisatie, geef ik toe. Huwelijksburo Meulenbelt, geen slecht idee, zegt Hans. Jammer dat ik er zelf zo weinig van terechtbreng, antwoord ik zuur.

En Armin zegt dat hij ijs toe wil, geen kaas.

Verdeel en heers

Als ik de deur opendoe staat ze op de stoep. Anna, de vrouw van Ton. Wat had ik verwacht? Ik weet het niet meer als ik haar eenmaal heb gezien maar zeker iets anders. Harder en scherper. Via Ton heb ik het beeld gekregen van een verwijtenmakende vrouw met wie hij niet zoveel gemeenschappelijk had. Omdat hij dat beeld zo liet of omdat ik het zelf wou geloven? Alles had ik verwacht maar niet dit ronde kindergezicht met zachte hondeogen en de verlegen stem. Ik had me schrap gezet, klaar om verwijten af te weren, me te verdedigen. Maar ze valt me niet aan, zegt alleen zacht ik ben Anna, mag ik binnenkomen?

Wil je koffie? vraag ik, onhandig, verlegen om andere woorden, en sta te rommelen in de keuken terwijl ze op mijn bed zit en om zich heen kijkt en een papieren zakdoekje vermoordt tussen onrustige vingers. Sorry, zegt ze als ze bijna haar kopje omgooit, ik ben ontzettend gespannen, er is zoveel gebeurd de laatste tijd dat ik nog niet heb verwerkt. Ja, zeg ik en we zuchten tegelijkertijd.

Wat een idiote manier om kennis te maken, zeg ik. Ik weet al zolang van je, al bijna een half jaar, en ik heb me je toch heel anders voorgesteld. Een half jaar? vraagt Anna verschrikt. Ik tel terug, nee, zeg ik, vijf maanden, maar dat wist je toch, dat heeft Ton je toch verteld? Ik wist niks, zegt Anna, tot ik je brieven vond in zijn tas. Helemaal niets, zeg ik, dat kan niet, dat bestaat niet, en ik denk koortsachtig terug aan alle gebeurtenissen waaruit voor mij bleek dat ze het wel wist. Al die keren dat hij pas om vier uur naar huis ging? Toen zei hij dat hij bij Harmen was blijven napraten, zegt Anna, na de vergadering, dat doet hij wel vaker. En af en toe vond ik het ook wel onwaarschijnlijk maar ik vond het zo kinderachtig om hem te gaan controleren. En die keer dat hij in slaap was gevallen en helemaal niet thuis is gekomen? Toen zei hij dat hij op een verjaardagsfeestje in een stoel in slaap was gevallen en dat ze hem hadden laten slapen, dat was zo'n onwaarschijnlijk verhaal dat het niet in me opkwam dat hij dat had verzonnen. En de paas-

dagen in Parijs dan, zeg ik. Ze is wit en haar handen trillen. Anna. Ik wist helemaal niet dat hij in Parijs is geweest, zegt ze. We zwijgen. Gedachten tolleren in mijn hoofd. Godallemachtig, zeg ik, hij heeft ons alletwee belazerd. Anna, geloof je me als ik zeg dat ik al die tijd heb gedacht dat je het wist, en dat je het goed vond als je er maar niet te veel van merkte? Ik geloof je wel, zegt ze. Het is de eerste keer niet dat hij een vriendin had en het me niet vertelde. Hij heeft er in Joegoslavië meteen nog een paar opgebiecht waar ik niets van wist. Maar ik had geen idee dat het al zo ver was gegaan tussen jullie. Die vorige keren, toen hield hij er mee op als het te ver ging, maar toen ik jouw brieven las, ik dacht dat ik door de grond ging, ik dacht dat de bodem uit mijn bestaan viel. En nou hoor ik van jou dat hij me nog niet eens de helft heeft verteld van wat er echt is gebeurd. Vertel nu alles maar, ik wil nu alles weten, zegt ze. Hij was van plan om apart te gaan wonen. Nee, zegt ze, dat geloof ik niet. Ton apart wonen? Hij kan geen dag voor zichzelf zorgen. En had hij gedacht dat ik in mijn eentje verder de kinderen wel zou doen?

Hij was van plan om zijn studeerkamer aan te houden. Ze lacht cynisch, gekwetst. En dacht hij dat ik dat zomaar zou pikken? Ik laat haar de brief lezen. Ze schudt haar hoofd, ongelovig. Hij liegt tegen je, zegt ze. Ik geloof er geen steek van, Ton is helemaal niet in staat om alleen te wonen. Dat is nieuws voor mij en nu komt een heel ander beeld naar voren dan Ton me altijd heeft voorgespiegeld. Niet Anna die zo afhankelijk was van hem, en daarom een reden waarom hij niet weg durfde te gaan. Ton is afhankelijk van haar.

Heb je hem ooit eten zien koken, vraagt Anna. Nee, zeg ik. En vertel haar van het beeld dat ik had, Ton slapend op zijn eigen kamer ...

Er staat geen bed in zijn studeerkamer, zegt ze. We slapen nog steeds samen, en ik heb er niets van gemerkt al die tijd, ik bedoel, als hij 's avonds laat thuiskwam en hij wou nog vrijen ... Potent is hij wel in ieder geval, zo van het ene bed in het andere, zegt ze schamper. Ik ben verbijsterd. Hoe kan iemand dat, zo'n dubbelleven. Hoe kan iemand dat vijf maanden lang geheim houden, naar twee kanten tegelijk.

En 1 mei, zeg ik. Nog steeds vallen me nieuwe incidenten in. Ik had met hem afgesproken op 1 mei in Frascati en toen zag ik hem staan naast een paar mensen, was jij dat ... Ja, zegt ze, dat weet ik

nog goed, toen kwam er een vreemde meid op hem af en die zei wacht even, ik moet even naar de plee, ik kom er zo aan, en ik vroeg aan hem wat heb jij er mee te maken dat die meid moet plassen en toen werd hij rood en had opeens vreselijke haast om ergens anders naar toe te gaan, dat moet jij geweest zijn. Ik dacht dat het iemand was van vroeger. En tegen mij zei hij dat jij je niet lekker voelde en dat hij daarom opeens weg was, zeg ik.

Wat een waanzin, zegt ze. Het had wel tien keer uit kunnen komen. En nou begrijp ik zijn gedrag in Joegoslavië beter. Hij was zo grillig, zat overal ruzie over te maken, op de kinderen te vitten, alsof hij een breuk uit wou lokken. En toen ik er niet op inging - dat ik die brieven heb gevonden aan het eind van de vakantie, dat was vast geen toeval. Als hij echt niet had gewild dat ik ze zou vinden dan had hij ze beter verstoppt. Hij durfde gewoon geen beslissing te nemen, hij hoopte zeker dat ik dat wel zou doen als ik die brieven vond, dat ik weg zou gaan, of van hem zou eisen dat hij jou zou laten schieten.

Wat een lafaard, zeg ik.

Wat een kind eigenlijk, zegt Anna.

We kijken elkaar aan. Bijna vriendinnen in deze ellende. Anna, zeg ik, wat er ook gebeurt, ik zal niet tegen je liegen. Ik ook niet tegen jou, zegt ze verslagen. Ik had gewild dat ik je kon haten maar het lukt me niet, zegt ze. Maar ik ben ook niet van plan dit allemaal maar te aksepter. Hij moet maar een paar weken het huis uit. Ik kan nu niet nadenken. Alles duizelt me. Jij hebt al maanden de tijd gehad om er aan te wennen dat ik besta. Maar ik hoor het deze week allemaal voor het eerst.

Dat is goed, zeg ik, en Anna, ik beloof dat ik hem niet zal zien, ondertussen. Dat hij niet naar mij toe kan komen rennen omdat jij hem nu de deur uitzet. Is dat oké? Ze knikt. We moeten maar contact houden met elkaar. Nog eens praten als ik een beetje ben uitgerust, zegt ze. Ik kan nou geen verstandig woord meer uitbrengen. Ik ga nu naar huis om hem te zeggen dat hij voorlopig maar ergens anders naar toe moet gaan. Dat ik nog moet bekijken of ik ooit nog met hem door wil, na dit alles.

Maar uiteraard loopt alles anders. Als Anna opbelt de volgende dag vertelt ze dat ze Ton thuis aantrof met een hevige angina en meer dan 40 graden koorts, dat de dokter er bij is geweest en dat

hij nu een penicillinekuur heeft en op geen enkele voorwaarde het huis uit mag.

Jeuk aan m'n kut, net als na David. Psychies, denk ik, te symbolies om weer hetzelfde te hebben. Maar als ik me laat nakijken op de Groenburgwal is het toch gewoon trich. Ik krijg pillen mee voor Ton. Ik wil nog een pakje pillen, zeg ik, voor zijn vrouw. Die moet maar naar haar eigen arts, zegt de zak die hier als autoriteit rondloopt. Wat een onzin, zeg ik, dat weet je met dit soort dingen altijd, dat het per definitie gaat om meer dan twee mensen. En als mevrouw dan ook nog andere mensen besmet heeft dan moeten die ook nog pillen van ons hebben en zo blijven we aan de gang. Anna, denk ik, met andere mensen? Ik lach. Bestaat niet, zeg ik. Er zijn er wel meer die dat zeggen, zegt de arts. En ik leg hem uit hoe de zaken staan, hoe rot het voor haar allemaal al is, en dat ze nu toch niet als straf ook nog eens in de wachtkamer hoeft te gaan zitten ... De man is onvermurwbaar maar de verpleegster heeft achter zijn rug naar me geknipoogd en als ik de deur uit ga geeft ze me nog een pakje. Tegen niemand zeggen, fluistert ze, anders staat er hier straks zo een rij.

Twee weken niet neuken, geen van drieën, dat is tenminste een heel rustig idee. Met Anna spreek ik af bij het Centraal Station, halverwege mijn en haar huis. Overhandig haar de pillen. Ga nog even mee koffie drinken, zegt ze, dit is ook idioot, zo op de brug. Een vrolijke tweede ontmoeting. Vriendin overrijkt echtgenote pillen tegen geslachtsziekte.

Hoe gaat het met Ton, vraag ik. Met de angina beter, zegt ze. Maar hij is erg overstuur, heeft gehuild toen hij merkte hoe erg ik het vond, al dat bedrog van de laatste maanden. Ik denk dat hij bang is dat hij me kwijt raakt. En jou. Ik merk wel dat hij ook veel om jou geeft, zegt ze, terwijl ze wat triest in haar koffie roert. Hij heeft het nog nooit zo ver laten komen.

Je moet over een paar dagen maar eens langskomen bij ons, zegt ze. Want hij is nou ziek, en ik zie hem tenslotte ook. Dan zie je het huis ook eens. Of heb je het al gezien, vraagt ze opeens onzeker. Ja sorry hoor, maar ik hoor nog elke dag nieuwe dingen die ik niet wist. Nee, zeg ik, ik ben nog nooit in jullie huis geweest, ik wou niet.

Ga niet, zegt Bahasj als ze ziet hoe ik zenuwachtig sta te draaien de dag dat ik naar ze toe zal gaan. Ik zie er als een berg tegenop. Op bezoek bij het echtpaar. Een optimistische brief van Ton heeft me niet kunnen overtuigen. Zijn juichende: alles wordt nu anders, en: ik ben zo rijk met twee van zulke geweldige vrouwen. Ik zie me daar al zitten konverseren met Ton met een kopje thee in mijn hand terwijl Anna ongelukkig toe zit te kijken in de andere stoel. Jezus. Ton de huisvader-echtgenoot, is dat wel dezelfde Ton als die van Parijs en lopen langs de Amstel. Het moet, zeg ik somber, ik ontkom er niet aan.

We drinken thee. Het is niet gemakkelijk om met z'n drieën konversatiestof te vinden. Ton kucht zenuwachtig. Midden in de kamer staat hun jongste dochter, van vijf, met grote bruine ogen naar me te staren. Geeft geen kik als ik haar vraag hoe ze heet hoewel ik dat allang weet. Staart. Laat je mooie tekening eens zien, zegt Ton. Nee, zegt ze, koel en beslist. En staart. Wat je gelijk hebt meid, denk ik. Vreemde tantes die met je pa komen vrijen, niet te vertrouwen.

Ik ga een ommetje met haar fietsen, zegt Anna nerveus. Ik loop door het huis, met Ton. De echtelijke slaapkamer met het tafeltje waar Anna aan werkt. Ton wil me tegen zich aan trekken op het bed. Nee, zeg ik, en loop door. Ton's studeerkamer, groot bureau, boeken. Tienerkamer van de oudste dochter, kleuterkamer van de jongste. Funktionele meubels, veel rood en groen, kindertekeningen tegen de muren geprikt en Petje heeft achter de bank een grote kat op het behang getekend.

Je gelooft het nog niet hè, zegt Ton als ik tegen hem aan op de bank zit, dat alles nu anders kan worden. Nee, zeg ik, ik geloof het niet, en dan komen Anna en Petje al weer binnen stommelen, Anna verward met rode wangen en door elkaar gewaaide haren zegt sorry, ik had langer weg willen blijven maar ik kon er niet meer tegen, ik zag jullie steeds maar samen op de bank zitten, ik kan er nog niet aan wennen. Wil je nog thee? vraagt ze, maar ik bedank, zeg dat ik naar huis ga. Ton zwaait naar me als ik op de bushalte sta.

Je had best kunnen blijven eten, zegt hij als hij me 's avonds opbelt. Anna had nog ekstra eten voor je gekocht.

Het eerste grote kongres van alle praatgroepvrouwen, en van de vrouwen die wel eens willen zien wat dat nou allemaal is. Maanden voorbereiding, werkgroepen over moederschap, uiterlijk, seks, getrouwd of ongetrouwd zijn. Ik wil natuurlijk overal in, maar ik kies voor wat me op dat moment het meest na staat. De werkgroep Verdeel en Heers, over driehoeksverhoudingen.

Een stuk of tien vrouwen. De helft zit in de positie van de echtgenote. De andere helft in die van de ‘andere vrouw’. Eén vrouw heeft naast haar man een vriend. Een andere vrouw is zowel echtgenote als vriendin. Sara en Willemien delen dezelfde man. Had jij Anna niet mee kunnen nemen. Nee, zeg ik, ik geloof niet dat ze iets van feminisme wil weten.

We zijn elkaars rivalen volgens de traditie, maar als we hier zo zitten voelen we dat niet. Wat is het toch vreemd, zeggen we, dat het zo vaak voorkomt, een man in het midden, een vrouw aan elke kant. En alletwee de vrouwen ongelukkig. Hoe komt dat. Waarom pikken we dat.

We zijn nu eenmaal plooibaarder, zegt iemand. Wij nemen wat die mannen geen week vol zouden houden. Is dat bij jou ook zo? vragen we aan Elizabet, die twee mannen heeft. Nou, zegt ze, het is dat ik voor geen van de twee de enige ben, anders denk ik niet dat ze het zouden nemen. En het is begonnen omdat Pier een vriendin had en tegen mij zei jij hebt toch ook de vrijheid om wat te beginnen. En toen ik echt iets begon, met Ferd, is hij er toch wel erg van geschrokken. Maar hij kon er moeilijk iets van zeggen en Ferd is ook getrouwd, dus die zag hij er nou ook niet meteen met mij vandoor gaan.

De stereotype oordelen die we over elkaar hebben. Jij hebt het gemakkelijk, zegt de echtgenote tegen de vriendin. Jij krijgt zijn mooie romantiese uurtjes, dineren bij kaarslicht terwijl ik thuis op de kinderen pas. Ja maar jij hebt hem in het weekeind, zegt de vriendin, jij hebt tenminste tijd om gewoon met hem te praten, jij deelt een verleden met hem, en kinderen, en het ontbijt. Mooie deal, zeggen de echtgenotes, het ontbijt en de afwas, de kinderen en al zijn vuile sokken en zijn rottige buien.

We laten ons tegen elkaar uitspelen, konstateren we. Dit heeft niets te maken met alle mooie progressiviteit van elkaar vrij laten. Want *wij* zijn niet vrij. Als ik kwaad word omdat hij vergeten is dat *zijn* ouders op bezoek zouden komen dan loopt hij grommend

naar *haar*, waar hij zich kan laten aaien en zich beklagen dat zijn vrouw zo zeurderig is de laatste tijd. En de vriendin zegt als ik kwaad word omdat hij beloofd had de hele avond te blijven en hij stapt na een uurtje weer op omdat zijn ouders op bezoek komen, dan rent hij terug naar zijn vrouw want ik heb geen recht van spreken, ik wist toch dat hij getrouwd was toen we begonnen?

We worden tegen elkaar uitgespeeld, met elkaar in evenwicht gehouden. We worden het stereotype dat ons wordt toegeschreven. De vriendinnen de vlotte sexy probleemloze meiden. De echtgenotes de zorgzame begripvolle boezems om het moede hoofd op te leggen. En geen van allen durven we eisen te stellen.

Hoe doen jullie dat nou? vragen we aan Sara en Willemien. Nou het lukt wel zo'n beetje, zegt Sara. We zijn ook vriendinnen, dat helpt, en Willemien vindt het echt niet erg als hij bij mij is want dan heeft ze ook een beetje ruimte om te ademen, maar af en toe dan vliegt het me wel aan, want ik ben erg afhankelijk van hun gezinsleven. En dat terwijl ik zelf niet wil trouwen en geen kinderen wil hebben.

We bewonderen ze, Sara en Willemien, dat die het wel redden door zich niet tegen elkaar uit te laten spelen en vriendinnen te zijn van elkaar. Maar een jaar later is Sara dood, aan een overdosis pijn en een overdosis slaaptabletten.

Rita komt terug uit het Stedelijk en zegt dat ze daar een film heeft gezien met alleen maar kutten. De zaal doodstil, niemand die zelfs durft te giechelen. Kunnen we die niet draaien, stelt iemand voor, die witte plek op de kaart van ons lijf. Hoeveel vrouwen hebben een andere kut gezien dan die van zichzelf, en hoeveel vrouwen hebben ooit echt naar zichzelf gekeken? We vergaderen, hoeveel geld het kost om de film uit Amerika over te laten vliegen, en of hij nog op tijd komt, en hoe dat georganiseerd moet worden. Tot iemand zegt we lijken wel maf. Zoveel duizend gulden voor een film met Amerikaanse kutten terwijl we er zelf allemaal een hebben en zijn Amerikaanse kutten soms artistieker verantwoord of mooier dan de onze of hoe zit dat?

Een nieuw plan dat we gillend van het lachen bedenken, Hillie die we kunnen vragen om te komen filmen, een paar rolletjes kleurenfilm en een kamera huren. Wie durft? Iedereen. Hebben we genoeg variatie? Ouwe en jonge kutten, kutten met en zonder kindertjes?

Nog een paar vrouwen optrommelen, niet te lang over nadenken anders gaan we redenen verzinnen om het niet te doen, meteen, over een paar dagen. Neemt er iemand heel veel wijn mee om de moed er in te drinken?

De geschiedenis zou zij in gaan als de kuttenfilm of de film met de dertien vagina's, zoals een *Margriet*-redaktrice haar noemde die ze blijkbaar had *geteld* en die daarna weigerde om een aardig stuk te schrijven over het kongres. Wat lacherig in de kamer van Renée, hoe doen we dat, een voor een? Als we nou allemaal onze kleren uittrekken is het meteen niet meer zo idioot, zegt iemand en binnen vijf minuten is de kamer vol met alle schakeringen roze, vleesroze. Een lamp van driehonderd watt op je kut, dat is heel warm, lekker, en Marjan kan niet stilzitten van het lachen zodat haar kut de geschiedenis in zal gaan als de lachende kut. We doen er meteen een rij borsten achteraan als er nog film over is, nog een kompleks in een moeite door. We zijn nieuwsgierig hoe het er uit zal zien op de film, angstaanjagend misschien, uitvergroot op de muur geprojecteerd, maar het ziet er heel vriendelijk en gezellig en roze uit, vooral die met die witte en lichtblauwe ob-touwtjes. Dat is de mijne, zegt Chris enthousiast. Welnee mens, zegt Sara, die is van mij.

Zenuwachtig zijn we als het kongres gaat beginnen. Geen idee hoeveel vrouwen er zullen komen maar het is helemaal volgeboekt. Tweehonderd vrouwen. We hebben er nog nooit zo veel bij elkaar gezien in één ruimte. De werkgroep Driehoeksverhoudingen gaat op stoelen staan, de vrouwen die de echtgenotes spelen met schortjes voor, de vriendinnen met een rode roos. Ze schreeuwen elkaar de stereotypen toe. Slet, jij de lusten ik de lasten. Makkelijk praten roepen de vriendinnen, en wie heeft hem met de paasdagen en in het weekeind? Jij hoeft niet zijn sokken te wassen teef, roepen de echtgenotes terug, jij hoeft zijn rotbuien niet op te vangen! Gooien kopjes stuk in een stortbui van scheldwoorden.

Dan overal werkgroepen. Er worden geen beslissingen genomen, geen speeches gehouden, er is geen voorzitter en geen centraal comité en alles loopt. 's Avonds dansen we. Ik ben helemaal manies, al mijn vriendinnen bij elkaar. We zingen schor en vals en schel de strijdliederen die de dag tevoren door een van de werkgroepen zijn geschreven: ik ben geen gat, meneer, die lieve schat, meneer, die is

er nu niet meer. En: vrijheid blijheid zusterschap, de vrouw heeft weer een vinger in de pap.

Om vier uur 's nachts zit een vrouw naast me uit te hijgen van het dansen. Tussen de vijftig en de zestig. Had jij vroeger ooit gedacht dat het zo leuk zou zijn met vrouwen, zegt ze tegen me. Meid, ik heb misschien al in geen twintig jaar meer gedanst. Omdat m'n man er niet van hield. Kom op, zegt ze, en trekt me mee aan mijn arm. Nog eentje voor we gaan slapen.

De beweging beweegt en groeit. Etie belt me op vanuit de volkshogeschool. Dat ze een cursus willen starten over feminisme en socialisme, of ik daaraan mee wil doen. Dat hangt er van af, zeg ik. Voorzie weer vrijblijvende lezinkjes waarbij een meute nieuwsgierige mensen het monster komt bezichtigen. Maar als Etie en An en ik met elkaar praten zijn we het in een half uur eens. Alleen vrouwen, beginnen met de eigen ervaringen, van daaruit toewerken naar meer theorie.

Ze lopen als een trein, de kursussen. Twintig vrouwen een week bij elkaar, het is als een pressure cooker, de eerste twee dagen merken ze dat ze bijna al hun problemen wel met iemand delen, dan dat het met de hele maatschappij te maken heeft. En als ze dan in kleine groepjes de derde of de vierde dag een stuk van Friedrich Engels lezen is het opeens niet meer een stuk abstrakt mannendenken maar gaat het ook over hen. Wat zijn al die linkse jongens toch dom, zeggen we, dat ze nooit hebben doorgekregen dat vrouwen veel sneller links worden via hun eigen ervaringen dan via een beroep op hun solidariteit met anderen. Aan het eind van elke week staan de vrouwen met tranen in hun ogen als ze afscheid van elkaar nemen, en ze blijven terugkomen en starten eigen groepen. Het lijkt wel een tovermiddel, zeggen we. Alsof we er bijna niets aan hoeven te doen. Vrouwen al jaren rijp om uit te barsten, door te breken, het enige wat ze nog nodig hadden was het opheffen van hun isolement en een steuntje in hun rug.

Femsoc-groepen noemen we het, het chaotiese netwerk van autonome vrouwengroepen die werken vanuit feminisme en socialisme. Mijn eigen groep, waarmee ik studeer en feestvier, een konstante begeleiding in komende jaren van veranderingen. Vriendinnen, trouwer dan een huwelijkspartner: Truus en Trees en Ria en An en Mieke en Tillie en Lenie en Riemke en Marleen en Carolien.

Het schrijven komt me aanwaaien. Beginnen in de *Vrouwenkrant*. Dan vraagt Anneke of ik van haar een keer een stuk wil overnemen voor *Sextant*. En dat gaat lekker en ze vragen er nog een. Dan een stuk in *de Nieuwe Linie* en in *Jeugdwerk Nu*. En voordat ik weet wat er gebeurt produceer ik regelmatig. Terwijl ik vroeger altijd dacht dat je moest beginnen als kleine verslaggever voor het vrouwenhoekje van een provinciale krant. Heb je dan vroeger nooit geschreven? vraagt iemand. Nooit, zeg ik. Ik had niets te vertellen. Waar moet je dan over schrijven? Schrijven om te schrijven?

Maar nu ligt het materiaal voor het grijpen, mijn eigen ervaringen, die van de vrouwen om me heen, stukken theorie die we langzaam ontwikkelen. Ik zit midden in de golf van creativiteit die losbarst. En af en toe verdien ik ook nog wat, en hoef ik niet bang te zijn voor de man met de zwarte leren jas die de elektriciteit komt afsluiten en die ook niet te vermurwen is als ik hem vertel dat we toch alletwee slachtoffers zijn van hetzelfde kapitalistische systeem.

Nog steeds gaat het door, mijn bewustwording. Nog steeds merk ik hoe ik dingen anders ga zien die ik vroeger als vanzelfsprekend aannam. Als een vis in het water die het laatst merkt dat ze in water zwemt.

Terug van een vergadering loop ik over de Weteringschans. Warm weer, mijn jas hangt open. Een man komt naast me lopen, buitenlander, iets onverstaanbaars zeggend waar neuken in voorkomt. Ik doe of ik hem niet zie, langzamerhand bedacht geraakt op het feit dat een discussie beginnen ongeveer het laatste is dat helpt om iemand af te schudden. Hij begint aan mijn mouw te trekken. Ik ruk me los. Rot op, zeg ik tegen hem. Maar hij laat niet los, zegt neuken neuken en probeert naar mijn borsten te grijpen. Een golf woede komt in me op. Alle vervelende opmerkingen en smakgeluiden nog tot daar aan toe, maar ik word razend als er iemand ongevraagd met z'n poten aan me zit. Slaan, denk ik. Niet het charmante tikje op de wang zoals ik dat als meisje geleerd heb, maar een stevige stomp met de vuist, op zijn neus, dat komt aan. Hij vloekt. Gaat dan schoppen en spuugt naar me. En loopt weg. Zo, denk ik, dat is gelukt. Tot ik een harde klap tegen mijn rug voel, en dan een baksteen rakelings langs mijn hoofd zie gaan die met een knal afketst op een geparkeerde wagen.

Ik had dood kunnen zijn, denk ik als ik thuis zit en opeens begin te trillen.

De kodes, ik was alle kodes vergeten. Want je hebt alleen recht op bescherming als je je hulpeloos gedraagt. De mensen die tegelijk met mij op de Weteringschans liepen staken geen poot uit, keken alleen maar. Alle vrouwen die 's avonds alleen over straat lopen kan dat gebeuren. De enige manier om het te vermijden is je onder kuratele laten stellen bij één man die je beschermt tegen andere mannen. Of 's avonds laat niet over straat gaan. En ik was vergeten dat een man die door een vrouw geslagen wordt niet meer weet dat hij van zijn moeder heeft geleerd dat je meisjes niet mag slaan en in blinde woede in staat is om je in elkaar te tremmen. Er zit niets anders op dan beter slaan de volgende keer, of maar weer op hulpeloos spelen, denk ik.

Een gesegregeerde wereld. Nergens bordjes blank en zwart, daarom valt het niet zo op, tot je gaat kijken. Winkels voor vrouwen, en de straten overdag. 's Nachts zijn ze van mannen, evenals stranden, bossen, waar je alleen kan komen onder begeleiding van een man. Kroegen van mannen waar je alleen beschermd bent als je de toffe meid uithangt en dan nog niet eens. Mij is nog nooit wat gebeurd, zegt Veronique, maar het is ook duidelijk dat Veronique zich aan de afspraken houdt en alleen uitgaat met haar vriendje, en als ze echt na twaalfen ergens naar toe moet neemt ze een taxi, die ik me niet kan veroorloven.

Elli is wel aangerand, toen ze een lift aannam van een vrachtwagenchauffeur, eigen schuld, als vrouw alleen kan je niet liften. Een meisje komt uithuilen in het Vrouwenhuis. Verkracht door een Angolees met wie ze in de kroeg over de bevrijdingsbeweging in de derde wereld zat te praten en toen hij vroeg ga je mee naar huis nog koffie drinken want we hebben zo lekker gepraat dacht ze niet paranoïde wezen, er zijn ook best aardige mannen. Eigen schuld, had ze maar niet met hem mee moeten gaan. Francien werd gepakt in de lift in de Bijlmer, bedreigd met een mes, meegenomen en verkracht, daarna weer vrijgelaten. Eigen schuld, je weet toch dat je niet samen met een man 's avonds in de lift moet staan. Haar vriendin, die dacht dat verkrachtingen alleen na twaalfen plaatsvinden, gebeurde hetzelfde een week later overdag. Ik durf het niet eens te vertellen, zegt Francien, het was een Surinamer, en al die afschu-

welijke praatjes over Surinamers die ik altijd tegenspreek als ik ze hoor. Ik begrijp best dat ze het hier niet gemakkelijk hebben en dat ze worden gediskrimineerd en dat ze hun agressie ergens kwijt moeten, maar moet dat uitgerekend op vrouwen? Wat moet je doen, een discussie beginnen dat we alletwee worden onderdrukt? Terwijl hij met zijn poten in je onderbroek zit.

Terwijl we praten komen er steeds meer verhalen los. Het gewone werk, knijpen in je tieten als je langs loopt, hand op je kut in de tram, van je fiets afgetrokken worden, klemgezet tegen de muur door een stelletje dronken pubers. Gewone gebeurtenissen. En dan natuurlijk de opmerkingen. Kijk niet zo sjagrijnig anders stoppen we een bezem in je kut. Nou meid als je schaamlippen net zo hangen als je tieten dan ben je ook ver heen. Zullen we daar eens overheen, mannen?

Ik herinner me de opvattingen die ik vroeger had. Vrouwen die niet verkracht willen worden gebeurt het niet, want hij heeft maar twee handen. En: misschien hebben de vrouwen die het gebeurt het ook wel een beetje uitgelokt. Ik ben tenminste nooit echt verkracht, zeg ik in de groep, en dan opeens dringt het tot me door dat het niet waar is. Toni, herinner ik me, als dat geen verkrachting was, hij hield alleen op toen ik zijn vel open had gekrabd. En daarna, gedwongen neuken om mijn vrijheid te kopen. Waarom kwam ik daar niet op, zeg ik. Je was getrouwd, zegt Francien, dan is het geen verkrachting, dan is het gewoon.

En dan gaan we na wat dit voor ons betekent, voor alle vrouwen, niet alleen voor die het overkomt. We lopen 's avonds niet alleen over straat of, als we dat wel doen, strak voor ons uit kijkend, grote passen, handen tot vuisten gebald en onze billen geknepen. Niet slenteren, niet in etalages kijken, om groepjes mannen heen lopen, in paniek raken als je stappen achter je hoort, een omweg maken om niet door een donker straatje te hoeven, zorgen dat je nooit iemand recht in zijn gezicht kijkt, want ogenkontakt, per ongeluk, is al een uitnodiging.

Gewone dagelijkse angst. We wisten het niet eens meer, zo gewoon. Het gaat er niet om of het je een keer overkomt - het gaat erom dat we in een maatschappij leven waarin dit *kan* gebeuren, we zijn vogelvrij.

Karateles, twintig vrouwen in onderbroekjes en maillots en overalls. Rondrennen, spieroefeningen, ik heb geen konditie meer. Sterke benen van veel lopen, maar slappe armpjes en longen van niks.

Harm geeft les, een man die een hoofd kleiner is dan ik. Schopoefeningen, armoefeningen. Japanse kreten slaken, maar er komt alleen maar beschaafd gepiep uit, en dan gegiechel. We hebben niet geleerd om een keel op te zetten, tenzij we dol zijn van drift en vergeten dat meisjes zich netjes moeten gedragen.

Oefenen op elkaar. Harm komt voor me staan. Stomp me maar, zegt hij, ik weer het wel af. Ik kan het niet. Ik heb eindeloos de slagen geoefend maar nu er iemand voor me staat gaat het niet. Toe maar, zegt hij. Er kan toch niets gebeuren, je zou me niet kunnen raken al zou je het willen. Ik sla een halfslachtig gat in de lucht, ergens naast zijn oor. Hij pakt me bij mijn pols, tikje met zijn voet tegen mijn enkel en ik lig.

Het heeft niets, niets met spierkracht te maken. Alles met konditionering. En als ik later nadenk over wat me weerhoudt om naar Harm te slaan terwijl er absoluut niets kan gebeuren, en in plaats daarvan zenuwachtig ga giechelen dringt het tot me door. De man op de Weteringschans. De ingebakken angst, diep weggestopt, dat als je een man slaat hij het recht heeft om je verrot te slaan, vogelvrij als je je niet aan de kode houdt. Een psychiese barrière, veel meer dan een lichamelijke, om onze kracht te gebruiken. Die we wel hebben als we met vuilniszakken sjouwen en boodschappen en kinderen naar drie hoog achter zeulen.

Dan oefen ik meer, nu ik weet waar de barrière zit. En herinner me dat ik zo vaak heb gedroomd dat ik iemand wou slaan en dat het niet ging, mijn vuist door de lucht heen alsof het stroop was, nooit het doel bereikend. En nu droom ik opeens dat ik een boom van een kerel in elkaar sla, alle agressie die er uit komt, ik trap hem in zijn kloten, sla zijn schedel in. Dertig jaar ingeslikte agressie die nu eindelijk naar buiten komt in plaats van naar binnen gekeerd te worden. De mannen die horen dat ik op karate zit lachen schamper, of een beetje ongemakkelijk. Hulpeloos is aantrekkelijker.

Gordes 11

Nog niet ongesteld. Vier dagen te laat. Mijn trouwe eierstokken, de een een paar dagen trager dan de ander, laten me in de steek. Een keurige cyklus van om en om zevenentwintig en negenentwintig dagen. Ik luister ongerust naar mijn buik.

Niet meer glimlachen

Ton en Anna. Een echtpaar.

Ik ben bij ze op bezoek. Petje staart niet meer zo koel naar me. Met Esther, hun oudste dochter, heb ik gepraat. Dat het niet mijn bedoeling is om haar vader mee te nemen, dat ze niet bang voor me hoeft te zijn. Oké, zegt ze.

Een echtpaar, een huishouden. We zitten er met z'n drieën. Ik voel me op bezoek. Cognac maakt het gemakkelijker om in deze setting te praten. Ik bekijk de trouwfoto's van Ton en Anna. De AJC, Ton met blote oren en een korte broek. Hun verleden dat er zo anders uitziet nu Anna het vertelt dan toen ik alleen maar het beeld had dat Ton voor me had geschetst. Anna uit een links nest, die Ton meeneemt naar vergaderingen, in contact brengt met de linkse beweging van toen. En dan de kinderen, Anna die werkte als onderwijzeres om geld te verdienen en het huishouden deed, terwijl Ton studeerde en bekend werd als linkse activist. Weg is het beeld van afhankelijke Anna, van Ton de sterke man die haar opvangt, rekening met haar houdt.

Waar zijn de cognacglazen? vraagt Ton aan Anna. Waar liggen de foto's? waar staan de koffiefilters? Anna kijkt me aan en we glimlachen. We denken hetzelfde. Anna's huis. Behalve de studeerkamer waar Ton zich kan terugtrekken, zich kan verschuilen achter de krant, naar buiten kan staren zonder dat de kinderen proberen zijn aandacht te trekken, alleen af en toe gestoord door Anna die koffie brengt en weer geruisloos verdwijnt. Nee, denk ik, als het ooit in me op is gekomen om Anna's plaats in te nemen, als ik me in dromen zag als Ton's maat, samen werkend, samen pratend, dan is die droom nu voorgoed verdwenen. Ik zie te scherp de prijs die Anna betaalt voor haar veiligheid, hoe haar eigen ontwikkeling ondergeschikt is geraakt aan de zijne. Ik zou nooit genoeg nemen met een schrijftafeltje in de hoek van de slaapkamer.

Maar ook Anna is aan het veranderen, Ton's relatie met mij een

startsein om opgekropte ontevredenheid los te laten breken. Kijk, zegt ze, voor zijn politieke vergaderingen wilde ik nog wel thuis blijven, mijn bijdrage aan de gezamenlijke zaak, maar thuis blijven omdat hij zo nodig naar jou toe moet? Alleen als hij zelf ook eens thuis blijft met de kinderen als *ik* weg wil. Ik geef haar gelijk. Het maakt alles niet makkelijker. Als Ton me naar huis brengt en mee wil naar binnen om te vrijen ben ik degene die hem er aan herinnert dat hij Anna beloofd had meteen naar huis te komen. Het lukt me niet om Anna alleen maar te zien als een rivale. Ik vind haar te aardig.

Ik bel op, waar hij blijft. O is het weer zo ver, zegt Anna. Hij had met mij afgesproken dat hij thuis zou blijven met de kinderen omdat ik naar mijn praatgroep ga. Hij heeft met mij afgesproken dat hij om acht uur naar me toe zou komen, zeg ik. We zuchten. Mannen, zeg ik. Ik zal hem vragen of hij naar je toe komt als de kinderen slapen, zegt Anna. Laat maar, zeg ik, op deze manier hoeft het niet. Hij moet gewoon leren om afspraken te maken die hij kan houden. Ik weet er alles van, zegt Anna die regelmatig woedende mensen moet sussen aan de telefoon omdat Ton weer ergens anders is dan hij had afgesproken, of drie afspraken tegelijk heeft.

Ton probeert zich er uit te draaien, kronkelt, ontkent dat hij een afspraak had, beroept zich op Anna die er niet tegen zou kunnen dat hij naar mij komt. Je liegt, zeg ik, ik heb net Anna aan de lijn gehad, en ze wist niet eens dat je met mij had afgesproken. Een ingewikkeld verhaal, dat hij eerst van plan was ... maar toen werd hij opgebeld ... en Anna had het niet goed begrepen en toen had hij maar ... en hij had mij nog opgebeld en toen was ik niet thuis ... en toen had hij gedacht ... Hou op, zeg ik, Ton, ik trap er niet meer in. Anna pikt het nog van je omdat ze afhankelijk van je is. Ik niet. Je kan je niet achter Anna verschuilen. Je moet geen afspraken maken die je niet houden kunt. Ik verdom het om twee uur op je te zitten wachten. Ik bedoel er toch verder niets mee, zegt Ton, jij zoekt er van alles achter. Ik wacht niet meer op je, zeg ik. Goed, zegt Ton, ik kom morgen om elf uur, na de vergadering. Dat meen je niet, zeg ik, want je weet dat die vergaderingen uitlopen en dat je er niet voor twee uur bent. Nee echt, zegt Ton, wat er ook gebeurt, of die vergadering nou uitloopt of niet, ik ben er om elf uur.

Om half twee is hij er nog niet, en ik doe de deur op slot, schrijf Ton een brief dat ik hem niet meer wil zien, en val in slaap.

Treurig en grijs voel ik me in de dagen daarna. Maar met mijn ego intact. Trots dat ik me gehouden heb aan mijn eigen voorwaarden.

Vier dagen later zit Ton in mijn kamer als ik thuiskom. En huilt. Ik kan niet tegen huilende mannen, het raakt me in mijn buik, in alle vergeten moeder-konditioneringen. Ik kan niet zonder je, zegt Ton. Ik doe het verkeerd, je hebt gelijk, ik moet mijn leven veranderen, ik moet ruimte voor je maken in mijn leven. Wil je het nog eens proberen?

Maar dan komt Anna in opstand, die de paar uurtjes tussendoor nog wel kon verwerken, maar als Ton voorstelt dat hij een vaste dag in de week bij mij zal wonen haar veto uitspreekt. We maken ruzie, Anna en ik. Je houdt geen rekening met mij, zegt Anna. Jij houdt geen rekening met mij, zeg ik. Ze loopt weg, kwaad. Ton en ik zien elkaar weer stiekem. We moeten geduld met Anna hebben, zegt hij, ze moet er nog aan wennen. Ik zwijg, skepties. Weer terug in het oude patroon waar ik nu juist genoeg van had. Als het niet gaat moeten er maar beslissingen vallen, zegt Ton. Maar ik geloof hem niet meer. Ik weet te goed dat ik nooit Anna's rol over zou willen nemen, koken voor hem zijn kleren wassen zijn huis voor hem op orde houden de mensen van zijn lijf houden als hij het druk heeft en hem aan zijn afspraken herinneren. En ik zie te goed dat hij het niet zonder kan. Als er beslissingen vallen ben ik degene die afvalt, weet ik.

Bestaansangst, nog steeds. Een eindeloos gescharrel om aan genoeg geld te komen. Een maandelijks gevecht, schrijven levert weinig op, en het is uitputtend steeds opnieuw artikelen te produceren, nooit uit te kunnen rusten. En echt voor het brood gaan schrijven lukt me niet, als ik niet heel duidelijk zelf iets te zeggen heb krijg ik geen letter op papier.

Een kans. Ik word gevraagd als docent op een sociale akademie om lessen te geven in sociale aktie. Ik ben een marxist, waarschuw ik ze. Ik ga geen methodieklessen geven die waarde vrij zijn en los staan van de praktijk. Ze vinden het best, en ik ben ook maar een buitendocent, urenboer, die niet mee mag praten over het beleid en zo weer te ontslaan is. Een echt salaris, een plekje in de marge, en

nu eens niet ondanks mijn politieke opvattingen, maar dank zij, denk ik. Maar ik heb me weer vergist.

Sommige studenten moeten er niets van hebben, van praten over hoe het kapitalisme in elkaar zit, ze hebben het alleen vaag over dat we toch allemaal mensen zijn en dat we toch vrij zijn om ons te ontplooien als we dat willen en dat wij toch niet kunnen bepalen of arbeiders ongelukkig zijn. Om over vrouwen nog maar helemaal te zwijgen. Maar bij andere studenten slaat het aan en we beginnen te denken over andere vormen van onderwijs. Niet meer de losse lessen naast elkaar, die niets met elkaar te maken hebben. Vanuit de werkgroep die de plaats van mijn lessen heeft ingenomen ontstaat kritiek op de andere lessen. Wat voor bijdrage kun je leveren aan de problemen van werkende jongeren? vragen een paar van mijn studenten aan de docent ontwikkelingspsychologie. Zijn het wel puberteitsproblemen waar ze mee zitten, heeft het niet meer met hun werk te maken, met het leven dat ze moeten leiden?

Er wordt over me gefluisterd. Onkollegiaal word ik genoemd, omdat ik vaker in de studentenkantine zit dan in de docentenkamer waar ik me niet thuis voel. Indoktrinatie, hoor ik zeggen, dogmatisme. Ik word op mijn vingers getikt. Of ik niet wil vergeten dat ik ingehuurd ben om lessen sociale actie te geven, niet om projektonderwijs te begeleiden. Niet bevoegd, wordt gezegd, en nee, wij zijn natuurlijk best voor een andere aanpak, maar we kunnen het niet verantwoorden tegenover het ministerie. De studenten worden kwaad, en als zij er druk achter zetten blijkt het opeens wel te kunnen, mag ik een groep begeleiden die zich bezig gaat houden met de positie van werkende jongeren, mijn sociale aktielessen als een geïntegreerd onderdeel.

Maar ik voel me geïsoleerd, in een hoek gedrongen. Moet zo vaak verantwoording afleggen over wat ik doe dat ik de gesprekken liever vermijd. Genoeg van mensen die beginnen te zeiken over en Rusland dan, ben je daar dan voor? En ik denk, naïef, dat er niets mis kan gaan zolang de studenten tevreden zijn, zolang ik goed werk aflever.

Aansluiting bij twee andere buitendocenten, ook links. Geen toeval, konstateren we, dat zelfs op deze zichzelf progressief noemende sociale akademie de meest linkse personen buitendocent zijn, alleen via de studenten invloed uit kunnen oefenen op het beleid en makkelijk zijn te ontslaan.

Jan heet een van hen. Jan, iets in de dertig, langzamerhand links geworden via de studentenbeweging. Hij leest Marx terwijl zijn vrouw Tine voor hun twee kleine kindertjes zorgt en het huishouden doet. Met Jan kan ik zelfs over de vrouwenbeweging praten en hij leest mijn artikelen. Zegt niet alleen ‘boeiend maar ik ben het niet met je eens’ zoals andere docenten doen, als ze al iets zeggen, maar praat er met me over, ernstig. En over de verhouding met Tine, die niet zo makkelijk is. Ik kan met haar bijna nergens over praten, zegt hij. Ze zit zo opgesloten in haar huis, zo bezig met de kinderen, ze weet gewoon niet waar ik mee bezig ben. Uiteraard, zeg ik. Hoe denk je dat je tijd over kunt houden om je te ontwikkelen als je in je eentje het huishouden moet doen met twee kleine kinderen? Dat wou je toch, een vrouw die je verzorgde, je wou toch kinderen? Je hebt gelijk, zegt hij, het is mijn eigen schuld, maar wat nou, moet ik eeuwig blijven boeten voor het feit dat ik dat niet heb ingezien?

Met jou kan ik praten, zegt hij, en ik voel me gestreeld. Opgewonden wanneer hij bij me langs komt, duidelijk met een smoes, een papier dat hij me wil laten zien. Je hoeft geen reden te verzinnen om bij me langs te komen, ik vind het fijn om je te zien, zeg ik. Je kan gewoon komen omdat je dat wilt, zonder andere reden. We kijken elkaar aan. Je maakt het me niet gemakkelijk, zegt hij. Tine is jaloers als ik naar je toe ga, ze heeft je artikelen gelezen ... Ze is bang dat ik jou interessanter vind dan haar, en het vervelende is dat het waar is.

Is dit de eerste keer? vraag ik. Tien jaar huwelijk, nooit met een andere vrouw gevrejen. Wat moet ik, zegt Jan. Ik wil Tine niet kwetsen, maar jezus, hoe lang hou ik dit leven vol. Jouw beslissing, jouw keuze, jouw verantwoordelijkheid, zeg ik. Waarom praat je er niet over, met Tine. Wat hij braaf doet, en Tine schopt scènes, zegt dat ze hem nooit meer wil zien als hij iets begint met een andere vrouw. Wat moet ik doen? vraagt hij aan me. Wat wil je doen? vraag ik, ik kan je beslissingen niet voor je nemen. Maar de beslissing is al gevallen als we naast elkaar op mijn bed liggen te praten en we eindelijk handen naar elkaar uitstrekken en onze lichamen hun grenzen niet meer weten.

Waarom is het zo anders met de ene man, of de andere. Waarom ben ik hooked, verslaafd, na een keer. Waarom worden alle ver-

rotte klisjés opeens waar, de klisjés van opgaan in elkaar, het gevoel verloren te zijn, reddeloos. Een man die me anders nooit zou zijn opgevallen, niets geen liefde op het eerste gezicht, maar mijn lichaam reageert heftig, heeft voor mij gekozen, en nog dagen later blijft het beeld me bij van zijn gezicht als hij schreeuwt wanneer hij klaarkomt.

Schuld. Ik moet het aan Ton vertellen, hij aan Tine.

Ik wist dat Ton er bang voor was, maar hij is niet in de positie om me iets te verbieden. Jij kan het toch ook, zeg ik redelijk, van twee mensen houden? Waarom zou ik dat niet kunnen?

Maar Ton is niet redelijk, hij is woest. Beurtelings ijzig en afstandelijk, je doet maar, ik heb daar niets mee te maken, en razend, tierend. Probeert me vast te prikken op een afspraak die ik met hem gemaakt zou hebben. Ton, doe niet zo idioot, zeg ik. Je bent kwaad omdat ik met een andere man vrij, dat heeft niets met die afspraak te maken. Maar Ton luistert niet eens meer, raast en schreeuwt en wil met slaande deuren verdwijnen. Ik hou hem tegen, doe de deur op slot, zeg zo mag je niet weggaan.

Dan zit hij daar met gebogen schouders. Zegt, fluistert, ik weet dat het onredelijk is, maar ik kan het gewoon niet hebben. Het is alsof wat wij hebben wordt bevuild.

En als we proberen te vrijen gaat het slecht. Het is alsof ik hem met je bezig zie, zegt hij. En het is waar, mijn lijf staat nog naar de ervaring met Jan en eigenlijk wil het voor Ton niet warm worden. Een mooie theorie, houden van meer mensen tegelijk, maar als ik echt met iemand bezig ben zoals nu met Jan - treurig. We nemen treurig afscheid van elkaar.

Als ik met Jan zit te praten, de volgende dag, komt Ton langs. Ik kom alleen maar om een afspraak te maken, zegt hij, als ik vertel dat Jan er is. Een klucht, alsof het niet echt gebeurt, ze geven elkaar een hand. Jan zegt Jan. Ton zegt Ton. Ik heb zin om te gaan lachen, krijg visioenen van duels, maar ze kijken elkaar verder niet aan en Ton heeft zijn agenda getrokken en maakt zakelijk een afspraak met me. Donderdag na de vergadering, schikt je dat? Ik ben een beetje later, zeg ik, is dat ook goed? En Jan is op het bed gaan liggen. Alsof hij daar hoort.

Een paar dagen in Friesland met Jan. Koud buiten, binnen een ka-

chel. Een boerderij met een bedstee en een rood lampje. Ik krijg niet genoeg van zijn gezicht als hij vrijt, zijn andere gezicht dat je nooit ziet op vergaderingen. Mijn bloed op zijn buik omdat ik menstrueer, ik teken er bloemetjes mee tot we naar de koude keuken lopen om elkaar te wassen.

Ik weet niet meer of ik terug kan naar Tine, zegt hij als we in de bedstee het lampje uit hebben gedaan. Ik weet niet of ik terug kan naar Ton, zeg ik. Na dit. Na eindelijk eens het gevoel te hebben dat het niet alleen gaat om af en toe een uurtje neuken. Zo'n ander gevoel, als je niet alleen het bed deelt, maar ook met elkaar werkt, dezelfde politiek. Ik weet het, ik weet het, zegt Jan.

En de volgende dag schrijf ik een brief aan Ton, dat ik het niet meer kan met hem. Dat hij ruim de kans heeft gehad om iets met me op te bouwen, maar dat het toch steeds neerkomt op de uren in bed na de vergadering, af en toe een gesprek in een kroeg waarbij we plannen maken die we nooit uitvoeren. Ik wil nu wel eens de kans krijgen om meer te doen dan dat, schrijf ik.

En als we terug zijn in Amsterdam is Tine zo over haar toeren dat Jan niet meer weet wat hij doen moet en de volgende dag op mijn stoep staat, met zijn kleren. Het ziet er naar uit dat ik moet kiezen, zegt hij, en ik kan je niet zomaar opgeven. Mag ik blijven?

We praten, dat ik niet met hem samen wil wonen, dat hij een kamer moet zoeken maar dat hij zolang bij mij kan blijven. En ik vertel hem waar ik bang voor ben: dat hij het niet aan kan, de breuk met zijn vrouw. Dat ik geen echtgenote ben, en ook nooit wil worden. Of hij niet beter ergens alleen kan wonen, of logeren bij iemand anders, zodat we de rust hebben om uit te zoeken wat we willen met elkaar. Ik heb al gekozen, zegt hij. Ik kan niet meer naar haar terug. Het enige waar ik moeite mee heb is de kinderen.

Maar het is niet waar. Want als ik wegga naar mijn vrouwengroep is hij jaloers, als ik thuiskom nors en zwijgend. Ik heb alles voor jou opgegeven, jij gaat gewoon door met je oude leven, zegt hij. Wat wil je, vraag ik in het nauw gedreven. Dat ik thuisblijf voor je? Dan ben ik over een jaar net als Tine, precies waar je nu voor wegloopt. Je kan niet twee dingen tegelijk willen: een boeiende zelfstandige vrouw, en tegelijk een die voor je slooft en voor je thuisblijft. Dat is tegenstrijdig. Je zult moeten kiezen.

We vinden een kamer voor hem. De helft van de week is hij daar,

de andere helft bij mij. Hij gaat zijn kinderen opzoeken in het weekend. Ik ben onrustig als hij weg is, begrijp niet goed waarom. We hebben weer ruzie als ik wegga naar mijn vrouwengroep. We hebben ruzie als hij onduidelijk doet over het naar huis gaan, naar zijn kinderen.

Dan opeens, als we zitten te ontbijten, wordt er gebeld. Tine komt de trap op. Zegt tegen Jan ik zag je fiets tegen de gevel staan. Ik dacht het wel. En tegen mij: weet je wat hij tegen mij zegt? Dat hij met jou heeft gebroken, maar dat hij de helft van de week op zijn kamer zit om te werken. Dat hij je alleen nog maar ziet op het werk. Ik kijk Jan aan, die rood is geworden. Een mooie truuk hoor, zegt Tine. Tegen haar doen alsof je met mij gebroken hebt, tegen mij doen alsof je haar niet meer ziet. En ze vertelt hoe ze er achter is gekomen, hoe ze op bezoek kwam op zijn kamer en merkte dat hij geen pannen en geen borden en messen en vorken had. Terwijl hij haar vertelde dat hij aan het leren was voor zichzelf te koken. Jan zwijgt en is rood. Goed, zegt Tine, dat was het. Je kan kiezen, zij of ik. Als je vanavond niet terugbent zet je nooit meer een voet over de drempel.

Ik weet niet wat ik doen moet, zegt Jan als ze weg is. Je hebt het gehoord, zeg ik: kiezen. Ik kan niet kiezen, zegt hij. Dan word ik razend. En schreeuw. Dat hij van Tine en mij verwacht dat we ons helemaal aanpassen aan zijn behoeften, dat hij ons tegen elkaar uitspeelt. Dat ik dat ook niet neem, net zo min als Tine. Ik smijt een glas naar zijn hoofd en mis. Nooit geleerd om te mikken. Hij zegt maar wat moet ik dan doen? Kiezen, zeg ik, net als wij godverdomme. En als hij me dan nog niet begrijpt zeg ik dan kies ik wel voor je, en pak de plastic bakken met al zijn papieren en mappen en smijt die over de trap naar beneden. Een uiterst bevredigend lawaai. Terwijl hij zijn spullen opraapt gooi ik ook zijn kleren nog naar beneden en doe de deur op slot.

En drink dan achter elkaar een fles wijn leeg en jank. En denk ik wil dood. Ik ben niet geschikt voor deze wereld, deze spelletjes. Stop de wereld, ik wil er af.

Natuurlijk, zegt een van de vrouwen, dat is wat je krijgt als je bijna dertig bent en nog niet getrouwd. En niet getrouwd, verbetert ze als ze me vuur ziet spugen. Al die mannen in de dertig, tien jaar ge-

trouwd, twee kindertjes. Vrouwen die het geld verdienen terwijl zij studeerden, het huishouden deden en thuis bleven met de kinderen als zij naar hun werk gingen en naar hun politieke vergaderingen. En na tien jaar gaan ze zich afvragen of ze niets gemist hebben, als ze merken dat ze niet meer met hun vrouwen kunnen praten over hun werk, als hun vrouw niet dezelfde politieke ontwikkeling heeft doorgemaakt. En dan komen ze bij ons, die niet thuis hebben gezeten met de kinderen en nog niet verduft zijn en nog iets te zeggen hebben. Hun vrouwen verbitterd thuis achterlatend. Het is zo klisjé als wat. Maar er zijn er niet veel die dan de konsekwenties durven trekken en echt weggaan, uit hun huwelijk stappen. Tenzij wij bereid zijn om de taak van hun vrouw over te nemen.

En dat willen we niet, zeg ik, want dan zijn we over een paar jaar precies op het punt waar hun vrouwen nu zijn, en dan begint het spelletje van voren af aan.

Arme mannen, zegt iemand, die niet kunnen kiezen, die alles tegelijk willen, een vrouw voor de verzorging, een vrouw voor de spanning.

Dat willen wij ook zeg ik, wij willen toch ook iemand met wie we kunnen praten, we willen ook verzorgd worden, we willen ook alles.

Behalve dat wij nooit voor de keuze worden gesteld, zegt iemand, wij kunnen niet kiezen of we wel of niet iemand thuis hebben die voor onze kinderen zorgt en het eten klaar heeft als we thuiskomen. We zouden trouwens barsten van het schuldgevoel. Laat staan als we er daarnaast ook nog eens iemand op na houden omdat we ook spannende seks en spannende gesprekken willen. We kunnen alleen maar kiezen of we die huisvrouw willen zijn en uitgezogen worden tot het te laat is. Of de vlotte vrolijke vrije vrouw, en dan weten dat het altijd mis gaat - de paradox dat het op moet houden zo gauw het te goed gaat, dat je wordt weggegooid als het echt bedreigend wordt.

Toch zou ik niet in de schoenen van mannen willen staan, zegt een ander en we beamen dat allemaal. Als je eenmaal weet wat het is om onderdrukt te worden is er geen lol aan om dat iemand anders aan te doen. Ik zou me te schuldig voelen.

Schuldgevoel. We veren allemaal op, gaan er eens goed voor zitten. Schuldgevoel, daar weten we alles van. Experts in schuldgevoel. Schuldgevoel als we die huisvrouw zijn en denken dat het onze

schuld is wanneer we hem niet meer kunnen boeien. Schuldgevoel als we de vriendin zijn en medeplichtig zijn aan de ellende van zijn vrouw. Schuldgevoel vanwege zijn kinderen.

Dat is het, zeggen we, daarom passen we ons zo uitstekend aan, daarom zijn we zo plooibaar, nemen de ellende van de hele wereld op onze schouders. We begrijpen iedereen, we sterven van het begrip voor anderen. We slaan onszelf over. En als we dat eens niet doen worden we uitgespeeld tegen andere vrouwen. En dan voelen we ons schuldig.

Het maakt het in mijn werk niet makkelijker, dat ik Jan er uit heb gesmeten. Spanningen niet alleen tussen ons en de rest van de staf, nu ook tussen Jan en mij. Het geroddel en gekonkel achter mijn rug neemt toe. Als er een opvolger voor een stafdocent moet komen, waarvoor volgens afspraak een van de buitendocenten in aanmerking zou komen, worden we gepasseerd. Ik ga een paar dagen naar Londen, een van de kongressen, weg uit de toestand. Als ik terugkom hebben Jan en de andere buitendocent een deal gesloten met de staf. Jan heeft zelfs in het openbaar een anti-Rusland verklaring afgestoken. Behalve de groep studenten die voor me blijft knokken staat er niemand meer aan mijn kant. Als ik merk dat ik elke dag voordat ik werken moet met buikpijn rondloop neem ik zelf ontslag. Aan mijn studenten, die zich nu in de steek gelaten voelen, leg ik uit dat ik niet meer vechten kan, niet in mijn eentje.

In ieder geval heb ik nu de steun in mijn rug van mijn vrouwen. Het ligt niet alleen aan mij, het is niet alleen dat ik niet diplomatiek genoeg ben dat de boel om me heen polariseert in voor en tegen, waar ik ook kom. Ik zie het aan de andere vrouwen die uitgesproken zijn in hun stellingname. Als vrouw word je al wantrouwig aangekeken als je je niet stereotiep gedraagt. Als je uitgesproken links bent krijg je het niet gemakkelijker. En dan ook nog feministe. Die subversieve stukjes schrijft over seks. En vrijt met een getrouwde kollega. En zelfs een keer met een van haar studenten. En zich daar niet eens voor schaamt.

Ik zie het aan de andere feministen, die het ook niet makkelijk hebben in hun werk. Er zijn geen oplossingen, alleen overlevingsstrategieën. Werk doen dat niets met feminisme te maken heeft en dan een keurige splitsing maken tussen je werk en je politieke opvatin-

gen. Of steeds compromissen sluiten, je gedragen zoals andere mensen willen dat je doet. Of genoeg nemen met een marginaal bestaan, bijstand, zwart werken, schnabbelen. Of taxichauffeur worden, of timmervrouw zoals Jantien en dan werken voor andere feministen.

Jij kan altijd nog trouwen, zegt Vera die lesbies is. Alsof ik nog terug kan.

Ik begin te leren leven met het gegeven dat veel mensen zich door me bedreigd voelen. De mededocent die binnen de vijf minuten nadat hij met me had kennismemaakt al een verhaal afstak over zijn huwelijk, dat hij zijn vrouw een hele dag per week vrij geeft om een cursus te volgen. Nauwelijks verholen haat van andere docenten. Een redakteur die ruzie met me schopt nog voordat ik mijn mond had opengedaan. Als ik vraag waarom zegt hij: je kwam zo agressief binnen. Ik leer dat mannen mijn zelfverzekerdheid zien als agressie, als een aanval. Alsof hij automaties een maat kleiner zou worden als ik me in mijn volle lengte opricht. Het is waar, zeg ik tegen mijn vrouwen, wij fungeren als spiegels die hun ego weerkaatsen op twee keer de ware grootte. Als we dat niet meer doen ervaren ze ons als kasterende konkurrerende manwijven.

Dat mens Meuleveld komt hier niet meer de drempel over, anders smijt ik haar de trappen af, zegt de man van een vriendin. Als ik haar blauwe oog zie dat ze heeft gekregen nadat ze bij me op bezoek is geweest is me duidelijk dat hij het meent.

De universiteitskantine. Twee medestudenten, dezelfde met wie ik in het eerste jaar actie voerde tegen de studentenstop. Damesvoetbal, belachelijk, mompelt een van hen als ze de krant lezen. Ja, zeg ik, voetbal, wat belachelijk. Maar dat pikt hij niet, wordt kwaad, probeert me uit te leggen waarom vrouwen niet kunnen voetballen zonder belachelijk te zijn en mannen wel, maar natuurlijk heeft hij geen argumenten. De andere mannen vallen hem bij. Wie heeft jullie boterhammetjes gesmeerd? vraag ik ondertussen, wijzend op de zakjes die ze bij zich hebben. Hun vrouwen en vriendinnen, inderdaad. Ik ben ook onderdrukt, briest er een. Als ik eens wil koken dan mag ik niet eens van mijn vriendin. Je moet eens op het platteland gaan kijken, daar zitten alle mannen onder de plak van hun vrouw, zegt de ander. En als een uitsmijter komt de aanwezige docent met het definitieve argument, terwijl hij met zijn wijsvinger

voor mijn neus zwaait. Jullie zijn geen historische categorie, zegt hij.

En ik merk dat ik langzaam maar zeker word waarvan ik allang werd beschuldigd. Gefrustreerd in ieder geval. Een stevige dosis mannenhaat die groeit bij elke zak die denkt dat hij me voor kan schrijven hoe ik me te gedragen heb. En lesbies? In ieder geval hou ik steeds meer van vrouwen die me nemen zoals ik ben, kwetsbaar en sterk tegelijk. En ik zie het ook gebeuren met de vrouwen om me heen. Die eerst nog zeiden we kunnen het toch ook samen doen met mannen? Als je echt wilt weten hoe onderdrukt je bent hoeft je alleen maar te proberen je situatie te veranderen, niet meer als het stereotiepe wijfje rond te lopen. Dan wordt het glashelder.

De glimlachstaking, een proef op de som. De afspraak om alleen te glimlachen als je je echt vrolijk voelt. Een verbijsterend effect. Mensen om je heen die onzeker worden. Mensen die om niks ruzie met je maken. Mannen op straat die zeggen wat kijk je sjagrijnig. Mannen op het werk die een grote bocht om je heen maken. Alleen maar dat, ophouden met glimlachen. En merken hoe vaak we dat doen, hoe het een deel is geworden van ons uniform, hoe van ons verwacht wordt dat we decoratieve charme uitstralen. Hoe bang mensen voor ons worden als we dat niet meer doen.

Ik begrijp niet waar jullie het over hebben, zegt een keurige jonge versgetrouwde mevrouw. Mijn man vindt het goed als ik af en toe een avond weg wil, en hij is ook best bereid om af en toe een keer van zijn avondeten af te zien, dan neemt hij me mee om in de stad te eten. Jullie eisen ook veel te veel van ze, alsof ze het niet al moeilijk genoeg hebben door voor ons de kost te verdienen. We mogen ze toch ook best een beetje laten zien dat we dankbaar zijn? Al dat ontevreden gemopper van die feministes, zegt ze. Dat is niets voor mij.

Haar man die naast haar zit knikt tevreden.

Wacht maar, denk ik, tot je met twee kinderen in een nieuwbouwflat zit. Tot je man het niet meer merkt als je iets lekkers hebt gekookt. Tot je kinderen de deur uit zijn en hij kijkt niet meer naar je om en je bent te oud om nog een baan te vinden. Tot je merkt dat hij 's avonds niet overwerkt maar bij zijn jongere vriendinnetje zit die geen afwashanden heeft en die niet zeurt over de hoogte van haar huishoudgeld. Maar ik zeg het niet hardop.

Ik kom haar wel tegen, over een jaar of wat.

Gordes 12

Afscheidseten met An & Eric & Hanneke. Ik zie er tegen op om alleen te zijn met Hans en de jongens. Een veilig gevoel om nog een vriendin in de buurt te hebben, ook al zien we elkaar niet eens zo veel.

De mevrouw van het restaurant kijkt steeds wanhopiger als we tussen ons getetter door proberen het eens te worden over menu's, over wijn. Nog eens, zeggen we, hoeveel omeletten en met wat, hoeveel salades niçoise. Witte of rode wijn of alletwee.

Ik voel me ongemakkelijk, de laatste spanning met Hans nog niet goed uitgesproken, doorgepraat. Ik drink te veel en voel mijn stem schel worden, overmoedig. Ik zit naast Eric die ik aardig vind maar we kunnen de toon niet vinden. We reageren flirterig op elkaar, flitsende opmerkingen, woordspelletjes, terwijl we waarschijnlijk alletwee liever gewoon zouden willen doen. Maar ik hou ook niet op, zie mezelf vrolijk tetteren en lachen met mijn ene laag, terwijl ik met de laag eronder liever zachtjes zou willen huilen, tegen iemand aanhangen en over mijn bol geaaid worden.

Eric en Hans overleggen wie er dikker is, An of ik. Anja heeft smallere heupen, zegt Hans. Maar ze heeft meer vouwen in haar buik als ze zit, zegt Eric. Maar het is een gebruikte buik, zeg ik, toch bijna verontwaardigd - dan telt het niet. En besluit ter plekke na de vakantie op dieet te gaan terwijl ik mijn brood volsmeer met roomboter, de jabon et beurre die ik voornamelijk vanwege de beurre heb besteld.

Hans vertelt over onze laatste crises. Hij is er bijna trots op. Ik vertel hoe verstikt ik me voel soms, als hij met zijn Jezus-gezicht rondloopt van let-maar-niet-op-mij. Heb jij dat ook? zegt Hanneke die lachend tegen me aanvalt, dat je dan wel kilometers ver weg moet voordat je je eigen rust weer hebt?

Eric en Hans lijken op elkaar, bijna broertjes, moeite om gewoon te leven met wat er is op dat moment.

En Eric zegt het is net als met een lekkere fles wijn drinken, An

denkt alleen maar lekkere wijn en gaat daarna slapen, en ik denk halverwege al straks is hij op en waar haal ik een nieuwe fles vandaan.

Precies, zeg ik, maar dat maakt het zo moeilijk om nog spontaan te zijn. Want als ik Hans benauwd zie kijken over wat hij tekort zal komen dan ben ik al haast niet meer in staat om nog lief tegen hem te zijn. Want wat ik ook doe, er is altijd het moment dat ik ophou met aaien, of weer alleen wil zijn en dan zie ik zijn gezicht betrekken.

Het is alsof ik met een speelgoedemmertje een diepe put moet dempen, het is toch nooit genoeg. Het Iejaar-kompleks noem ik het, waar ik vroeger zelf zo'n last van had. Iejaar uit Poeh, die het nooit gelooft dat iemand van hem houdt als hij geaaid wordt en als ze ophouden met aaien zegt hij ziejewel, ze houden niet van me.

En An en ik vertellen elkaar over de moeite om nee te zeggen, om echt bij je eigen gevoel te blijven. Hoe we onszelf soms ook hard vinden en toch niet iets liefs willen veinzen wat we niet voelen. En we vragen aan Hans en Eric waarom ze uitgerekend op ons vallen, niet op die dertigduizend andere vrouwen die echt niets liever doen dan hand in hand met hun geliefde in de maneschijn lopen en elkaar diep in de ogen kijken.

Hans en Eric grijnzen wat schaapachtig naar elkaar. Moeilijk. Masochisme? Nee, zegt Eric, omdat ik zeker weet dat wat ik krijg echt is. Dat maakt het gevecht de moeite waard.

Zullen we samen in therapie gaan? zegt Hans tegen Eric. Ik zie dat al, zeg ik, zo'n man die je binnen vijf minuten vertelt dat je een dominante moeder hebt gehad en dat je daarom altijd valt op kasterende vrouwen zoals wij.

Maar ik zoek toch gewoon een feministiese therapeut, zegt Hans. Alsof er daar een dozijn van in het telefoonboek staan.

Ik wou dat we nog een paar dagen zonder de jongens waren, dan konden we samen op een terras zitten, zegt Hans. Zie je het, zie je het nou, zeg ik. Want we zitten op een terras, zonder de jongens. Je vergeet weer om plezier te hebben in wat je nu doet, je zit al weer je volgende fles wijn te reserveren.

Ik voel me leeg. Op. Niet in staat om nog iets te geven. Bang voor het moment dat Hans aan me zal vragen wat ik voor hem voel.

Omdat ik op dit moment niks voel, helemaal niks. Niets over om hem te troosten, ik voel me zelfs niet schuldig.

En heb zelfs geen zin om te schrijven, zo leeg ben ik.

Alle vrouwen zijn lesbies behalve die het nog niet weten

Lesbies? Ik? Met mijn verleden bevolkt met mannen? Vuur onder mijn huid en vlammen in mijn kut met Shaun en David? Lesbies? Ik?

De vrouwen om mij heen die altijd trouw hetero zijn geweest en nu de een na de ander daar niet meer zo zeker van zijn. Modeverschijnsel, zeggen een paar strenge he-feministen.

Ik praat er over met Ankie in Frankrijk in de Dordogne, hoe raar dat eigenlijk is, dat ik emotioneel zo dicht bij vrouwen sta, veel vertrouwder met ze ben, maar op een of andere manier, verliefd zie ik me niet worden.

Geen onderwijzeressenaanbidding vroeger? vraagt Ank geïnteresseerd. Ank die met een andere vrouw samenwoont en die een prachtig mager lang lijf heeft zoals ik dat zou willen hebben, met kleine punaiseborstjes, heel estheties. Ik vind het ook prima om gezellig tegen vrouwen aan te zitten en met armen om elkaar heen te lopen en elkaar te pas en te onpas te zoenen maar echt echt, met alle vlinders in mijn buik en niet kunnen slapen en alleen maar geobsedeerd in de verte zitten turen en vrouwelijke listen verzinnen?

Wel eens geprobeerd? vraagt Ankie. Jawel, zeg ik, daarom denk ik gewoon niet dat ik dat kan.

Josje en Carla, medestudentes-vriendinnen om mee naar de kroeg te gaan. Weer in de Pieter, waar ik elke keer vol verwachtingen naar toe ga en als ik er ben niet meer weet wat ik er doe. Nieuwe mensen kom ik er toch nooit tegen, kontakt maak ik nooit, we staan ons een beetje vol te hijsen terwijl we tersluiks om ons heen kijken. Carla komt nog wel eens wat tegen waar ze zin in heeft maar Carla is stukken cynieser dan ik en aanmerkelijk minder kieskeurig in haar bedgenoten. Bahasj is er ook en Josje staat wat tegen een lieve maar veel te jonge jongen aan te praten. Een

vreemde sfeer, die avond. Lacherig en vrijerig zijn we met elkaar. Wie is er begonnen? Bij wie kwam het beeld het eerste boven? Op weg naar huis was het duidelijk dat we iets gingen doen met elkaar, maar ik kan me niet herinneren dat iemand iets gezegd heeft. Dronken waren we niet eens. De jongen met wie Josje stond te praten is achter ons aan gelopen als een hondje. Hij wou mee, zegt Josje, ik heb hem niet gevraagd. Thuis, bed, mijn bed. Josje heeft een heel klein stevig lijfje en Carla is groot. Vier armen om me heen en vier borsten in mijn bed naast de mijne. Twee kutten. Vreemd maar ook wel gezellig, al dat ronde. We giechelen en lachen en aaien. Josje kroelt, haar tong in mijn oren. Groepsseks, en ook nog met vrouwen, denk ik en eigenlijk blijft het compleet onschuldig, een spelletje. Bahasj zit naast het bed sjekjes te roken en een sinaasappel te eten. De jongen - ik was vergeten dat hij er ook nog was - heeft een tijdje zitten frunniken aan de rits van zijn broek en toen doorgekregen dat hij volstrekt overbodig was. Hij verdwijnt naar de keuken, waar hij eieren gaat bakken. Als we genoeg hebben gevrejen eten we zijn gebakken eieren op. Bloot op een rijtje op mijn bed gezeten, zes borsten boven drie borden. Bahasj gaat slapen. Tegen de jongen zeggen we dat hij lekker kan koken maar dat hij nu echt weg moet en we vallen in slaap. Voor ik inslaap ben ik nog even bang dat we ons de volgende ochtend zullen schamen, dat we elkaar niet aan durven kijken, maar alles is heel gewoon. Gezellig geweest, zeggen we. En niemand denkt er aan om het nog eens te herhalen. Josje die er nooit meer over praat en alleen wanneer ze zatjes is en ruzie heeft met een van haar vriendjes aanhalig tegen me wordt en poes fluistert in mijn oor. Josje die bij me komt uithuilen als een van de wetenschappelijk medewerkers met wie ze vrijt haar rot behandelt, haar uitspeelt tegen zijn vaste vriendin die voor hem kookt. Carla is te cynies om er veel betekenis aan te hechten.

En verder? vraagt Ankie.

Denise. Denise een heel ander verhaal. Vrouwenkamp in Callantsoog. Niet zo groot als Femø. Tenten in een kring en de vrouwenvlag die iemand op heeft gehangen. Denise is groot en ze heeft veel rode krullen en ze komt uit Ierland en woont in Frankrijk of andersom. Ze is treurig over een verloren vriendin en ik ben treurig over een verloren man - als je ze kwijt bent maakt de sekse niets meer uit -

en we voelen ons heel solidair en praten over pijn. Ik moet me maar een beetje aan je vasthouden, zegt Denise, want ik ken hier niemand en ik heb het gevoel dat ik jou wel ken, en ik vind dat verder uitstekend. Denise drinkt te veel en ik hou haar vast als ze eerst kotst en dan huilt, haar grote lijf schokkend van het snikken. De anderen dansen in de grote tent, Janis Joplin net als in Femø en Denise en ik zitten als heksen buiten onder de volle maan en Denise drinkt nog meer en huilt verder. Mag ik bij je blijven slapen, zegt ze. En ik aarzel, en denk dan doe niet zo krenterig met je warmte die meid heeft het nodig en zeg ja.

Vijf vrouwen in een tweepersoons tent. Mijn kontaktlenzen uit en ik zie bijna niets en het is een warme kluwen waarin ik een arm aai die opeens niet van Denise blijkt te zijn.

Denise wil me helemaal. Voor haar alleen. En ze zegt dat het zo jammer is dat we niet alleen zijn omdat ze dan beter met me zou kunnen vrijen. Beter, denk ik benauwd. Jezus. En Denise mompelt bezwerings in mijn oren. Dat ze gedroomd heeft dat ze haar grote liefde tegen zou komen in Nederland. Grote liefde? Wie? Ik? O jezus. Help. Dit is helemaal niet de bedoeling. Paniek. Denise Denise. Want ik wil wel met je samen huilen tegen de maan en jammeren over ons droeve vrouwenlot, maar Denise Denise ik ben je grote liefde niet dat zou ik toch moeten weten?

Ik ontsnap, laf, zeg dat ik naar mijn eigen tent ga omdat ik zo niet kan slapen wat waar is maar dat is de reden niet en Denise laat me droevig gaan. En zit de volgende ochtend op me te wachten, grote vochtige koeiige ogen op me gericht. Ik probeer te ontsnappen maar zo gemakkelijk gaat dat niet. Schuld, schuld. Wat heb ik gedaan, terwijl ik dacht dat ik alleen maar zusterlijk aan het troosten was verdriet samen aan het delen?

De hele dag achtervolgt ze me. Zit in mijn beeld als ik met iemand anders praat, staat in de opening van de tent, waar ik niet langs haar heen kan zonder haar aan te raken als ik naar buiten moet om te piesen. Ik vlucht tenslotte, als ze elke keer als een groot droevig dier opdoemt op mijn pad, waar ik ook naar toe ga. Het is gaan regenen en het is koud en mijn blaasontsteking die ik op voel komen is een uitstekend ekskuus. En zo loop ik net Anna mis, die een paar uur na mij aankomt, als de zon weer schijnt.

Lesbies, ik ben niet lesbies heb ik besloten. Ik voel veel voor vrou-

wen, ik voel het met mijn lijf, niet alleen met mijn hoofd, en als ik moet kiezen tussen leven met vrouwen of leven met mannen zijn het de vrouwen, maar verliefd - nee. Ik weet het helemaal zeker als ik weer eens met een groepje vrouwen ga dansen op het COC en een van de vrouwen daar mij onder de kin strijkt en zegt dit is ook wel een schatje. Ik niet.

O Anna.

Maanden had ik Ton niet gezien, en Anna niet. Anna belt. Dat ze me wel eens wil zien, dat het niet goed is als we als feministen om elkaar heen lopen, elkaar vermijden. In Callantsoog waren we elkaar bijna tegengekomen. We zaten in het Vrouwenhuis, ik haakte vierkantjes voor mijn spreid om wat te doen met mijn handen, mijn verlegenheid. Anna vertelt hoe ze naar het Vrouwencongres is geweest waar ik niet naar toe ging, half om het haar niet moeilijker te maken, half omdat ik dan het weekeind met Ton kon doorbrengen. Daar had ze opeens, zoals dat veel vrouwen overkomt, een soort doorbraak gevoeld. Een hevige huilbui in de auto terug, haar ranknes tegen mij verdwenen. Ik knik, herken de piekervaring die je haast alleen in religieuze termen kan beschrijven: openbaring, bekering. Ze had met me willen praten, vertellen dat ze het nu niet erg meer vindt dat ik een verhouding heb met Ton, dat ze iets anders heeft ontdekt, zichzelf als een zelfstandige persoon, andere vrouwen met wie je je lijfelijk solidair kunt voelen. Maar het was er niet van gekomen en kort daarna hadden Ton en ik de relatie afgebroken en kon ze niets meer doen met haar solidaire gevoel voor mij. Het wordt laat. Ze moet weg, naar huis, naar Ton. Het steekt. Ze vertelt dat ze veel over mij hebben gepraat, dat Ton nog veel aan me denkt, dat zij het nu jammer vindt dat het afgelopen is, net toen ze over haar angst heen was. Ik heb er niets tegen als je hem weer wilt zien, zegt ze. En dan zegt ze dat ze in augustus naar de femsocstudiedagen wil, waar ik ook ben. De vijfde of zesde cursus voor mij, de eerste voor haar. Dat lijkt me een goed idee, om met elkaar te werken als vrouwen, feministen. Niet als de echtgenote van Ton en het ex-vriendinnetje van Ton zoals we elkaar nu altijd tegenkomen. We spreken af dat we elkaar in ieder geval dan zullen zien, als het daarvoor niet meer lukt.

Ik zie Ton weer. Een beetje oude sympathie die opflakkert. Vermengd met wantrouwen. Hij vraagt of hij me op zal zoeken in Frankrijk als hij in de Vaucluse zit met een groep mensen, ik in de Dordogne met mijn kommune. De sympathie wint het van het wantrouwen. We schrijven elkaar weer mooie brieven.

Als Ton komt geeft hij me een enveloppe. Van Anna. Er zit een blauw armbandje in met drie grote blauwe kralen. Een briefje: dit heb ik in Avignon voor je gekocht, veel plezier, geen schuldgevoel, schrijft Anna. Als ik het armbandje omdoe breekt een van de kralen. Als dat symbolies is ben ik benieuwd wie van ons drieën dat zal zijn, zeg ik tegen Ton. Alsof ik dat niet wist.

Mijn lijf is nog niet aan hem gewend, een te lange afwezigheid. We weten niet meer goed wat we tegen elkaar moeten zeggen, het is allemaal te veel of te weinig. We zwemmen, ik zie hem voor het eerst in het water. We kennen elkaar anderhalf jaar maar hele stukken van zijn leven zijn voor mij onbekend gebied. We hebben nooit samen een vakantie gehad, altijd korte uren, een gestolen weekeind hoogstens. Opgepropte emoties, geen tijd voor alledaagse zaken. Langzaam wen ik. In een nepkasteel kunnen we weer lachen. De volgende ochtend zijn we weer vertrouwd. Je ruikt nog net zo, zegt hij. Jij ook, antwoord ik. We kunnen nu kletsen. De volgende dag moet hij al terug, quatorze juillet. Ik ben toch teleurgesteld dat hij, als ik dan zo belangrijk ben, niet meer dan twee dagen voor me vrijmaakt. Maar zeg het niet. Hij brengt me weg naar de Dordogne, wil de boerderij zien voor hij terugrijdt. Ik ben triest, onderweg. Herinneringen aan altijd wachten, altijd rekening moeten houden met zijn familie, altijd genoeg moeten nemen met een paar uur. Het is voor het eerst sinds tijden bewolkt en koud als we in Thenon aankomen. De boerderij ziet er ongastvrij uit, koud, grijs. Mijn kamertje, de gehaakte vierkantjes in de kleuren van de regenboog die ik tegen de muur heb geprikt zien er armoedig uit. Het glas wijn dat we drinken is wrang en te koud. Ik zak langzaam in een loodzware depressie die niet wijken wil, dagenlang blijft hangen nadat hij weg is gegaan en ik in bed ben gekropen.

Oisterwijk. Mijn zesde femsoc-kursus. En nu met Anna. Zon, op het grasveld buiten zitten we bloot en studeren op Engels. Ik voel

Anna's aanwezigheid, weet dat zij het is als ik voetstappen hoor op de gang, een spanning die verdwijnt als ze niet in dezelfde kamer is. Een vreemde spanning. Alleen maar om Ton? De derde avond voel ik dat er iets gaat gebeuren. Als ik op mijn kamer zit en Anna's voetstappen op de gang hoor weet ik dat ze zullen stoppen voor mijn deur. Ze klopt schuchter, gaat naast me zitten op mijn bed. Ik weet niet wat er is, zegt ze, ik voel me zo raar. Ja, zeg ik, ik ook. Maar ik heb er geen naam voor, voor wat ik voel. Ik aai haar onhandig over haar rug. We draaien een beetje om elkaar heen, zeg ik. We moeten wat meer met elkaar doen. Gelukkig hebben we nog twee dagen, voordat we weer naar huis gaan om uit te zoeken hoe we zitten met elkaar.

Als Anna verdwenen is naar haar eigen kamer ben ik in de war, kan niet slapen. Zie voortdurend haar gezicht voor me. En ik weet niet of ik dit prettig vind, deze spanning in haar aanwezigheid. Bang ben ik. En tegelijk opgewonden.

De volgende dag zijn de cirkels die we om elkaar heen draaien kleiner, we glimlachen naar elkaar, botsen tegen elkaar aan als we tegelijk de deur uit gaan, mijn hart klopt als ik haar tegenkom op de gang. De laatste avond. We praten over relaties. Ik vertel over mijn twijfels over mijn verhouding met Ton, nu terwijl Anna erbij is. Mijn gevoel altijd het derde wiel te zijn aan de wagen, genoeg te moeten nemen met wat overblijft, altijd afhankelijk te zijn. En dat ik niet weet of ik er mee door wil gaan, een zo ongelijke situatie. Maar dat ik ook niet weet of ik het op kan brengen te breken. Het drukt loodzwaar op me. Ik zeg dat ik verwacht dat het altijd zo zal blijven in mijn leven. Altijd dit moeten kiezen tussen alleen zijn of het soort relatie waarin ik afhankelijk ben, in de onderliggende positie zit.

En dan praat ik met Anna die naast me is komen zitten en haar armen om me heen houdt. En ik huil, opeens, al het verdriet van jaren dat ik flink heb zitten verbijten, dat ik weg heb gerationaliseerd, geanalyseerd. Zo bezig met begrijpen waarom het niet anders kon, dat ik als de vrouw die ik ben moet kiezen, dat er voor vrouwen als ik weinig alternatieven zijn, dat ik ben vergeten dat het pijn doet. Anna streelt me, geeft me een zakdoek om mijn neus te snuiten. Het houdt niet meer op, zeg ik tegen Anna, ik ben compleet lek. Huil maar, zegt Anna. Ik begrijp het zo goed. En ik hou van je. Maar ik hoor het niet echt en huil door op haar schouder.

Merk nauwelijks dat iedereen al naar bed is en Anna en ik alleen in de kamer zitten. Hoor je me, zegt Anna, ik hou van je. Langzaam sijpelt het tot me door, hoor ik wat ze zegt. Ik kijk haar voorzichtig aan, door mijn huilogen. Natuurlijk, zeg ik, gelukkig is er de vrouwenbeweging, vrouwen die elkaar steunen, het helpt wel. Zo bedoel ik het niet, zegt Anna, en ik zie opeens dat ze slikt en wit is en trillerig. Ik bedoel dat ik van je hou, zegt ze. En dan begrijp ik het pas. De spanning van de laatste dagen die ik voelde. Die ik onmiddellijk zou hebben herkend als het om een man was gegaan.

We kijken elkaar aan. Echt, echt? vraag ik. Echt waar? Ik kan het ook niet helpen, zegt Anna. Ik had het ook niet verwacht. En opeens zitten we te lachen terwijl we elkaar vasthouden en ik duik weg in haar donkere haar en de geur van haar nek, het verdriet omslaand in een golf van warmte. Ik ben nog steeds lek, zeg ik terwijl ik tussen het lachen door de tranen over mijn gezicht voel lopen, druppelend op de schouder van Anna.

Ik blijf bij je slapen vannacht, zegt Anna moedig en ik voel een implosie van angst en geluk en opwinding in mijn buik. Giechelend lopen we op onze tenen door de gang, om haar matras naar mijn kamer te slepen. Bouwen een nest waar we inkruipen, hand in hand, mijn hoofd tegen haar schouder en ik val uitgeput in slaap terwijl Anna me voorzichtig aait en naar me kijkt en wil vrijen en de hele nacht niet slaapt.

Wakker worden naast haar donkere haar op het kussen, ze kijkt naar me. Dag, zeg ik en streel met mijn vingertoppen haar borsten, voorzichtig, voorzichtig. Dag, zegt ze en kust mijn schouder. Had je dat ooit gedacht, een jaar geleden, dat wij eens... zo ...

De andere vrouwen zien het aan onze stralende gezichten als we op het grasveld zitten om de cursus af te maken. We draaien geen cirkels meer om elkaar heen maar zitten dicht in elkaars buurt, een hand die haar aanraakt, of haar knie tegen de mijne.

We praten er nauwelijks over, over wat dit nou is, over wat we gaan doen met elkaar. We stralen alleen maar als kacheltjes en kunnen niet ophouden met naar elkaar te kijken. Zitten dicht tegen elkaar aan in de auto terug. Wie vertelt het aan Ton? overleggen we. Besluiten om hem samen op te bellen vanuit een kafe, het afscheid nog even uit te stellen. Ton. We zijn hem bijna vergeten. Wil jij hem eerst zien? vraagt Anna. Nee hoor, zeg ik, ga jij maar naar

hem toe. Ik wil liever alleen zijn, denken over wat dit is, het niet meteen uit hoeven leggen. Goed, zegt Anna, we zien elkaar heel gauw weer. En we lopen hand in hand over straat, in de tram. Beseffen opeens dat er mensen naar ons kijken, en lachen dan alleen maar. We zijn onoverwinnelijk.

Als ik thuis de foto's afdruk die ik die week genomen heb blijkt dat ze overal op staat, Anna. Ik prik er een muur mee vol.

Ton vindt het maar griezelig. Had gehoopt dat we elkaar aardig zouden vinden, maar zo aardig ... Hij informeert 'hoe ver we al gegaan zijn', is gerustgesteld als blijkt dat we nog niet 'echt' hebben gevrejen. Maar wat is echt? Anna en ik worden er wat zenuwachtig van, alsof we iets moeten bewijzen. Als ik haar twee dagen niet heb gezien word ik onzeker, of we alleen in de vrouwengroep in Oisterwijk iets hebben gevoeld dat binnen de normale maatschappij vervliegt, niet echt bestaat. In de omgang met mannen zijn de kodes zo duidelijk. Een relatie. Dat heb je met een man als je met hem naar bed gaat, dat wil zeggen, de geslachtsdaad verricht. Penetratie. Anders is het vriendschap, een andere categorie. Het gevoel alsof kwetsbare prille emoties onder de loep worden gelegd, geanalyseerd worden met de normen die horen bij de hetero-kodes. En te licht bevonden. Niet echt. Alleen maar vriendschap tussen vrouwen. Een beetje geëksalteerd misschien.

Klef geaaï, noemt een kwaai *Sextant*-lezer mijn beschrijving van mijn feestgevoel met andere vrouwen. Jullie zijn bang voor 'echte' seks. Seks met mannen dus.

En voordat Ton een paar dagen naar Besançon gaat vanwege de bezetting van de LIP-fabriek geeft hij Anna en mij nog een goede beurt. Alsof er dan niets kan gebeuren als hij weg is.

Anna en ik eten bij de Chinees, met Petje. Het gewone leven, anders dan tussen onze vrouwen. Bijna leg ik me er bij neer, dat dit misschien gewoon alles is, een diepe vriendschap tussen vrouwen. Meer niet. We vinden de sfeer niet terug in het restaurant. Petje is hangerig en druk. Over haar hoofd heen hebben we nauwelijks gelegenheid echt met elkaar te praten. Ik zeg niets als ze naar huis moet om Petje naar bed te brengen. Zoen op haar wang. Ik bel je morgen op, zegt Anna. Ik ga naar huis, onrustig. Loop rondjes. Denk dit is te gek. We laten iets door onze vingers glippen dat nog

nauwelijks de kans heeft gehad om te gaan leven. Maar ik denk ook aan Ton, die terug zal komen uit Frankrijk en zal vragen hoe het er mee staat. Het gevoel dat we iets moeten bewijzen staat me tegen, ik wil er niet aan toegeven. Maar ik wil naar Anna, bij haar zijn, het gevoel terugkrijgen dat we in Oisterwijk hadden.

Tegen elf uur houd ik het niet meer uit. Ik bel. Anna, zeg ik, is het goed dat ik naar je toe kom? Ik wil bij je zijn. Ja, zegt ze, ja. Ik loop hier ook al uren rusteloos door het huis, te overwegen of ik je zal bellen.

Als ze de deur opendoet en ik haar warme open gezicht zie is het er weer. Ze heeft een blauw hemd aan dat ik niet ken en blote benen. Janis Joplin staat op. Freedom's just another word for nothin' left to lose. Mijn herinneringen aan Femø, de haren aan het Vrouwencongres waar ik niet bij was. Ze heeft twee cognacglazen staan, ik proef cognac op haar lippen die zacht zijn. Gelukkig dat je belde, zegt ze. Ik weet niet of ik had gedurfd. Het was mijn beurt om flink te zijn, zeg ik, jij bent begonnen.

Het echtelijke bed waar ik nu voor het eerst in lig. Anna's huid is zacht en ze ruikt naar pasgeboren katjes. Opeens is het niet meer belangrijk wat er echt is en wat niet, is er alleen wat we voelen. Huid en huid. Ze is groot en zacht en rond, ronde zachte moederborsten tegen de mijne. Ik duik in haar onder, in het donker van haar haar in haar ogen in het nat van haar kut. Het is zo gewoon, zo gewoon, alsof ik dit al jaren doe. Haar lichaam haast zo vertrouwd als het mijne. Ik weet wat ze wil omdat ik weet wat ik wil. Ze komt trots klaar, schaamteloos, luid. En dan ik. Anna Anna, zeg ik, waarom hebben we hier zo lang op gewacht.

We kunnen niet ophouden elkaar te aaien. Vrouwen kunnen dat toch veel beter, zeggen we tevreden als we bijna in slaap vallen. Wat goed om alles wat je geeft ook terug te krijgen. Wat een vol gevoel. Wat een rijkdom. Janis Joplin zingt Summertime de klanken en de warmte van Anna's lijf lopen in elkaar door tot ik het gevoel heb vloeibaar te zijn. Ik loop over, zeg ik als ik weer tranen op mijn wangen voel die terechtkomen op Anna's buik, in haar hals. Zweet, kut, tranen. Nat nat we stromen. Anna ik trip, fluister ik.

Nu we eenmaal over de barrières heen zijn begrijpen we niet meer

waar we zo gespannen over waren. Het is zo gewoon, zo gewoon wat we met elkaar doen dat ik het niet eens kan benoemen. We vergeten dat het niet mag, zijn keer op keer verbaasd als we de blikken zien van mensen wanneer we hand in hand wandelen over partij-kongressen, in kroegen tegen elkaar aan staan met een arm om elkaars middel.

Warmte van aan hetzelfde werken, warmte die we meenemen naar bed. Samen richten we een nieuwe groep op, partijvrouwen die willen werken aan de relatie tussen feminisme en socialisme. Het verzet van het partijbestuur - gekibbel over vergaderruimte en postzegels die ze niet willen betalen omdat we geen 'open' groep zijn, dat wil zeggen geen mannen toelaten - brengt alleen maar meer vrouwen er toe zich bij ons aan te sluiten. De vrouwen in de groep verbazen zich er niet over dat Anna en ik vriendinnen zijn, dat we in hetzelfde bed slapen als we een weekend met de groep hebben.

De andere mensen wel. Ik heb altijd gedacht dat in progressieve kringen lesbische vrouwen niet meer gediskrimineerd werden, maar nu merk ik de subtiele verschillen die je niet opvallen als je altijd hetero bent of altijd lesbies en niet kunt onderscheiden welke reacties werkelijk persoonlijk zijn en welke reacties komen omdat je lesbies bent. Ik schrijf er artikelen over in *Sextant*, in *Opzij*, omdat ik trots ben op Anna en mij, omdat ik de warmte wil delen, wil vertellen hoe gewoon het is. Razende brieven van mannen. Een paar angstige van vrouwen. Adviezen om er niet zo mee te koop te lopen, dat schaadt de beweging, stel je voor dat iedereen straks denkt dat het alleen maar lesbische vrouwen zijn? Dat zeg ik toch niet, ik heb het over *mijn* ervaringen die iets met het feminisme te maken hebben, want zonder de vrouwenbeweging was dit nooit mogelijk geweest. Als je wilt, zeg ik terug, leg dan maar een verklaring af over de pure smetteloze heteroseksualiteit van de meerderheid van de beweging. Snel, voor het niet meer waar is.

Mensen als jij zouden niet over voorbehoedsmiddelen en over seksualiteit mogen schrijven, krijg ik brieven. Je bent partijdig - alsof hetero's dat niet zijn. Als ik een stuk schrijf over mijn moeite met het moederschap krijg ik brieven met natuurlijk, lesbische vrouwen kunnen toch ook geen goede moeders zijn. Als ik een stuk schrijf over mannenbevrijding krijg ik te horen dat ik daar niet over mag schrijven want ik ben toch lesbies, en dus een mannenhaatster? En

ik leg weer uit, en weer, dat lesbiërs zijn niet hetzelfde is als mannen haten maar dat het kiezen voor vrouwen is. En dat heteroseksuele vrouwen veel meer redenen hebben om mannen te haten omdat ze nog afhankelijk van ze zijn.

Anna, zeg ik, we zijn toch nog dezelfde mensen, we zijn toch niet plotseling een ander soort?

Als ik merk hoe gerustgesteld mensen zijn als ik vertel dat ik ook nog met Ton vrij vertel ik dat niet meer. Weiger om goedgekeurd te worden alleen maar omdat ik ook een relatie heb met een man. En zie dan hoe er wordt gedacht: zolang het maar een uitstapje is, een variatie, het vrijen met vrouwen, is het progressief. De agressie komt pas als je laat zien dat je mannen niet meer nodig hebt. Een directe aantasting van de mannenprivileges, alle onderhuidse bedreiging die nu waar wordt, precies dat waar ze bang voor waren. Hun eigen overbodigheid aangetoond. En ze hebben geen andere keuze dan zoeken naar de vrouwen die die ontdekking nog niet hebben gedaan of zorgen dat ze ons evenveel te bieden hebben als vrouwen en gelijkwaardige partners worden.

En weer en weer leg ik het uit. Dat wat Anna en ik met elkaar beleven niet een toevallige voorkeur is, omdat we kut leuker vinden, maar dat het te maken heeft met emoties, van elkaar herkennen, van in dezelfde wereld wonen en dezelfde taal spreken. Gewoon, gewoon als brood.

En ik zie, terugkijkend, waar mijn eigen angst voor homoseksualiteit vandaan kwam. De angst om niet goedgekeurd niet aardig gevonden te worden, niet meer mee te mogen doen. Op moeten boksen tegen de verdenkingen van de mensen om me heen, dat ik met Anna vrij omdat ik gefrustreerd ben, of te lelijk om een man te krijgen. Dat het een tweede keus is om een toevallig slecht huwelijk dat ik niet goed heb verwerkt.

Een zwaar geval van lustangst noemt de Wij Willen Weten-arts me, zonder dat hij me ooit gezien heeft, en hij weigert om met me te praten op een *Sextant*-vergadering. *Wat*, roept vriendin Herma kwaad. Lustangst? Ik kan Anja d'r orgasmes helemaal op de Prinsengracht horen! Maar ik ben al niet eens kwaad meer.

Een progressief feest. Stellen die los van elkaar aan het dansen zijn. Ik dans met Anna. Een lange man komt steeds tussen ons in dansen. Ik duw hem weg maar hij komt terug. Dan begrijp ik wat hij

denkt: Anna en ik dansen *alleen*.

En Ton is jaloers. Ziet hoeveel makkelijker Anna en ik met elkaar om gaan dan het met hem ooit is gelukt. Niet alleen maar de uurtjes feestneuken midden in de nacht, maar werk samen. Ik hoef Anna niet uit te leggen wat ik doe. En ik schuif makkelijk in haar leven, doe boodschappen met haar in het winkelcentrum met Petje achterop de fiets, ga mee om met Esther een lange broek te kopen. Esther die ons heeft gevraagd of we niet elkaar willen vasthouden als haar vriendinnen er zijn. Dat haar vader een vriendin heeft kan ze wel verdedigen, maar haar moeder ... We koken eten samen, wisselen recepten uit. Ik zit te studeren terwijl ze Petjes kleren repareert. En ook Armin hoort er nu bij, die helemaal buiten de relatie met Ton viel.

Ik blijf slapen bij Ton en Anna. Maar Ton kan niet slapen op de bank als Anna en ik samen in het echtelijk bed liggen, hij voelt zich buitengesloten. We nemen hem moederlijk op in het bed dat eigenlijk niet groot genoeg is voor drie mensen, laat staan als Petje er de volgende dag bij kruipt en de dikke kater er ook nog van de kast af op springt.

Vrijen met z'n drieën. Het gaat een keer goed als Ton en Anna hun trouwdag vieren terwijl ik op de kinderen pas en we met z'n drieën het feest voortzetten als ze terugkomen. Mijn nieuwe kamer in de kommune, mijn matras met de groene lakens tussen de dozen en stapels boeken en verfpotten. Maanlicht en lantaarnlicht en refleksies van de Amstel op onze lijven, de elektriciteit is nog niet aangesloten. Ton vrijt met Anna en ik vrij met Ton en Anna en ik vrijen. Ik vind het ontroerend om ze te zien, er dicht bij te zijn. Ton is gerustgesteld, dat het niets mystieks is tussen Anna en mij, maar gewoon, gewoon.

Maar we doen het niet veel vaker, vrijen met z'n drieën. Niet alleen om al die armen en benen in bed, en om Ton die zijn uitpuittelijke aandacht netjes verdeelt tussen ons tweeën, maar omdat ik met Ton zo'n andere verhouding heb dan met Anna en ik niet met haar praten kan op onze manier wanneer hij erbij is.

Met Kerst huren we een boerderij, en zitten vredig met al onze kinderen bij de kachel te haken en te lezen. En om en om slapen Ton en ik in de bedstee, of Anna en ik, of Anna en Ton. De derde vangt dan 's ochtends de kinderen op en maakt het ontbijt.

Bij wie ga je slapen, zegt Petje die zich nergens over verbaast, bij Ton of bij Anna? Of bij de poes? Of bij jezelf?

Een feministies-socialisties kongres in Londen. Anna en ik gaan er nu samen heen, voor het eerst. Ton is jaloers en we spreken af dat ik daarna een weekeind met hem naar Londen zal gaan.

Londen waar zoveel stukken van mijn verleden liggen. Mijn eerste grote vrouwenkongres, tweeduizend vrouwen, het duizelde me. Ontroering toen ik zag hoe voor het eerst de Vrije Vrouwen uit de Spaanse Burgeroorlog die in Londen in ballingschap leven in kontakt kwamen met de nieuwe illegale groep Spaanse feministen. De grijze vrouw naast me die haar tranen wegveegde en vertelde wat het voor haar betekende, dat nu na jaren het werk werd voortgezet dat zij destijds was begonnen. Konsternatie toen er foto's gemaakt werden waartegen Ierse en Spaanse en Zuidafrikaanse vrouwen protesteerden, omdat ze in de gevangenis konden komen als bekend werd dat ze op een feministies kongres waren geweest.

En 's nachts de zelfmoordpoging van een van de vrouwen bij wie we logeerden. Haar hartverscheurende gejammer over een vriendin die haar in de steek had gelaten. En opeens merkten we dat ze stil werd en zagen dat ze buisjes pillen had leeggeslikt. Lemme sleep, mompelde ze en wou niet antwoorden toen we vroegen of ze dood wou of niet. We hesen haar onwillige lijf omhoog, lieten haar kotsen met een lepel in haar keel, met zout water, haar glibberige lijf dreigde ons steeds te ontglippen als we even stil stonden en ze weer wegzakte. We zullen toch een ziekenhuis moeten bellen, zei Mo bij wie we logeerden. En ze vertelde wat dat zou kunnen betekenen. Politie en een onderzoek, de vrouw die lesbies was en een kind had dat ze zeker kwijt zou raken als bekend werd dat ze een zelfmoordpoging had gedaan. Maar we konden haar toch ook niet laten liggen, het risico nemen dat ze niet alle pillen had uitgekotst. Om vier uur 's nachts kwamen ze haar halen met een brancard. We bleven op, wachtend op de politie, om het uur bellend naar het ziekenhuis of ze nog leefde, artsen die ons niets wilden vertellen omdat we geen familie waren.

Dominique is meegegaan naar het kongres, de zangeres die met haar donkere diepe stem voor ons zong op het eerste Nederlandse vrouwenkongres terwijl ik tegen Sara aan zat en keek naar de witte

gezichten van de vrouwen er om heen, bleek van ontroering en het gevoel dat er iets heel belangrijks gebeurde op dat moment, het begin van iets - Dominique zingt nu in de vale keuken bij Mo, terwijl we zitten te wachten op de politie, dezelfde liedjes.

En opeens schiet ik weer vol van Sara die al een tijd dood is, helemaal alleen dood is gegaan nadat ze haar kamer had opgeruimd schone kleren had aangetrokken en afscheidsbrieven had geschreven om ons te vertellen dat het onze schuld niet was. Dat ze gewoon niet meer kon, niet meer steeds dezelfde pijn van overnieuw beginnen. Dat ze gewoon niet meer wou. En terwijl Dominique de liedjes zingt rouw ik eindelijk om Sara, wat niet kon op de steriele krematie die haar ouders georganiseerd hadden. Ons hadden ze niet uitgenodigd en ze ontkenden dat Sara zelf voor haar dood had gekozen. Zagen ons als de schuldigen. Waarom is Sara dood en ik niet?

De vrouw blijft leven.

Londen dat ik nu aan Anna kado kan geven. Ik laat haar mijn oude plekjes zien, de theaters, het lieveheersbeestje in de goochelaarswinkel in de Tottenham Court Road dat al tien jaar in de etalage ligt, steeds stoffiger en vuiler. Kopen kadootjes voor Ton en Petje en Esther en Armin. Slenteren door de stad. Vergeten weer dat het gek is als je hand in hand loopt. En vrijen zachtjes in het donker op een deken op de kale planken vloer tussen de slapende vrouwen in. Een relatie zo gewoon dat ik bijna vergeet dat het bijzonder is. Zie ik daarom niet dat Anna soms moeite heeft met het gevoel dat ik haar theoreties vooruit ben, dat mijn Engels beter is, dat ik heb gestudeerd terwijl zij haar eigen ontwikkeling heeft uitgesteld om voor Ton en de kinderen te kunnen zorgen?

Als ik er een paar weken later met Ton ben is het heel anders, zoveel minder vanzelfsprekend. Met Ton kan ik niet hand in hand slenteren zonder me af te vragen wat we aan het doen zijn. We hebben niet de vrouwenbeweging gemeenschappelijk. We maken plannen. Mijn hoekjes van Londen lijken opeens banaal, niet interessant genoeg om ze hem te laten zien. We slapen in een hotel in plaats van bij mijn Engelse vriendinnen.

We rijden met een gehuurde auto door de Docklands, uitgestrekte saneringsgebieden, leegstaande opslagplaatsen, verlaten vervallen

huizen, dan opeens blokken nieuwe troosteloze flats neergeplant in de leegte. En dan weer kilometers niets, schuttingen, halfafgebroken huizen. Een andere wereld, desolaat, en ik zie geen kans om nog vrolijk te worden. Pubs in die buurten leeg, of vol met vervallen dronken oude mensen. Op de boot terug lukt het Ton voor het eerst niet om te vrijen en ik huil met het gevoel dat we iets aan het eindigen zijn, dat we elkaar ergens onderweg kwijt zijn geraakt.

Gordes 13

Nog niet ongesteld. Ik voel al dagen mijn buik rommelen maar ik zit met zoveel aandacht op te letten óf ik wat voel dat het net zo goed inbeelding kan zijn.

Even de oerpaniek, zwanger. Denk aan de keer dat ik bijna zover was dat ik zou scheiden van Toni en dacht dat ik zwanger was. De zekerheid dat ik dan niet van hem weg zou kunnen. Ik wist toen nog steeds niet dat je een abortus kon krijgen.

De paniek is irrationeel. Ik hoef geen kind te krijgen als ik niet wil. Abortus een van de weinige ervaringen die ik niet heb gehad. Het is niet meer zo moeilijk als vroeger, en ik heb er aan meegewerkt om dat zo te krijgen, ik zou niet bang hoeven te zijn.

De abortusdemonstratie. Grootste vrouwendemonstratie sinds de tweede feministiese golf. Stromende regen de hele weg door, maar iedereen is vrolijk. Duizenden vrouwen, hand in hand, zingend. Ik voel me er zoveel meer thuis dan bij alle demonstraties waar ik alleen maar in *meeliiep*. Deze is van ons. Het is gelukt om de CPN- vrouwen mee te krijgen en de COC-vrouwen. Er lopen mannen mee. Ik herken er een van het COC. Vrouwen in nette jassen die nog nooit hebben gedemonstreerd. Onwennig luisterend naar het abortuslied - dat is het moordend samengaan van kerk en kapitaal - dan wat aarzelend meezingend. VVD-vrouwen lopen mee maar zingen niet. Ik zie steeds opnieuw vriendinnen. Een grote reüni. An & Eric & Hanneke gearmd. De mensen van pater Koopmans onderweg met hun smerige foto's van stukke foetussen. Alsof iemand die hier in de stoet loopt het in haar hoofd zou halen om voor haar lol een abortus te laten plegen. Alsof het niet altijd klote is als het nodig is.

Selma is prachtig en fel - hoe kan je iets anders zijn dan een feminist als je ziet hoe de mannen met dikke buiken over onze buiken beslissen. Lenie schreeuwend achter de microfoon, zoveel zelfverzekerder dan 's ochtends toen ze aarzelend lange sociale akademiezinnen repeteerde. Uit Brabant met haar zachte g, haar ogen

gloeien onder haar natte haar, de regen druipt langs haar gezicht, ze schreeuwt over de breinaalden en vastgebonden worden achter op een brommer die over hobbelige wegen moet rijden. Over de hypokrisie van de katholieke heren die zelf nooit zullen weten wat het is om als meisje al je toekomstperspektieven op te moeten geven vanwege een ongewenst kind.

In de verte Anna, met een vreemde blauwe muts. Veraf. Ik kan me haast niet meer voorstellen dat dat de Anna is om wie ik zo'n pijn heb gehad. Die vreemde vrouw met haar ronde gezicht.

's Nachts in de tent droom ik dat ik zwanger ben, niet van Hans, maar van de laatste man die ooit nog met me wilde trouwen. Kollega van Ton, maar van een andere partij. Ik vond hem aardig hoewel we duidelijk ruzie zouden krijgen zogauw we over politiek zouden praten. Te veel een sociaal-demokraat. Hij wou een kind. Kende me nog uit de tijd dat Armin klein was en hij getrouwd. En op een of andere manier had het zich in zijn hoofd vastgezet, dat hij een vader zou willen zijn voor Armin, een kind met me zou willen maken. Verbijsterd toen ik hem vertelde over Ton - ik dacht dat er in de politieke wereld zoveel werd geroddeld dat hij het zeker zou weten. Ik vertelde hem dat ik per definitie niet huwbaar was. Dat ik nooit meer een huisvrouw wilde zijn. Nooit de echtgenote van een politikus zou willen worden, kijk maar naar Anna. En dat kinderen krijgen er niet meer in zat voor me. Niet de hele toestand nog eens overnieuw, loodzware verantwoordelijkheid die ik getrouwd of ongetrouwd toch voor het grootste deel alleen zou moeten dragen.

Maar ik droom van hem, 's nachts. Een deal die zo simpel lijkt. Ik krijg het kind, voor hem. Ik stap uit de taxi, de baby een meisje dat Sara heet in een geel dekentje, en ik bel bij hem aan. Hij is niet verbaasd maar ik zie tranen in zijn ogen en ik spreek met hem af dat ik een dag in de week bij hem zal wonen om mijn dochter te zien. Simpel was het in mijn droom. Een goed gevoel om voor iemand een kind te maken die er zo graag een wil.

En als ik wakker ben en nadenk lijkt het niet eens zo absurd. Waarom zou het niet kunnen? Waarom moeten mensen in stellen van twee bij elkaar wonen? Waarom zou ik vijftien jaar lang de helft van mezelf moeten opgeven om een kind te krijgen? Waarom zou

ik samen moeten wonen met iemand met wie ik zeker ruzie zou krijgen?

Maar het is een droom. Ik zou nog best eens een kind willen maken. Ik word warm als ik pasgeboren baby's zie, zelfs als de kat heeft gejongd word ik weer broeds - maar ik weet te goed wat het betekent en Armin is bijna groot. Zoveel schuldgevoel over wat ik hem tekort heb gedaan. En bovendien stond die man aan de verkeerde kant tijdens de Nieuwmarkt-toestanden en zie ik me niet meer uit de auto stappen met zo'n kado voor hem, zelfs als dat mogelijk was.

Dan zal het toch een abortus moeten worden, ook al weet ik dat ik het treurig zal vinden. Geen schuldgevoel, schuldgevoel krijg je als je een kind krijgt en altijd het gevoel hebt dat je tekortschiet.

Na de euforie

Na de euforie van zoveel vrouwensolidariteit moet wel de desillusie volgen.

Andreas Burnier die vroeger voor mij de moeder van de beweging was wordt steeds openlijker rechts. Steeds moeilijker om het gevoel te hebben dat we samen in een beweging zitten. Als we alletwee worden gevraagd voor een forum weigert ze om te komen spreken samen met mij, omdat ze gehoord heeft dat ik links ben. En dus niet feministies. Op de ochtend dat ik de kopie van haar brief krijg komt een brief van een CPN-er uit de NVSH binnen die een campagne aan het voeren is om mij uit *Sextant* te wippen. Omdat ik feministies ben. En dus niet links.

Ruzies over akties. De verschillen komen naar boven. Een van de vrouwen stelt voor straatakties te houden op moederdag. Ik geloof niet meer zo in straatakties, alleen nuttig om de aandacht te trekken en dat heeft Dolle Mina allang gedaan. Ik pleit er voor om binnen vakbonden en linkse groepen te gaan werken, binnen de werksoorten. Inkapseling, roept Helmi. Jij doet mee aan het systeem, je moet je er juist buiten houden. Alsof we er niet al buiten staan, zeg ik, alsof iemand dat merkt als we niet meedoen.

Dat is een rationalisatie omdat je niet de straat op durft, beschuldigt Helmi me. Ik word kwaad, want ik ben bang bij straatakties, herinner me nog te goed alle agressie toen ik met een bord voor de Black Panther Party over het Rokin liep en mannen me toesisen dat ik zeker door die zwartjes gepakt wilde worden. Maar het gaat niet om mijn angst, die ik best zou willen overwinnen als het nodig was.

Helmi noemt alles wat geen aktie is theoreties. Ik kan niet uitleggen wat mijn alternatief is, we zijn nog niet zover, het moeizamere veel minder spektakulaire werk binnen bonden en universiteiten en in kursussen met huisvrouwen is nog nauwelijks van de grond. We worden het niet eens.

En dan het wantrouwen in mijn tweede praatgroep. Waarom schrijf jij voor die krant, wordt er aan me gevraagd. Omdat ik daarmee vrouwen bereik die de *Vrouwenkrant* niet lezen. Krijg je er geld voor? vraagt iemand streng. Ja, zeg ik, het is werk. Zolang ik nog zo'n moeite heb om mezelf in leven te houden vind ik dat ik me mag laten betalen. En de *Vrouwenkrant* dan? vraagt iemand, die vrouwen werken ook en krijgen niets betaald.

Ik word veroordeeld. Korrupt. Je verkoopt de ideeën van de beweging, wordt gezegd. Je maakt carrière over de ruggen van de vrouwen heen.

Ik lig slapeloos in bed en pieker. Houd lange redevoeringen in mezelf om me te verdedigen. Dat ik niet betaald word voor de ideeën omdat de ideeën niemands bezit zijn. Ik word betaald voor het gewone ambachtelijke werk van het omzetten in taal, woorden op een rijtje zetten, tikken. De tegenstemmen in mijn hoofd. Als een onbekende journalist opeens beroemd zou worden met een of ander boek over feminisme, dan zou ik kwaad zijn. Maar ik ben een actieve feministe, geen journalist. Wat is het verschil?

En de volgende keer in de praatgroep kom ik er op terug, waar de grenzen van corruptie liggen. Annegien die veel geld verdient met het assisteren bij abortussen, is die niet corrupt? Helena die een goede baan heeft in het onderwijs waar ze angstvallig haar mond houdt over feminisme en anoniem felle stukjes schrijft in de *Vrouwenkrant* in haar vrije tijd maar daar niets voor betaald krijgt, is die niet corrupt? Ben ik corrupt als ik er eindelijk een klein beetje in slaag om mijn werk en mijn politiek te combineren? We komen er niet uit. Ik ga mopperend naar huis, voel me in de steek gelaten, rankuneus. Als de vrouwenbeweging mij net zo onderdrukt in mijn pogingen groot en sterk te worden en mijn levensonderhoud te verdienen op een manier die ook nog nuttig is, wat is die beweging dan waard voor me?

Vrouwenhuisvrouwen die koel op me reageren als ik er ben. Omdat ik me te veel op de voorgrond plaats. Ik zeg dat ze gelijk hebben en dat ik geen interviews meer geef, geen lezingen meer, niet namens de beweging praat. En wordt een paar dagen later door dezelfde vrouwen uitgenodigd om een lezing te houden in het Vrouwenhuis omdat er iemand is uitgevallen en ze van mij weten dat ik zo makkelijk kan praten. Nee, zeg ik kwaad, ik moest niet zo veel op de voorgrond treden, weet je nog wel? En doe het dan toch.

Het tijdperk van de Paarse September. Verwarring en woede. Scheurmakers zouden ze in de linkse beweging worden genoemd maar in de vrouwenbeweging zeg je zulke dingen niet. Zinnige zaken die ze ter discussie stellen, onze heteroseksuele konditionering, in hoeverre we daarmee onze onderdrukking in stand houden. Ik herken veel van wat ze zeggen. Weet te goed dat mijn angst om goedkeuring te verliezen, het visioen van zonder een man te moeten leven jaren geleden een geweldige rem was om op te komen voor mezelf en voor andere vrouwen. En nog?

Maar het alternatief, een hiërarchie waarin de vrouwen die alleen met vrouwen vrijen feministieser zijn dan hun andere zusters? De inkwisitie, moeten bewijzen dat je op geen enkele manier meer heult met het patriarchaat? En ik zie hoe één van hen een oude vriend van haar die ze stralend in de armen valt als er verder niemand in de buurt is, plotseling verloochent als ze met haar vriendinnen in de kroeg komt en hij zit daar lachend op haar te wachten en ze loopt straal langs hem heen, zonder zelfs een knikje. Rotwijven, denk ik, alsof vrouwen feministies worden door ze het pistool op de borst te douwen. Alsof het er niet juist om gaat dat vrouwen bij ons niet hoeven te voldoen aan voorgeschreven rollen, vaste patronen.

En de woede is wederzijds, want ik hoor voor hen bij het verachtelijke soort dat eksperimenteert met vrouwen maar de konsekwenties niet durft nemen omdat ik banden met de mannen die ik nog aardig vind niet af wil snijden.

Ik tel niet mee omdat ik alleen mijn A-diploma heb, wel vrij met een vrouw, maar het B-diploma - niet meer vrijen met mannen - nog niet gehaald heb. Laat staan het diploma reddend zwemmen, zodat ik anderen kan bekeren door de heilsleer te verkondigen.

Als ik op een dag nietsvermoedend het Vrouwenhuis binnen stap word ik gekonfronteerd met twintig dertig zwarte mannen die in de gang staan en dingen naar me sissen in de trant van baby - you want it too? Wat is hier aan de hand? vraag ik ontzet, maar een van de vrouwen trekt me mee naar de ruimte er naast waar een groep vrouwen druk staat te praten, te schreeuwen en sommigen witjes voor zich uit staren. Een streek van de gemeente, die ons eindeloos dwarszit omdat ze vinden dat het pand te groot voor ons is. En een van de ambtenaren van jeugdzaken, een vrouw godbetert,

die ons om onverklaarbare redenen haat, heeft een groep Surinaamse mannen naar ons toegestuurd. Als een van de vrouwen met ze gaat praten wordt duidelijker wat er aan de hand is. Maanden lang is hun al een pand beloofd waarin ze een sociëteit voor Surinamers zouden kunnen beginnen, en terwijl ze steeds kwaaiër werden kregen ze telkens opnieuw te horen dat er niets voor ze was. Tot ze dreigden met rellen en de vrouw van jeugdzaken het leuke plannetje bedacht om de groep dan maar te huisvesten in de bovenverdieping van het Vrouwenhuis en tegen ze zei ga maar met ze praten.

Maar ze willen een huis, sturen twee Surinaamse vrouwen naar ons toe die, als ze eenmaal binnen zijn, de deur opendoen voor de dertig mannen die om de hoek staan te wachten en dan zelf snel de benen nemen.

We proberen met ze te praten maar er valt niets te praten, voor hen zijn we de zoveelste klub blanke mensen die proberen ze af te schepen, en als een van de vrouwen goedhartig begint uit te leggen dat vrouwen het ook niet makkelijk hebben in deze maatschappij breekt er hoongelach los. Vrouwen liggen alleen maar op hun rug, zegt er een. Vrouwen horen op hun rug te liggen, zegt een ander, en de vrouwen die naar de wc moeten lopen spitsroeden om handen te vermijden die in haar billen willen knijpen en obscene opmerkingen die in haar oren worden gefluisterd.

De gemeente wordt gebeld en de ambtenaar zegt onschuldig dat ze dacht dat de twee groepen wel aan elkaar zouden kunnen wennen. Maar het zijn mannen, roept iemand van het Vrouwenhuis, en dit is een Vrouwenhuis, daar gaat het nou juist om. Het zijn toch Surinaamse mannen, zegt de ambtenaar, die zijn toch ook onderdrukt, net als jullie? Of niet soms?

Verwarring. We hebben alle vrouwen opgebeld en er zijn er zowat honderd binnen komen druppelen. Moeten we vechten en ze er uit zetten? vragen we ons af. Hebben ze messen? Een van hen hebben we dreigend met een mes zien spelen. De politie bellen? Kunnen we dat maken, om de politie af te sturen op een groep waarvan we vinden dat ze eigenlijk gelijk hebben om kwaad te zijn, alleen toevallig niet op ons?

Maar als de politie wordt gebeld doet die niets, ze zeggen dat ze orders van Samkalden af moeten wachten en die verschuilt zich achter de ambtenaar.

We bellen Lammers, die uiteindelijk verantwoordelijk is, en dreigen met een grootscheepse rel. Lammers komt. Ik bel Ton, of hij er bij wil zijn, omdat ik het soort toezeggingen dat Lammers pleegt te doen om zich uit moeilijke situaties te redden niet vertrouwd. Er moet onderhandeld worden. Drie van de Surinamers, drie van het Vrouwenhuis, zegt Lammers, met honderd vrouwen kan ik niet praten. Wie is het bestuur? Er is geen bestuur, zeggen we. Jawel, zegt Lammers, want jullie zijn een stichting en dan hebben jullie een bestuur. We kijken elkaar aan. Dan moeten de vrouwen die al eerder met de gemeente hebben onderhandeld maar praten. De vrouwen van de Paarse September worden razend. We doen mee aan hun machtsspelletjes, roepen ze, wij voelen ons niet vertegenwoordigd door een stelletje wijven dat met gemeentemannen onderhandelt. Wat willen jullie dan? vragen we. Laat Lammers maar ophoepelen of met ons allemaal praten. Dat doet hij niet, zeggen wij, en dan zitten we misschien nog weken met die mannen in huis. Er wordt onderhandeld. De politie arriveert, grijnzende mannen die het prachtig vinden, net zo de pest hebben aan zwarte mannen als aan de lesbische vrouwen die ze hier verwachten aan te treffen. Ze staan grinnikend in de gang en maken olijke opmerkingen.

De Surinamers zeggen dat ze het huis niet uit gaan tot ze een ander pand krijgen. Ton mengt zich er in en stelt voor om diezelfde avond nog een pand te vinden, dat moet mogelijk zijn. Lammers geeft toe. Ton komt het me vertellen, op de gang, waar we staan te wachten. Het komt wel in orde, zegt hij. Wie heeft dat misselijkmakende mannetje hierheen gehaald? vraagt een van de Paarse September-vrouwen. O ik ga al, zegt Ton, met al zijn stekels overeind. Ik heb hem hierheen gehaald, zeg ik, ik heb het met een paar vrouwen overlegd, en als je Lammers hierheen haalt moet je er voor zorgen dat er iemand bij is om in de gaten te houden dat hij zich aan z'n afspraken houdt. Maar daar wordt al niet meer naar geluisterd. Ik ben een van de afvalligen die een man in het Vrouwenhuis heeft gehaald en ik zal het de komende dagen nog vaak te horen krijgen.

Dan komt Lammers met een pand en is het wachten alleen nog op een sleutel. Lammers die zich nu gedraagt als de grote redder van het Vrouwenhuis, alsof hij dat pand niet eerder aan de Surinamers had kunnen geven - die wachten al driekwart jaar.

Als de laatste mannen de deur uit zijn begint het gevecht pas goed. Het handjevol Paarse September-vrouwen beschuldigt de rest van corruptie en mannelijk machtsdenken. Hoe hadden jullie het op willen lossen? vraag ik maar daar hebben ze geen antwoord op en daar gaat het ook niet om, zeggen ze, het gaat om het principe. Of je meedoet met het systeem, zeggen ze.

We doen allemaal mee met het systeem, zeg ik. Waar leef jij van? Bijstand of een salaris? Waar koop jij je brood? Alleen bij een feministiese bakker? Als dit corrupt is dan zijn we het toch allemaal, jullie net zo goed?

En een oudere vrouw begint te huilen en zegt dat ze niet eens weet of ze lesbies is omdat haar man al twintig jaar dood is en of ze hem dan eigenhandig had moeten vermoorden, of ze dan niet corrupt was geweest. Ik word misselijk van het schouwspel. Deze vrouwen die anderen beschuldigen van machtsdenken terwijl ze hier de boel zitten te terroriseren lamleggen. Wat ze kunnen doen omdat er geen enkele structuur is in het Vrouwenhuis, alle vergaderingen open zijn en beslissingen genomen worden door iedereen die dat wil. Ik ga naar huis, beroerd tot in mijn botten, en verstop me tussen de borsten van Anna.

Maar als Anna en ik rondwandelen op een MVM-kongres en horen dat er een spotliedje is gemaakt op de Paarse September met alle toonaarden van ridiculisering van lesbische vrouwen er in worden we kwaad. Lopen naar Hedy om haar te waarschuwen dat dat niet kan, dat je niet een openbaar kongres mag gebruiken om andere feministiese groepen belachelijk te maken. Dat dat een goedkope manier is om jezelf populair te maken, je af te zetten tegen de meest ekstreme groep. Maar Hedy weigert om het liedje uit het kabaret te halen en zegt dat ze het ook niet eens is met de tekst maar dat ze de melodie zo geil vindt. En zo staan Anna en ik en nog een handvol vrouwen boe te roepen, en wijken de mannen om ons heen schichtig uiteen. Ze denken dat er een heleboel Paarse Septembervrouwen zijn in plaats van die drie vier die het echt zijn, fluister ik tegen Anna, en voldaan en giechelig lopen we hand in hand door de MVM-meute die krampachtig proberen tolerant naar ons te kijken.

De Paarse September verschanst zich boven in het Vrouwenhuis en zweert samen. Ze gebruiken hun energie verder om boze ingezon-

den brieven te schrijven over andere feministen. Schisma's dwars door vriendinnengroepen heen. Zusjes die niet met elkaar spreken omdat de een 'van boven' is, de ander 'van beneden'. Een groep die heen en weer blijft lopen, er tussenin. Ik kom voorlopig niet meer, zinloze discussies die onze energie afhalen van al het werk dat gedaan moet worden. Ik wacht af tot de Paarse September-vrouwen volgens verwachting de eigen gelederen hebben uitgedund doordat ze bij gebrek aan een duidelijke vijand aan de gang gaan om elkaar op zuiverheid in de leer door te lichten. De vrouwen komen de een na de ander weer naar beneden, de harde pure kern werkloos achterlatend. Langzaam wordt het Vrouwenhuis weer het Vrouwenhuis zoals het bedoeld was. Open voor alle vrouwen. COC-vrouwen en femsoc-vrouwen en groepen huisvrouwen die er kursussen komen volgen.

Eén ding heb ik geleerd van al het geknoei met mijn mannen. Dat het niet goed is, de manier waarop ik woon, dat de manier waarop ik met Armin leef afhankelijk is van al die experimenten. Boedelscheidingen te traumaties om vaak te herhalen. Juist als ik stuk ben heb ik behoefte aan warmte, vrienden om me heen. En Armin is te afhankelijk van mijn depressies, van de hoeveelheid aandacht die ik over heb, omdat hij alleen mij heeft.

Na zes jaar verhuis ik uit de Dusartstraat, de anderhalve kamer in de Pijp naast de hoer die ruzies met haar pooier luidkeels uitvocht op de veranda zodat de hele buurt over de balkons hangend mee kon genieten. (Vuile tyfushoer, je moeder was ook een vuile tyfushoer!

Als je dat nog een keer zegt ga ik werreke!)

Samen met vier andere vrouwen een huis betrekken was geen oplossing. Armin het enige kind, als er iemand een weekend op hem paste moest ik nog steeds dankjewel zeggen. We leefden er langs elkaar heen, slaagden er niet in een middelpunt in het huis te bouwen. Jaloezie, mensen die afwachtten tot je naar hen toe kwam, rankuneus als ik dat niet deed. Carla met wie ik best kon opschieten maar die zo anders leefde dan ik, die aan kwam karren om acht uur 's ochtends om haar laatste pilsje te halen bij de melkboer die net openging, als ik op de stoep stond om naar mijn werk te gaan. Na de crisis met Jan begreep ik dat het anders moest.

Een groep vrouwen met wie ik al eerder op vakantie was geweest,

vier vrouwen, zeven kinderen. Wat we in de vakanties kunnen moet in ons gewone leven ook mogelijk zijn, zeiden ze, en kort nadat Armin en ik ons hadden aangesloten vonden we een huis.

Rommelige maaltijden met veel kindergeschreeuw, zondagsontbijten. Het georganiseer om al die kinderen op tijd in bed te krijgen, bij de televisie vandaan. Huisvergaderingen over de eindeloze verbouwingen en reparaties. Ik voelde me er thuis, in het begin, ondanks de moeite die ik had met alle kinderen die ik niet kende en die allemaal verschillende gebruiksaanwijzingen hadden.

Gevechten, de meeste kinderen jongetjeskinderen, het powpowpow was niet van de lucht.

Iedereen heeft een dag per week de beurt om de kinderen op te vangen de was te doen eten te koken, spreken we af. Dan de kindervergadering en de huisvergadering en de rest van de tijd is van jezelf, zeggen we. Maar in werkelijkheid komt daar weinig van terecht. Vechtende kinderen die uit elkaar geplukt moeten worden. Na een maand of wat merk ik al dat ik me schuldig voel als ik een week weg ben of als ik niet thuis eet. Voel me klote als Armin in drift een wasrek naar beneden gooit terwijl ik er niet ben, of weigert onder de douche te gaan.

Maar ik denk doorzetten, Armin al zo lang een alleenstaand kind, ik al zo lang een alleenstaande vrouw, we moeten nog wennen aan elkaar, het komt wel. En met Marianne die er later bij komt kan ik eindeloos koffieleuten en roddelen, bij Truis kan ik wegkruipen bij de televisie en kletsen terwijl we elkaar sherrytjes inschenken. Truis de enige in het huis die ook zo van lekker eten houdt en af en toe ontsnappen we aan de andijviestamp en de gehaktballen - bijna het enige wat alle kinderen lusten - en gaan ergens eten om gearmd en lacherig van te veel wijn thuis te komen.

De eerste ruzie in het huis. Het is niet gemakkelijk om een redelijke gemiddelde vuiltolerantiegraad te vinden. Ik merk dat ik de enige ben zonder de jarenlange huisvrouwentraining die de andere, lang getrouwde vrouwen achter de rug hebben. Gewend om in vlagen troep te maken en in vlagen op te ruimen. Niet gewend om er aan te denken bij elke afwas het gasstel even mee te nemen en de vingers op de kastjes zie ik pas als je ze echt kan zien. Marianne is ook geen huisvrouw, maar haar wordt het minder kwalijk genomen dan mij, want ik ben ook een moeder, zij niet.

Een ideaal, een leefgemeenschap met vrouwen die zo van elkaar verschillen, in leeftijd, in achtergrond. Veel moeilijker dan ik gedacht had toen we elkaar alleen maar kenden uit praatgroepen en van vakanties. Er is een groot stuk van mijn leven dat ik met niemand in huis kan delen. Als ik het in huis goed wil doen moet ik zo veel investeren dat er weinig ruimte overblijft om dat stuk ergens anders of met andere mensen te leven. En het etiket van de huisslons raak ik niet meer kwijt. Maar ik hou vol, het eerste jaar, ik wil het volhouden en er zijn altijd de momenten waarop ik het gevoel heb dat het eksperiment slaagt. De Sinterklaas met alle kinderen. Een vredige middag met limonade in de tuin. Een van de kinderen met wie ik onverwachts toch contact heb. Eerlijke gesprekken waarin we elkaar vertellen wat we moeilijk vinden.

Ton verzuipt in het politieke bedrijf. Ik zie hem nog steeds af en toe, voor een uurtje. En dat terwijl hij zo berouwvol beloofde, nadat zijn dubbele spel uit was gekomen, dat de aandacht voor zijn relaties van de politiek af moest gaan. Niets om zich achter te verschuilen nu, Anna houdt hem niet tegen.

Ton is jaloers dat Anna en ik veel meer tijd voor elkaar hebben. Maar hij doet er niets aan. Bedenkt plannetjes om samen met me te werken, samen artikelen te schrijven. Probeert me te strikken om in de partij met hem samen te werken, maar ik kijk wel mooi uit om als assistent in een partij te gaan zitten die mij toch alleen maar ziet als het vriendinnetje van Ton en het vrouwenwerk te verwaarlozen. Van de andere plannetjes komt niets.

Ik wacht niet meer op hem als hij uren te laat komt maar ga slapen. Hoor het niet eens als hij de sleutel omdraait in de huisdeur. Maak zelfs geen ruzie maar weiger gewoon wakker te worden.

Hou je niet meer van me? vraagt Ton die in ieder geval wist dat hij nog belangrijk voor me was zolang ik luide scènes schopte.

Ik heb genoeg van dit gezeur, zeg ik. Er is geen plaats voor mij naast dat idiote werk dat je doet. Er is ook geen plaats voor Anna, maar die neemt het omdat ze niet anders kan. Wat weet jij van de relatie van Anna en mij, zegt Ton dom, vergetend dat ik degene ben bij wie Anna regelmatig uit komt huilen.

Ton, zeg ik voor de drieëntwintigste of achtendertigste keer, jij belooft dingen die je niet waarmaakt. Je houdt me aan het lijntje. Je

wil dat ik beschikbaar voor je ben als het je uitkomt maar je bent niet van plan ook beschikbaar te zijn als ik jou nodig heb. Dus heb ik jou niet meer nodig.

Wil je al het goeds dat we in die jaren hebben opgebouwd zomaar weggooien? vraagt Ton. Zomaar? vraag ik, voor de tweeënveertigste keer, zomaar?

Je hebt gelijk, zegt Ton - ook niet voor het eerst. Ik moet mijn leven veranderen, meer tijd maken voor jullie en voor mezelf. Maar de partij maakt het me zo moeilijk, er wordt aan me getrokken om een belangrijke functie in te nemen. Waarom zeg je dan niet nee, als je het niet op kan brengen, als je er stuk aan gaat? Maar wie moet het dan doen? vraagt Ton, als de partij het wil ... Je moet het zelf weten Ton, zeg ik. Je weet dat je mij kwijtraakt zo en als je niet oppast Anna ook. Je hebt gelijk, lief, zegt hij. Bedankt dat je me met mijn keuze hebt geholpen. Mijn besluit staat nu vast. Ik zal morgen een brief schrijven dat ik die functie niet neem.

En de volgende dag lees ik in de krant kommentaar van hem op een andere partij die hij opeens een bondgenoot noemt terwijl hij een half jaar geleden nog felle kritiek op ze had, en ik begrijp dat hij aan het slijmen is omdat hij toch zijn baantje wil hebben.

Anna en ik zitten op een trapje vlak bij het Centraal Station, tussen haar en mijn huis in. Ik laat je niet in de steek, zegt Anna, ook al wordt het moeilijker nu je de relatie met Ton hebt verbroken. En denk maar niet dat ik het neem, dat hij probeert carrière te maken, zegt Anna, dochter van een linkse vader, kleindochter van een linkse grootvader. Mij is hij ook kwijt als hij het echt doet, en ik zal het hem zeggen ook.

Maar ik ben treurig, treurig, bijna niet te troosten. Niet om Ton, maar om Anna mijn vriendin, mijn zuster. Ik ben bang dat Ton je de kans niet geeft, zeg ik zachtjes. Ik ben er toch ook nog, zegt Anna.

Maar ik krijg gelijk.

Bij hen thuis kan ik niet meer komen, want Ton wil het niet hebben. Als Anna naar mij toe komt en hij op de kinderen moet passen verdwijnt hij 's nachts en komt ladderzat 's ochtends om zeven uur aan als de kinderen al wakker zijn. Anna is wit en smaller dan ik haar ooit heb gezien. Ik voel me zo heen en weer getrokken, zegt

ze. Ik kan het bijna niet meer aan, Ton met z'n scènes, en Esther heeft het moeilijk op school en Petje drenst, die voelt de spanningen ook. En over een week moet ik mijn toelatingseksamen doen. Ik denk af en toe dat ik gek word.

Ik probeer haar te troosten. Spreek af met haar om een week met de femsoc-groep weg te gaan, zodat we weer eens rustig samen kunnen werken, slapen, ze tijd heeft voor zichzelf.

Dan vertelt ze me vlak voordat we weg zullen gaan dat ze thuis blijft. Dat ze te moe is, dat het huis nog schoon moet, dat ze moet studeren.

Ik voel me verslagen en als ik thuis ben denk ik na en schrijf haar een brief. Dat ik het zo niet kan. Dat ze het niet kan maken om steeds maar toestemming aan Ton te vragen of ze weg mag, dat hij het haar nooit makkelijk zal maken omdat hij het eenvoudig niet wil, onze relatie. Dat niet direkt kan verbieden met alle vriendinnen die hijzelf achter de rug heeft, en het daarom op alle andere manieren zal saboteren.

Anna trekt zich een paar dagen terug, verstopt zich zelfs voor Ton. Ik zit in mijn huis en ben triest en eenzaam. Maar in ieder geval met het gevoel dat ik zelf een beslissing heb genomen. Liever zonder Anna dan langzamerhand onze relatie door de gehaktmolen te zien gaan. Ik kan niet al het werk doen voor Anna, denk ik. Als ze niet tegen Ton op kan lukt het toch niet.

Maar Anna komt terug, sterker en vastbesloten, en zegt dat ze door wil gaan, dat ze wil vechten voor onze verhouding. Dat ze geen toestemming zal vragen aan Ton maar het gewoon doen. En terwijl we aan het praten zijn vertelt ze de andere dingen waar ze over heeft gedacht en die ze nooit heeft verteld aan me. Dat ze soms last heeft van het gevoel dat we uit verschillende milieus komen. Hoe ze gekwetst was door een opmerking die ik eens maakte over het pakje brood dat ze mee nam naar haar werk en dat ik proletaries noemde. Soms heeft ze het gevoel dat ik neerkijk op haar als huisvrouw en echtgenote, omdat ik het zelf niet ben. Alsof ik me er boven verheven voel.

Ik schrik, dat ik er zo weinig van gemerkt heb. Het is ook stom dat ik het niet tegen je durf te zeggen, zegt ze, want jij kan ook niet weten waarmee je me kwetst.

En ik zeg dat het waar is dat ik er soms moeite mee heb om te zien

hoe ze zich wegcijfert voor Ton, dat het me ergert dat ze voor hem thuis blijft, niet van hem eist dat hij op de kinderen past als we met z'n tweeën weg willen.

Je moet het aksepteren, zegt Anna, dat ik te moe ben om te vechten. Misschien heb je wel gelijk, waarschijnlijk heb je wel gelijk, maar dat betekent niet dat ik het op kan brengen om er iets aan te doen. Je moet het me zelf uit laten vechten met Ton. Ik denk dat ik dat wel kan, zeg ik, als jij me maar niet het gevoel geeft dat je Ton laat beslissen of wij elkaar kunnen zien. Want als je het van hem afhankelijk maakt verliezen we toch. Hij geeft geen toestemming.

En Anna zegt dat ze het wil proberen, dat ze me niet kwijt wil, dat ik hoor in haar leven en we gaan ons nieuwe geluk vieren in het Vrouwenhuis dat net haar eerste verjaardag viert met zoveel honderd vrouwen.

Ik heb het gevoel dat we een heel eind verder zijn, eerlijker met elkaar bezig dan toen alles nog zo rozig en idyllies was. De eerste kras op de nieuwe auto hebben we overleefd.

Ik hou van Anna.

Ik durf op haar te vertrouwen.

De afspraak om met elkaar met vakantie te gaan in Frankrijk, mijn hele kommune en Ton en Anna met de kinderen. Anna zegt flink dat ze toch gaat, ook als Ton niet wil. Ik kijk er naar uit, een paar weken met Anna, zonder Ton die ons steeds op onze vingers zit te kijken. Maar een week voordat we gaan vertelt Anna dat Ton toch meegaat.

Waarom, zeg ik verschrikt.

Dat weet ik niet, zegt Anna, maar ik kan het hem toch moeilijk verbieden?

Een moeizaam gesprek met Ton in de Engelbewaarder. Zijn façade waar ik nu helemaal niet meer doorheen breek. Waarom ga je mee naar Frankrijk? vraag ik. Omdat Anna en de kinderen gaan, ik ga met ze mee, gewoon, zegt Ton koeltjes. Maar ik ben er ook, zeg ik. Wat heb ik daar mee te maken, zegt Ton, ik ga gewoon met mijn gezin met vakantie.

Je gaat proberen om de relatie tussen Anna en mij stuk te maken, zeg ik. Ik hoef niets stuk te maken, zegt Ton. Het zal vanzelf wel blijken dat het niet mogelijk is. Naast het huwelijk van Anna en mij

is geen ruimte voor een andere relatie, dat is al gebleken tenslotte, omdat onze relatie ook is mislukt.

Ik stik zowat van ingehouden woede, kan geen woord meer uitbrengen, verbijsterd door zoveel hypokrisie. Ton die altijd zijn vriendinnen had naast zijn huwelijk, die het altijd maar aan Anna overliet om zich aan te passen, Ton die zich beroept op het heilig huwelijk nu het voor het eerst van haar leven Anna is die een andere relatie heeft. Ik haat hem zoals hij daar zit, spekulerend op zijn machtspositie. De macht die hij heeft om Anna te dwingen te kiezen tussen hem en mij, tussen twee manieren van leven.

Terwijl Anna hem nooit voor die keuze heeft gesteld.

Ik ga maar, zeg ik. Ik kan met jou niet meer praten.

En bel Anna, depressief en misselijk van angstige voorgevoelens. Wat er ook gebeurt in Frankrijk, hoe klote het ook wordt, hoe moeilijk hij het ons ook zal maken, we gaan in ieder geval erna tien dagen met z'n tweeën naar Femø, zonder de kinderen. Vrouwen tussen andere vrouwen. Om te herstellen, tijd voor elkaar te hebben zonder al deze spanningen. Niet altijd te hoeven praten over Ton en de toestand. Rustig uit te kunnen zoeken hoe we verder willen met elkaar.

Ik ben een beetje gerustgesteld. Denk wat er ook gebeurt in Frankrijk, we vinden elkaar weer in Femø.

Truis en ik en een paar van de kinderen in Frankrijk. Rustige dagen terwijl we wachten tot de anderen komen, tot Anna en Ton arriveren met de auto. Truis en ik hebben het goed met elkaar. Ik hou van koken, zij van lekker eten, en ze vindt afwassen niet erg terwijl ik het haat. In de kommune is een strakke regel: iedereen doet alles, of je het leuk vindt of niet, zodat niet de een alle klussen doet waar eer mee te behalen valt, de anderen al het onzichtbare werk. Mijn plezier in koken is me in de kommune bijna vergaan, kritiek als ik te duur voedsel koop, de kinderen die - anders dan Armin, die gewend is om alles te eten - niks door hun keel krijgen met een buitenissig smaakje. Maar nu hebben we het goed, Truis en ik, en ik verzucht dat ik wou dat het zo kon blijven. Ik zie op tegen al die mensen in dit kleine huis waar geen deur in zit en waar je alle gesprekken letterlijk kunt horen. Te veel kinderen. En bij het idee dat Ton en Anna er straks ook zullen zijn krijg ik pijn in mijn buik. Het

slechtste idee dat we in tijden hebben gehad, zeg ik tegen Truis. Het allerstomste wat ik had kunnen doen.

En als ze eindelijk komen ben ik huilerig en kribbig. Anna ook over haar toeren. Ruzie, de eerste dag al als ik op mijn bed blijf liggen boven en niet naar beneden wil komen om de aankomst van de familie te vieren. Anna vaart tegen me uit. Iedereen in het hele huis kan het horen en als ik toch naar beneden kom zie ik Ton triomfantelijk kijken achter een strak masker. En word nog depressiever.

Anna en Ton verschansen zich in het huis aan de overkant dat leeg staat. Twee stretchers naast elkaar, een kampeertafeltje met twee stoeltjes. Ik erger me er aan. Dat ze nu eindelijk de kans krijgen om zich in de kommune als twee zelfstandige mensen te gedragen. Anna die altijd zegt dat ze dat wil. En bij de eerste de beste gelegenheid spelen ze weer huwelijkje, vallen terug in hun jarenlang ingeslepen patroon.

Anna probeert haar aandacht te verdelen. Slaapt een nacht in het grote bed boven, met mij, de andere nacht met Ton, in hun gezinsverblijfje aan de overkant. Maar Ton is niet van plan om het ons makkelijk te maken. Blijft beneden zitten tot twaalf uur als Anna en ik naar boven zijn gegaan, wetend dat elke piep of zucht te horen is en we nauwelijks een woord kunnen wisselen zonder dat hij het hoort. Zit achter ons als we aan de rivier zitten. Wandelt achter ons aan. Of loopt met zo'n rotsmoel rond dat Anna het toch niet kan laten naar hem toe te gaan om hem te sussen.

Af en toe ontsnappen we even. Rijden met de auto naar Anduze waar we boodschappen doen, een flesje cognac kopen voor ons tweeën. Oude foto's kopen in een donker winkeltje. Hand in hand lopen, alweer vergeten dat dat gek is. Eten pizza. Even ontspanning, ik kan nu ook weer eten. Maar al na een uur wordt Anna nerveus en wil terug.

's Avonds drinken we cognac boven in mijn bed, giechelend als kostschoolmeisjes, fluisterend en vrijend onder de dekens, even vergetend dat de wettige echtgenoot beneden zit. Wat ruik je toch lekker, fluister ik tegen Anna. Wat ben je toch zacht, fluistert Anna terug.

Anna mijn zuster. Ik hou van haar ronde schouders, haar moederbuik, zelfs van de blauwe adertjes in haar knieholte.

Petje. Een van de weinige kinderen van wie ik echt houd. Een heksje die tafels omtrapt in drift, precies krijgt wat ze hebben wil. Met een radar voor de zwakke plekken van de mensen om haar heen. Kijkt een van de aanwezige mannen in de zwembroek. Die van mijn vader is veel groter, zegt ze, wacht met glinsterende oogjes zijn reactie af.

Petje mijn kleine zusje. Haar blote lijfje tegen mijn rug als ik met haar de rivier oversteek om aan de andere kant bloemen te plukken en rupsen te zoeken. Een gemakkelijke erotiek, nog niet doodgeslagen door de omgeving. Ze knort tevreden als ze haar lijfje plooit naar het mijne in het water, schaamteloos en met overgave. Zoenen, zegt ze opeens. Ik kus haar geurige wangetjes. Nee echt zoenen, zegt ze, kijkt koeiig in mijn ogen terwijl ze mijn hoofd vasthoudt en haar lippen op de mijne drukt. Wie imiteert ze, Anna en mij, Ton en mij, Ton en Anna?

Ton laat ons niet met rust en op een dag klappt alles. Ik ben somber, nauwelijks meer vrolijk te krijgen. Zeg tegen me wat er is, zegt Anna. En ik zeg ik durf niet meer eerlijk tegen je te zijn. Ik durf niet meer te praten over hoe moeilijk ik het vind. Ik ben te bang dat je je nog meer onder druk gezet voelt.

Vertel maar op, zegt Anna. We moeten eerlijk tegen elkaar kunnen blijven anders is wat we hebben ook geen cent waard.

Dan barst ik uit, opgekropte frustraties van de laatste dagen, waarom ze zich zo door Ton laat bepalen. Waarom ze nooit eens tegen hem durft te zeggen dat ze met mij alleen wil zijn. Waarom ze het pikt dat hij nu weer dagelijks met Amsterdam staat te bellen om zijn carrière te redden die op de tocht staat omdat de meerderheid van de partij heeft gezegd dat ze helemaal niet willen dat hij in een topfunctie gaat zitten. Je zei dat je het niet zo zou nemen, zeg ik, en je pikt het toch, terwijl je er naast zit. Is dat de man door wie je je wilt laten leven? vraag ik. Anna, hoe hou je dat vol?

Anna zit met gebogen hoofd. Zegt ik dacht wel dat het niet zou gaan. Ik denk dat we maar weg moeten gaan.

Wie 'we', barst ik nu echt uit. 'We'? Dat is uiteraard het echtpaar, het gezin. Weet je nog dat je hier naar toe kwam omdat je bij *mij* wou zijn? Komt het dan niet bij je op dat je voor de verandering Ton eens kan laten stikken, in plaats van mij? Is het zo vanzelfsprekend dat ik af moet vallen als het moeilijk wordt? Anna, verschil je dan geen haar van al die mannen die ook altijd mij lieten

vallen als hun vrouw het niet meer goed vond? Ben ik dan voor jou ook alleen maar een wegwerpvriendinnetje voor de vrije tijd? Zie je niet dat je precies doet wat Ton wil dat er zal gebeuren?

En dan zegt Anna zacht en beslist, dan moeten wij maar helemaal breken met elkaar en ik voel mijn hele lijf koud worden en zie het zwart worden voor mijn ogen. Ton bonkt op de deur. Hij wil er in. Ik kom er aan, roept Anna.

Ik jank, ik jank tegen Anna aan en zeg Anna ik kan het niet zo. Je mag me niet zo alleen laten, niet zo, Anna, niet zo. Niet net als al die andere keren. Niet jij ook nog. Anna je moet me helpen. Ook als het niet kan, ook als we niet verder kunnen met elkaar, je mag me niet zo alleen laten. Niet jij, Anna. Alsjeblieft Anna, niet zo. Ik val uitgeput naast haar in slaap. Word wakker in het grijze morgenlicht en kijk naar haar slapende gezicht en huil opnieuw.

Ik kan er niets meer aan doen, zegt Anna. Er is geen oplossing. Ik kan haar niet loslaten, zo'n zwarte bodemloze paniek bij de gedachte dat ze weg zal gaan.

Je moet me hiermee helpen, Anna. Als je me zo in de steek laat zal ik je zo haten, dan zullen we nooit meer wat kunnen met elkaar. Kan je me niet helpen? Kan je niet een dag blijven zonder Ton? Jij bent de enige die me kan helpen nu.

Goed, zegt ze, ik blijf nog een dag. Ik zal tegen Ton zeggen dat hij vooruit gaat met de kinderen.

Maar Ton vindt het niet goed, is veel te bang dat ze op haar beslissing terug zal komen nu hij net gewonnen heeft en ze gehoorzaamt en komt me vertellen dat ze diezelfde middag nog zullen vertrekken. Ziejewel, zeg ik, ziejewel hoe je je laat leven door hem, hoe je hem je beslissingen laat nemen?

De laatste paar uur. Het heetst van de dag. We waden door de rivier, helpen elkaar over stenen. Trekken onze kleren uit in Mialet en zwemmen bloot in een stuk diep koud water, vlak langs de weg. Siësta, niemand komt langs. Pijn in mijn hele lichaam nu, het is alsof ik trip op pijn. Alles wat ik zie grift zich vast in mijn geheugen, de details van elke steen, Anna's natte haren, de zon die schittert op het water. Een paar visjes die voor ons uit schieten als we naar de kant waden om onze kleren weer op te zoeken.

Pijn. We zitten onder kastanjabomen in de schaduw. Krekels oorverdovend. Ik ben nu bijna rustig. Ik zit nu midden in de pijn waar

ik zo bang voor was. Er kan me niets meer gebeuren, het is al gebeurd.

En ik vertel haar, dat ik het niet kan geloven dat ze nog lang door zal gaan met Ton. Dat ik niet kan geloven dat ze haar emoties zo af kan snijden opeens.

Het is dat ik niet meer durf, fluistert Anna. Ik ben bang geworden voor al die emoties. Ik ben bang dat ik niet meer terug kan als we nu doorgaan.

Bang voor het diepe, zeg ik.

Ja, zegt Anna.

Vlak bij de hoek waar de auto op haar staat te wachten nemen we afscheid. Anna opeens in tranen, snikt, wil me niet los laten. Ik opeens degene die haar troost, haar helpt.

Ga maar, ga maar, zeg ik.

Gordes 14

Het geld is op. We hebben te veel gegeten, gedronken. Over een dag of wat moeten we naar huis. Ik vind het niet erg.

Het eksperiment, een vakantie samen, is mislukt. Of liever gezegd het is gelukt; we weten nu precies wat we niet kunnen met elkaar. Glashelder hoe het in elkaar zit, de verschillen tussen ons die niet zo duidelijk waren in Amsterdam, afgeleid door ons werk, de andere mensen.

We praten er weer over. Hans hou eens op om zo vreselijk je best te doen, zeg ik tegen hem. Laten we ophouden om zo krampachtig te proberen het ideale stel te zijn. Hans is bedrukt. Hij had, heeft, zoveel verwachtingen. Ik ben meer gewend verwachtingen af te breken. Wat wil je dan? vraagt hij.

Ik zou een vriendin van je willen zijn, zeg ik. Niet *de* vriendin maar *een* vriendin. Een huisgenote van je zoals Marjan er een is. Dat is al zo veel, zo waardevol.

Wil je dan helemaal geen vaste relaties met mannen meer, zegt Hans masochisties, klaar om mijn beslissing ideologies te duiden. Hoe weet ik dat, zeg ik. Ik weet niets meer van relaties. Ik weet alleen dat ik me leeggezogen voel, dat er niet genoeg ruimte in zit voor me.

Maar ik heb je gisteren de hele dag alleen gelaten, en je was blij dat ik er weer was zei je.

Wat is het moeilijk om dit duidelijk te maken. Dat deze verantwoordelijkheid me gewoon te zwaar is. Dat ik er niet tegen kan om te zien dat ik er de oorzaak van ben dat hij neerslachtig is. Irritatie als hij vraagt hoe vond jij de film? als we buiten zijn. Vraagt waar zullen we eten, wat zullen we morgen doen, zullen we gaan wandelen. Maar ik kan het toch leren om onafhankelijker van je te zijn, zegt Hans. Maar ik wil niet dat je zo je best zit te doen om je aan mij aan te passen, zeg ik. Het wordt toch niet wat jij nodig hebt. Het is niet wat ik nodig heb.

De nieuwe lichting mannen. Mannen die zich aangetrokken voelen tot feministen, een glimp opvangen van waar we mee bezig zijn, de warmte de vitaliteit van de vrouwenbeweging, een nieuwe manier van met elkaar omgaan. Ik begrijp het best maar wat moeten we er mee. Mannen die nu naar ons kijken met een blik van doe ik het wel goed. Spiegelbeeld van mezelf, vijftien jaar terug, opkijkend naar een man, doe ik het wel goed, ik laat je vrij, zie je wel, zie je wel, ik hou je niet vast, en ondertussen legde ik de hele verantwoordelijkheid voor mijn geluk in zijn handen.

De nieuwe mannen die het zo hard proberen, die niet overheersend willen zijn, die af kunnen wachten, zacht durven te zijn en huilen. Ik wil me niet verantwoordelijk voelen voor ze. Niet hun gewicht om mijn nek, naast de ballast van mijn eigen leven dat ik net kan torsen. Niet opnieuw mezelf overslaan, al mijn energie gericht op het begrijpen van een ander. Ik voel me hard en streng als ik het Hans vertel. Ontzettend onaardig om mannen die zo hun best doen in de kou te laten staan. Maar ik kan het niet meer. Zelf afhankelijk zijn even pijnlijk als nu zien hoe iemand afhankelijk is van mij. We zijn te ongelijk, Hans, zeg ik. We hebben zulke verschillende verledens. Ik kan niet meer in een ongelijke relatie zitten. Ik kan alleen nog maar relaties aangaan met mensen van wie ik even veel krijg als ik aan ze geef. Ik voel me zo oud, als ik zie waar jij mee bezig bent.

Ik ben maar twee jaar jonger dan jij, protesteert Hans.

Jongeman, ik zou je moeder kunnen zijn, zeg ik.

Als het eenmaal gezegd is zijn we opgelucht. Een soort feeststemming opeens. Zonder de loodzware druk van de normen van de ideale relatie kunnen we elkaar weer een beetje aardig vinden, de gewone sympathie van vroeger is weer terug.

Laten we Armin en Manuel volstoppen met stokbrood en cola en voor het laatst duur gaan eten, zegt Hans.

Rijden naar Apt. Bijna etenstijd. Als we op straat lopen horen we gedempte eetgeluiden, vorken op borden, praten. Een vrouw met een stokbrood onder haar arm die zich naar huis haast. Nadat we twee restaurants hebben afgewezen die te toeristies waren vinden we de ideale plaats. Witte tafellakens op wankelende tafeltjes op een terras tussen grote bakken met echte en plastic bloemen. Vervallen

bourgeoisie. Geen toeristen maar Fransen die met naar binnen gerichte blik zitten te kauwen, diskreet boeren. Een menukaart waar we niets van begrijpen. We bestellen op goed geluk.

Hans, opeens vrolijk, kan niet ophouden met praten. Zijn jeugd, zijn ouders, zijn huwelijk, zijn vriendin. Over hoe hij me gewoon aardig vond toen we begonnen te vrijen, niets vreselijk bijzonders. Toen de waarschuwingen. Vrij jij met Anja, nou, dan mag je wel uitkijken dat je daar tegen op kan. En Marjan zei pas maar op, Anja is iedereen altijd een slag voor. En toen dacht Hans jezus, ik mag wel oppassen, zou ze me wel interessant genoeg vinden, straks heeft ze genoeg van me. De spiralen van onzekerheid, de oude, zijn ouders die hem leerden altijd het gevoel te hebben niet aan de normen te voldoen, hoe hard hij ook zijn best deed. Calvinisme. Moeder is niet boos, moeder is verdrietig en het is voor je eigen bestwil. Nooit goed genoeg.

Terwijl ik maar bleef zeggen doe gewoon, ik zoek niet naar stimulans, ik ben al overgestimuleerd. Ik hoef niet geamuseerd te worden. Ik zoek rust, iets simpels. Ik ben niet de mythe die van me gemaakt is.

Terwijl Hans zit te tetteren vinden we iets van de eenvoud terug. Hij laat zijn steak koud worden, terwijl ik een stukje toast op mijn bord geschoven krijg met een vogeltje er op dat midden in zijn doodsstrijd gefrituurd lijkt te zijn. Overweeg of ik het op kan eten. Besluit dan dat het niet erger is dan de vierkante onherkenbare stukken vlees die toch ook eens hebben gegraasd gepaard. Schuif kopje en pootjes onder een blaadje sla, dezelfde truuk als met forellen die ik ook lekker vind zolang ze me maar niet aankijken vanaf mijn bord.

Zie je wel, zegt Hans, als we maar niet zo idioot doen hebben we het best goed met elkaar.

Ik moet mijn pik nog wassen, zegt Hans 's avonds als we beginnen te vrijen. De tijd voorbij dat we ons schaamden voor de prozaïese kanten van ons lichaam. Niet meer stiekem in de badkamer de ring in mijn kut laten glijden. Niet meer nadenken vindt hij mijn lijf wel mooi genoeg.

Sporen langs elkaars lichaam, vertrouwd, we hoeven niet meer te vragen vind je het zo lekker, of zo. Hans die de eerste man was bij wie ik de gêne meteen kwijt was. Bij wie ik niet drie keer behoefde te

slikken voordat ik hem duidelijk kon maken wat mijn favoriete manieren van vrijen zijn. Hans al ingereken door zijn vorige vriendin, ook feministe, die nooit heeft gedaan alsof. Mond op mijn kut, ik kom altijd eerder klaar dan hij, dan zijn beurt als ik me niet meer hoeft te konsentreren op de golven die zo makkelijk wegebben als ik te veel op iemand anders moet letten. Ik voel hem vol binnen in me, alle aandacht nu bij hem, een tweede orgasme bijna als ik meegolf met hem.

Afkicken

Afkicken. Golven van pijn die steeds weer terugkomen. Bedriegelijke kalmte er tussen in, wachtend op een nieuwe aanval die opeens kan inzetten. Waar ik weerloos in ben, verlamd, meega als in een draaikolk, zelfs niet kan schreeuwen of huilen. Kom weer boven, naar adem happend alsof ik bijna ben verdrongen. Denk alleen maar in minuten, dan in uren. Als ik deze dag maar overleef, met uren tegelijk leven, dat lukt na de eerste aanval net. Ik ben met niets anders bezig dan met overleven, niet toegeven aan al mijn instinkten die me zeggen dat het genoeg is geweest, dat ik dood wil. De verkeerde film, dezelfde film, ik wil er uit. Maar ik dwing me om te leven, in uren tegelijk, later in dagen. Maak de gebaren die bij leven horen. Ik eet, praat mechanies, probeer de pijn te verdoven in de hete zon tot ik duizelig ben, verschroeid, gereduceerd tot een lichaam.

Er zit een glazen wand tussen mij en de andere mensen. Truis aait me over mijn hoofd en zegt zo is het leven. Paulien zegt jij stelt nu eenmaal te hoge eisen aan een relatie. Marie zegt je wou te veel, en schakelt dan over op het huishouden, dat ik me meer moet inzetten voor de kommune, dat ik de kopjes te vaak laat staan, dat ik al een tijd de kinderen niet naar bed heb gebracht. Peter zegt niets.

Ik probeer sociaal te zijn, met mijn buitenkant. Er op te letten dat ik vaak genoeg afwas. Overwin mijn angst om boodschappen te doen in het dorp waar elke winkel me aan Anna herinnert, achter elke hoek een nieuwe aanval op me ligt te loeren. Ik praat met de andere mensen die langskomen, hoor mezelf zelfs lachen. Doe mee aan het kinderfeest op het dak waar ik me bezighoud met de slatjes en met verf de kinderen beschilder.

Alleen Armin dringt af en toe door de glazen wand heen, als hij me een glas wijn komt brengen wanneer ik verlamd vastgespijkerd niet in staat om me te bewegen op mijn bed lig.

Selma en Jeanne komen langs. Ik val opgelucht in hun armen. Vriendinnen met wie ik kan praten, die me aan zullen moedigen te

praten, voor wie ik de schijn niet hoeft op te houden. Als ze binnenkomen ben ik net aan de afwas. Ik maak het zo af, zeg ik tegen de anderen, ik wil even met ze naar buiten. Zie de giftige blik van Paulien, de bevestiging, dat ik het weer ben die het erbij laat zitten.

Pijn, steeds weer opnieuw, als ik de speeltjes van Petje vind die ze heeft laten liggen. Anna's oppervlakkige vakantiebrief die ik lees met trillende, met schuddende handen. De eerste aanvallen van woede. Dit verraad aan wat we hadden.

En vlak voor ik wegga schrijf ik haar de brief die de laatste moet zijn. Dat ik haar haat. Niet Ton met wie ik al heb afgerekend. Voor wie ik alleen nog een mengeling van medelijden en leedvermaak voel als ik zie hoe hij zichzelf met al zijn gesjoemel politiek de puin in draait. Haat tegen Anna die laf is gevlucht, me de kans heeft ontnomen om het uit te vechten met haar.

Ik schrijf haar dat ik haar nooit meer wil zien, nooit meer met haar wil samenwerken.

De brief die ik pas krijg wanneer ik al weer terug ben in Amsterdam en een poging gedaan heb nog eens met haar te praten, een manier te vinden om elkaar niet helemaal in de steek te laten. Een afspraak hadden we gemaakt, om elkaar nog eens te zien als ik terug zou komen van een femsoc-kursus. Maar ondertussen kreeg ze mijn laatste woedende brief uit Frankrijk waarvoor ik haar niet nadrukkelijk genoeg gewaarschuwd had en toen durfde ze niet meer. Te bang voor mijn felheid.

Femø waar ik kom om te herstellen. Antwoorden te vinden op alle vragen waar ik mee ben blijven zitten. Feminisme dat me opeens onwezenlijk lijkt, abstrakt. De realiteit is dat vrouwen elkaar net zo goed kapot kunnen maken. Waar doen we het dan voor, al dit werk? Wat betekent het dan nog, solidariteit?

Wat voor een alternatief is er nog, om voor te leven?

Met de vrouwen op Femø kan ik praten en huilen. Beter dan bij de vrouwen van de kommune. Er zijn er meer zoals ik, die rondlopen met oude wonden, met pijn die nooit meer helemaal verdwijnt.

Relaties met vrouwen die zoveel kwetsbaarder zijn, zoveel meer onder druk staan van de omgeving.

Het verbaast je toch niet dat Anna niet voor jou heeft gekozen, zeggen mijn vriendinnen. Het was toch niet alleen een keuze tussen

Ton en jou, het was toch ook een keuze tussen twee heel verschillende manieren van leven? Als ze voor jou had gekozen, wat dan? Zouden jullie samen zijn gaan wonen? Nee, zeg ik. Nee, ik zou nooit de positie van Ton over kunnen nemen. Het ook niet willen. En wat zou het voor Anna betekend hebben, alleen met haar kinderen, zelf haar geld verdienend, onbeschermd?

En ik zie, langzamerhand, hoe ongelijk onze relatie was. Anna die voor mij een warme plek was, iemand die er altijd was ook al zag ik haar een week niet. Een vast punt in mijn leven dat verder uit zoveel onzekerheden en veranderingen bestond. Een moeder haast. Ik vertrouwde haar, omdat ze een vrouw was, omdat ik niet dacht dat vrouwen elkaar evenveel pijn zouden kunnen doen als mannen dat doen. Omdat ik haar zo vertrouwde was de pijn ook zoveel erger. En weer voel ik de woede rood in me opvlammen als ik aan de vrouwen om me heen vertel hoe het was begonnen. Hoe ze me troostte in mijn eenzaamheid, hoe verontwaardigd ze was over alle rotte ervaringen die ik al met mannen achter de rug had, en nu zichzelf ... Ik voel me zo verraden, zeg ik.

En wat was ik voor Anna? Anna die jarenlang leefde in haar zekerheid, de onveranderlijkheid van haar bestaan benauwend. Voor haar was ik een nieuw leven. Als we hand in hand liepen was ze weer jong, was ze Anna, niet alleen de moeder van haar kinderen, de vrouw van haar man. Ze haalde steun bij me, om weer voor zichzelf op te kunnen komen. Kocht een echt bureau voor zichzelf in plaats van het tafeltje in het hoekje van de slaapkamer. Eiste van Ton dat hij meer zou doen met de kinderen, meer in het huishouden. Zocht werk, begon een nieuwe opleiding.

Iets nieuws was ik voor haar, iets opwindends. Tot ze eenmaal op haar nieuwe spoor zat en ze mij niet meer nodig had. Ballast. Een plicht teveel naast alle andere plichten.

Ik begrijp het nu beter, maar de woede zit er nog steeds, blijft.

Femø. Langzaam herstel ik. Ga weer open voor de vrouwen om me heen. Twee vriendinnen die naast me slapen, 's ochtends word ik wakker van het geluid van zachte kusjes en zacht gefluister. Af en toe een aai mijn richting op, ze hebben genoeg, ze hebben over. Mijn femsoc-vrouwen met wie ik feest, dans, het water in ren. De ruzies waar ik me langzamerhand weer bij betrokken begin te voelen.

Tweehonderdvijftig vrouwen is veel. Er is onenigheid over de gewenste graad van anarchie. Er worden elke dag grote pannen eten gekookt, buiten neergezet waar de vrouwen zich met hun bordjes verdringen. Soms gebeurt het dat de laatkomers lege pannen vinden. We praten over hoe het eten gedistribueerd moet worden. Of het niet uitgedeeld kan worden door de vrouwen die hebben gekookt en kunnen overzien hoeveel er is voor iedereen. Maar daar is een andere groep vrouwen het niet mee eens, die vinden dat vrouwen in staat moeten zijn zelf te kijken of ze niet teveel nemen en rekening moeten kunnen houden met de anderen zonder dat er een leiding is om de boel te regelen.

De Italiaanse vrouwen krijgen midden in de nacht heftige ruzie als een paar van hen van plan zijn om een grote pan spaghetti te koken voor alle vrouwen die die dag niet genoeg te eten hebben gehad, waarop andere vrouwen kwaad worden die zeggen dat daar de tegenstellingen alleen maar mee versluierd worden.

De Duitse vrouwen die een prachtige akt opvoeren. Een lezing over heteroseksualiteit. Dat heteroseksuele mensen het niet kunnen helpen dat ze zo zijn. Dat het geen ziekte is maar een normale variatie. Dat we hetero's dus zullen moeten aksepteran. Een vraag uit de zaal, na afloop van de lezing. Kunt u misschien uitleggen hoe het komt, heteroseksualiteit? En is het te genezen? En is het echt even prettig als met vrouwen vrijen? En hoe *doen* ze het eigenlijk?

Gesprekken over wat het betekent om van vrouwen te houden. De vrouwen die vroeger al lesbies waren. De vrouwen die het zijn geworden omdat de scheidslijn tussen werken met elkaar, solidariteit en erotiek steeds dunner werd, steeds absurder. De eerste vrouwen die moedig genoeg waren om er voor uit te komen. Zich nu in de steek gelaten voelen door de vrouwen die wel met andere vrouwen eksperimenteren maar nog steeds niet in het openbaar stelling durven te nemen. Hoe meer er zijn die zich niet meer schamen, hoe makkelijker het voor ons allemaal wordt, zeggen ze en ik vind dat ze gelijk hebben.

Maar toch is dat niet alles, zeg ik. Feminisme is niet alleen maar vrijen met vrouwen. Ik kan het me veroorloven om publiekelijk lesbies te zijn. Maar dat is niet iets wat je van vrouwen kan *eisen*. En het is te makkelijk om te zeggen het persoonlijke is politiek, dus als wij maar feministies zuiver leven hebben we onze politieke plicht gedaan. Kapitalisme is niet alleen maar een mannenkomplot. Het

verdwijnt niet vanzelf door je schouders op te halen en net te doen of je er niets mee te maken hebt. En waar blijft jullie solidariteit voor de vrouwen met kinderen en zonder opleiding die het zich niet kunnen veroorloven om op een eilandje te gaan zitten?

Nilde, prachtige grote felle Nilde, die op de avond dat de Italiaanse vrouwen met een discussieprogramma zouden komen zegt dat ze niets voorbereid hebben omdat ze genoeg hebben van praten praten praten en ze zegt in hikkelig Engels I came here for affection, I want to have affection, I want to give affection, I don't want it that our headz are for womenz and our bodies for the menz, I want bodypractice with womenz, en ze roept de vrouwen naar voren die ze die dag had aan willen raken maar niet durfde, en ze omarmen elkaar midden in de grote kring terwijl de andere vrouwen juichen elkaar knijpen met elkaar beginnen te vrijen. Er knapt iets in me, een golf van warmte waarmee ik vol loop overloop. Ik kan weer voelen, knijp de twee vrouwen die naast me zitten van ontroering en vind het niet erg als er daarna een massale ruzie uitbarst. Vrouwen die roepen dat dit precies de manier is waarop mannen problemen oplossen, neuk er maar overheen, en dan worden andere vrouwen razend die schreeuwen dat het nou juist een mannenmanier is om altijd maar dwangmatig te moeten diskussiëren en weer andere vrouwen roepen dat ze niet naar een fucking vrouwenkamp zijn gekomen om zich voor mannen te laten uitschelden goddammit. Chaos, er is geen lijn meer in te vinden. Tweehonderdvijftig schreeuwende vrouwen, precies wat iedereen denkt dat vrouwen met elkaar doen als er geen mannen bij zijn om de leiding te nemen. Maar ik ben nog steeds gelukkig en als de helft van de vrouwen is weggestampt om in de andere tent verder te diskussiëren over de tegenstellingen is er ruimte genoeg om te dansen. De muziek gaat aan. Janis Joplin. Freedom's just another word for nothin' left to lose.

Vrijen of vechten? vraagt de opperheks van het lesbies front. We dansen. Op Femø zijn we twee vrouwen, niet twee feministen van een verschillend merk, zij radikaal-lesbienne ik feministe-socialiste. En de volgende dag stuurt ze een vriendin op me af die zegt dat ik op het gras moet gaan liggen en doen alsof ik ziek ben en dan komt de opperheks loeiend als een ambulance met een kroes jenever en

een bosje bloemen in haar hand op bezoek.

Maar toch hoor ik hier, denk ik, politieke tegenstellingen ten spijt. Eilanden die ik nodig heb om sterk te worden, te herstellen, maar die nooit een oplossing op zichzelf kunnen zijn. In de selfhelpgroep laat ik mijn spiraal verwijderen. Zeven jaar lang elke maand pijn en bloeden als een rund, en waarvoor? Het laatste half jaar heb ik alleen maar met een vrouw gevrezen en daar kan je niet zo zwanger van worden. En ik denk niet dat ik makkelijk nog eens aan een man zal beginnen. Nancy van de selfhelp-groep haalt hem eruit, ceremonieel. De vrouwen om me heen juichen. Goed zo, zegt de opperheks. Weet je het zeker? vraagt een van mijn vriendinnen, dat je nooit meer met mannen wil. Nee, zeg ik, ik weet vandaag zeker dat ik nooit meer met mannen wil maar morgen is morgen. Hoe kan ik ooit nog voorspellingen doen over later. Als ik zie wat er allemaal met me is gebeurd dat ik nooit had verwacht.

Jill Johnston is op het eiland. Een meeting van alle schrijvende vrouwen en feministiese journalisten. Over problemen die we allemaal hebben en waar we geen van allen oplossingen voor hebben. Alice die niet meer afstandelijk wil schrijven over de beweging alsof ze er niet bij hoort. Maar als ze vanuit haar betrokkenheid schrijft weet ze dat ze geen andere politieke artikelen meer mag schrijven. Laat staan als ze schrijft dat ze lesbies is geworden. Ik die wel schrijf vanuit mijn betrokkenheid maar tegelijk merk dat dat voor veel vrouwen nog bedreigend is. Jill die jarenlang voor niks stukjes heeft geschreven, levend onder de armoedegrens tot ze beroemd werd en die nu zichzelf van haar schrijfwerk kan bedruipen maar weet dat ze geen ander werk meer krijgt. Een Deense die net als ik leeft in een klein taalgebied, wetend dat je er nooit van kan leven tenzij je bestsellers gaat schrijven en waarom zou je. De conflicten met de beweging die vindt dat je geen geld mag krijgen voor je werk, wat betekent dat je in je vrije tijd naast een rotbaan nog zit te werken en nooit kan afmaken wat je allemaal van plan was. En ik die me wel laat betalen maar me schuldig voel.

De woede zit er nog steeds. Elke ochtend word ik wakker, malend in mijn bed, denkend rotwijf smerige verraadster, maar mijn feminisme heb ik terug. Ik wil weer naar huis, werken.

Een vol jaar. Selma en Joyce en ik werken avonden door aan *Te Elfder Ure*. Reeksen flessen witte wijn die ons daarbij moeten helpen. Oogst van een paar jaar investeringen. Er komt nu langzamerhand een theorie uitrollen die ook nog wat zegt. Mijn opwindende als ik in lucide momenten opeens alle verbindingen zie. Doorkrijg dat de scheiding tussen politiek en persoonlijk een kapitalistisch symptoom is. Dat de scheiding tussen mannen en vrouwen te maken heeft met de scheiding tussen productie en reproductie. En onze emotionele eigenschappen iets met onze economische positie. Huisvrouwen als knooppunt tussen economie en privé-leven. Een frame van een theorie die direct gerelateerd is aan mijn eigen ervaringen. Een theorie die er nog wat mager bij staat, wat wankel op de poten, maar ik heb nog jaren de tijd om verder te werken en ik kan er alle kanten mee op.

Het werk helend, therapeutisch, een stukje van onze vervreemding wordt opgeheven nu we zelf de relaties zichtbaar maken tussen wat er met ons persoonlijk gebeurt en de tijd waarin we leven, de economische orde, laag van de bevolking.

Hoe lekker het is om met vrouwen te werken die niet tegen me in denken maar meedenken. De richting die we op willen hetzelfde, kritiek is steun.

Maar ondertussen. Ik heb het zo druk gehad met artikelen schrijven, in groepen zitten, inleidingen houden, dat ik schrik als ik merk hoezeer ik al een fenomeen ben geworden. Het instituut Meulenbelt. Een autoriteit. Je zult wel geen tijd voor me hebben, zegt een vrouw aan de telefoon onderdanig en het erge is dat ik inderdaad geen tijd heb maar zo naar word van de klank in haar stem van je zal me wel niet belangrijk genoeg vinden dat ik zwicht - schuld. Moeilijkheden met andere vrouwen die in de vrouwenbeweging aan het leren zijn om zich niet te laten intimideren door autoriteiten en terug te schoppen en dan prompt tegen mijn schenen trappen. De vrouwen bij wie ik het gevoel krijg dat ze me eerst tot autoriteit benoemen om me vervolgens kwalijk te nemen dat ik er een ben. Onvrijwillig op een voetstuk, zo dat het bijna onmogelijk is om elkaar recht in de ogen te kijken. Beeldvorming waardoor ik eerst door muren van vastgegroeide ideeën heen moet voordat ik iemand echt ontmoet.

Ik word er bang van. Ga me bedeesder gedragen dan ik echt ben.

Zo bang om dominant gevonden te worden dat ik me al verontschuldig voor ik mijn mond heb opengedaan. Ik begin me weer klein te maken terwijl ik zo blij was eindelijk groot te zijn. Durf nauwelijks meer trots te zijn op mijn werk, toch de resultaten van hard knokken. Sterk. Ik ga het woord haten. Jij bent zo sterk, zeggen vrouwen en zijn verbaasd als ik gekwetst ben door kritiek die ik onredelijk vind. De dilemma's van de vrouwenbeweging, de tegenstrijdige normen. Kollektiviteit aan de ene kant, niet met elkaar concurreren, niet meedoen aan de hiërarchie van schrijven is belangrijker dan tikken. Aan de andere kant de ideologie van de persoonlijke groei. Vrouwen die ook individueel sterk moeten kunnen zijn, willen ze het overleven. En sterk worden betekent voor mij ook: werk waarin ik word gezien, een onafhankelijk inkomen. Altijd balancerend op de rand van wat goed is voor mij, wat goed is voor de beweging. Soms anoniem werken, soms onder eigen naam. Erebaantjes weigeren. Soms betaald werk doen, soms onbetaald. Ik bloos wanneer ik een vrouw tegenkom die zegt ben jij nou Anja Meulenbelt, weet je wel hoeveel je me geholpen hebt met je artikelen? Weet je wel dat ik maandelijks zowat met de *Sextant* naar bed ging om wat je schreef? Weet je dat ik door jou de moed heb gehad om bij m'n man weg te gaan? Ik stotter wat, voel me bijna even ongemakkelijk als onder de kritiek. Lees dan Fanon die beschrijft dat zichzelf emanciperende groepen de neiging hebben om hun onderdrukte agressie eerst op elkaar bot te vieren. Vrouwen makkelijker slachtoffers, ik sla tenslotte niet terug, ik voel me alleen maar schuldig.

Ruzie met Paulien in de kommune. Terug van Femø met het gevoel dat als ik er wil blijven wonen ik me inderdaad meer moet inzetten. Ik praat er over met Paulien. Dat we niet dezelfde opvattingen hebben over huishouden, maar dat ik het wel terecht vind dat ik me meer moet aanpassen aan wat de meerderheid van het huis vindt. Dat ik het zal proberen. Maar dat ik nooit het soort huisvrouw wordt zoals zij dat is. En dat ik ook niet weet of ik dat wel wil. Paulien begrijpt me niet. We doen hier al het absolute minimum, zegt ze. Voor jou het absolute minimum, zeg ik. Niet voor mij. Ik begrijp je niet, zegt ze. We verwachten alleen maar dat je de beurt doet, dat je er bent op vergaderingen, dat je je houdt aan je taak. Maar vijf minuten later verwijt ze me dat ik te weinig thuis ben.

Luister eens, zeg ik. Ik wil m'n best wel doen. Ik vind dat je een heel stuk gelijk hebt met je kritiek op mijn slordigheid. Maar ik word toch nooit zoals jij. Als je kritiek wilt hebben is er altijd wel iets dat ik verkeerd doe. Ik heb het gevoel dat er meer aan de hand is. Dat het niet alleen maar je irritatie is als ik vergeten ben de theedoeken in de was te doen, of als ik de trap twee dagen te laat geveegd heb. Paulien begint te huilen. Dan blijkt dat ze het gevoel heeft dat ik me niet voor haar interesseer. Terwijl ze juist verwacht had dat ze vooral met mij, van alle mensen in huis, het best over haar werk zou kunnen praten. Waarom kom je dan niet naar me toe? vraag ik. Omdat je bezig bent. Omdat ik denk dat je je meer interesseert voor je vriendinnen buitenshuis. Je komt ook nooit naar mij toe, zegt ze. En dat is waar. Want ik verwacht onmiddellijk opmerkingen over de kattenbak die verschoond moet worden of een norse blik als ik bij haar de drempel over kom. Ik ontloop haar. We moeten het nog maar eens proberen, zeg ik als we alletwee huilerig tegen elkaar aan zitten. Ik beter opletten dat ik niet zo slordig ben. En als jij nou een klein beetje minder krities bent, en we praten meer met elkaar ...

Het gaat een tijdje goed, maar niet lang. Ik merk dat het me helemaal niet lukt om iets met de hele groep kinderen te doen. Ben al blij als ik af en toe een goed contact heb met Armin. Het gevoel dat ik het niet goed doe wat ik ook doe houdt aan. Mijn warmte zoek ik steeds meer buitenshuis, buitenshuis ligt ook mijn stimulans om te werken. Marie vertelt dat ze af en toe razend jaloers op me is. Dat is tenminste eerlijk maar het maakt ons contact niet makkelijker. Armin doet het slecht op school, onder andere omdat hij steeds vaker laat thuiskomt en zijn huiswerk dan niet maakt. Ruzies over bedtijden en televisie kijken. Ik ga er van uit dat Armin wel geleerd heeft om naar bed te gaan wanneer hij moe is. En ik vind het niet erg als hij af en toe uitgekakt naar een flutprogramma kijkt, lig zelf ook vaak onintelligent naar Peyton Place of Columbo te kijken en bij mij is de hersenverweking toch ook niet merkbaar voortgewoekerd.

En dan moet ik voor mezelf toegeven dat het met Paulien en mij niet beter gaat. Dat ik me nog steeds erger aan haar gemelijke gezicht. En, als ik eerlijk ben, dat ik inderdaad geen zin heb om met haar te praten omdat het me echt niet interesseert. Als Marianne het huis uit gaat is het bijna gebeurd. Op het moment dat ik de be-

slissing om ook weg te gaan heb uitgesproken word ik kalmer, valt er een druk van me af. Marie en Paulien zijn kwaad. Vinden dat ik de boel in de steek laat. Maar ik vind anderhalf jaar lang genoeg om er achter te komen dat ik hier niet geschikt voor ben. Het is geen kwestie van misverstanden en aan elkaar wennen. Als ik hier wil blijven wonen moet ik me nog veel meer aanpassen dan ik tot nu toe deed en dat heb ik er niet voor over. In Frankrijk heb ik het gemerkt, dat ik middenin een crisis, middenin het gevoel volkomen in de puin te liggen bij niemand van de kommune terecht kon. Ik hou niet van ze, van deze mensen. Alleen Truis zal ik missen als ik weg ben. Ik waarschuw de kommune dat ik aan het uitkijken ben naar een woning, dat het kan zijn dat ik binnen een paar maanden weg ben, dat ze een andere huurder moeten vinden omdat ik geen dubbele huur kan betalen. Als ik vrij snel een tweekamerwoning krijg van de studentenhuisvesting is Paulien toch kwaad, eist dat ik doorga met betalen. Het is net een scheiding, denk ik. Ik ben de schuldige. Ik moet alimentatie betalen.

Ik heb geen spijt van de ervaring. Weet nu veel beter wat ik wel wil, niet alleen wonen, maar ook niet in een groep met zoveel kinderen en zo dicht op elkaar moeten leven. Wat we in ieder geval hebben gewonnen is dat Armin en ik veel lekkerder met elkaar omgaan dan ervoor. Tevreden in ons huisje. Alsof Armin eens krities alle mogelijke soorten moeders heeft bekeken en besloten heeft dat ik de gekste nog niet ben. Alsof we nu weer ruimte hebben om van elkaar te houden.

Werk. Lessen aan de Voortgezette Opleiding, met Hans samen. Werk waarin ik eindelijk ook mijn feminisme kwijt kan. Ik vind het lekker, werken met groepen, met vrouwen die aan het veranderen zijn. Ik hou op met lezingen geven. De laatste waar ik me voor laat strikken is voor mensen van MVM, NVSH, COC. Als ik aankom vertellen ze me vrolijk dat ze me hebben uitgenodigd omdat de ledenavonden de laatste tijd zo slecht bezocht werden, en ja hoor, het werkt, de zaal zit vol mensen die wel eens willen zien hoe de vampier er in het echt uitziet.

Altijd dezelfde stereotiepe vragen die ik moet beantwoorden. Is het niet gevaarlijk, om je zo af te scheiden van mannen? vraagt een man. Gevaarlijk voor wie? vraag ik terug. Voor mij toch niet. Voor jullie misschien? Breed uitgesponnen argumenten die de veel sim-

peler emoties eronder moeten verhullen. De bedreiging voor mannen dat we ze niet meer nodig hebben, dat ze niets te bieden hebben dat we niet ook, en beter, kunnen krijgen bij andere vrouwen.

Maar jullie isoleren je, wordt gezegd. En ik vraag terug hoe het komt dat niemand me dat verweet toen ik met een man en een kind in een huisje zat en me echt geïsoleerd voelde. Terwijl ik nu toegankelijk ben voor tientallen, honderden, duizenden vrouwen. Me nooit minder geïsoleerd heb gevoeld.

Maar waarom zetten jullie je zo af tegen mannen? vraagt een man. Doe ik dat? vraag ik. Als ik kies voor vrouwen betekent dat dan dat ik me afzet tegen mannen? Ik trek me alleen niet zo veel meer van ze aan. Ga mijn eigen gang. Word kwaad als ze me voor de voeten lopen, me tegenhouden, mijn aandacht opeisen. Is dat afzetten? De man twijfelt. Hij kan het niet verwoorden, de woede die dicht achter zijn ogen zit. Een zwaar taboe, om te zeggen dat je mannen niet nodig hebt. Dat ze eerst maar eens moeten bewijzen welke bijdrage ze te bieden hebben. Een stroom van scheldwoorden om me weer in het gareel te krijgen: mannenhaatster, onnatuurlijk, onvrouwelijk, gefrustreerd.

Ja maar we moeten het toch samen doen, roept een andere man. Wat bedoel je met samen? vraag ik. Waar was jij bij de oprichting van MVM, van Dolle Mina toen je had kunnen laten zien dat je het samen wou doen? Heb jij meegelopen met de abortusdemonstratie, doe jij de helft van het huishouden? Wat bedoel je dan met *samen*? Is het toevallig dat mannen zich nu pas over feminisme gaan opwinden, nu we niet meer op ze wachten, niet meer proberen om redelijk te blijven ze te overtuigen ze mee te nemen?

Alsof het een voetbalwedstrijd is waarbij maar een partij kan winnen. Juist de mensen die het voortdurend hebben over 'samen', die het beeld in hun bewustzijn hebben dat mannen er op achteruit gaan als vrouwen iets voor zichzelf winnen. Van zichzelf niet doorhebben hoe ze onbewust juist uitgaan van een belangentegenstelling. Zouden ze ooit van me zeggen dat ik een bejaardenhater ben als ik er voor kies om met werkende jongeren te werken? Of dat ik een blankenhater was toen ik werkte met de Black Panthers?

En dan de softe man, de nieuwe generatie. Die zich in mijn armen wil werpen om persoonlijk door me gered te worden. Maar ik ben het ééns met jullie, roept hij als ik hem uitleg dat ik zijn problemen niet voor hem kan oplossen. Trap bijna in dezelfde valkuil als vroe-

ger, schuldgevoel, verantwoordelijkheid. Een moeder voor de softe mannen die zich verwant voelen met de vrouwenbeweging en nu zo gekwetst zijn als ze niet mee mogen doen. Ik heb bijna dertig jaar mijn energie gericht op de instandhouding van mannen. Nu wil ik niet meer dat er nog iemand om mijn nek hangt. Maar ik ben het toch ééns met jullie, roept de lieve softe man nog eens. Als je echt wat wilt doen, zeg ik, zeg dat dan tegen je soortgenoten die niet naar ons luisteren, niet tegen mij. Als jullie nou eens leren aardig te zijn tegen elkaar, dat is dan voor ons ook een zorg minder.

Vind je dat nou echt leuk, met alleen maar vrouwen? vraagt een bolle man bij de uitgang en glimlacht suggestief en onvriendelijk naar me. Ja hoor, zeg ik giftig, het zijn net mensen moet je maar denken.

Mijn laatste lezing. Ik wil niet meer voor zulke vrijblijvende gemengde groepen werken. De mannen die er altijd in slagen de aandacht naar zich toe te trekken. De vrouwen die me vanuit hun dubbele loyaliteit niet meer aardig vinden als ik vinnig op de domheden van hun mannen reageer. Voor het groeien van solidariteit is een ander klimaat nodig. Ik stel voortaan mijn eigen voorwaarden.

Bij De Slegte zie ik een boek liggen: het gemengde huwelijk. Wat staat daar nou? denk ik dom. Tot het tot me doordringt waar het over gaat. Ik dacht dat huwelijken altijd gemengd waren, per definitie.

Londen, een paar dagen weg van alles, het halfjaarlijkse feministies-socialistische kongres als ekskuus. En ik moet materiaal halen dat ik nodig heb voor mijn huisvrouwenstuk voor *Te Elfder Ure*, praten met een paar vrouwen daar, over publikatie van hun stukken, over hun deelname aan het seminar. Op de boot andere feministen, een paar van de groep waar ik met Anna in zat. Een paar van de groep waar ik nu in zit. Rita gaat mee, met wie ik nog een ruzie uit moet praten. Het is duidelijk dat dat in Londen zal moeten gebeuren. Op het laatste moment schuift Paulien de boot op, die ik op dat ogenblik wel kan schieten. Dan zegt Barbara: ik heb je het nog niet eerder verteld maar Ton en Anna komen een paar dagen naar Londen met de kinderen, Anna komt ook even naar het kongres.

Jezus, kreun ik, een paar dagen weg, dat worden weer een paar dagen konfrontatie.

En zit me dan op te winden. Rotwijf, denk ik, huwelijksreisje naar Londen, Londen dat ik jullie kado heb gegeven. En dan nog even het kongres bezoeken. Nefeministe. Terwijl ze weet dat ik er ook ben. Terwijl ze weet dat ik haar haat.

Londen, altijd dezelfde opwindning als ik er ben, rit in de bus, lucht van de underground. Het kongres, rommelig als altijd, in een oud schoolgebouw of stadhuis. Vierhonderd, vijfhonderd vrouwen, hoeveel zijn het er deze keer. Ik omarm mijn vriendinnen, Sheila, Anna Davin, Sally, Dodey die het te druk heeft met de revolutie om te praten, zeulend met affiches en stencils. Stort me op de tafels met materiaal, netjes gescheiden in trotskisties, leninisties en radikaal-feministies, derde wereld, abortus, buurtgroepen. Zie dat de maoïsten nu met hun standje binnen zijn komen staan, terwijl ze vorig jaar buiten stonden te roepen dat we niet naar binnen moesten gaan naar die burgerlijke wijven die de klassenstrijd verraden. Misschien is het buiten te koud voor ze, dezelfde pamfletten liggen er nog. Ik word manies van zoveel letters, keer stapels ondersteboven, vind inderdaad discussiestukken over huishoudelijk werk die ik niet had. Nieuwe boeken. Ik weet nu dat ik, wanneer ik naar Londen ga, m'n koffer half leeg moet meenemen. De vorige keer tikte een vrouw vriendelijk op mijn schouder: are you a compulsive buyer? vroeg ze, klaar om me te helpen.

Met één oog houd ik de deur in de gaten, om Anna te kunnen ontwijken als ze binnenkomt. De grote zaal waar gedisciplineerd en geciviliseerd wordt gediscussieerd. De eerste keer was ik diep onder de indruk van de Engelse vrouwen, dat ze zo geartikuleerd konden praten, zo weinig moeite hadden om op te staan en hun mening te geven, dat ze elkaar nooit in de rede vielen. Ik voel me er nu thuis, maar ben gespannen, omdat Anna komt.

Ze komt niet. Ik word weer vrolijk en rustig. 's Avonds zitten we bij Roz bij wie we logeren. Sally is er ook. We delen een fles wijn. Praten - over seksualiteit. Wat ben ik. Praktiserend hetero, maar ook maar pas weer sinds kort. Politiek lesbies. Moet je dat biseksueel noemen? Hoe noemen jullie dat? vraag ik. Als ik biseksueel zeg krijg ik van feministen te horen dat ik bang ben om mijn goedkeuring te verliezen, dat ik de laatste stap niet durf te nemen. Als ik zeg dat ik homo ben nemen ze me kwalijk dat ik met

een man vrij. Als ik zeg dat ik hetero ben beschuldigen ze me ervan dat ik mijn relatie met vrouwen verloochen. Wat moet ik nou? Soms vrij ik niet. Dan kan ik zeggen dat ik a-seksueel ben en word alleen door mannen beschuldigd van lustangst. We moeten af van woorden die onze seksualiteit definiëren in termen van het objekt ervan, zegt Roz. *Mijn seksualiteit is mijn seksualiteit*, of ik met een man of met een vrouw vrij. Met Sally praat ik over seks in een relatie die al langer duurt. Voel je je schuldig? vraag ik, als je geen zin hebt om te vrijen? In het begin wel, vertelt ze. Je krijgt toch even iets van is onze relatie niet goed meer. Ontneem ik Gareth niet iets. Ik vind het moeilijk.

Ook de tweede fles wijn is onherroepelijk op. Carolien en Ria met hun tweeën in een bed. Ik alleen, in een koude Engelse kamer met Russiese affiches en de verzamelde *New Left Review* in de kast.

De volgende dag is ze er opeens wel, Anna, als ik haar al niet meer verwacht. Ik loop weg, knoop in mijn maag, zoek Rita en Ria op om me aan vast te houden. Die me meenemen naar de bijna lege kantine, voor waterige Engelse koffie. Dan is het opeens pauze, de discussiegroepen vallen uit elkaar, een stroom vrouwen komt de kantine in. Ik zie Anna komen met een paar vrouwen van haar groep, ze gaat vlak bij me staan. Ik zweet, tril, knijp mijn kopje bijna fijn. Rotwijf, zit ik te mompelen. Wat zou je eigenlijk willen doen? vraagt Rita therapeuties. D'r rotsmoel in elkaar timmeren, zeg ik onredelijk. Waarom doe je dat dan niet, zegt Rita die gelooft in het uitleven van je emoties. Mijn hart bonkt in mijn lijf, al mijn spieren zijn gespannen. Mijn woede wint het van de angst om me te misdragen. Ik sta op, ga naar haar toe, zonder te weten wat ik zal doen tot ik voor haar sta. Dag Anja, zegt ze witjes. Sodemieter op, schreeuw ik. Verdwij. Blijf uit mijn buurt. Rotwijf, je hoort hier niet. Ik zie haar ook trillen. Ik heb evenveel recht om hier te zijn als jij, zegt ze. Maar we hebben het natuurlijk niet over recht maar over woede. Voor ik kan denken sla ik haar in haar gezicht, zo hard ik kan. Ze slaat terug maar ik voel het nauwelijks. Ze zegt nog eens dat ze evenveel recht heeft om hier te zijn. Ik ga terug naar mijn tafeltje. Ria zit te huilen. De vrouwen er omheen doen of ze niets hebben gemerkt, uiterst British. Ik schrik van de tranen op Ria's gezicht, maar ze pakt mijn hand, is niet kwaad op me. Ik tril nog steeds, genoeg agressie om Anna kort en klein te slaan, die

klap nog geen honderdste van de golf van woede. Maar als het trillen ophoudt merk ik dat het hielp. Ik ben bijna trots, dat ik het durfde, in plaats van alleen maar te praten. Eindelijk iets gedaan met de woede die ik steeds naar binnen richtte, malend in bed, 's ochtends wakker wordend denkend rotwijf, rottige verraadster, burgertrut met je gezin.

De volgende dag ben ik vrolijk. Eet bij Roz, die de vrouwen van de Economy of Women Group heeft uitgenodigd. Wissel informatie uit. Dans met ze. Maak een afspraak met Anna Davin voor de volgende dag, samen met haar vriend. Koop die dag boeken, zwerf door de stad met afwisselende groepjes vriendinnen. Haal Anna Davin na haar karateles op, met haar vriend die eens politieagent was in Hong Kong en nu in de Men Against Sexism Group zit (de groep die altijd onze kreches verzorgt als er een kongres is).

Een pub, gedempt licht, stoffigdonkere kleuren. Anna wordt steeds mooier als je haar langer kent. Walter straalt warmte uit. Hij vertelt over zijn zelfhaat die hem er toe bracht de eerste de beste baan in het buitenland aan te nemen, Hong Kong. Een man die op dezelfde manier over zichzelf kan praten als vrouwen dat doen. Vertelt over Anna en hem, hoe moeilijk hij het vindt dat ze nog steeds bij Raphael woont, dat ze elkaar maar een paar keer per week kunnen zien. Hij maakt grapjes. Over hoe seksisties de taal is. Dat je de woorden 'man' en 'miss' zou moeten vervangen door 'person'. Dat voorzitter en voorzitster 'chairperson' moet zijn. En dat het woord 'mismanagement' dan verandert in 'personpersonagepeopled'.

Anna lacht, vrolijker dan ik haar ooit gezien heb. Ze vertelt op weg naar de bus, haar ene hand in de mijne, de andere in die van Walter, dat ze het gevoel heeft dat ze nu pas ontdekt wat vrijen is. Terwijl ze al drie opgeschoten kinderen heeft.

Ik ben helemaal in de ban van de warmte die ze uitstralen. En uitgeput. Ik zie af van nog een dag Londen. Stuur een telegram dat ik naar huis kom. Ik verlang naar Hans, naar mijn eigen bed. Als ik wegga roept Walter me zijn laatste strijdkreet na: het land aan de boeren, de fabrieken aan de arbeiders, de brouwerijen aan de alcoholisten.

En altijd weer terug naar mijn femsoc-groep. Weekeinden samen, weken. Dansen na het studeren. Mijn lijf soepel. Als ik mezelf voorbij zie flitsen in de weerspiegeling van het raam vind ik me

mooi, los, mijn lijf doet wat ik wil, vloeiende bewegingen en ik volg het ritme van mijn heupen. Ik durf gek te doen, dans stampend mee met Marleen het huppelend konijn, volg de bewegingen van Lenie die manies danst, in trance in zichzelf gekeerd, en dan opeens, verlegen lachend, met mij.

Ik dans parodieën, de verleidelijke versiertoe, Meulenpot femme fatale. Parodie op hoe we vroeger dansten, ik pak Mieke, met een hand op haar bil schuif ik haar rugwaarts over de vloer terwijl ik over haar schouder heen naar de andere vrouwen kijk. De truuk van de jongens die glazig onverschillig over je heen keken terwijl ze zich met hun onderlijf tegen je aanklemden en je nooit wist op welke berichten je moest reageren, die van boven, die van beneden. We proberen ze uit, alle seksistische manieren van het dansen van vroeger en hoe we ons subtiel verweerden om niet agressief gevonden te worden.

Ploffen tegen elkaar aan, gillend van het lachen, buikpijn van het lachen. En dan dans ik weer los. Janis Joplin, freedom's just another word for nothin' left to lose.

Op de wc in de Frauenkneipe in Berlijn lees ik op de muur: a woman without a man is like a fish without a bicycle.

Naspel

‘En wat is de volgende fase?’

‘De volgende fase is zeker dat ik de veiligheid van de mythe verlaat en Anna Wulf naar voren komt, alleen.’

‘Alleen?’ zei ze en voegde er droog aan toe, ‘je bent een kommunist, of tenminste dat zeg je, maar je wilt je weg alleen gaan? Is dat niet wat je eentegenstelling zou noemen?’

We lachten, en daar had het bij kunnen blijven maar ik ging door.(...)

‘Maar nu kan ik voelen. Ik sta open voor alles. Maar zo gauw als je dat bereikt hebt zeg je vlug, stop het weg, stop de pijn weg waar je hem niet meer voelt, maak er een verhaal van, of geschiedenis. Ja, ik weet wat je van me wilt horen, dat ik omdat ik zoveel pijn-materiaal heb bewaard, ik verdom het om het iets anders te noemen, en het “verwerkt” heb en geaksepteerd en algemeen gemaakt, dat ik daarom vrij en sterk ben. Goed, ik aksepteer het en zeg het. En wat nu? Ik heb genoeg van wolven en kastelen en wouden en priesters. Ik kan ze aan, in elke vorm waarin ik ze tegenkom. Maar ik heb je gezegd, ik wil op mijn eigen benen staan, alleen Anna Freeman.’

‘Alleen?’ zei ze weer.

‘Omdat ik er van overtuigd ben dat er hele stukken van mij bestaan uit het soort ervaringen die vrouwen tot nu toe niet gehad hebben ...’

uit: Doris Lessing, *The Golden Notebook*

Gordes 15

Het geld is nu definitief op. We kunnen net de grens halen als we onderweg alleen maar kaas en brood eten.

Een file waar we niet op gerekend hadden. Gloeiende hitte in de auto waarin we vastgeklemd zitten tussen de bagage nu ook Manuel er bij is. Met meters tegelijk vooruit. Iedereen is kribbig. De kaas is niet te vreten, de Evian is op, de wijn lauw in de fles.

De dag ervoor voelde ik het opeens komen nog voordat ik het kon zien. Bloed, de eerste druppel. Toch opgelucht dat ik niet door de ervaring van een abortus heen hoef. Behoeftte aan een kind te dicht onder mijn oppervlakte om het onverschillig te kunnen ondergaan. De wc's onderweg zijn afgesloten. Ik worstel achter een bosje met ob. Kan mijn handen niet wassen, lik het bloed van mijn vingers. Schoner dan leidingwater tenslotte. Mijn eigen lijf dat niet meer uit twee delen bestaat als in de tijd dat ik een washandje had voor onder en een voor boven.

Een lijf, mijn lijf.

Pieker over mijn boek, de twee schriftjes in mijn tas vlakbij me. Ik zal er zoveel uit moeten laten. Ik vertel weinig over Armin en mij. Ik vertel weinig over de inhoud van mijn feminisme, veel meer over mijn beleving ervan. Het zou een eenheid moeten zijn, maar weer ... ik kan het denken in mijn helderste momenten, ik kan het dromen, maar de taal waarin ik alles tegelijk kan zeggen? Ik laat banen weg uit mijn boek. Schrap relaties, huizen, communes. Schrijf weinig over mijn ouders die kleurloos blijven. Schrijf weinig over de politieke achtergrond van Ton en mij, Anna en mij. De Nieuwmarkt.

Houd mezelf voor dat het ook niet kan, een compleet boek, alles erin.

Ik verheug me er op terug te zijn in Amsterdam. Zie Piepoes zich

al verwijtend jammerend tegen mijn benen wrijven. Opwinding als ik de stapel post doorkijk, weekbladen. Mijn eigen huis, de donkerbruine muren, de boeken. Een plaat opzetten. Zacht slapen onder mijn sprei met de kleuren van de regenboog.

De volgende dag naar Van Gennep om te kijken of er nog wat nieuws ligt in de vrouwenafdeling in de kelder. In een espressobar de rest van de post openmaken. Een broodje tartaar met uitjes. En misschien, als ik er al zin in heb, mijn rode machientje uitpakken en kijken of het lukt om de zwarte gekriebelde lettertjes om te zetten in Algemeen Beschaafd Getikt.

Gordes, 2 augustus 1975

Op de top van een golf

Langzaam borrel ik omhoog uit mijn slaap, zweef een tijd onder de oppervlakte. Ik weet niet in welk bed ik lig. Geluiden van mensen boven en onder me. Vriendelijk gestommel, Marjan loopt boven me heen en weer, beneden hoor ik Jantien en Gerdien lachen. De geluiden van de Prinsengracht-kommune. Niet de geluiden van de Noordermarkt, langslopende vrouwen die naar de markt gaan om boodschappen te doen, vuilnisauto's, vrachtwagens die de hoek net niet kunnen maken.

Boukje's kamer waar ik slaap omdat ze in Frankrijk is. De laatste paar dagen om mijn boek af te maken. Mijn handen zijn stijf van het plakken vannacht. Abortusaffiches. Nog steeds een domme angst als ik ga plakken hoewel ik weet dat me niets ergers kan gebeuren dan een paar uur op een politieburo en een paar tientjes boete die ook nog door het comité worden betaald. Maar wij werden niet gepakt terwijl we de Leidsestraat onderplakten, de andere ploeg wel. Meteen vrijgelaten omdat het geen 'politieke' affiches waren. De vrouwen, bijna verontwaardigd, wat dan wel politiek is. Nou, als jullie van een of andere kommunistiese groep waren kwamen jullie er niet zo makkelijk van af. Bescherming omdat we nog niet serieus worden genomen. In Duitsland vallen de eerste feministen al onder het Berufsverbot. Daar hebben ze het door, dat abortus een politieke zaak is.

Het laatste hoofdstuk. Negen maanden heb ik er over gedaan om deze stapel papier vol te tikken, 271 velletjes.

Negen kuise maanden waarin ik met niemand heb gevrejen en zeven kilo ben afgevallen. Al mijn energie in mijn werk, al mijn emoties in dit boek. Sublimatie zou ik het kunnen noemen als ik daar in geloofde. Nieuwe vriendschappen maar geen overdonderende nieuwe liefdes. Negen maanden herkauwend, uitrustend. Een evaluatie van mijn leven waarbij ik terecht kwam in donkere hoekjes die ik al was vergeten, oud gevoel dat ik met de andere troep onder

het kleed had geveegd en dat nu te voorschijn kwam. Een egotrip waarin geen plaats was voor relaties die me te veel in beslag namen. Een therapie waarin ik eindelijk kon rouwen, om de mensen om wie ik nog niet gerouwd had. Te druk om mezelf op poten te zetten. Te lang flink geweest.

Hoe heb je dat allemaal uitgehouden? vraagt iemand die de eerste hoofdstukken heeft gelezen.

Ik heb het niet uitgehouden, zeg ik. Ik heb die drie jaren overleefd. Omdat ik moest. Instorten kun je je niet veroorloven als je een kind hebt. Ik had me van kant kunnen maken maar ik mocht niet, mijn verantwoordelijkheid zwaarder dan mijn behoefte om uit die film te stappen. En nu ben ik blij dat Armin me in het gareel heeft gehouden me vast heeft gehouden, me geen kans heeft gegeven om te ontsnappen. Tot ik in de vrouwenbeweging kwam en niet makkelijker leefde maar wel duidelijk. Ik onderga mijn leven niet meer als een natuurramp. Ik doe iets met wat er met me is gebeurd.

Ik heb nog steeds geen oplossingen maar misschien is het feit dat ik daarmee leer te leven de oplossing.

Een aflopende relatie met Hans. Alle moeite die het kost om wat we hadden om te zetten in vriendschap. Met elkaar kunnen blijven werken en elkaar tegen kunnen komen in de kommune zonder terug te vallen op alle irritaties die bij het eind van een huwelijk horen. Moeilijk, misschien te moeilijk. Misschien gaan we elkaar haten.

Een half jaar lang zijn we bezig geweest met scheiden, met steeds opnieuw te proberen de stukken van onze relatie die we waardevol vonden te behouden, steeds opnieuw te proberen eerlijk te zijn maar elkaar niet stuk te maken. Er zijn weinig voorbeelden. Vriendschappen met mannen bestaan bijna niet. Zoveel makkelijker om de deur achter je dicht te kwakken en te zeggen ik wil je nooit meer zien. Zo moeilijk om een vorm te vinden voor wat overblijft, waardering voor elkaar en werk waarin we elkaar kunnen vinden. Een uitstekende eetrelatie.

Armin bijna af. Nog een paar jaar, over een maand of wat is hij veertien. Maar nog steeds de onzekerheid, dat ik het niet goed doe.

De telefoon. Met Anja, zeg ik omdat ik mijn achternaam niet meer over mijn lippen krijg. Het instituut Meulenbelt, het fenomeen. Mijn voornaam ben ik nog het meeste zelf. Een beleefd gekuch aan de andere kant van de lijn. Spreek ik met de moeder van de leerling Armin uit klas 2B?

Ik begin onmiddellijk te zweten. Zie flitsen van alles wat hij gedaan kan hebben. Gespijbeld, gevochten, gestolen. Een leraar beledigd. Een meisje bezwangerd. Hasj gerookt in de pauze. De rektor opgesloten. Vrijend aangetroffen met een vriendje. Ik voel me al bij voorbaat schuldig.

Ik heb het verkeerd gedaan, ik wil het al toegeven voordat de man kan vertellen waarom hij belt. Mevrouw Meulenbelt, zegt de man, we hebben de boekhouding nagekeken en nu blijkt dat u het geld voor het ouderfonds nog niet heeft gestort.

Ik stotter iets dat ik het meteen zal doen, dat ik het was vergeten en hang met natte handen op. Ga onmiddellijk Armin's kleren in de wasmachine stoppen. Ik leer het nooit, om zeker te zijn van mezelf als ze aan mijn zwakke plek zitten, mijn moederschap.

Oplossingen, ik heb geen oplossingen. Ze zijn er nog niet. Maar ik leef, zie vrouwen om me heen wakker worden. Mijn wereld wordt steeds bewoonbaarder.

De vrouwenbeweging is me allang boven het hoofd gegroeid. Ik heb me teruggetrokken uit de organisatie van de femsoc-groepen omdat ik vond dat anderen dat maar eens moesten doen, omdat het niet goed is voor mij, voor de beweging, om altijd overal een vinger in de pap te hebben. En nu zit ik te kijken, als een moederkloek met een kind in de puberteit, of het wel goed gaat. Mijn eeuwige tweede net-syndroom, eigenlijk wil ik overal bij zijn, heb altijd het gevoel dat er van alles gebeurt waar ik bij betrokken had willen zijn.

Maar het kan niet meer. De kankercellen van de beweging, ongemerkt zijn ze er, niet meer uit te roeien. Niet meer de demonstraties op straat waaraan onze kracht is af te meten, we zijn aan het werk gegaan. Vrouwengroepen in buurten, in het welzijnswerk, op scholen, op de universiteiten, in partijen, in vakbonden. Ik doe mijn stuk van het werk, concreet werk, zichtbaar. Werken met vrouwen die zich geen feministen noemen maar het wel zijn, of ze willen of niet.

Maar nog steeds de vlagen van bestaansangst ook al geloof ik in

mijn werk. Paniek als het bestuur dreigt in te grijpen zodra we buiten de marges vallen van wat een opleidingsinstituut volgens het ministerie behoort te doen. Ik droom weer van ontslag. Word onzeker van het wantrouwen van sommigen van mijn kollega's. Hoor een student uit een andere groep praten over vrouwengroepen die racisties en fascisties zijn omdat ze geen mannen toelaten. Krijg visioenen van het Berufsverbot dat zich langzaam over de grenzen begint te verspreiden. Zie mezelf weer werkloos, in het isolement gedreven. Boven mijn buro hangt een papier - just because you're paranoid doesn't mean they're NOT out to get you.

De droom toen ik terugkwam van Femø, high van vrouwen, gloeiend van vrouwen. De droom van een grote groep vrouwen die ergens naar toe rent. Opeens kijk ik om en ben ik nog de enige die aan het hollen is. De anderen zijn verdwenen.

Soms benijd ik de vrouwen die vrijwillig in het isolement zijn gestapt. Ik kan dat niet, en het mag ook niet, het feminisme van je alleen maar terugtrekken uit de maatschappij is niet effectief. Er moet gewerkt worden en ik moet leren er tegen te kunnen om te moeten vechten, bedreigend gevonden te worden, onaardig.

Onzeker in mijn wonen. De Prinsengracht-kommune waar ik niet meer kan blijven nu Hans en ik niet meer op één kamer willen leven, zelfs niet voor een paar dagen in de week. Er is geen ruimte over voor me. Ik trek me weer terug in mijn tijdelijke woninkje op de Noordermarkt. Mis de mensen van de kommune, het vanzelfsprekende even praten op de trap, bij het eten. Marjan die ik minder zal zien, alletwee altijd druk, en niet het soort mensen om een middag bij elkaar op bezoek te gaan.

Mijn nieuwe kommunegroep nog maar net aan de gang. We hebben nog geen huis en het kan maanden misschien meer dan een jaar duren.

Op en neer lopen tussen huizen met mijn plastic tasje. Vooruit bedenken welke kleren ik aan zal hebben welke boeken ik zal lezen in de komende drie dagen. Te moeilijk. Ik word er te oud voor, voor dit gezwerf, voor elke keer verhuizen en nieuwe muren donkerbruin schilderen, weer mijn boekenkast op maat zagen.

Relaties. Ik weet het niet meer wat er mee gebeurt.

Misschien stellen we nog steeds te hoge eisen? vraagt Marjan. De

deelrelaties die het enige alternatief lijken te zijn. Iemand met wie je een stuk politiek deelt maar bij wie je niet de herkenning vindt die je met vrouwen hebt. Iemand met wie je hand in hand door de beweging kan huppelen maar met wie je ruzie krijgt over de politiek. We zijn te zonderling, zegt Marjan. Links en feministies en veeleisend. Te bedreigend. Hoe vaak moeten we onszelf toespreken, elkaar troosten, zeggen het is toch onzin dat visioen van de grote liefde, die ene persoon om alles mee te delen, dat we toch nog ergens hebben zitten? Denken aan Andreas Burnier die precies wist hoeveel vrouwen er in Nederland voor haar geschikt waren, lesbies, van haar leeftijd, akademies gevormd, en die had ze allemaal al gehad.

Marjan kiest ervoor om het af en toe nog eens te proberen. Ik kies ervoor om geen relaties meer aan te gaan alleen maar uit behoefte aan warmte of seks. Aan mijn lijf geen polonaise.

Ben je daar misschien te goed voor, om zo maar eens te neuken voor je plezier? vraagt een man mij sarkasties. Precies, zeg ik, daar ben ik te goed voor. Iedereen is daar te goed voor, voor bloedeloze emotionele gymnastiese oefeningen. Het verveelt me ook. Er zijn grenzen aan het aantal manieren waarop je lichaamsdelen in elkaar kan schuiven. Ik heb het allemaal al eens gedaan, tien jaar geëksperimenteerd. Laat me niet nog eens vertellen wat ik mis. Ik weet wat ik mis. Slaap liever alleen in mijn bed, mijn om me heen gebouwde nest van boeken, een beetje treurig maar heel, dan me opnieuw te laten verleiden tot relaties die mijn kern niet raken, die aan mijn buitenkant blijven.

Zullen wij dan maar een deal sluiten, zegt Marjan tegen me, zo tegen de tijd dat we vijftig zijn een verhouding met elkaar beginnen? Het is niet erg van harte, zeg ik als ik haar gezicht zie.

Dat klopt, zegt ze, en we krijgen ook zeker ruzie over de kattenbak.

Relaties. Ik weet niet wat er mee gebeurt.

Lange handen zie ik, met smalle nagels. We praten, ik heb al in tijden niet meer lekker met een man gepraat. Bijna altijd heb ik het gevoel dat ik alles uit moet leggen, dat ik in de verdediging word gedrongen, af moet dalen tot het emotionele nivo van kleuters. Maar ik praat met hem en ik merk dat hij *echt* luistert.

Lange handen die uit mijn pakje een sjekje draaien. Ik verstop me

achter een rookgordijn. Ik word er verlegen van.

Donker haar dat in zijn ogen valt. Stereotiep gebaar waarmee hij het van zijn voorhoofd schuift. Ik moet bijna op mijn handen gaan zitten om te verhinderen dat ik het doe, de haren van zijn voorhoofd strijken. In plaats daarvan draai ik nog maar een sjekje. Wat is dit voor idioots, denk ik als ik warm en verward naar huis loop. Als ik dan eens goed kan praten met een man die niet onmiddellijk het wijfje in mij zit te taxeren ben ik degene die hem zo mee naar het nest zou willen slepen. En ik ken hem niet eens. Een paar keer gezien uit de verte. Een lezing. Opvallend hoe hij een van de weinigen is die de oudere vrouw die een vraag stelt niet onderbreekt, maar naar haar luistert, antwoordt met een zachte stem. Dat is alles, en ik loop rond in mijn kamer als een gekweld dier, als een tijger in Artis voor voedertijd. Kan me niet concentreren en lig te woelen in mijn bed.

Lange handen, een gouden ring. Een waarschuwing: bezit, niet aanzitten. Een reden om niet moedig op hem af te stappen en te zeggen luister eens ik kan niet van je afblijven is dat erg? Mag ik je mee naar huis nemen? Mag ik de zachte plekken van je lijf zoeken, ze ruilen voor de mijne?

Waarschijnlijk wil hij niet eens, familievader met verantwoordelijkheden. En misschien slaat hij zijn vrouw wel, veegt zijn voeten aan haar af.

Rustig, rustig, zeg ik tegen mezelf. Allemaal geprojecteerde fantasieën. Het gaat vanzelf wel over, deze ziekte. Gewoon afwachten. Achteraf weet je toch nooit wat je in iemand hebt gezien. Dan kom ik hem weer tegen op straat. Schuif langs hem heen terwijl ik alleen maar dag zeg. Knieën van zachtgekookte spaghetti, een akwarium met zigzaggende stekelbaarsjes in mijn buik. Help.

Rustig, rustig. Je weet dat het niet goed voor je is, zeg ik tegen mezelf om het beest in mijn buik te sussen. Zoet maar. Schenk een glaasje wijn voor jezelf in. Zet een treurige plaat op. Ga slapen, droom lekker. Morgen gewoon weer aan het werk.

Het gevoel is er wel, maar niemand dwingt je om er wat mee te doen.

‘Do you believe in love at first sight,’ zegt een vrouw in een oude Paul Newman-film. Nee, zegt hij, ‘but I believe in confusion.’

Werk. De voldoening van het laten groeien van de stukken theorie.

Alle investeringen die nu waardevol blijken te zijn; alle boeken die ik heb gelezen, werkgroepen, gesprekken. Al mijn ervaringen zijn materiaal. De lijnen die duidelijker worden, verbanden die ik ga zien. De samenhang tussen al die individuele emoties en de economische structuur waarin we zitten. We gaan een lezing houden over verliefdheid onder laatkapitalistische produktieverhoudingen, graptten we een jaar geleden. Maar we lachen niet meer.

Nog steeds zit er een kloof tussen het meeste van ons politieke werk en de meeste van onze ervaringen. Ik schrijf nog steeds in twee talen. Zwei Seelen wohnen, ach, in meine Brust, maar dat is dialektiek, en de synthese groeit. De gebieden van mijn leven lopen steeds meer in elkaar over. We werken vrijende. We leven politiek. En af en toe lukt het ons om een stukje van de vervreemding op te heffen die ons is opgelegd. Een voorschot op een maatschappij die nog moet komen. Wij vrouwen die toch al op de grens tussen persoonlijk en politiek leefden. Relaties ons werk, dichter bij onze emoties, het begrip dat we voor anderen hadden - de slavenmentaliteit - een wapen nu we het gebruiken om elkaar te steunen terwijl wij het privé-leven weer openbaar maken.

Met de ochtendpost krijg ik een pakje. Rijswijk, het ministerie. Als ik het nieuwsgierig openmaak blijkt dat ik een van de vijftig vrouwen ben die vanwege hun verdiensten voor het Jaar van de Vrouw gehuldigd worden. Het vreselijke UNO-vogeltje met een vrouwenteken er in en een isgelijktteken, gemonteerd op een blokje marmer. Gehuldigd, godbetert, terwijl ik zo vreselijk mijn best heb gedaan om als semi-subversief element het jaar te saboteren. Schaam je je niet, zegt Marjan, als ik alleen maar zit te lachen om dit maffe objekt, deze dooie mus die ook bij de koningin op het nachtkastje staat, alleen geschikt om ruiten mee in te gooien. Ik moet het terugsturen, zeg ik spijtig, stel je voor dat ze mijn naam publiceren als een van de vrouwen die heeft meegewerkt aan die komedie. Nederland, Nederland, waar ze het niet eens merken als je probeert de revolutie dichter bij huis te halen. Waar je door de autoriteiten over je bol wordt geaaid voor je poging de poten onder hun stoel weg te zagen.

Alle onzekerheden in mijn leven. Ik weet niet hoe mijn toekomst er uit zal zien. Ik heb geen beeld voor ogen als ik denk aan twee of

drie jaar verder.

Een feest in het Vrouwenhuis, het lesbies front. Als ik binnenkom groet de opperheks me verrast. Ja, zeg ik, je had me vast niet verwacht hier. Trut, zegt ze, dat zijn jouw schuldgevoelens. Ik vind het alleen maar leuk dat je er bent.

Ze heeft gelijk, denk ik. Niet zij maakt uit of ik hier hoor, tussen de vrouwen die voor vrouwen hebben gekozen, ik maak het uit. Ik zie vriendinnen dansen met elkaar, zie vrouwen die ik hier ook niet had verwacht en ben intens tevreden.

Dans mee in de menigte op heksenmuziek, Lavender Jane loves women. Of kijk alleen maar, de vrouwen die ik zo prachtig ben gaan vinden, de vrouwen die dansen dicht tegen elkaar aan met hun tweeën, de vrouwen die dansen in groepen, wapperende haren glinsterende ogen trots op wat ze zijn. Grootgegroeid en nu sterker dan de mensen die niet tegen de verdrukking in hoefden. Ik ben verliefd, denk ik, op een soort. Zij zou het kunnen zijn, of die vrouw daar aan de overkant. Ik dans met oude en nieuwe vriendinnen, mijn lijf soepel, warmte van hun borsten tegen de mijne, hun geuren. Ik zie dat andere vrouwen naar me kijken maar ik voel me niet geobserveerd.

Ik voel me mooi tussen vrouwen, ben mooi. Niet meer bang om oud te worden.

Het is alsof ik thuiskom, zeg ik tegen Jantien. Terug in de armen van moeder.

Iedereen komt weer terug, zegt Jantien, iedereen.

Ik leef op de top van een golf. Kwetsbaar in al mijn onzekerheden - hoe hou je je vast aan een rivier. Onverwoestbaar en sterk in mijn gevoel dat ik alleen maar deze kant op kan. Geen weg terug.

Amsterdam, 21 april 1976

Terug naar AF

In de supermarkt kom ik haar weer tegen, de jonge vrouw met de naar binnen gekeerde blik. Ik, maar niet meer wat ik ben. Ze wordt rood als ze haar geld laat vallen. Ik glimlach haar bemoedigend toe als ze haar portemonnee heeft opgeraapt en staat te frommelen bij de kassa. Ze neemt het contact dat ik haar met mijn ogen aanbied niet op. Misschien schaamt ze zich. Misschien denkt ze dat ik om haar lach, neerbuigend. Misschien ontgaat het haar, dicht. Ik zou mijn armen om haar heen willen doen, haar koude borsten willen warmen in mijn handen. Mond op mond beademing. Maar ik ben bang om meer te bieden dan het contact met mijn ogen, dat ze afwijst. Ze zou schrikken als ze wist wat ik dacht. Een van die vieze lesbiennes, onnatuurlijke vrouwen, fanatieke mannenhaters. Ze is bang voor me en ik begrijp te goed waarom.

Ze zal het zelf moeten doen, de eerste stappen. Ik kan niets anders doen dan wachten aan de kantlijn, wachten tot ze breekt en uit haar kooi barst. Ik kan haar een hand toereiken om zich aan vast te houden als ze dat wil. Een schouder om op uit te huilen als ze niet meer kan.

Ik ben niet vrij zolang haar gezicht dicht is en wantrouwig. Zolang ze zich schaamt en haar schouders buigt in plaats van zich in haar volle lengte op te richten. Zolang ze zich neerlegt bij haar leven zoals het is, de dagelijkse gang naar de supermarkt, rekenen om uit te komen met het huishoudgeld, de karbonades weer duurder dan de vorige week, en haar man die niet van gehakt houdt zoals zij het klaarmaakt.

Ik heb haar nodig zoals ze mij nodig heeft, maar ze weet het nog niet. Ze kijkt schichtig naar me om als ze de winkel uitgaat met twee zware tassen. Ik, maar niet meer wat ik ben.

Wie denkt dat dit alles was, één vrouw die zich aan haar schaamte heeft ontworsteld, één unieke geschiedenis los van alle andere, die heeft het niet goed begrepen.

Als vriendschap zo eenvoudig is dan heb ik te weinig gezegd.